Eesti kirjandusloo peajooned

Teine jagu

Näidete varal seletanud
Mihkel Kampmann

http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/kamp/kamp2/Kampmann1933.pdf

ISBN 978-9949-586-07-3 (pdf)

Tartu 2016

Trükis ilmunud:
Eesti kirjandusloo peajooned
Teine jagu

Näidete varal seletanud
Mihkel Kampmann

Kolmas ümbertöötatud ja kirjandusteaduse uuematele seisukohtadele kohandatud trükk

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus
Tartu 1933

E-raamatu valmimist toetas:
EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusalade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

Digitaliseerinud: Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu
HTML: Diana Kahre

© 2016 EKM Teaduskirjastus
© 2016 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm

M. KAMPMANN

EESTI KIRJANDUSLOO PEAJOONED

II

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUSE SELTS
Tartu

EESTI KIRJANDUSE MUUSEUM
Tartu

EESTI KIRJANDUSLOO PEAJOONED

EKS 341 c.

EESTI KIRJANDUSLOO PEAJOONED

NÄIDETE VARAL SELETANUD

M. KAMPMANN

EL 11615

TEINE JAGU

KOLMAS ÜMBERTÖÖTATUD JA KIRJANDUSTEADUSE UUEMATELE SEISUKOHTADELE KOHANDATUD TRÜKK

3099.

ENSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu

ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut Aktiivi Seisu Akademii Nauk ЭССР

Inv. 2026

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS
TARTUS, 1933

Trükitud G. Roht'i trükikojas
Tartus, 1933 a.

EB57
2419

ENSV Teaduste Akadeemia
Raamatukogu

Eeskõne kolmandale trükile.

Viimasel aastakümnel on Tartu ülikoolis ergutatud uurimisind jõudsasti arendanud eesti kirjandusteadust. Paljude kirjanduslikkude isikute suhtes on teadmused laienenud, uued avastised paiguti muutnud seniseid seisukohti, mispärast vanad arvamused ja hinnangud pidid maad andma uutele. Ka keeleline väljendusviis arenes, omandas kasvava sõnatagavara ja rikastunud fraseoloogia tõttu täpsama, tabavama ning painduvama ilme. Seetõttu vananes mu kirjanduslik käsiraamat, mõjus senisel kujul kohati eksitavalt ja vajas paratamatult põhjalikku uuendust.

„Eesti kirjandusloo peajooned" kirjutasin omal ajal huviraamatuks eesti kirjandust harrastavale intelligentsile, kes hariduse omandanud võõrkeelsetes koolides. Hiljemini sai mu teose levialaks emakeelne keskkool. Kuna see koolitüüp on meil alles kujunemisel, kirjandusloo kursuse ulatus ta mitmesugustes harudes liikuv ja õppemeetod kindlusetu, pole kerge koostada keskkoolile paras õpperaamat. Seejuures vajame ka väljaspool keskkooli õppepraktikat kirjanduse alal usaldusväärilist metoodiliselt läbitöötatud ja ainet populaarselt käsitlevat informatsiooni-allikat. Nii on õigustatud kirjandusloo olemasolu, mis võib rahuldada mitmesuguseid nõudeid. Käesolev teos taotleb niihästi teaduslikke kui ka üldhariduslikke sihte. Teda võiksid kasustada kõigepealt kirjandushuvilised haridusharrastajad eesti kodus, eksamitele valmistuvad üliõpilased, kirjanduseõpetajad ja täiendava õppeabinõuna keskkooliõpilased.

On arusaadav, et tegelikke eesmärke taotlevalt teoselt, mis pealegi käsitleb sisuliselt väga mitmekesiseid aineid, ei saa nõuda peenelt väljatöötatud uurimismeetodi rakendust. Siin langeb pearõhk tarbekohasele kujundusmeetodile, mille läbiviimisel tõstetakse esile peateoseid ja kirjanduse arengu psühholoogilisi, esteetilisi ning sotsiaalseid tegureid, ühe sõnaga, käsitellakse kirjanduslugu pragmaatiliselt. Võttes juhiks Georg Brandes'e sõna ta teosest „Hauptströmungen der Literatur des XIX Jahrhunderts": „Tervikut tugevasti ja nõnda valgustada, et p e a j o o n e d (Hauptzüge) esile kerkivad ja silma hakkavad, see on minu printsiip", taotelin tähtsamaid aineid eesti kirjandusest ühendada võimalikult suurte ühismõistete alla,

leida neist peajooni, luua sünteesi. Nagu nüüd selgunud, sisaldas mu vaatlusmenetlus juba algusest peale elemente sellest, mida W. Dilthey nimetab ideede-ajalooks, Fr. Gundolf elutunde ja elutungi jälgimiseks, S. Lublinski kirjandusarengu sotsiaalsete eeltingimuste selgituseks ja O. Walzel kunstide vastastikuseks valgustuseks. Mul jääb üle oma uuendatud käsiraamatus neid moodsaid menetlusviise siin-seal veel paremini rakendada, niikaugelt kui meil on selleks andmeid.

Kirjanduse arengut võivad mõjustada näit. tõus ja langus ühiskonna majanduslikus ja vaimses kultuuris, eriti pöörded lugejaskonna vaadetes, meeleoludes, veendumustes, maitses ja ilutundes, samuti muutused kirjastustingimustes, trükitehnikas ja raamatute levikus, rääkimata veel tsensorist ja arvustajaist. Seda vajalikku literaarsotsioloogilist vaatlust ei suuda asendada Eesti ajaloo tunnid, nagu nad ju ka ei jälgi kirjandusega rööbiti jooksvaid kunstipüüdeid. Arutades ainult kirjanduse üksikteoseid, valmivad meil kesk- ja ülikoolis intelligendid, kel pole arusaamist kirjandusearengu ühiskondlikest tingimusist, ei teadmusi eesti teatri-, muusika- ja maalikunsti arengust, ega tea nimetada neid, kes meil rajanud rahvuslikke teadusharusid ja neid viljelnud. Käesolev teos taotleb anda kirjandusloo kõrval ja selle õigeks käsituseks väheselgi määral Eesti kultuuripüüete sünteesi. Kuigi kirjandusloo tundides ei leita aega kultuuriloo käsiteluks, võiksid õpilased vastavaid peatükke, mis siin peenema kirjaga trükitud, kasustada iseseisvaks lugemiseks ja referaatide koostamiseks. Eriti leidub siin aineid individuaalse tööviisi rakenduseks.

Tartus, 1. juunil 1933.

M. K.

Sisukord.

Neljas järk: **Romantiline vool.**

Lk.

Romantismi olemus ja tunnused 9

A. Romantilise voolu teerajajad.

Jooni eestlaste ühiskondlikust elust teopõlve ajal 14
Estofiilsete sakslaste uurimused meie keele ja rahvaluule alal 16
Friedrich Robert Faehlmann 23
Friedrich Reinhold Kreutzwald 29

B. Romantilise voolu kõrgaeg.

a) Ärkamisaegne vanem kirjanikupõlv.

Rahvuslik ärkamine eesti ühiskonnas 62
Lydia Koidula 66
Friedrich Kuhlbars 87
Jakob Hurt ja eesti rahvuslikud ettevõtted 95
Carl Robert Jakobson 101
Jakob Pärn ja ärkamisaja ideede kajastus jutukirjanduses 109
Mihkel Veske 120
Ado Reinwald 129
Juhan Kunder 136
Selleaegse kirjanduse ühiseid karakterjooni 144

b) Ärkamisaegne noorem kirjanikupõlv.

Kirjandust mõjustavad ühiskondlikud tegurid 146
Ado Grenzstein 149
Jaak Järv 154
Karl August Hermann 160
Martin Lipp 164
Jaan Bergmann 169
Matthias Johann Eisen 175
Elisabeth Aspe 180
Esimesed muinasjutt-näidendid 188
Kirjanduse ideeline ning esteetiline areng 192

C. Järelromantism.

Rahvuslik kainenemine eesti ühiskonnas 194
E. Bornhöhe (Eduard Brunberg) 199
Andres Saal 207
Jakob Liiv 213
Georg Eduard Luiga 222
Jakob Tamm 224
Karl Eduard Sööt 233
Anna Haava 240
Tagasivaade romantilisele kirjandusvoolule 252

Neljas järk.

Romantiline vool.

Romantismi olemus ja tunnused.

Romantismi hääl.

Romantismi ideeliseks esiisaks osutub prantslane Jean Jacques Rousseau, kes saatis maailma vägeva protestihüüde mõistuse ainuvalitsuse vastu Dijoni akadeemia poolt auhinnatud arutluses: „Kas soodustas teaduste ja kunstide uuestisünd kommete õilistust?“ (1749.) Elava loodustunde ja moraali rõhutajana kaldus Rousseau ilukirjanduses ise sentimentalismi, kuid propageerides tunnetekultust avas ta ühtlasi tee romantismile, saades seega kahe voolu ühendavaks lüliks. Kirjandusliku romantismi hällina esineb tegelikult Saksamaa, kust see vool meilegi üle toodi. Seepärast ongi lähtekohaks ses käsitluses XIX sajandi algusel esinev saksa romantika ja selle laialdane mõju.

Tundmuste eelistus ja müstika.

Nii sentimentaalsed kui ka romantilised ilukirjanikud seavad juhtivaks hingevõimeks tundmuse, et selle abil mõjuvalt vastu astuda kuivale ja kainele ratsionalistlikule maailmavaatele ja tema äärmistele saadustele, nimelt skeptitsismile ning materialismile. Eitades mõistuse arvustavat ja laostavat tööd, ärkas siin tundmuste austajail eriline huvi kõige vastu, mis üliloomulik ja müstiline, ja selle imeliku, salapärase maailma otsing ilmus ka luuletooteis, eriti vennaste Schlegel'ite, Novalis'e, Tieck'i, Wackenroder'i jt. teostes. Romantismi ärkamist jõutas Fichte' filosoofia puhtast idealismist. Fichte seadis oma mõttetarkuse lähtekohaks individuaalse vabaduse. Inimese isiksus olgu vaba, kui ta tahab saavutada kõrgemat eesmärki. Areng on igale vabale olevusele otse kohuseks, sest et see teda üles tõstab ideaali juurde. Fichte süsteemi nimetatakse subjektiivseks idealismiks, sest et Fichte

igale üksikolevusele ehk indiviidile nõuab vabadust, et see võiks areneda oma loomu kohaselt. Fichte aade puhtast idealismist äratas romantilisis kirjanikes sümboliseerimis- ja allegoriseerimistungi. Luule tehti kogu inimes-elu ja -püüete keskuseks. Ebamäärastes püüetes üliloomuliku aateriigi poole püstitati paleused, mida taga nõudes ja otsides tunti väljendamatut igatsust. Seevastu pöörati ühetaolistele igapäevasele elule ja tõelisusele otse selg ja tunti tõelisuse ees pealegi hirmu. Kättesaamatud, selgusetud ideaalid, piinav igatsus nende järele, tülgastus igapäevasest elust — need on romantismi olulisemad tunnused. Kui aga ideaale ei saavutatud, leidsid ilutsejad endid petetud olevat lootustes ja avaldasid maksvate elutingimuste ja oleviku olude vastu nurinat ning rahulolematust. Kuna sentimentaalses ilukirjanduses maaliti vaikseid, õnnelikke tunde eriti lihtrahva, põllumehe, karjuse jne. elust kaunisteks piltideks ehk i d ü l l i d e k s ja avaldati ümbruse ning olude kohta suurt rahulolemist, kurtsid romantikud oma petetud lootusi nutulauludes ehk e l e e g i a i s.

Kaugema mineviku idealiseering.

Et kuidagi ei suudetud leppida oleviku oludega, otsiti ideaale möödunud ajast, nimelt kaugemast minevikust. Läinud aegadel valitses romantilise kirjandusvoolu esindajate silmis õnn ja voorus, seal oli kadunud paradiis, mida ehiti ja ilustati kauniste värvidega, kuna endise aja varjuküljed, nagu vaimupimedus, toorus, vägivald, sallimatus jne., jäid hoopis tähele panemata.

Huvi rahvaluule vastu.

Kuid romantika püüdel ilustada minevikku olid mõnes suhtes väga tähtsad ja kasulikud tagajärjed. Romantika mõjul ärkas Euroopa ühiskonnas ja kirjanikel huvi vanema aja ja tema mälestismärkide vastu. Viimaste hulgast leiti ka rahvaluule tooteid, nagu muinasjutte, legende, rahvalaule jne., millest võis tundma õppida rahva karakterit, vaateid, kombeid ja ühtlasi saada sellega tuttavaks, mis rahvale oli meelde jäänud endise aja kangelasist ja ajaloolisist sündmusist. Ratsionalistlikul ajal põlati rahvaluulet; korralik õpetlane ja kirjanik ei võinud ennast ometi nii halvutada, et tohtis aega viita möödaniku barbaarsete jäänustega. Romantika ja filosoofia teene on see, et nad pöörasid rahvaluulele tähelepanu, ergutasid selle üleskirjutamist ja uurimist, sest et just siit võidi leida möödunud aja värskeid jälgi. Esimese tähtsama rahvaluulekogu andis välja Inglise piiskop Thomas Percy 1765. Ta *Reliques of ancient*

English Poetry sisaldas hulga vanu inglise rahvalaule ja -ballaade. Samal aastal lõpetas šotlane James Macpherson oma *Ossiani laulude* avaldamise. Neis ülistati Šoti mägielanikkude kangelastegusid, millest muistne kelti bard ehk laulik Ossian loonud lugulaule. Nende teoste mõjustusel hankisid Bürger ja Goethe rahvaluuleaineid ja lõid neist uusi rahvalikke ballaade. Percy ja Ossiani kogud äratasid Herder'i arusaamise rahvaluule ilust ja mõnust. Herder oli esimene, kes oma teoses *Fragmente zur deutschen Literatur* (1767) tegi kindlaks vahe kunstluule ja rahvaluule vahel ja esitas nõude, et luules peavad esinema iga rahva keele ja vaimu erinevused. Herder ei taha ühtegi luuletoodet hinnata ja mõõta klassilise mõõdupuuga ning eeskujuga, vaid õppida aru saama igast ajajärgust, mis tal esialgset, iseviisilist ja omapärast on olemas, ja anda tema olemasolule ning ajaloolisele algupärale eluõigust. Rahvaluule iselaadile ja omapärale katsus Herder lugupidamist ja arusaamist muretseda sel teel, et 1778 avaldas kaks köidet rahvalaule, pealkirjastatud *Stimmen der Völker in Liedern.* Siia oli kogutud kõigist maailmajagudest kaunimaid rahvalaule ja nad osavasti tõlgitud saksa keelde. Edda Valkyriuri kudumislaulust ja Ossiani kangelaste surmalaulust eesti pulma- ja sõjalauludeni, mis Hupel talle kätte toimetanud, ja laplaste pätsulaulust peruulaste vihmapalveni käis koguja läbi kõik ajad ja Maakera vöötmed, noppis igalt poolt inimliku vaimu luuleõisi, tõlkides neid nõnda, et võib ära tunda iga rahvaluule erilaadi ja laulukese hinge. Nende laulude tuhandeist ilmutusist kuuldi kõnelevat inimsoo emakeelt, nende rahvaste häältest kuuldi välja kostvat inimlikkust, mida kõik peaksid otsima. Nagu Fichte seadis iga indiviidi vaba tegevuse kõige olemise aluseks ja tahtis vabadusfilosoofina üksiku „mina" arengu teel seletada kõike, nõnda nõudis Herder maad iga rahvus-indiviidi vaimutegevusele ja näitas, et iga rahva kunstkirjandus on alles siis midagi väärt, kui ta ammutab rahvaluule allikast noorendavat rammuvett.

Rahvusliku iseteadvuse äratus.

Muinasaja idealiseerimise katsetega seisab lähimas ühenduses rahvuse koonduspüüe ja rahvusliku iseteadvuse äratus; rahvustung on väga oluline romantismi olemuse tunnus ning ühtlasi ta pärand. Sentimentaalne ilukirjandus oli värvuselt rahvusvaheline, ta tooteis ei avaldanud tegelasisikud teatava rahva ega ajastu erinevusi, mispärast neid teoseid võidi ümber moondada vähese vaevaga ja nende ilmumist paigutada ühest

kohast ja ajast teise. Alles siis, kui õpiti tundma teatava rahva muinasaega ja rahvaluulet, tulid ilmsiks rahvaste karakterjooned, kirjanikud ja luuletajad hakkasid tarvitama oma kangelaste, nende tegude ja ümbruse kujutamisel kohavärvust ja püüdsid oma teostes tabada rahvuslikke karakterjooni, et seega läheneda ajaloolisele tõele ja rahvuslikule vaimule. Samal ajal ilmub ka rahvustunde elustus poliitika alal. Siin andsid talle esimese äratava tõuke suured ajaloolised sündmused, nagu Prantsuse revolutsioon, Napoleoni meelevaldsed teod ja rahvaste järeleandmatud püüded vabastuda selle vägivalla alt. Napoleon tahtis kõiki Euroopa rahvaid koondada oma valitsuse alla; ärkav rahvustunne näitas, et see on võimatu, et igal rahval on oma erinevused. Rahvaste rinnas, kes elasid rõhutud oludes, ärkas rahvustunne vägeva hooga ja avaldus rahvuslikus ühinemises õige elavalt.

Romantismile karakteersed kirjandusliigid.

Romantiline elutunne mõjustab otsustavalt ja määravalt kirjanduse karakterit, koguni teatavate eriliste kirjandusliikide tootmist ning arengut. Kuna romantikute pilgud on juhitud minevikku, eriti muinasaega ja ajalukku, on loomulik, et nad sealt ammutavad luuleaineid. Seepärast ongi romantismile karakteristlikud luuleliigid rahva usundit ja mineviku sündmusi kujutavad r a h v u s l i k e e p o s ja b a l l a a d. Elav rahvustunne juhatab romantikuid tootma proosas neid kirjandusvorme, mis võimaldavad kujutada rahva iseloomu ja elutingimusi. Sellisteks osutuvad k ü l a n o v e l l ja t a l u r a h v a d r a a m a. Romantilises kirjandusvoolus astub esirinda isiksuse ja individuaalsuse kultus vabadusaate teostusena. Vaba luule põhimõtet läbi viies hüljati luulereeglite teenistus ja selle asemele astus elamus ning isiklik inspiratsioon. See kirjandusvorm, milles pääseb paremini mõjule kirjaniku isiksus, nimelt l ü ü r i k a, arenes nüüd suuril sammel ja omandas hoopis tõelikuma, usutavama laadi. Lüüriline luuletis osutub nüüd kirjaniku isiku peeglipildiks, mis kujutab tema enese hingeelu. Nagu juba toonitatud eespool romantismi tunnuste arutlusel, äratavad romantikute petetud lootused ohtralt e l e e g i l i s t lüürikat. Kuna armastus on olemuselt romantiline elamus, pühendavad romantikud oma ande meelsasti a r m u - ja m ä l e s t u s l u u l e loomingule. Ja nende rahvustunde tugevaim avaldis on p a t r i o o t i l i n e h ü m n.

Isiksuseaustus tõi romantilises kirjanduses päevakorrale

kangelased, kes eriti silmapaistvalt esinevad Byron'i luules (Kain, Manfred) ja Saksa tormlejate ja tunglejate kirjanduses. Aetud isiksuseaustuse tungist, asetati kangelase ja seltskonna vahele suured vahemaad. Lemmik-kangelastele antakse isegi roimad andeks, nagu seda näeme näiteks Schiller'i *Röövleist*. Samuti levinevad romantilised röövliromaanid, mille kujukam esindaja on näit. Vulpius'e *Rinaldo Rinaldini*.

Romantismi mitmekülgsus.

Keeruka ja mitmekülgse kultuuriloolise nähtusena ei esine romantism üheainsa kirjaniku teostes oma terves täiuslikkuses. Ühe kirjaniku teostes tuleb ta esile seesuguste, teise omis teissuguste tunnustega. Veel enam: ta omandab iga eri rahva kirjanduses erilaadi ja muudab peale selle veel aegade kestel enamvähem oma värvingut. Seepärast ei mahu romantiline kirjandusvool kitsasse raami ega saa otsustada tema olemuse üle mõne üksiku omaduse põhjal, vaid seks on vaja vaadelda kõiki ta mitmekesisemaid tunnuseid.

Romantilise kirjandusvoolu üldjaotus.

Eesti kirjandusliku romantismi üldiseks iseloomustuseks tuleb seda rõhutada, et ta kannab peamiselt rahvusromantika ilmet ja areneb taltunud külaromantismi piirides. Teda iseloomustab tung kujutada eestlase hingeelu, tuua esile ta elu ja tegevust, koduümbrust ja loodust eredais, meeldivais värves ja ülevas meeleolus. Nii on siin otsustavateks momentideks rahvuslikkude ainete valik, nende valgustus optimistlikult seisukohalt ja kõrgendatud elevus. Rahvuslikkude ainete valik minevikust ja olevikust rajab tee rahvustundele ja iseteadvusele, ilma milleta poleks võimalik taotella ka rahvuslikkust vormis. Samuti olulised on idealiseeriv ainekujutus ning paatoslik, jõuline väljendusviis. Kõiki neid kolme üheskoos näeme kajastavat romantilise elutunde tõusu, kõrgseisu ja mõõna, sedamööda kuidas seda tingivad ühiskondlikud olud ja eeldused. Sel alusel eristame eesti romantilises kirjanduses kolm peajärku: A. Romantilise voolu teerajajad, s. o. aeg, millal üksikud innukad kirjandustegelased käsitlevad rahvuslikke aineid rahvusliku teaduse ja luule loominguks. B. Romantilise voolu kõrgaeg, kus rahvuslik ilutsus luules tõuseb kulminatsioonini, kuna ühiskond elab üle rahvusliku ärkamise kevadet. C. Järelromantism, millal kirjanduses vaibub romantiline vaimustushoog, sest et ühiskond kaineneb rahvustundes.

A. Romantilise voolu teerajajad.

Jooni eestlaste ühiskondlikust elust teopõlve ajal.

Rahva vaesumine.

Priius, mis keiser Aleksander I tahtmisel sai eestlastele osaks, läks neile kalliks maksma. Tol ajal valitses juhtivais ringkonnis nõndanimetatud Manchesteri liberalism, vaade, mille järgi väline võim ei pidanud end segama vabastajate ja vabastatavate vahele. Seda kasustas balti aadel ja pani toime kasuliku vahetuskauba täiesti võrdlematute väärtustega. Ta andis talurahvale isikliku vabaduse, saades selle eest täieliku omandusõiguse tarvitatava maa kohta. Nüüd muutus rahva põlv veel raskemaks, kui ta kunagi enne oli olnud. Pärispõlves oli isand oma orje veel niigi palju hoidnud, nagu harilikku tööloomа hoitakse, pärast vabastamist ei olnud isandal enam hoolimist. Senisest elupõlisest taluomanikust sai lühiajaline rentnik, kes tarvitatava maa eest pidi tegema tegu, nii siis teorenti maksma. Kuid orjust ei määranud enam vakuraamat, vaid vaba leping, mille põhjal nõuti talukoha eest teorenti, abitegusid ja muid kohustusi. Mõisa vajas teoliste tööjõudu põldude künniks, külviks, lõikuseks, rehepeksuks ja viina-aamide veoks. Peale selle nõudis ta veel kümnisvilja ja -heinu, lambaid, kanu, mune, kotte, köisi ja isegi saunavihtu. Teoorjus tegi talupoja tuimaks, hooletuks, rumalaks ja halvas tal igasuguse edasipüüdmistahte. Kibedaimal tööajal tuli parimad tööjõud saata mõisa, talu kodused tööd hilinesid ja tehti pealiskaudselt. Harkadraga ja puuäketega oli võimatu põldu hästi harida. Mättad ja umbrohi lämmatasid orase. Lõikus tuli kehv. Pika talve puhul oli kevadel loomatoidust alati puudus. Näljapetteks söödeti elajaile katuseõlgi. Vaesus ja hooletus vahtisid talu katkenud katusest, lagunenud hooneist, kasimata õuest, kus lapsed jooksid katkistes särkides ja sead tuhnisid muru.

Paberlik priius.

Nimepidi vabastatud kodanikul seisis priius ainult paberil. Vallaasjade arutusel vajati igal sammul mõisniku luba, isegi vallakassa seisis ta ülevaatuse all. Tema päralt oli ka kodukariõigus, vitsahoopide ja vangistamise abil võis ta enese vastu kindlustada aukartust.

Maa- ja tööpuudus.

Endiste talumaade abil oli võimalik laiendada mõisamaid kvootemaa arvel. Seda kasustasid mõisnikud nii suure hoolega, et mõisamaad 60—180% võrra suurenesid. Kaotati terved külad ja liideti maad mõisa külge. See tõi kaasa talurahva proletariseerumise. Hädasunnil mindi poolmuidu mõisa tööle. Töö ja maa puudusel hakati välja rändama Pihkva kubermangu, Volga äärde ja Krimmi.

Ikaldusaastad.

Teopõlist kehvust suurendasid veel rasked ikaldusaastad. 1841. a. peale järgnesid üksteisele vihmased ja vilud suved ja aastad tulid lõikuse poolest vaesed. Söödi ainult rapandse-leiba, mis oli küpsetatud tuulamata viljast.

Usuvahetus.

1845. a. tõusis näljahäda kogu maal suureks, inimesi leiti teedel surnult maas. Levis kuuldus, et soojal maal antavat maad hinnata. Tekkisid väärkuuldused, et maad saavat ainult need, kes on keisri usku. Ka töngati hingemaa ja usuleiva andmisest meie kodumaal. Ajalooliselt tekkinud olude tõttu oli talupojal kujunenud eitav suhtumine balti-saksa valitsevasse võimusse ja rööbiti sellega iseseisvalt esinev usaldus Vene riigivõimu vastu.

Riigivõimul seisis aga Nikolai I valitsuse ajal tegevuskavas ettevaatlikult levitada ja toetada kreeka-õigeusku meie maal, milleks asutati uus Riia piiskopkond, õpetati Pihkva vaimulikus seminaris eesti keelt ja anti välja eesti keeles kreeka-katoliku usuõpetuse raamatuid. Sama usu vaimulikud kohtlesid talupoegi ülilahkelt. Piiskop Irinarh näiteks, kelle juurde talupojad olid läinud oma häda kaebama, varustas neid leivaga ja rahaga. Rahva keskel tekkisid väärarvamused, et kui riigivõimu korraldusel neid hakatakse üles kirjutama, kes tahavad usku vahetada, siis neile antakse maisi soodustusi, eriti maid, ja vabastatakse maksudest. Seda massi enesesugestioonist kantud väärarvamust ei suutnud kaotada ametlikud õiendused[1]). Algas 1845 usuvahetus, mille tagajärjel nelja aasta kestel umbes 65 000 eestlast salviti veneusulisteks. Seega oli eesti ühiskond usulis-kiriklikult kaheks käristatud ja algavale venestusele loodud hulk tugipunkte.

Avalikud vastuhakkamised.

Segadusi ja rahutusi tekitas ka veel see asjaolu, et teorendi määr ei olnud küllalt kindel ja seadusi tõlgiti nõnda saksa keelde, et keelelise väänlemise varal oli võimalik suurendada maksukoormat[2]). Ülemäärased orjused mõisa kasuks, vaesus, puudus ja nälg ajasid rahva mitmel pool meeleheitele. Tõusid avalikud vastuhakkamised mõisavõimule. Nii oli lugu näiteks Pühajärve vallas 1841. Vastuhakkamise ja sõduritele kallaletungimise eest mõisteti siin 30 talumehe üle valju sõjakohut. Läbi lipu laskmisel said nad igaüks selga 500 vitsahoopi. Mõned karistatuist saadeti peale selle veel sunnitööle, mõned Siberisse asumisele.

Tagurpidiminek haridusoludes.

Haridusoludes võis märgata tagurpidiminekut. Endiste ratsionalistlikkude ja rahvavalgustust harrastavate kirikuõpetajate asemele astusid kitsarinnalised, vahel koguni kultuurivastased vagalased, kes jätsid tähele panemata kõik, mis otse ei puutunud hingeõnnistusse. Nad ei hoolitsenud enam rahva vaimuvalgustuse eest. Keiser Nikolai I valitsuse ajal algas riigipoliitikas tagasikiskumine, mis tõi pöörde ka balti oludesse. Seetõttu jäi sakslaste poolt soiku rahvavalgustustöö üldse ja eriti kirjanduse alal.

Koole oli vähe ja needki, mis olemas, ei andnud täielikku kirjaoskust. Harjutati lugema Uut Testamenti, õpetati pähe piiblilugusid ja katekismuse tekste. Leidus harva inimesi, kes oskasid kirjutada oma nime. Kus herrnhuutlased avasid oma palvemajad, seal muutus rahva meeleolu ilmliku kirjanduse vastu vaenlikuks: sattusid põlguse alla vähesed olemasolevad jutukirjanduse alged. Lihtlugejat veetlesid need 10-kopikalised ja veel odavamad juturaamatukesed, mis sisaldasid „armsaid ja haledaid lugemisi“ eelmisest kirjandusvoolust.

---

[1]) Hans Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartus 1930.

[2]) Dr. Adolf Agthe, Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland. Tübingen 1909.

Estofiilsete sakslaste uurimused eesti keele ja rahvaluule alal.

Ideeline alus.

Eespool iseloomustatud pimedal ja kultuurikehval ajal taandub rühm saksa ja eesti soost tõusnud haritlasi oma vaiksesse töötuppa, andub eesti keele, rahvaluule ja muinsusainete kogumisele ning nende teaduslikule läbitöötamisele. Selles esile tuleva sümpaatia pärast eesti rahva vastu nimetame neid estofiilideks. Ideeliseks aluseks on neil Lääne-Euroopast pärit humaansusele juhtiv eurooopluse vaim ja ajastut tähistav romantiline minevikuharrastus. Läbi töötades eesti rahvusaineid, rajavad nad teed meie rahvuslikule ärkamisele. Eestisõbralistest sakslastest väärivad tähelepanu Ahrens, Schüdlöffel, Neus, Russow ja Schultz-Bertram.

Ahrensi elust.

Eduard Ahrens[1]) kasvas ja töötas selles kodumaa nurgas, kus kõneldakse põhjaeesti murret kõige seadusepärasemalt ja puhtakujulisemalt. Ta sündis 3. apr. (22. märtsil) 1803 Tallinnas, õppis Tartu ülikoolis usuteadust, andudes ühtlasi filoloogia õpinguile. Oli 1837. a. peale Kuusalus kirikuõpetaja ja suri siin 19. (7.) veebr. 1863.

Ahrensi grammatika.

Ahrensi elu ja tegevust läbib vägev tõemeel, mis nõudis talle alluvailt ametivendadelt ja eneselt kindlat kohusetäitmist. Kodumaad ja rahvast ning rahvakeelt ta armastas õiglasest südamest. Eesti keele uurimise, millest ta lootis rahvale ja kirikule kasu, tegi ta oma eluülesandeks. Ta mõistis rahvast õieti kohelda, võita usaldust ja armastust, nõnda et ta iga sõnavormi ja lause rahvasuust välja usutles. Rahvakeele alusele rajas ta oma eesti keele grammatika *Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes,* millest ilmus sõnaõpetus 1843 ja selle teine ümbertöötatud trükk ühes lauseõpetusega 1853. Toredad ja eeskujulikud on need rahvasuust korjatud laused ja kõnekäänud, mida tarvitatakse Ahrensi lauseõpetuses. Tema grammatikaga algab eesti keele uurimises uus aeg. Ahrens vabastas kirjakeele valitseva kirikukeele mõju alt ja seadis rahvakeele grammatiliselt kirjakeelele aluseks. Uuendused, mis O. W. Masing oli tegelikult alustanud, seadis Ahrens süsteemi ja põhjendas neid teaduslikult. Siinjuures ei lasknud ta enam, nagu tänini sündinud, mõjuda saksa grammatika eeskuju eesti keele kohta, vaid otsis eesti grammatikale soome keelest juhtmõtteid

---

[1]) V. Reiman, Eduard Ahrens, Eesti Üliõpilaste album II, lk. 1—29. H. R. Paucker, Ehstlands Geistlichkeit, lk. 178. L. P. H. Paucker, Ehstlands Kirchen und Prediger, lk. 37.

ja analoogiat. Et ta töötas Kesk-Tallinnamaal, kus kõneldakse eesti keelt kõige seadusepärasemalt ja puhtamalt, ja et ta avaldas suurt püsivust, meeleteravust ja tarvilikku iseenesest lugupidamist, mis tal ei lasknud kummardada ühtki autoriteeti ja teda täiesti vaba hoidis võõraist arvamustest, on ta, nagu juba akadeemik Wiedemann [2]) tunnustab, kirjutanud tubli ja täiesti iseseisva grammatika, mis endistest hoopis erines. Teiseks kõrvaldas Ahrens need jäänused, mis olid veel säilinud saksa õigekirjutuse põhimõttest eesti kirjaviisis, ja seadis meie kirjaviisi soome õigekirjutuse eeskujul loomulikule alusele [3]). Juba varemini oli soomlane mag. Adolf Ivar Arvidson [4]) avaldanud mõtte, et pikk täishäälik kahekordse tähega kirja pandaks ja üksiku kaashääliku kahekordselt kirjutamine kahe täishääliku vahel kõrvale heidetaks, näit. kirjutataks: mina, sina, suuri, juures, aga mitte: minna, sinna, suri, jures, nagu saksa õigekirjutuse põhjal oli võetud viisiks. Praegune ehk uus kirjaviis seisab, nagu Ahrens tõendab, meie keele loomu ja seaduste põhjal. Selle uue kirjaviisi abil oli Ahrensil võimalik neid isesuguseid vorme, mis tänini märgiti ühekujuliselt, kuid mis kõlasid erisuguselt, väliselt eristada ja sel teel esitada tänini tähele panemata jäänud tüvemuutmist, niisama ka käänamisel ja pööramisel sõnu korraldada loomulikkudesse klassidesse. Endise vassingu asemele, mis valitsenud käändeis, pani Ahrens maksma selge korra ja juhatas eesti pöördsõnu õieti pöörama, ilma et ta sealjuures asjatult oleks eesti keelde tõlkinud ladina ja saksa keele muutevorme. „Nõnda oli", ütleb Wiedemann, „Ahrens see vägev mees, kes eesti keele grammatika lõplikult välja viis ladina keele orjusest, päästis kirikukeele kammitsast ja eesti keele enese tõstis vaimu juhatajaks ja otsuseandjaks." Samuti loeb ka akadeemik Sjögren [5]) Ahrensi kirjaviisi uut ajajärku avavaks edusammuks eesti keele arenemisloos, sest selle kirjaviisi tõttu olevat võimalik õieti seletada grammatikaseadusi ja õieti ära õppida eesti keele lugemist. Samuti peavad Sjögren ja Wiedemann Ahrensi lauseõpetust esimeseks täielikumaks tööks, mis võib kanda eesti keele lauseõpetuse nime. Nende

Loomulik kirjaviis.

---

[2]) Grammatik der Ehstnischen Sprache. Sissejuhatus, lk. 17.

[3]) J. Hurt, Lühike õpetus õigest kirjutamisest, lk. 3.

[4]) Rosenplänter, Beiträge XV, lk. 124 jj.

[5]) Ueber Grammatik der Ehstn. Sprache von E. Ahrens. Mélanges russes II, lk. 418—426.

ENSV Teaduste Akadeemia Keeleraamatukogu

eeliste kõrval annab Wiedemann Ahrensile seda süüks, et ta hea sõnaraamatu puudusel grammatikale peale pannud võõra raske koorma, mis sõnaraamatu kohus kanda, et ta veel rohkem oleks võinud lahkuda vanast kirjaviisist ja seega kaotada teooria ja praktika vahel vasturääkivusi, et ta ei taha eluõigust anda murdeile ja sealjuures liialt ripub soome keele küljes ja mõndagi peab veaks juba sellepärast, et see erineb soome keelest.

Hornungi kaitsemine.

Esiotsa ei pandud väliselt Ahrensi uut grammatikat nagu tähelegi, kuid meeled keesid ja kihasid salaja, ennekui avalikult uuele grammatikale kuulutati sõda. Ahrens ise aga ei puhanud, vaid andis vanale kõdunenud kirikukeelehoonele paugu paugu järele, kuni selle alusmüürid lõid vaaruma. Eestimaa sinodeil arvustas ta halastamatult vana kirjaviisi ja näitas, kuidas vaimulikke raamatuid tuleks keeleliselt parandada. Kuid uue keeleõpetuse vastuvõtt edenes hakatuses õige visalt. Siis näitas Ahrens kirjatöös *Johann Hornung, der Schöpfer der estnischen Kirchensprache,* milles ta südilt kaitseb Hornungit kui uuendajat, et iga uuendus on vastik asi ja vanema ea poolt, kes armastab vana, võetakse vastu umbusaldusega. Eesti kirjavara pole Ahrens küll kasvatanud. Mitte kirjamehena pole ta meile tähtis, vaid keeleuurijana. Neist töist, mis eesti keele uurimiseks kunagi kirjutatud, on tänini kõige kestvam mõju olnud Ahrensi grammatikal. See põhjapanev teaduslik teos, mis kirjutati selleks, et hakataks eesti rahva alalhoidmiseks tööle uue jõuga, valmistas teed meie rahvuslikule ärkamisele.

G. H. Schüdlöffel.

Ahrens ise ei olnud esimene uue kirjaviisi tegelik tarvitaja. Eestikeelsed näited, mis seisid ta grammatika esimeses trükis, on veel vanas kirjaviisis üles tähendatud, alles teises trükis (1853) julges ta neid seada uude kirjaviisi. Vahva ja julge mees, kes teostas Ahrensi uuendused ja andis välja esimese raamatu uues kirjaviisis, oli praost Gustav Heinrich Schüdlöffel Jõelähtmes. Sündinud 13. (2.) okt. 1798, õppis ta Tartu ülikoolis usuteadust ja sai Jõelähtmesse kirikuõpetajaks, millises ametis suri 20. (8.) dets. 1859. Sõber Ahrensi keeleuuenduspüüdeid toetas Schüdlöffel kõigest jõust[6]). Seda tegi ta raamatus *Toomas Westen, Lapo rahva usu ärataja Norramaal,* mis 1844 trükiti. Lapu rahvast ja tema usuäratajast toob Schüdlöffel seepärast sõnumeid, et laplased, keda ta tundma õppinud Rootsis reisides, on soome ja eesti rahva hõimud ja

---

[6]) V. Reiman, Gustav Heinrich Schüdlöffeli elulugu. Toomas Westeni 2. trüki eel. Tallinnas 1894.

pälvivad erilist tähelepanu. Enne *Toomas Westen*'i väljaandmist on Schüdlöffel kirjutanud veel mitmed teised eestikeelsed raamatud, näit. juba 1842. a. *Kuldorg ehk kulla saatja küla,* Zschokke' järgi eestistatud. Kuid laiemalt tuttavaks sai tähendatud kirjanik seeläbi, et „Inlandis" 1836 avaldas terve kogu lugusid Kalevipojast ja nõnda andis hoogu Kalevipoja-jutu riismete korjamisele. Peale selle on ta kogunud Harjumaalt veel hulga eesti rahvalaule, mis ilmusid Neus'i kogus *Ehstnische Volkslieder.*

H. Neus.

Nagu Ahrens oli esimene eesti keele uurija, kes õieti aru sai keele loomust, oma grammatika ja kirjaviisi parandamise eeskuju võttis Soomest, nõnda on Neus meie esimene tähtsam folklorist, kes eesti rahvalaule mitte üksnes ei kogunud, vaid püüdis tungida ka nende sissu, neid liigitada ja eritella nende tuuma, võrreldes neid soome ja teiste naaberrahvaste lauludega.

H. Neusi elust.

Alexander Heinrich Neus sündis 6. jaan. 1796 (26. dets. 1795) Tallinnas riigisakslase pojana. Ta õppis Tartu ülikoolis usuteadust, oli 1821—1841 Haapsalu kreiskooli juhataja ja lahkus ametist nõrga nägemisvõime tõttu. Neus suri Tallinnas 22. (10.) veebr. 1876 pimedana ja kurdina. [7])

Rahvaluule kogumine.

Neus'i armsamad erialad olid rahvaluule ja muinasaeg, kuid eriti huvitas teda rahvaluule kogumine ja uurimine. Haapsalus elades tõlkis ta hulga eesti rahvalaule saksa keelde ja avaldas nad „Inlandis" 1839—1841. Materjaliks tarvitas ta esiti Rosenplänter'i „Beiträgedes" avaldatud laule ning A. Knüpffer'i järelejäänud paberid, mis Eestimaa Kirjandusseltsile kingitud. Kreutzwaldi kogud andsid talle peajao; neid täiendas ta kooliõpetaja Jaanson'i, Schüdlöffel'i, Russow'i ja teiste korjanduste abil. Kogutud laulumaterjali korraldas ta kolmeteistkümnesse luuleliiki ja valis igast liigist parimad laulud oma kogu tarvis välja. Nii ilmusid Neus'i poolt 1850.—1852. a. jooksul kolm annet *Ehstnische Volkslieder, Urschrift und Uebersetzung.* See esimene tähtsam rahvalaulude antoloogia, 119 laulu suur, annab eesti rahvalaulust üldise ja kaunis täieliku kujutluse. Ehk Neus ise küll oli muulane, sai ta eesti rahvaluule vaimust õieti aru, pidas rahvalaulust suurt lugu ja tutvustas õpetatud ja haritud seltskonda selle iluga. Seks paigutas ta oma kogu ette pikema üldise sissejuhatuse, milles ta seletab regivärsside välist vormi, kirjutas iga luuleliigi kohta märkusi, mis just meelde

---

[7]) V. Reiman, Kivid ja killud I. Tartus 1907. Recke III, lk. 318. A. Raag, Eesti esimene tähtsam folklorist. Eesti Kirjandus 1926, nr. 2.

tuli, ja raamatu lõpul veel üksikute laulude ja sõnade kohta seletusi. Sjögren [8]) tunnistab laulude valiku väga heaks ja tarbekohaseks, samuti laulude järjestuse rahuldavaks. Neus'i rahvalaulude kogu avaldas õpetlastesse suurt mõju. Ahlquist, kes eesti rahvaluulet soomlaste omaga võrreldes nimetab vaeseks, lahjaks ja korratuks, peab siiski tunnistama, et Neus'i kogus ilmunud laulud ülendavad eesti rahvust ja kirjandust ja seepärast on eestlastele kallid ning tähtsad. Nende ilmumine ergutas noore üliõpilase J. Hurda eesti rahvaluule kogumisele ning uurimisele. Keelelt on Neus'i laulud ebatasased, sedamööda, kellelt ja kust mingi laul on saadud. Kahjuks on Neus originaale muutes laulude tõsist kuju moonutanud ja nende teaduslikku väärtust kahandanud. Mitmed laulud selles kogus osutuvad võltsituks ja kahtlaseks. Neus'i muudest teostest nimetatagu, et ta Kreutzwaldiga koos andis välja *Mythische und magische Lieder der Ehsten* 1854 ja avaldas „Inlandis" eesti rahvalaulude ja mütoloogia üle mitmel puhul pikemaid ja lühemaid kirjutisi.

Neus arvustajana.

Arvustajana püüdis Neus eesti kunstluulet, millele saksa soost õpetajad rajanud aluse ja edasi harinud saksa vormides ning mõtlemisviisis, juhtida hoopis uutele radadele. Ta nõuab, et eesti luuletajad peavad loobuma saksa luule jäljendamisest ja enestele eeskujuks võtma eesti rahvalaulu tooni keele ja vormi poolest. Siin on eesti rahvusliku ilukirjanduse loomise mõte esimest korda selgesti väljendatud. Neus'i arvamise järgi peab eesti kunstluule arenema rahvalaulust ja kandma rahvuslikku iselaadi, — muidu ei avaldavat ta rahva kohta mõju [9]). Uuenduste nõudmine ei maksnud mitte üksnes mõtlemis- ja väljendusviisi, vaid ka välimise kuju kohta, nimelt et eesti kunstluules peaks tarvitusele võetama ka regivärsse ehk runosid. Viimast nõuet suutsid täita ainult mõned üksikud.

Russow'i elust.

Esimene kirjanik, kes andis eesti kunstlaule trükki vanas regivärsi vormis, oli Neus'i kaastööline rahvalaulude väljaandmisel Fr. Russow. Nikolaus Friedrich Russow sündis 14. (2.) apr. 1828 Tallinnas. Ta õppis Peterburi ülikoolis õigusteadust, teotses esmalt Tallinnas rüütelkonna kantseleis

---

[8]) Ueber das Werk: Ehstnische Volkslieder von H. Neus. Mél. russes II, lk. 373.

[9]) H. Neus, Ueber die poetischen Versuche der Deutschen in der Ehstnischen Sprache. Das Inland 1840.

eesti keele tõlgina, oli 1863. a. peale Peterburis ametis mäedepartemangus ja pidas 1886. a. peale Eremitage'is konservaatori ametit. Ta suri siin 22. (9.) juulil 1906 [10]).

Russow, kes asus „Tallinna kodaniku" nime all meie kirjanduse alal tööle, oli ema poolt eestlane. Seepärast kirjutabki „Tallinna kodanik" puhast eesti keelt. Peterburi ülikoolis, kus valitses vabam õhkkond, näib Russowil olevat ärganud armastus eesti asja vastu. Suvekuudel rändab üliõpilane Eestimaal ringi ja kogub H. Neus'ile rahvalaule, millest mitmed eespooltähendatud kogusse üles võeti. Russow hakkas juba 1854 vana eesti regivärssi tarvitama kunstluules ja on üldse esimene eesti luuletaja, kes avaldas pikemaid vanades regivärssides loodud kunstlaule. Tema sulest ilmus 1854 „vana viisi järele" lauldud „Söa laul Eestima tüttarlastele", mis algab järgmiselt:

Ued Kandle Keled.

Neitsikesed, norukesed,
Iddu hellad, kennad kallid,
Palled naggu ehha punna
Haljade Harju tammede tagga,
Vaggad marja melelised
Virro kuuskede villus varjus,
Sinnisilmad, sinnililled
Jerva hiilgava jõggede kaldades,
Länema laia lainede liggi!
Kas te kuulsite kusikus kollinat,
Musta metsa tagant mürinat,
Ranna poolt rataste raksumist?
Merre är heälis, kallas keelis,
Liig seal rahvast liikumas,
Õpik ehmatand, häda unustand,
Hõbbenok ohkab, nurkas norkus.
Käggo kohkund, unnustand kukkuda,
Kurvaks sanud kähher peaga jne.

„Söa laul" tahab lohutada Eestimaa tütarlapsi, kelle tuikesed ja armuandjad kutsutud vaenuväljale Krimmi. Kreutzwald tervitab heameelel oma laulus „Sõda" Russowit kui „ladussuuga laulupoega", kes vana viisi vilistelles laulnud sõjalaulu, et kaljud kostavad ja metsad vastates mühavad.

Russowi tähtsaim toode eesti kirjanduse alal on luulekogu *Ued Kandle keled* (1854). Raamat sisaldab 17 luuletist, mille hulgas on kolm luuletatud regivärssides. Russow tõlgib sakslaste selleaegseid sentimentaalseid meelislaule eesti keelde. Mõned tõlked, nagu „Koju tahaksin ma jälle" on hästi õnnestunud ja on nüüdki veel maitstavad. Mis seisukoht Russowil oli eesti küsimuses, selgub luuletisest „Nä immet!" Laulik kaebab, et eesti talupoeg unustab oma rahva vanad viisid ning kaunid kombed ja muutub saksikuks. Ta arvustab ägedalt rahva kombeid ja viise, mis laenatud võõrsilt, sest et nad ähvardavad ära kaotada eesti rahvuse iselaadi ja rikkuda tema paremat osa.

---

[10]) M. Kampmann, Nikolaus Friedrich Russow. Postimees 1906, nr. 251, 252 ja 253.

Dr. Schultz-Bertram.

Rahvusliku kirjanduse ärkamisele aitas mõjuvalt teed tasandada ka veel dr. Georg Julius Schultz, kes nimetas ennast varjunimega Bertram. Schultz sündis 4. okt. (22. sept.) 1808 Tallinnas, õppis Tartu ülikoolis arstiteadust, oli siis Peterburis arstiteaduse akadeemias prosektor, elas pärast kodumaal Torma kihelkonnas ja suri Viinis 16. (4.) mail 1875. Schultz'i päralt on au, et ta möödunud sajandi keskel, millal eesti rahvaluulest alles väga vähe lugu peeti nii omade kui võõraste juures, asus ise usinasti eesti rahvaluule kallale tööle ja äratas ja ergutas ka muid. Eesti lugulaulu *Kalevipoja* ainete kogumise ja koostamise kohta oli Bertramil rohke mõju. Temap see oli, kes alatasa vaimustas ja julgustas Kreutzwaldit *Kalevipoja* kokkuseadmiseks, kui mõned pealiskaudsed otsused sünnitasid laulikule nukrust. Bertram tõendas, mis vägev mõju eeposel võiks olla rahva iseteadvuse äratamiseks. Ise ta parandas viis viimast laulu *Kalevipoja* saksakeelsest tõlkest ja aitas nõnda kanda ja kuulsusele tõsta *Kalevipoja* ja tema lauliku nime kaugele üle kodumaa piiri [11]). Bertrami tähtsaim teos muinasaja uurimisel on *Wagien*, millesse ta teateid on kogunud Põhja-Tartumaa rahvajuttudest, -lauludest, -kombeist ja -elust. Ta sulest ilmus 1870 *Ilmatar, commedia turanica kolmes jaos eesti ja saksa keeli, nimelt: Womba Wiido, Manala ja Tuuletar.* Sisu on võetud eesti muinasjuttudest ja sinna sisse kootud vanu rahvalaule. Siin toob autor õige elavaid pilte eesti rahva elust ja olust, kombeist, viisidest ja mõtteilmast. Peale mitmete vähemate luuletiste avaldas ta oma eestikeelsed laulud 1866 eraldi, pealkirja all *Peegli pildid.* Need on õpetliku sihiga eepilised luuletised, mille keel on enamasti õige labane ja proosalik, vahel ka jäme ja maotu. Riimimisel lühendatakse sõnu värsimõõdu pärast nõnda, et neist vahel järele jääb vaid üksainus täht, näit. a'. Tähendatud 20 pildist on laiemalt tuttavaks saanud üheksas. Selles jutustatakse, kuidas eesti mees Jakob Jurjev lätlase, kes olnud kaks päeva jääl külma käes, päästis merehädast. *Peegli piltide* järelsõnas seletab luuletaja:

Ma ollen mitto maada näinud
Ja põhjast lõuna liggi käinud,
Kuid iggal poolel — kui siin maal —
Süüd rokkal, süüd ka vassikal.
Kui kolid läevad tihtimaks
Ja põlved meiest mõistlimaks,
Ehk siis saab näha neile ka,
Et õnsam meie armas maa.
Siis maiad kõik ju korsnaga
Ja kambrid ausa aknaga:
Ei ennam meie Eesti mees
Siis ella pakso suitso sees.
Mis ajab pakko pakso ööd?
Aus ello, armastus ja tööd.

[11]) Ühe rahvasõbra mälestuseks. Päevaleht 1908, nr. 218—220.

Friedrich Robert Faehlmann.

Ilutsemine rahvaluules.

Eestisõbraliste saksa õpetlaste kõrval asusid möödunud sajandi keskel kaks eesti soost õpetatud meest rahvaluulet koguma ja rahva kirjavara rikastama, nimelt Faehlmann ja Kreutzwald. Rahva keskelt võrsunud, tundsid nad rahvakeelt ja selles avaldatud mõttemõlgutusi hoopis paremini kui sakslased. Nad tõid rahvaluulest esile salavarandusi ja näitasid õpetatud maailmale, kui sisukad ning imestusväärsed võivad olla eestlaste vaimutooted. Rahvaluule teaduslikku üleskirjutust sel ajal veel ei nõutud. Faehlmann ja Kreutzwald olid luuletajad ja käsitasid rahvaluule aineid peamiselt luuletaja seisukohalt, andes neile subjektiivse värvingu ja kaunistatud kuju.

Faehlmanni elulugu.

Friedrich Robert Faehlmann sündis 31. (20.) dets. 1798 Hao mõisas Järvamaal. Ta isa, kes juba priimehena noorpõlves välismaal reisinud, oli sel ajal Hao mõisas von Paykul'i juures valitsejaks. Seitsmeaastaselt jäi väike Friedrich vaeslapseks, sest tiisikus viis ta ema hauda. Et isa kutse ei võimaldanud laste koduse kasvatuse eest hoolt kanda, võttis mõisaomanik Friedrichi ja tema noorema venna päeva jooksul oma ülevaatuse alla, kasvatas ja õpetas neid koos oma väikese tütrega. Ärksa poisikese õpetus saksa keeles ja lugemises valmistas talle lõbu. Kui tohter kutsuti Hao mõisa mõne haige juurde, ei olnud vilkal poisikesel pidajat. Ta läks tohtriga, kelle vilets eesti keel talle tegi nalja, kaasa haigete juurde ja pani tähele, mis neilt küsiti ja kuidas neid raviti. Siit ärkas Faehlmannil soov tohtriks õppida. Lapsena nähti teda sageli harrastavat tohtrimängu.[1]) 1809 saadeti poiss Rakveresse kooli. Algkooli sai ta ruttu läbi ja võis õppimist jätkata sealses kreiskoolis. Tõemeelselt õpitööle andudes saavutas ta häid jõudlusi. Siiski ei põlanud ta vabal ajal rõõmsat õpilasseltskonda, käis teiste õpilastega soojal ajal Rakvere tammikus mängimas ja talvel linnamäel kelgutamas. Meelsasti veetis Faehlmann aega Rakvere lossivaremete ääres, mis juhtisid ta mõtteid mineviku poole. Kreiskooli vene keele õpetajaks oli Juhan Sommer, hiljem kirjanikuna tuttav Suve Jaani nime all. Selle juhatusel võeti vahel pühapäeviti ette rännakuid Rakvere ümbrusse. 1814 astus Faehlmann Tartu gümnaasiumi. Siin oli ta virk õppima, teenis oma tublidusega lugupidamist nii õpetajate kui õpilaste keskel. Olid tal kõik ülesanded õpitud, siis luges ta

[1]) Fr. R. Kreutzwald, Dr. Friedrich Robert Fählmanns Leben. Verhandl. der Gel. Esthn. Gesellschaft, II Band, 4. Heft. V. Reiman, Friedrich Robert Fählmann. Kivid ja killud I. Tartus, 1907.

veel kirjandust või kirjutas üliõpilastele loenguid ümber, mil teel teenis endale pisut raha. Juba lapseeast peale ei saanud Faehlmann kogelemise tõttu korralikult kõnelda. Tartus õppides otsustas ta raudse tahte jõul iga silpi ja sõna kordusteta hääldada ja vabaneski kogelemisveast. Klassilisest kirjandusest eelistas ta eriti Horatiuse värsse, sest teda huvitas selle vormikindel mõtteluule. 1817 sai Faehlmann küpsustunnistuse ja hakkas Tartu ülikoolis õppima arstiteadust. Õpinguid harrastas ta suure innu ning põhjalikkusega. Ilma sundiva hädata ei puudunud Faehlmann üheltki loengult. Paar aastat täitis noor üliõpilane repetiitori kohuseid Reidemeister-Monkewitz'i perekonnas prii korteri ja söögi eest. Siin tutvus ta oma tulevase abikaasaga. Hiljemini andis raekohtu teener, kirjandushuviline Karl Nedatz, Faehlmannile korteri ja ülalpidamise võlgu kuni õpingute lõpuni.[2]) Peale elukutselise teaduse vajas tema õpihimuline vaim veel muiski asjus silmaringi laiendust. Ilukirjanduse alal harrastas ta Schilleri ja Goethe teoste lugemist, et värskendada väsinud vaimu vahetevahel kerge luulepala abil. Innukalt kuulas ta filosoofia ja filoloogia loenguid, avaldas huvi võrdleva keeleteaduse ning esteetika vastu. Eriti paelusid teda prof. Morgenstern'i loengud Nibelungide ja Fausti üle. Siinjuures taotles Faehlmann enam õppeaine sügavust kui laiust. Ta võttis näiteks arstiteaduse ajaloo käsile ja püüdis seda teadusala jälgida algusest peale.

Professorid pidasid Faehlmannist suurt lugu. Kliiniku juhataja prof. Erdmann andis oma raskemaidki haigeid Faehlmanni ravida ja lahkudes Tartust soovitas ta Faehlmanni, kes seisis juba eksami eel, oma järeltulijaks. Faehlmannil oligi kavatsus õiendada lõpueksam. Sõbralikus läbikäimises Erdmanniga märkas ta, kui auklikud olid veel ta teadmused. Peale selle rusus teda rõhutud meeleolu. Kaotanud surma läbi äsja oma armsa, kellesse oli kiindunud kogu oma hingega, puudus tal julgus ja eneseusaldus astuda arstina tegelikku ellu.[3]) Seepärast ei ilmunud ta eksamile, vaid õppis veel kolm aastat, et ametikaaslaste seas tubliduse läbi võita lugupeetavat seisukohta. Alles 1827 tegi ta lõpueksami ja omandas arstiteaduse doktoriastme.

Arstikutsele andus Faehlmann kogu oma olemusega. Kõneldi vaimustusega noorest arstist, kes arukalt ja osavasti kohtles oma haigeid. Varsti kasvas abitarvitajate hulk tal kiiresti. Faehlmanni ukselink ei saanudki rahu. Esimeste haigustunnuste ilmudes tahtis ta energiliselt asuda ravimisele. Faehlmanni juhtsõnaks oli: parem kümme korda kutsutud olla

---

[2]) K. E. Sööt, Andmed Fr. R. Faehlmanni eluloo kirjelduseks. Eesti Kirjandus 1929, nr. 6.

[3]) S. Talvik, Fr. R. Faehlmann kui inimene ja arst. Fr. R. Faehlmanni album Tartus, 1929.

haige juurde asjatult kui üks kord hilja. Seesuguse hoole ja põhjalikkuse läbi sai Faehlmann kuulsaks ja oli kaua aastaid Tartus otsitavaim arst. Tema poolt koostatud arstimitest omandasid mõned üldise populaarsuse ja neid müüdi apteekides tema nime all, näit. *Pulv. Dr. Faehlmanni,* kuni meie päevini. Päeval tõttas ta ühe haige juurest teise juurde, öösiti luges kirjandust ja valmistas kirjatöid. Väsitava arstliku tegevuse kõrval leidis Faehlmann veel aega teaduste uurimiseks, võttis enese peale eesti keele lektori ameti ülikoolis, pidas professori asetäitjana loenguid rohuteaduse üle ja juhtis peale selle veel seltsiasju. Kurnav töö ja puudulik puhkus lasksid varakult mõjule pääseda tiisikuse kalduvusil, mis Faehlmann pärinud emalt. Sõbrad soovitasid talle puhkust ja ettevaatust, kuid Faehlmannil polnud aega mõelda enese peale. Haigus arenes küll aegamööda, kuid kurnas jõu, nõnda et kuulsal arstil enesel oli tervis palju viletsam kui neil, kes talt käisid saamas abi. Ta öelnud enese kohta, et pidavat veerand tervisega tegema kahe inimese töö. Surm valmistas ta kallal juba ammust saadik ette oma tööd ja 22. (10.) apr. 1850 tuli ta selle mehe järele, kes oli julgenud päästa nii mitu ja mitu sada elu ta sirbi alt. Tänulik järelpõlv ehtis ta haua nägusa monumendiga ja püstitas talle Tartu Toomemäel ausamba.

Friedrich Robert Faehlmann.

Psühholoogilised lähtekohad.

Faehlmannile oli omane kustumatu tõejanu ja tung küsimusi iseseisvalt otsustada. Sellest tiivustatud avaldas ta kõige kohta kahtlust, mis pärit endisest ajast ja mida ei saa tõendada täpsalt. Vabamõtlusele juhtisid teda sel ajal päevakorral olev Schelling'i natuurfilosoofia ja loodusteaduse üllatavad edusammud. Tõeotsingul kasustab Faehlmann ka intuitiivset mõtlemisviisi ja see ühenduses romantilise elutundega viis ta teadusvallast üle luulemaale avastama sealgi uusi teid.

Rahvaluule harrastus.

Rahvaluule harrastusele juhtis Faehlmanni ta romantiline elukäsitus ja instinktiivne kiindumus oma rahvasse. Seepärast kuuluvad eesti keel ja rahvaluule ta isiklikkude huvide piirkonda. Poisikesena viibis ta tihti pikkadel talveõhtutel Hao mõisa

peretoas ja kuulas, kuidas mõisateenrid tumedal peerutule valgusel veeretasid õudseid ja ilusaid lugusid endisest ajast. Ka üliõpilasena viibis Faehlmann suvekuudel Haol ja läbis siis ümbruse risti ja põigiti, et hankida rahvasuust muinasjutte. Sageli rõivastus ta talupoisina, et seega võita rahva usaldust, ilma milleta raske oli eitede suust välja meelitada rahvalaule ja muinasjutte. Ta tegi endale eluülesandeks koguda Kalevipoja juturiismeid ja neid liita eeposeks; ühtlasi äratasid ta tähelepanu ka eesti müütide katked. Pärast õpingute lõpe-

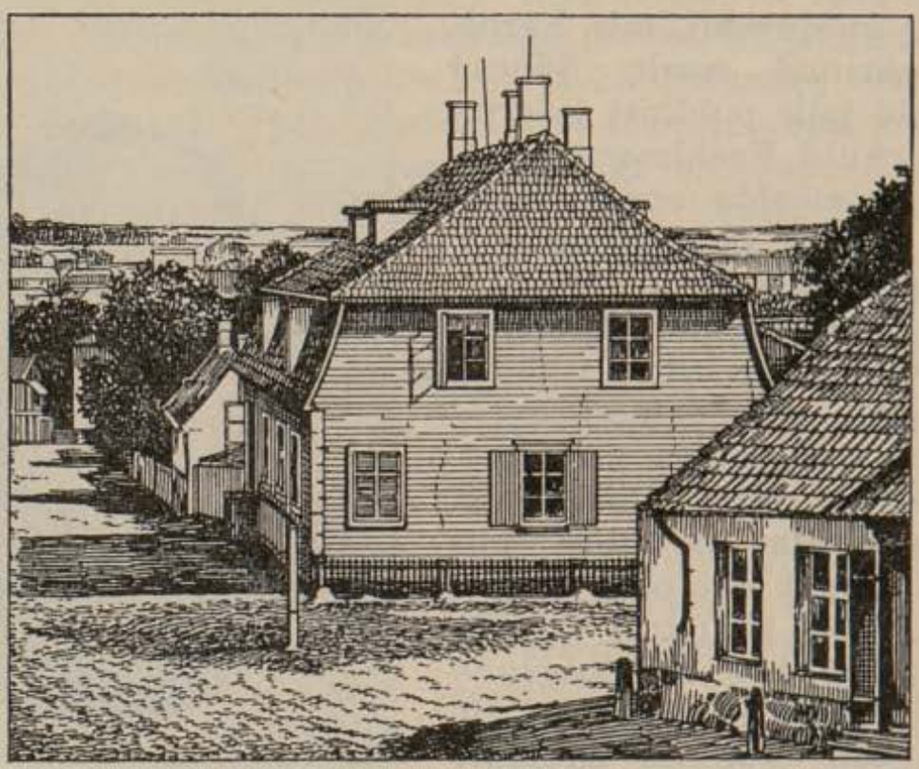

Fr. R. Faehlmanni elukoht Tartus.

tamist ülikoolis pidas ta nõu, kuidas kõige paremini võiks päästa muinaslugusid ja laule, mida sel ajal oli veel saadaval külluses.

Õpetatud Eesti Selts.

Faehlmann otsustas asutada akadeemilise seltsi, mille tööalaks oleks eesti keele ja rahvaluule uurimine. 1838 teatab ta Kreutzwaldile, et Õpetatud Eesti Selts on kinnitatud. Seltsi eesmärgiks on edendada eesti rahva muinasaja ja oleviku, tema keele ja kirjanduse tundmist, üles kirjutada ja trükki anda ajaloolisi mälestisi, laule, jutte ja vanu kombeid, tõstes ühtlasi rahva haridust õpetliku rahvakirjanduse soetamisega. Seda ülesannet, eriti esimest osa, on selts püüdnud täita kogu oma kestuse ajal ja kokku kandnud hulga materjali oma toimetis-

tesse („Verhandlungen"). Tutvustas ju Faehlmann seltsiliikmeid ka selle algvisandiga, mis ta oli koostanud Kalevipoja kohta rahvajuttude põhjal. Oma ülesande teise poole täitmiseks andis selts välja esimesil tegevusaastail mõned Kreutzwaldi kirjutatud raamatud ja kalendri. Viljakat teaduslikku tööd tegi Õpetatud Eesti Selts sel ajal, kui ta asutaja ise kaasa tõmbas ja teisi taga kihutas. 1843. aastast surmani oli Faehlmann selle seltsi esimees. Tema ümber koondusid õpetatud mehed, kes sel ajal rikastasid eesti kirjavara, uurisid eesti keelt ja rahvaluulet. See töö andis eestlaste iseteadvuse ja rahvustunde ärkamisele omajagu tõuget. Eriti tuleb meeles pidada, et Õpetatud Eesti Seltsi toimetused võimaldasid Faehlmannil esineda õpetatud välismaailma ees meie rahvuslikkude müütidega ja hiljem Kreutzwaldil eeposega *Kalevipoeg*, mis koostati selle seltsi ülesandel ja otsesel toetusel.

Faehlmanni müüdid.

Ehk küll Faehlmannil suur huvi oli Kalevipoja ainete kogumise ja liitmise vastu, jäi see töö tema poolt siiski tegemata, sest et jõudupingutav ja aegakulutav arstikutse, lektoriamet jne. ei andnud talle selleks mahti. Lõpuks tühistas surm kõik kavatsused. Faehlmanni eeltöist *Kalevipoja* koostamisel kõneleme pikemalt eepose sünniloo esitusel (vt. lk. 35). Ajapuudusest hoolimata on Faehlmann siiski sarja müüte saksa keeles üles kirjutanud ja trükis avaldanud. Kahjuks käsitas ta neid aineid enam luuletaja kui teadusemehe seisukohalt. Meie esimesed rahvaluuleharrastajad ei pidanud teaduslikku eesmärki tähtsaks, ei püüdnud muistendeid üles tähendada tulevastele põlvedele muutmatult ja segamatult. Vaimustushoos püüdsid rahvasõbrad üles märkida üksnes häid ja ilusaid muinasmälestisi ja neile anda kauni kuju lisanduste ja täienduste kaudu, et lugeja seesuguse ülekullatud ehitise ees aina imetleks ja ilutseks. Ja ilutsusluule laad esineb niihästi Faehlmanni „Koidus ja Hämarikus", „Endlas ja Jutas" kui ka „Loomises", nimelt oma sügava müstika, sümbolismi, eesti muinasusu idealiseerimise ning rahvusliku tendentsi poolest, mis juhtinud kirjaniku sulge. Faehlmanni ihalev vaim otsis neid aineid, milles kõneldi jumalaist ning kangelasist, kelle peade ümber hiilgab ausära. Faehlmann käis sama rada, kus ta nägi eel rändavat saksa romantikuid Schlegel'eid ja Novalis't: need avastasid uue mütoloogia ja see pidi sakslastel täitma sama ülesannet, mis vana mütoloogia kreeklastel ja roomlastel. Kuigi Faehlmanni

müütidel puudub teaduslik tähendus, luuleväärtuse poolest võivad nad edukalt võistelda kõigega, mis maailma rahvail sel alal on tuua esile. Et Faehlmanni müüdid sisaldavad enam või vähem rahvaluule aineid ja nad tegelikult on saanudki rahvaluuleks, pean tarbekohaseks neid üksikasjaliselt eritella koos teiste muinaslugudega. (Vt. autori *Eesti kirjandusloo peajooned I. Jumalatelood ehk müüdid.*)

Faehlmanni kunstluule toodang.

Faehlmanni vähesearvulisi ilukirjanduslikke pärimusi on pärast ta surma kogutud ja ühendatud raamatuks *Fählmanni kirjad* (1883). Peale müütide leidub siin veel paar proosapala, mis väärivad mainimist, nimelt J. P. Hebel'i *Der Herr Wunderlich*'ile nõjatuv anekdoot „Kriibus-Kraabus" ja lõbus pilkelugu „Kalendritegijate kimbus". Kaaluvam väärtus nii sisult kui vormilt on Faehlmanni luuletistel ja epigrammidel, milles ta rakendab eesti keelt antiiksesse luulevormi. Parim Faehlmanni luuletis on Asklepiadese stroofides luuletatud vaimulik ood „Suur on, Jumal, su ramm". Selles kõrgelennulises stiilis sõnastatud ülemlaulus kiidetakse Jumala vägevust, heldust ning tervitatakse oodatavat tulevast elupõlve teises maailmas. Kirgliku piibumehena katsub Faehlmann „Piibu jutus" hingeliselt ilustada ja luuleliselt õigustada suitsetamislõbu. Ühtlasi mälestab Faehlmann ses luuletises oma esimest armastust, mis ta üliõpilasena kandnud südames noore neiu vastu. Leinas, mille tõi talle tuvikese varane surm, arvab luuletaja leidvat lohutust piibust, mis oma ustavusega ja soojusega aitab meenutada kadunud õndsat aega. Juba 1845 tarvitas Faehlmann selle laulu ülestähendusel uut kirjaviisi. Seitsmes distihhoni vormis kirjutatud epigrammis avaldab Faehlmann filosoofilist tarkust, didaktilist mõtteluulet. Seisku siin näiteks „Kerge ja raske":

Küsisin: mis on raske ja mis on kerge küll teha?
Kostis: kerge on laita ja sundida teist.
Laps ju sundida mõistab ja lapsuke laita ju oskab.
Seda küll igapäev näeme ja imestame.
Aga mis ise laitsid, katsu parata ise —
Raske on see töö: tahad katsuda, tee!

Faehlmanni tööd eesti keele uurimisel.

Õppides tundma Kreutzwaldile kuuluvate rahvalaulude käsikirju, hakkas Faehlmann eesti keele seaduste uurimist pidama tulusaks vahetööks, milleks ta kasustas oma kasinaid puhketunde. Eesti keele grammatika juurdlemist nimetas ta heaks vahendiks kurbmeelsuse vastu. D. H. Jürgenson'i surma järel valiti Faehlmann 1842 eesti keele lektoriks ülikoolis.

Kirjas Kreutzwaldile palub ta seda valimist mitte imeks panna, sest tema ei olevat ses süüdlane, ja lisandab siis naljaks: „Mis tehha, ei oska keelt ega kirja, pannakse vaeseke unniko otsa, laulgo kudda juhhub.“ Aga selles ametis on Faehlmann eesti keele harimiseks enam töötanud kui ükski teine ta eelkäijaist. Ta keeleuurimised tüvepainutamisest, nimisõnade käänamisest, sõnajuurtest, õigekirjutamisest jne., mis ilmusid Õpetatud Eesti Seltsi toimetustes, leidsid asjatundjate poolt teravat tähelepanu ja suurt lugupidamist. Faehlmann jagas eesti pöördsõnad kunstlikku süsteemi, nimelt sisehäälikute järgi, ja oli seega esimene, kes sihi ajas sellesse põlismetsa.

Seisukoht rahvusküsimuses.

Ehk küll Faehlmann tunnistas end eestlaseks, armastas eesti rahvast ja oli uhke ta luulemeele, ilusa keele ning rassiliste omaduste üle, ei või teda ometi nimetada rahvuslaseks sõna praeguses mõttes. Toetudes kainele mõistusele, nagu see oli omane tolleaegsele intellektualistlikule mõtteviisile, ei pidanud Faehlmann võimalikuks, et eestlased suudavad luua omapärast kultuuri ja püsida rahvaüksusena. Ta arvas, et eestlased paratamatult germaniseeruvad. Nende ilusast keelest ja rahvaluulest tahaks ta siiski jätta rahvaste ajalukku püsivaid mälestusmärke. Kuid Faehlmanni ilutsused eesti muinasajas ning rahvaluules olid siiski pinnaks, milles idanes rahvusliku iseteadvuse seeme.

Faehlmanni tähendus ilukirjanduses.

Kahtlematult oli Faehlmannil hea luuleanne, kuid ta vist pole kutsumust luuletajaks eneses tundnud kuigi elavalt, muidu oleks ta enam rahuldanud luuletungi. Ent toodangu vähesusele vaatamata osutub Faehlmann luuleloomingus teeotsijaks nii sisult kui kujult. Ta käsitleb uusi motiive, mille leiutusel avaldab luuletaja isiksusvabadust, võttes näiteks suitsetamispahe luuleaineks, arendab värsitehnikat uute vormide sissetoomisega, taotleb kujukat, vormikindlat, kõrgelennulist luulestiili. Faehlmanni imestustäratavate, sädelevate müütidega on antud tõuge eesti omapärase rahvuskirjanduse loomisele.

Friedrich Reinhold Kreutzwald.

Eritluse lähtekoht.

Palju selgem ja vähemalt teoreetiliselt kindlam oli rahvuslik seisukoht teisel suurel ilutsejal rahvaluules, kes jätkas Faehlmanni tööd ja püstitas selle iluhoone, milleks Faehlmann

oli kandnud kokku ehituskive, — Kreutzwaldil. Tema ei ütle ennast nende seltsis käivat, kes kõike headust ja tulu eestlastele sellest arvavad tulevat, et nad hävitavad oma emakeele, mälestused ja kodused viisid ja endid ära müüvad enampakkujaile, nõnda et neist aegamööda saavad kas venelased või sakslased. Kreutzwald soovib, et eesti keel eestlastele saaks selleks, mis soome keel on soomlastele, nimelt rahvusliku kultuuri kandjaks [1]). Seega näitab rahvustunnet äratav kirjamees meile seisukoha, kust lähtudes tuleb vaadelda ta elu ja töid.

Kreutzwaldi vanemad.

Kreutzwaldi isapoolsed esivanemad on pärit Laiuselt. XVIII sajandi keskuse ümber vajanud Virumaal Kadrina kihelkonnas oleva Jõepere mõisa omanik meest, kes oskaks viina põletada ja ühtlasi lugeda ning kirjutada. Selline mees, nimega Mang, leiti Laiuselt ja vahetati künnihärja vastu. Jõepere mõisahärra saatnud Mangu Reinu vanema poja Juhani Tallinnasse kingsepa-ametit õppima, et ta hiljemini varustaks mõisahärraseid jalanõudega. Juhanile anti mõisatüdruk Ann naiseks ja asutati nad Ristmetsa vabadikukohale. Sellest abielust sündis 26. (14.) dets. 1803 meie tulevane kirjanik Friedrich Reinhold. Viimase ristinime sai ta mõisahärralt Heinrich Reinhold von Vietinghoff'ilt ja ühtlasi meenutab see nimi ka lapse vanaisa Reinu. Seega seletubki, miks Ristmetsal elav kingsepp Juhan võttis endale perekonnanimeks Reinholdson. Varsti pärast lapse sündi viis mõisnik Juhan Reinholdsoni perekonna üle Rakvere kihelkonda Kaarli ehk Vana-Sõmeru mõisa, mis samuti kuulus sellele mõisnikule ja kus ta seadis mehe aidameheks, naise pereemandaks [2]). Siin veetis nende pojuke oma elukevade heledamad päevad. Rakvere poolt piirab mõisat suur mets, selles leidub kauneid mäeseljakuid ja nende vahel selgeveelisi järvekesi.

Lapseea-aastad.

Lapseea-aastad Kaarlis avaldasid Aida-Vidrile, nagu poisikest mõisas kutsuti, ta tulevase elu ning töö kohta suurt mõju. Moonakate lastega mängides ja mõisarahva seltskonnas üles kasvades omandas ta rohke tagavara kõnekäände, kujukaid väljendusviise ja pilkenooli. Siin märkas ta sugurahva viletsat elujärge. Ta nägi, kuidas külamehed igal kuul mõisaaidast käisid toetust saamas ja kuulõppu ei jõudnud ära oodata. Ta kuulis, et haagikohtunik lasknud inimesi ülekohtuselt kahtlustada mõisa heinavarguses ja piinamise abil süüdlaseks tunnistada neid endid, kes üldse polnud süüdlased. Piinatute hüvitusest ei tehtud aga juttugi [3]). Siin külvati ta alateadvusse esimene rahvustunde seeme. Pikil talveõhtuil läks aidamehe poeg mõisa

---

[1]) Kreutzwald Koidulale 21. apr. 1868. Kirjavahetus I. Tartus, 1910.
[2]) M. Kampmann, Lisandusi Fr. R. Kreutzwaldi eluloole. Olion 1932, nr. 1.
[3]) Gustav Suits, Kreutzwaldi eluloo algallikail. Looming 1931, nr. 10.

peretuppa, kus vallast tulnud orjavaimud vuristasid vokke ja sealjuures meenutasid muinasmälestisi. Istudes leekiva ahju ees ja seades tulejalga peergusid, kuulas ta siin ahnelt lugusid, mida orjavaimud esitasid laulus ja kõnes. Siin kuulis Kreutzwald ka esimest korda lugusid Kalevipojast ja nimelt vana lauluharrastaja mõisateenri Kotlep Jankovits'i suust. Kord viinud mõisateener teadmushuvilise poisikese mõisast välja Päide tee äärde ja näidanud talle seal Kalevipoja kurnipakku. Kümneaastasena käinud Kreutzwald vaatamas Kalevipoja hobuse jalajälgi Kadrina ja Aruküla vahel. On arusaadav, et need muljed Kotlepi jutustisi muistse hiiu vägevatest tegudest ta fantaasias veel värvikamalt elustasid [4]).

Kooliaastad.

Esmalt pakkus kirjaoskav ema pojale niipalju õppust, kui mõistis. Siis viidi poiss 1815 Rakveresse köster Göök'i kooli. Kuid enne seda esitas isa mõisnikule palve pärispõlvest vabastamiseks, ja vabakiri anti talle välja aprillikuul 1815. Sel puhul toimus ka Reinholdsoni nime hülgamine ja uue perekonnanime omandamine. Sest kui poeg astub Rakvere algkooli, kirjutab koolijuhataja ta õpilaste nimestikku juba Friedrich Kreutzwaldi nime all, lisades juurde märkuse, et teda kodus ette valmistatud eraõpetuse teel. See on vanim dokument, milles meie tulevane kirjanik esineb Kreutzwaldi nime all. Poolteiseaastase õppimise järel jõudis Kreutzwald niikaugele, et ta võeti vastu kreiskooli. Õpilasena osutus Kreutzwald käitumiselt väga heaks, tähelepanult üpris osavõtlikuks, edasijõudmiselt usinaks ja püüdlikuks [5]). Kuid isa kasin palk ja väike varandus ei lubanud poissi kauem pidada kreiskoolis kui 1½ aastat. Lõpule jõudmata tuli tal koolist lahkuda. Priikslaskmise läbi antud liikumisvabadust kasustades kolisid Kreutzwaldi vanemad 1819 Hageri kihelkonda Ohulepa mõisa. Isa oli siin saanud valitseja koha. See elukoha muutmine tuli Kreutzwaldile kasuks. Ohulepas tegi ta tutvust vana „toapapa" Jakob Fischer'iga. Armuleivast elav vana mõisa-toapoiss oli nagu elav raamat. Arutu hulga vanu laule ja jutte mõistis ta peast, muuseas ka palju lugusid Kalevipojast. Juhtus ta veel võtma topsi viina või jooma õlut, siis ei jõudnud ta juttu lõpetada. Selle luulemeelse vanakese jutustused laulu- ja värsisõnas täiendasid seda, mis Kreutzwald varem kuulnud Kotlepilt. Sel ajal hakkas Kreutzwald juba üles tähendama neid rahvamälestisi, mis talle eriti meeldisid. Et „toapapa" pidas külatohtri ametit ja vahel laskis inimestel aadrit, ärkas ka ta noorel sõbral huvi arsti elukutse vastu. Kuid esiotsa ei võinud vaeste inimeste laps veel mõelda sellise kõrge plaani teostusele. Vanemate soovi täites läks ta Tallinna von Husen'i ärri nn. „Karu kontorisse", kaup-

[4]) V. Reiman, Friedrich Reinhold Kreutzwald. Kivid ja killud I. Tartu 1907. Seesama: Kreutzwaldi sajas sünnipäev. Sirvilauad 1904.

[5]) Rakvere kreiskooli III kl. tsensuuriraamat 1812—1817. Riigi Keskarhiivis.

meheks õppima [6]). Aga et noormehe hinge täitsid luule ning aated ja ta sellepärast, kus iial mahti sai, luges raamatuid, saatis kaupmees ta varsti koju tagasi. Kreutzwaldil puudus kaupmehe painduv iseloom, keele ja meele kärmus, teenistusvalmis libedus. Et Kreutzwaldi vagameelsed vanemad kuulusid vennastekogudusse, sai Kreutzwald Ohulepas vennastekoguduse hooldaja Friedrich Genge'ga tuttavaks. See oli valmis tõsise ja õpihimulise noormehe abistamiseks. Ta andis Kreutzwaldile nõu valmistuda kooliõpetaja kutsele. Genge soovitas teda nende kahe aspirandi hulka, keda Tallinna koolivalitsuse direktor parun Stackelberg valmistas õpetajaiks rahvakooliõpetajate seminarile, mida rüütelkond kavatses asutada Tolli mõisa. Et kosti ja õpetuse eest maksu ei nõutud, oli Kreutzwaldil kerge ettepanekut vastu võtta. 1819. a. algul asus ta Tallinnasse, sai Stackelbergilt ülespidamise ja paigutati ühes teise aspirandiga seniks Tallinna kreiskooli õppima, kuni välismaalt kutsutud õpetaja pärale jõudis. Mitme peaaine õpetajana töötas kreiskoolis Jonas Lundberg, kes muuseas käsitles usuõpetust ratsionalistlikus vaimus. Kutsekohase pedagoogilise ettevalmistuse sai Kreutzwald Saksamaalt kutsutud erikasvatajalt Ulrici'lt, kes oli vali herrnhuutlane ja väga tubli koolimees [7]). Eesti kirjamees O. R. von Holtz sõitis nädalas kaks korda Keilast Tallinnasse kooliameti kandidaatidele andma eesti keele tunde. Holtz laskis neil kuulsamate saksa kirjanikkude töid vabalt tõlkida eesti keelde. See töö arendas Kreutzwaldi maitset. 1820 lõpetas Kreutzwald kreiskooli täieliku kursuse ja õiendas hiljem ka algkooliõpetaja eksami. Aga et kavatsetava seminari asutamine ei teostunud, sai Kreutzwald kohustustest vabaks ja võis endale ise koha valida. Lühikest aega oli ta Tallinnas ja siis Peterburis kodukooliõpetajaks, kuid see kutse talle ei meeldinud. Ta õppis vabal ajal vanu keeli ja muid õppeaineid edasi, et pääseda ülikooli, ja õiendas 1825 gümnaasiumi lõpueksami eksternina.

Õpingud ülikoolis.

Jaanuaris 1826 immatrikuleeriti Kreutzwald Tartu ülikooli arstiteaduse üliõpilaseks. Siit leidis ta Faehlmanni eest; noormehi ühendasid ühised huvid, püüded ja aated katkematute sidemetena. Sõprusringi kuulus veel kolmas eesti soost üliõpilane Jakob Nocks, kes ka Rakveres koolis käinud ja hiljem seal teotses kreiskooli-inspektorina. Lüngalise eelhariduse tõttu ei arenenud Kreutzwaldil õpingud ülikoolis hästi. Oli palju võitlemist saksa ja ladina keelega, milline asjaolu halvas edasijõudmist. Peale arstiteaduse kuulas õpihimuline noormees veel hoolega prof. Morgenstern'i loenguid esteetika ja saksa kirjanduse üle. Ta luges kodus tähtsate kirjanikkude nagu Jean Paul'i, Goethe', Schiller'i, Herder'i jt. teoseid ja kirjutas neist meeliskohti oma päevikusse. Ülikooli vaheaegadel sai Kreutzwald

---

[6]) Gustav Suits, Kreutzwald Ohulepal. Looming 1933, nr. 4.
[7]) Gustav Suits, Kreutzwald Tallinnas. Looming 1933, nr. 5.

Ohulepas kokku Jakob Fischeriga, kelle suust ikka peale korjas uut lauluvara. Ühes sõnaliste muistenditega päris ta sellelt imelikult nägijalt ka tema vaimu, kes kõrge luulelennu tõttu unustas maised asjad ja, viibides tunderikkas aadete maailmas, arvas nägevat oma luulekujusid ihusilmadega.

Fr. R. Kreutzwald nooreas.
(Hueber'i maalingu järgi.)

Kui Kreutzwald 1831 tahtis õiendada ülikooli lõpueksami, pääses kodumaal mitmes paigas lahti koolera, mille vastu noored arstiteadlased pidid võitlusse astuma. Ka Kreutzwald võttis sellest võitlusest Riias, Vastseliinas ja Tartus tegelikult osa. Seepärast sai ta alles 1832 mahti ilmuda eksamikomisjoni ette. Lõpueksami esimeses pooles käis tal käsi halvasti. Kuid teises pooles, eriti arstiteaduse tegelikus osas, osutus ta sedavõrd tugevaks, et talle võidi välja anda 3. järgu arstitunnistus.

Kodune elu.

Järgmise aasta algul võttis ta Võrus vastu linnaarsti koha ja abiellus siis Mecklenburgist pärit oleva tinavalaja tütre Marie Elisabeth Saedler'iga, kelle isa juures ta Tartus olnud korteris. Kreutzwaldi abikaasa oli selge mõistusega, energiline naine, osav majapidaja ja suur inimestetundja. Et tal puudusid vaimsed huvid, jäid abikaasad vaimumaailma poolest teineteisele võõraks. Tamula järve kaldal asetsev väike Võru linn oma veega, kena puiestikuga ja puhta õhuga köitis juurdleva ja üksindusele kalduva laulik-arsti enese külge eluajaks. Kreutzwald ehtis oma maja seest rikkalikult lilledega, istutas aeda ilupõõsaid, asutas sinna väikese pargi. Perekonna-õnne suurendasid kaks tütart ja poeg. Eriti lähedal isa südamele seisis noorem tütar Marie Ottilie, kes oli õrn ja südamlik. Selle lapse varajast surma ei võinud Kreutzwald kaua unustada. Kreutzwaldi lähemad tuttavad Võrus olid saksa haritlased, ja ta enda koduseks keeleks oli saksa keel. Vaheldust ja hingelist rikastust otsis Kreutzwald endale kirjavahetusest tuttavate õpetlastega ja kirjanikkudega. Palju kirju on ta saanud Faehlmannilt ja Nocksilt. Sisemiseks vajaduseks kujunes Kreutzwaldile kirjavahetus vaimuka nais-

luuletaja L. Koidulaga, kes jagas ta vaimseid huvisid ja aitas kaotada üksindusetunnet.

Kreutzwald arstina.

Esiotsa oli Kreutzwaldil Võrus puudusega võitlemist, kuid hiljem laienes ta arstitegevus ja ühtlasi sellega ka tegevus eesti kirjanduses. Kreutzwald oli pakkumises teistele ülihelde, kuid vastuvõtmisel liiga viisakas ja tagasihoidlik. Vaeseid on ta alati arstinud tasuta. Kogu eluajal jäi ta arstitegevuse juhtmõtteks see sõna, mis ta tänulikkudele võrulastele siis ütles, kui nad 70. sünnipäeva puhul teda käisid tervitamas: „Inimarmastus ja heldus on arsti elukutse hing."

Ta erialaks olid lastehaigused. Iseäranis osav oli Kreutzwald haiguste äratundmises. Seepärast pidasid niihästi rikkad kui vaesed hädalised ta teadmisest ja arstikunstist lugu ja tulid talt otsima abi. Vahel ohverdas ta seks oma unegi, et vaesematele hädalistele valmistada ise kodus arstimeid. Vabanenud haigete vastuvõtust, taotses ta siirduda oma vaiksesse töötuppa, mis asus maja teisel korral. Mõni aeg oli tal siin seltsiliseks väike valge hiir suures klaaspurgis. Siin võis ta segamatult anduda kirjanduslikule tegevusele, mis oli talle arstiametis mõnusaks vahelduseks. Teda külastasid tuttavad taluperemehed, kellele ta jagas head nõu põllu- ja majapidamise alal. Oma aias andis ta suviti maalt kokkutulnud ärksamaile noormehile juhatust näidendite ettekandmiseks. Nõnda töötas ta Võrus väsimatult 44 aastat oma sugurahva heaks, kuni vanadusnõrkus 1877 teda sundis lahkuma ametist. Viimsed elupäevad veetis ta raugana Tartus oma väimehe G. Blumberg'i majas. Juunikuul 1882 käis ta Õpetatud Eesti Seltsi nimel Peterburis dr. Karell'i ametijuubeli puhul õnnitlemas. Teel sai ta külmetada ja langes ohvriks oma vanale haigusele, vähktõvele, mis viis ta hauda 25. (13.) aug. 1882. Ta põrm sängitati Tartu Jaani koguduse kalmistule. Hiljem püstitati talle Võru linnaparki ausammas.

Tegevuse deelised ajed.

Peaajed, mis tegid selle väliselt nii vaikses joones liikuva mehe elu rikkaks ning viljakaks, on töömeelsus ja kaastunne oma majanduslikult ning vaimselt haletsemisväärse sugurahva vastu, kellesse ta suhtub omakasupüüdmatult kuni eneseohverduseni. Rahvuslik kohustus ja püüe paremale on ta patriotismi ideeliseks põhjaks [8]). Seda täiendas loomulik humaansus ja avitamisinnuline kristlusaade. Elutundeliseks aluseks Kreutzwaldi luulel on isikliku elu lüheduse ja piiratuse aimus.

Kreutzwald rahvavalgustajana.

Asunud arstina rahva keskele tööle, märkas Kreutzwald, kui vilets oli teoorjuses vaevlevate eestlaste põlv, millises vaesuses ja vaimupimeduses nad elasid. Ta tunneb hinges innus-

[8]) Ado Säärits, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ühiskonnasuhe. Eesti Kirjandus 1932 ja 1933.

tatud rahvavalgustaja kutsumust ja tahab kirjanikuna rahvale kätte võidelda paremat elujärge. Juba Tallinna kreiskooliõpilasena oli ta eesti keelde tõlkinud vaga Jenoveeva eluloo ja mõned saksa klassikute luuletised, kuid trükki pääsesid need katsetused alles hiljem. Kreutzwaldi avalik tegevus Eesti kirjanduses algab 1840, millal ilmus Šveitsi kirjanikule Zschokke'le nõjatatud *Vina-katk.* Juba ses teoses viljeleb Kreutzwald isikupärast stiili. Ta kirjutas vaimukamalt kui ükski teine kirjanik enne teda. See ja tema järgmisedki kirjatööd äratasid ja nõudsid vaimuärksust ning teravat mõtlemist. Ta tuumakaist mõtteist ja individuaalsest väljendusviisist võisid aru saada ainult enamarenenud lugejad. Kreutzwald ei valinud endale kirjanduses kindlat ala, vaid püüdis oma tegevuspiiri võimalikult laiendada. Seepärast pole tolleaegses kirjanduses ainustki haru, millele Kreutzwald poleks külge jätkanud uusi oksi. Seda nõudis tol ajal rahva ja kirjanduse olukord. Rahvavalgustuslikes kirjatöis võitleb Kreutzwald vaesusega ja rumalusega, mis käsikäes käies hoidsid rahva elujärge madalal tasemel.

Kreutzwald püüdis selgitada kõiki tegeliku elu küsimusi, nagu majapidamist ja põllu- ning aiatööd, lastekasvatust ja tervishoidu, kodumaatundmist, üldist haridust ning mõõdukuse vajadust alkoholi tarvitamisel. Tuimusest ja hooletusest tõusva vaesuse vastu astus Kreutzwald südilt sulega välja. Õpetatud Eesti Seltsi kulul ilmuvas „Tarto- ja Võrro ma-rahva Kalendris" ja hiljem „Maarahva Kasulises Kalendris", mis ilmus Kreutzwaldi toimetusel 30 aastat, toodi ühtelugu kirjutisi, milles anti selle üle juhatust, kuidas endale tuleb muretseda peatoidust ja ihukatet. Nagu mõni vilunud põllumees hoiatab Kreutzwald talupoega, et ei tohita müüa ainustki õlekubu ega heinatuusti.

„Võtke — õpetab ta — kõik umbrohu juured ja mättad välja kiskuda ja rohkesti sõnnikut panna, küll siis põld leiba annab. Jäävad õled ja heinad müümata, siis võib rohkem lojuseid pidada, mis läbi suisel ajal mõnda rubla raha võimüümisega sisse tuleb ja võib veel sügisel pealegi lehmamullika ehk härjavärsi turule viia. Niisama saab nõukas peremees hobusetallist ja veiselaudast rahakopikaid. Peale selle võib põllumees mesilinnu puudest, kanepiaiast ja linaväljalt iga aasta raha saada, kui vili peaks äpardama. Iseäranis tuleb veel kartuleid nimetada. Kus seda kallist Jumala annet rohkesti maha tehakse, seal ei või iial leivanälg kevadisel ajal kätte tulla."

Isegi metsakasvatamist ja soodekuivatamist, linade harimist ja aiatööd on ta sel ajal rahvale soovitanud ja rahva sekka levitanud neid põhiõpetusi, mida veel praegugi peetakse majapidamise alusteks. Suurelt osalt on ka need kirjutised määratud

mõistliku majapidamise edendamiseks, mis ilmusid virkusele äratavas koguteoses „Sippelgas“ 1843 ja 1861. Siin hurjutab ta laiskust ja tuimust, mida ta arstina tähele pannud. Ta seab sipelga virkuse laiskadele eeskujuks, käsib vähem magada, hommikuti varem üles tõusta ja aega õieti tarvitada. Edasi tuletab ta neile, kes kaebavad tööpuuduse üle, meelde, et koduse käsitööga, nagu kangakudumisega jne., võiks kasustada vaba aega, ja hoiatab asjatu rahapillamise eest. Pillamisele meelitas kuri joomine, mis ülekäte kippus minema. Ülalmainitud *Vina-katkus* soovitab ta paremaks abinõuks viina täielikku mahajätmist ja kainusseltside asutamist Inglise ja Ameerika eeskuju järgi. Kreutzwald oli ka see, kes paar aastat hiljem „Ue aasta sovimises“ palus neid, kes tänini viina tarvitanud, seda korraga maha jätta. Kreutzwaldi mõjul asutas J. G. Schwartz Põlvas esimese kainusseltsi, mille liikmete arv tõusis üle 900.

Kreutzwald leidis, et meie rahvas teadmuste omandamises jäi kaugele maha Lääne-Euroopa elanikest, kes rühkisid kiirel sammul edasi. O. W. Masing'i „Pühapäeva vahelugemiste“ eeskujul kavatses Kreutzwald välja anda suuremat koguteost *Mailm ja mõnda, mis seal sees leida*; see pidi ilmuma annete kaupa ja nagu üldteaduste-raamat laiendama lugeja silmaringi. Teadmused ja vaga südametunnistus olevat aarded maailmas, mida tuli, vesi ega varas meilt milgi juhul ei suutvat riisuda. Raamatu kava oli laialine ja mitmekülgne. Selles leidus seletusi maailmast, elajaist, võõraist maist, tehnika saavutistest, leiutistest ning tulusaid arstiteaduslikke juhatusi õnnetuste ja haiguste puhul. Kümmekond pala on ammutatud Joh. Peter Hebel'i raamatust *Schatzkästlein*. Teost kaunistasid pildid. Suurte lootustega asus Kreutzwald 1848 tööle, kuid juba aasta hiljem, 5. ande ilmumisel peab ta lugejaile teatama, et ürituse osavõtu puudusel katkestab. Samal ajal ilmuma hakkav Jannseni „Sõnumetooja“ leidis hea vastuvõtu ja näitas selgesti, mis keelel rahvaga tuleks kõnelda, kui ta peab jääma kuulatama. Kuivad kirjeldised lähevad pikapeale igavaks. Seepärast otsustas Kreutzwald Jannseni viisil pakkuda jutustisi, mis laiendavad silmaringi. Pealkirja all *Ma- ja merre-piltid* jutustas ta kolmes andes (1850—1861) huvitavaid reisu- ja jahijuhtumusi ja muid nähtusi Lõuna-Aafrikast, Tseiloni saarelt[9]) ja Põhja-Jää-

[9]) Siin on Kreutzwald tarvitanud allikaks: Franz Hoffmann, Land- und Seebilder I u. II Theil.

merelt [10]). Vahepeal ilmus järguke üldisest ajaloost *Ristisõitjad* (1851), milles Kreutzwald aine valikult ja käsitlusviisilt veel enam läheneb Jannsenile.

Edasi levitas Kreutzwald rahva sekka teadmusi veel oma erialalt. Rahva tervisolud olid viletsas korras. Seepärast kirjutas Kreutzwald 1852 *Lühhikese õppetuse tervise hoidmissest,* mis ilmus *Koliramatu* neljanda osana. Siia on lühidalt ja arusaadavalt üles pandud kõik, mis üldiselt tervishoius vaja teada. Arstiametist lahkunud, leidis ta mahti eluteel proovitud arstiteaduslikke õpetusi üles tähendada ja 1879 *Kodutohtri* nime all trükki anda, „et teda mitte võlgniku nime all mururüppe ei sängitataks". Kuigi palju sellest, mis Kreutzwald kirjutas, kiireltareneva uuema aja arstiteadusega enam ei sobi, oli ta arstiteaduslikel kirjadel omal ajal ometi väga suur tähtsus ja mõju.

Ilukirjandusliku toodangu ülevaade.

Luulemeel ärkas Kreutzwaldil juba enne üliõpilaspõlve. Ta algas saksakeelsete juhusluuletiste loomisega ja värsstervitustega. Neist ulatub kõige vanem tagasi 1824. aastasse, kus ta kaksiksonetis kaebab noore tallinlase ning mõtiskleva luuletaja Rydeniuse surma. Hiljem tervitab Kreutzwald oma tütarde sündi saksakeelsete salmikutega. Juhusluuletiste kõrval leidub ta saksakeelsete originaalluuletiste hulgas ka pidevat elamuslüürikat ning ballaade. Näiteks meeliskleb ta oma lapsepõlve looduslähedat isakodu, kujutades idüllilist metsaonnikest, vagu vanemaid ja noorusea kadunud õnneaega. Käsikirjas säilinud saksakeelsed luuletised sisaldavad romantilisi elemente ja ühtlasi minevikuluule harrastust [11]). Sest ballaadide aineks on kasustatud ka Kalevipoja sündmustikku kuuluvaid episoode.

Kuna Kreutzwald nõtkes saksa keeles loob voolavaid värsse ja neis väljendab oma isiklikke elamusi, usaldab ta emakeelt käsitella esiotsa ainult tõlkimiseks. Esimene trükis ilmunud värsitõlge, G. Bürger'i ballaad „Lenora" (1851) on keelelt väga konarlik. Sellele järgneb „Sõda, Viru lauliku kenam kandlelugu" (1854). Vahepeal annab ta trükki eluloolise jutustise *Paar sammukest rändamise teed* (1853) ja avaldab siis nooremas

---

[10]) Selle sisu on pärit teosest: Hausbibliothek für Länder- und Völkerkunde, 12. Band: Zwei Nordpolarreisen zur Aufsuchung Sir John Franklins von Elisha Kent Kane.

[11]) A. Anni, Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid. Eesti Kirjandus 1926, nr. 11—12.

Seesama, Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika. Eesti Kirjandus 1930, nr. 7.

eas tõlgitud laulud pealkirja all *Angervaksad* (1861). 1857. kuni 1861. aastani trükitakse *Kalevipoeg*, 1865 *Eesti rahva Ennemuistsed jutud* ja *Viru lauliku laulud*, kuhu koondatud kõik varem ilmunud luuletööd. Neile järgnevad E. von Houwald'i järgi tõlgitud kurbmängud *Tuletorn* (1871) ja *Vanne ja õnnistus* (1875) ning *Rahunurme lilled* (1871), mis Witschel'i järgi eestistatud. Pärast luuletaja surma antakse välja lugulaul *Lembitu* (1885).

Kreutzwaldi lüüriline looming.

Areneva kirjandusuurimise valgusel on Kreutzwaldi iseenesest juba väikesest lüürilise luule toodangust suurem osa osutunud tõlkeiks ja jäljendeiks. Peamiselt eestistas ta saksa luuletajate Schiller'i ja Lenau luuletisi. Viimane neist, maailmavaluleja, nukrameelne kaduvuse ja surmahalina poeet, on Kreutzwaldi lemmikluuletaja, kellelt on uuendatud *Viru lauliku lauludes* (1926) tervenisti 19 tõlget. Vanemas eas on ta ka Heine lauludest eestistanud terve rea. On selgunud, et seni Kreutzwaldi algupärandiks peetud „Laul" ja „Esimene laul" osutuvad E. von Houwaldi vastavate luuletiste tõlkeiks [12]). Siiski väärivad need kõik tähelepanu, sest et nad on rikastanud meie vaimukultuuri ja mõjustanud kirjanduslikku loomingut. On tõsiasi, et Kreutzwald uute luulemotiivide ja uute väljendusviiside rakendusega jättis kustumatuid tähiseid meie kirjanduslukku. Siitpeale hakkas ka meie algupärane luule taotlema tihedamat tundesisu ja koondatud luulestiili.

Luuletaja-ideaal.

Oma luuletajaideaali püstitab ta luuletises „Viru laulik" järgmiselt:

Kellel taevas kallist kinki,
Lausa lauluannet annud,
Mõtterikkust pähe pannud,
Seda istutagem pinki
Pajataja laua taha,
Et ta laulu lahutelles,
Õilmekesi otsustelles
Lepitaks maailma paha.

Laulu loodi siia ilma
Inimeste laste iluks.
Läheb elutuul meil viluks,
Tõstkem taeva poole silma,
Vaatkem sätendavat karja.
Päike, kuu ja taeva tähed,
Need on Looja laululehed,
Kosutavad laulja sarja.

Eespoolväljendatud elukäsituse järgi on luuletajal täita kõrge kutse: maailma paha lepitada, vastikuid olusid ilustada ja vilude tuulte vastu varju otsida ideaalidest. Mis Kreutzwaldi luulet iseloomustab ja tema teeb kirjanduspedagoogiliselt väärtuslikuks, on elamuste ideestus, elumõistatiste sügavusse tungiv uuriv vaim, mille varal ta meisse sisendab mõtlikku

[12]) G. Suits, Uusleide Kreutzwaldi uurimises. Looming 1931.

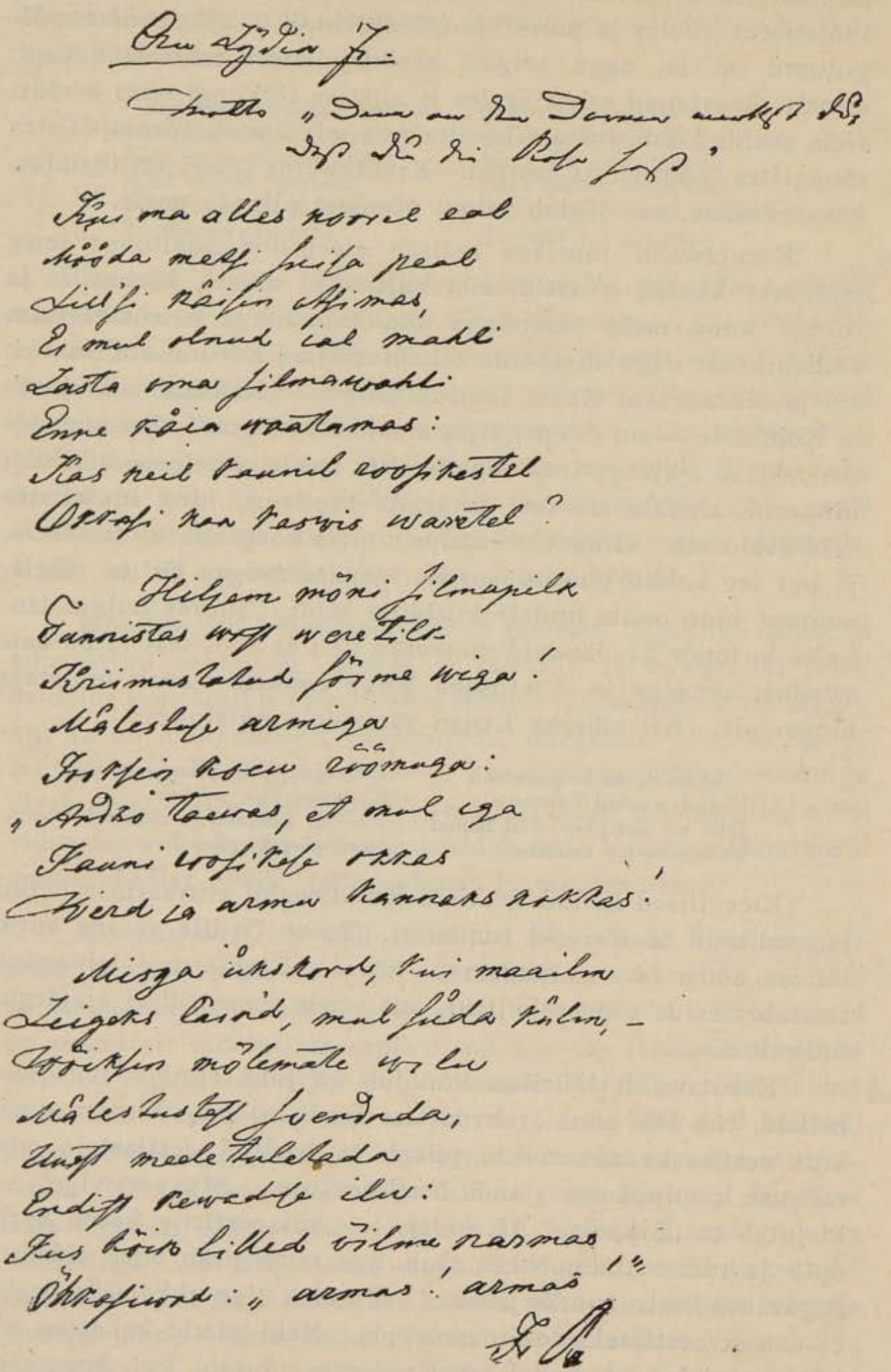

Fr. R. Kreutzwaldi käekirja näide.

meeleülendust. Seda võime eriliselt märgata ta algupärastes luuletistes „Tolm ja põrm“ ja „Teejuhataja“. Need mõttemõlgutused on ta, nagu selgub käsikirjalistest märkmikkudest, esmalt sõnastanud saksa keeles ja siis ise tõlkinud eesti keelde. Neis avaldub usk Jumala hoolitsusse, mis äratab põrmupõlistes rändurites lohutust ja lootust. Kreutzwaldi luulel on ülendav, kosutav võim, mis tõstab vaimu põrmust pilvede poole.

Eleegiline põhitoon.

Kreutzwaldi lüürikas heliseb eleegiline põhitoon; tema lauludest kuuled mõtteid, mis kujutavad muret, kaebamist ja surma, kuna meid sealjuures luuletaja kõrge paleuslik vaim mullapinnast nagu ülespoole tahaks tõsta. Kreutzwald vaatleb elu ja selleaegseid olusid tumedal pilgul. „Kahtlus — kirjutab ta Koidulale — on minu küljes sündinud haigus.“ See sugenes tähendatud ajajärgu individualismist: hakati vaatlema isiklikku hingeelu, analüüsima omi ja teiste tundmusi ning luuletistes neid avaldama. Hingeelu vaatlus sigitas kõrgendatud tundeelu, ja kui see kokku puutus kareda igapäevsusega, lõi ta meelenukrust ning andis luulele kurbliku laadi. Suures hulgas lauludes kujutab Kreutzwald mineviku udu ja ööd, sest et öö oma saladusrikkusega ja unistusega kõige rohkem vastab luuletaja hingeelule. Nii näiteks Lenau värssidele nõjatudes:

Ehatäht, sa kahvatanud,
Pilgud, vaatad kurvaste,
Jälle on üks päev meil läinud
Vaikse surma rahusse.

Kerged õhtu pilvekesed
Ruttavad kuu paistele,
Koovad kahvand roosikesed
Surnupärjaks päevale.

Eleegilised laulud tekkisid Kreutzwaldi eluvaatluse mõjul ja avaldasid ta tõsiseid tundmusi. Tütar Ottilie varane surm lõi isa südamesse parandamatu haava. Faehlmanni leinamine tuletab meelde sõprusekultust, mis seisis romantilisel ajajärgul üldiselt moes.

Rahvuslikud helid.

Kreutzwaldi lüürikas kuuldub ka juba eesti rahvuslikke helisid, ehk küll sõna „rahvus“ ise loodi hiljem. Ennast avalikult eestlaseks nimetades, püüab ta haritud eestlastele oma rahvuse kinnipidamises anda head eeskuju. „Mis sest viga“, — kirjutab ta „Sippelga“ II andes, — „kui eestlane Saksa keelt õpib ja tudeeritud meheks saab, aga tema peab oma südames sugurahva vastu truuks jääma... Ma olen õige uhke selle peale, et ennast eestlaseks tohin nimetada. Neid väetid kahetsen ma kõigest südamest, kellel puna palgesse tõuseb, kui kogemata avalikuks ilmub, et nad Eesti poisikesed olnud.“ Rahvuslikku

vaimu õhutab Kreutzwald *Viru lauliku lauludes.* Nii on E. von Houwaldile nõjatatud „Esimeses laulus“ peamotiivideks k o d u - k o h t ja e m a k e e l:

Kui hiljem kuulsad mehed
Mind sõbraks nimetand,
Kätt andes kõrges paiġas
Mind lahkelt teretand,
Siis igatsus mind ajas,
Et võõrais mägedes
Ehk vaikses metsa varjus
Ja kauneis orgudes:
Ma pidin laulu looma,
Kust hüüdis Eesti hääl,
Mis mõnda südant köitnud
Ja mitmel keele peal.

Vägevalt äratas rahvuslikku tunnet W. Hauff'i eeskujul luuletatud ood „Priiusele“, mis lõpeb sõnadega: „Oh viibi veel, et sinu kotkatiivad ka vaimukütked Eesti rahvalt viivad“. Kuna Kreutzwaldi perekonnas olude sunnil valitses saksa keel ja meel ja luuletaja ise rahvuslikus mõttes etendas alles ärataja osa, kelle hüüded selleaegses haritud seltskonnas leidsid veel vähe vastukaja, siis on arusaadav, miks Kreutzwaldile eriti peale Faehlmanni surma kippus peale üksindusetunne: „Üksinda, lindu, laulan ma lusti, kukun üksi, kurba kägu!“

Kreutzwaldi lüürika tähendus.

Kreutzwaldi luuletistes leidub maitset, isiklikku tooni ja tihendatud sõnastust. Ladus ja rahvalik ta ei ole, tal tuleb heidelda keeleseadustega, rabelda riimide rägastikus. Kuid sealgi, kus ta on katkendiline, paindumatu, nurgeline ja abitu, on ta luuleilme igal sammul teadlik ja kunstipärane. Kreutzwaldiga algab eesti luules vaimukuse ja mõtterikkuse taotlus ning individuaalse stiili kultus. Selles avaldab meie esilaulik klassikuile omast kindlat vormi, rahu, selgust ja tasakaalukust.

Eepilised luuletööd.

Kreutzwaldil on küll lüüriline närv, kuid lüürika pole siiski ta muusi päriskodu. Ta puhtlüüriline toodang on piiratud ja iseseisvuseta, sisaldab peaaegu ainult tõlkeid. Kreutzwald on peamiselt didaktiline eepik; eepiline osa tema värsitoodangust on lüürilisest viljakam ja tähtsam, kuigi ka selles leidub tõlketöid. Esimene suurem eepiline teos on Bürger'i ballaadi „Lenora“ tõlge. Ballaad on nõjatatud rahvasuust saadud muinasloole. Mõrsja, kes ootab koju tulevat oma kallimat sõjast, ei taha alistuda saatuse tahtmisele, vaid nuriseb Jumalaga ning inimestega: „Ei ole armu Jumalal, ei õigust kuskil taeva all.“ Ema soovib, et tütar unustaks kaduva põlve ja mõtleks tulevale õndsale põlvele, kuid Lenora seletab, et tema ilma Villemita ei taha näha ka taevalist põlve. Selle eest tabab Lenorat hirmus nuhtlus: lahingus langenud peig ilmub vaimu näol ja viib läbi

öö ratsa hullul kiirusel ajades ka mõrsja koledasse surmavalda, kus vaimudekoor neid vastu võtab lauluga: „Ehk lõhkeks süda, kannata, ei ole kohut taevaga.“ „Lenoras“ on Kreutzwaldi keel väga konarlik ja abitu. Võrdlemisi ladusalt jäljendab ta vanu regivärsse. Esimest korda sünnib see luuletises „Sõda“, mis 1854 ilmub vastuseks Russow'i sõjalaulule. Aineks on Kreutzwaldil Krimmi sõja kujutus. Sellel minevikusündmusi esitaval lugulaulul, milles taotellakse rahvalaulu stiili ja tooni, puudub pidevalt arenev sündmustik. Ained ei liitu tervikuks. Ta püüab anda teosele rahvuslikku värvingut, kuid toetub kahjuks pseudomütoloogiale, lugedes Turist vanaks Eesti sõjajumalaks. Sel ajal oli Kreutzwald juba süvenemas rahvaluulesse. Rahvaluule kogujana on ta isiklikult teotsenud õige virgalt. 1850 andis ta ühes H. Neus'iga välja kogu eesti mütoloogilisi ja nõialaule *(Mythische und magische Lieder der Ehsten)*. Üksikud laulud selles kogus näivad olevat moonutatud. Samal 1850. aastal asus Kreutzwald *Kalevipoja* koostamisele. Et sellest kujunes luuletaja peateos, pealegi meie rahvuslik suurteos, mis võitnud euroopalise kuulsuse, tuleb meil selle juures peatuda pikemalt.

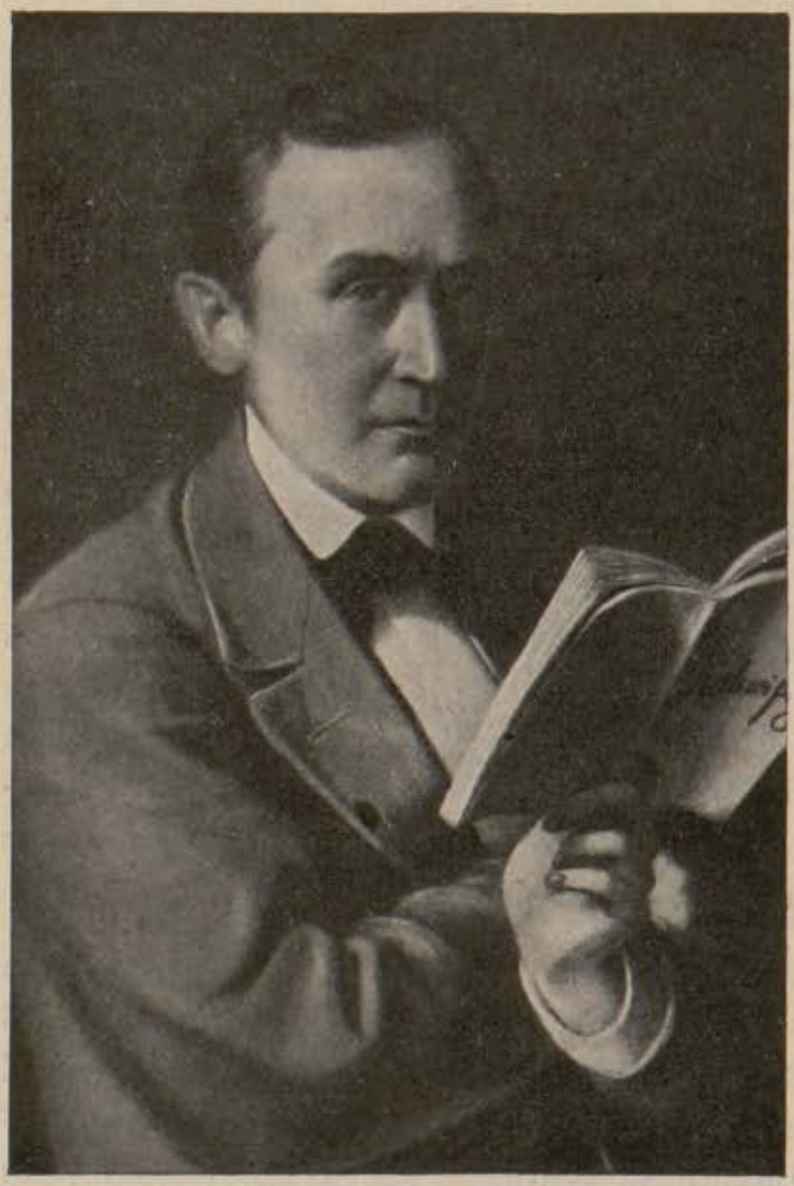

Dr. F. R. Kreutzwald.

Eelteated.

***Kalevipoja* eepose sünnilugu.** Trükitud kirjas mainib esmakordselt Kalevipoega H. Stahl oma jutlustekogus *Leyen-Spiegel,* moonutades nime Kalliwehjeks. Hiiglase nime kannab Kalevipoeg juba Hupel'i kirjades [13]). A. Knüpffer märgib Rosenplänteri ajakirjas „Beiträge", et Kalevipoeg sigimata maad kündnud puuadraga ja sellest ajast peale ei kasvavat seal enam mingit rohtu. See paha loomuga hiiglane ajanud ka naisterahvaid taga. Tähendatud sõnum unus peagi teadusemeeste meelest. 1835. aastal ilmus Lönnrot'i *Kalevala eli Karjalaisten Runoja Suomen vanhoista ajoista.* Vaimustus, mis see teos õhutas põlema Soome ärganud noorsoo südameis, ei võinud mõjuta jääda ka siinpool Soome lahte. Soomlaste eepose nimi *Kalevala* ja *Kalevan pojat,* selle eepose tähtsamad tegelased, tuletavad elavalt meelde meie *Kalevipoega.* Juba aasta pärast *Kalevala* ilmumist avaldab Jõelähtme õpetaja G. H. Schüdlöffel trükis juttudekogu Kalevi hiiglasest, kelle tegusid siin esmakordselt pikemalt kirjeldatakse [14]). Schüdlöffel arvas, et see samm äratab eestlasi Kalevipoja jutte koguma. Kuid ta lootus ei teostunud nii pea. Alles kolme aasta pärast, kui Õpetatud Eesti Selts juba oli asutatud, näeme Kalevipoja ainete ja üldse rahvaluule ainete kogumises uut edu. Eriti agar selles asjas oli seltsi asutaja ja hing Faehlmann.

Faehlmanni eeltööd.

Nagu eespool kuulsime, tundis Faehlmann rahvaluule ja eesti keele kohta suurt huvi. Ta käis noore üliõpilasena talutaredes rahvajutte ning -laule kogumas, kusjuures ta rõivastuselt ja käitumiseltki püüdis olla talumehe sarnane, et umbusaldus võõra haritlase vastu ei suleks jutustajail suud. Mis ta rahvasuust Kalevipojast kuulnud, seda esitas ta Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 1839 [15]). Pilt, mis ta sel koosolekul kujutanud Kalevipoja tegudest ja seiklustest, ühtib peajoontes sellega, mis hiljem eeposesse üles pandud. Peaaineist puudub ainult retk Soome ja kõik, mis sellega seisab ühenduses [16]). Faehlmann pole siiski piirdunud eepose algvisandi koostamisega, vaid on teinud ka juba saksakeelseid värsistamiskatseid. Selgub, et Kreutzwald hiljem lugulaulu „Soovituseks" luuletamisel on

---

[13]) W. A. Hupel, Nordische Miscellaneen. Riga 1790.
[14]) Kaallew' Sohn (Kallewi poeg). Inland 1836, lk. 529—536.
[15]) Heldenthaten und Abenteuer des Kalevi-Poeg. Õp. E. Seltsi käsik. Act. nr. 214.
[16]) V. Reiman, Sissejuhatus Fr. Löwe Kalevipoja saksakeelse tõlke juurde. Tallinnas 1900, lk. I—XXVIII.

nõjatunud Faehlmanni saksakeelsetele värssidele: *„Leih mir deine Harfe, Wainemoinen! Denn ich hab ein hehres Lied im Sinne“* jne.[17]). Kangelasloo katked, mis esitanud Faehlmann, äratasid õpetlaste seas tähelepanu. Eepose sugemete kogumine tehti Faehlmannile ülesandeks, mille täitmisel Kreutzwald talle pidi olema abiks. Esmalt oli Faehlmannil nõu avaldada *Kalevipoja* eepos seitsmes laulus, hiljem suurendas ta laulude arvu kaheteistkümneni[18]). Kuid enne ei tahtnud ta midagi üles kirjutada, kui faabulas puuduvad lülid rahvasuust kõik on üles tähendatud. Kurvad nähtused rahvaelus, nagu majanduslik kitsikus, raske teoorjus, väljarändamine ja suur usuvahetustuhin, masendasid Faehlmanni meeleolu. Eesti rahva vaimne uuestisünd oli tema meelest vahepeal muutunud petlikuks unenäoks[19]). Pealegi tulid kurnav haigus ja surm vahele ning tühistasid kõik Faehlmanni üritused.

Kreutzwald *Kalevipoega* koostamas.

Faehlmanni surm takistas *Kalevipoja* eepose koostamist ainult möödaminevalt. Õpetatud Eesti Selts kogus andmeid Kalevipoja kohta edasi ja tegi materjali korraldamise ning ühteliitmise ülesandeks Fr. R. Kreutzwaldile, kes Faehlmanni kavaga oli täiesti tuttav ja ise hulga Kalevipoega osatavaid jutte ning laule üles märkinud. Nagu teada, kuulis Kreutzwald esimesi jutustisi Kalevipojast Kaarlimõisa teenri Kotlepi suust. 16-aastasena tutvus noormees Ohulepa vallas Hageri kihelkonnas endise toapoisi Jakob Fischeriga, kes pärines Läänemaalt ja teadis jutustada hulga lugusid Kalevipojast. Jakob Fischer jutustanud talle Kalevipoja ujumisretke Soomemaale ja sündmusi, mis sellega seisid ühenduses. Vanal Jakobil olnud sügavatundeline loomus, kes oma luulekujusid arvas näinud olevat tõelises kehastuses. Nooreas olnud ta osav viiuldaja, sest et „vaim“ istunud ta viiulis ja loonud viise. Igatahes oli Jakob osav sõnadeseadja, kes teeninud lõbutsevaid härraseid, ja vist on ta elanud ka mererannikul. Ega talle muidu oleks nimeks antud „Fischer“. Kreutzwaldi esimese proosavisandi katke 1820. a. sisaldab ossianliku pildi tormist merekohinat kuulava ja viiuldava Jakobi noorusvaimustusest[20]).

---

[17]) M. Lepik, Fr. R. Faehlmanni osast „Kalevipojas“. Eesti Kirjandus 1931, nr. 8.

[18]) G. Blumberg, Quellen und Realien des Kalevipoeg, lk. 9.

[19]) V. Reiman, Kalevipoja juubel. Tartus 1912, lk. 7.

[20]) Gustav Suits, Kreutzwald Ohulepal. Looming 1933, nr. 4.

Ennekui Kreutzwald hakkas *Kalevipoja* aineid liitma, avaldati veel üleskutse, milles paluti aineid kätte saata meistrile. Materjali juurde, mis Kreutzwald ja Neus varemini ise olid üles tähendanud, saadi Võru õpetajalt Kolbe'lt, kes sündinud Palamusel, Pihkva eestlastelt, Laiuse kihelkonnast, Tormast ja Tarvastust huvitavaid lisapalu [21]). Kreutzwaldi allikad olid: Faehlmanni algvisand *Kalevipojast,* A. Knüpffer'i ülestähendised, mis Neus andnud kasustada, W. Schultz'i teated Kodaverest, maamõõtja J. Lagus'e omad Tarvastust ja Rosenplänter'i kogu Pihkva eestlaste laule. Kreutzwaldil oli käes tarvitada umbes 2000 rahvalaulu teisendit. Toetudes Faehlmanni poolt koostatud algvisandile, moodustas Kreutzwald hiiglase mõõgale lasuvast veretöö needusest sündmustiku psühholoogilise sõlme, laenas nähtavasti Kullervoo loost õe-eksitamise motiivi lisaks, et lugulaulu peategelase saatus omandaks veel traagilisema ilme. Siit lähtudes arendas ta arvatavasti sündmuse niite sel teel, et põimis ehituskavva rahvapäraseid lugusid sangari lapseeast, kuningakssaamisest ja hiiglase vägitöist, nagu kündmine, laudadetoomine, jutustisi Kalevipoja sängidest ja võitlustest sortsidega ning sarvikuga. Nähtavasti on ta kasustanud selliseidki muistendeid, mis otse Kalevipojast ei kõnele, ja täiendanud neid rahvusvaheliste ainetega, nagu põrguskäik ja retk maailma otsa. Seesuguse ainestiku liitmine ei olnud kerge: mitmed katked ei sobinud ühte, ei mahtunud varemalt koostatud ehituskavva. Korraldatud ainete kujundamisel algas pärishäda, sest andmeid oli kaht liiki: proosalised jutustised ja rahvalaulude katked. Et ainult vanemais laules leidus väheseid jälgi Kalevipojast ja rahvas seda lugu jutustas peamiselt lihtkõnes, arvas Kreutzwald, et Kalevipoja lugu kunagi pole liikunud rahvasuus algusest lõpuni värssides. Seepärast paneb ta esiotsa proosas kirja, mis rahvas jutustanud Kalevipojast lihtkõnes, ja paigutab proosajutustiste vahele rahvalaule, mida ta arvab käivat Kalevipoja kohta. Sel kujul oli töö jõudnud juba üle poole, kuid segu ei meeldinud kellelegi. Setude suurt lauluvara tundma õppides, muutis Kreutzwald oma arvamuse. Keegi naine Lõkovo külast Irboska ligidalt, kes leelotas laulu „Neiu läks merde kiikumaie", ütles, et see olevat osa pikast laulust, mida ei jõudvat

---

[21]) Fr. R. Kreutzwald, Vorwort zum Kalewipoeg, eine estnische Sage. 1857.

ette laulda kolmel päeval [22]). Tähendatud laulus jutustatakse vanemate kurbusest lainetesse langenud tütre surma üle. See viis Kreutzwaldi ekslikule järeldamisele, et laialipillatud laulukatkeid, mida nimetatakse „vana, väga pika laulu sõnadeks", tuleb pidada *Kalevipoja* eepose jäänusteks. Seepärast otsustas ta kogu loo valada regivärssidesse. Alles raskete võitluste järel toimub värsistus. Rahvasuust saadud laulud moodustavad umbes 7600 rida. Kuid kõik need rahvalaulud ei seisnud sisult ühenduses Kalevipojaga, vaid Kreutzwald on neist palju vabalt mugandanud. Umbes 11 000 rida on Kreutzwald rahvalaulu jäljendanud ja muinasjuttude osa *Kalevipojast* ümber jutustanud regivärsi mõõdus. Siinjuures oli Kreutzwaldil peale muinasjuttude värsistuse vaja luuletada üksikutele lugudele sissejuhatusi, täiendada leitud laulukatkeid, neid sugemeid sarnastada, ümber kujundada ja liita ühtlaseks tervikuks. Sellest johtubki, et Kreutzwald neid rahvalaulu katkeid, mis ta *Kalevipoega* paigutas ja mis ta esimeses eesti-saksa väljaandes (Verhandlungen der Gel. Estn. Gesellschaft IV—V 1857—1861) on märkinud tähekesega, enam või vähem on moonutanud. Seda võib ära tunda *Kalevipoja* keelest ja värsimõõdust [23]). Rahvale määratud eestikeelne väljaanne ilmus 1862. aastal Soomes Kuopio linnas. Selles väljaandes on *Kalevipoeg* 18 993 laulurida pikk.

Koostuse laad.

Kalevipoja sündmustiku ehituskava ehk kompositsioon on Kreutzwaldi individuaalne töö nagu ka muinasjuttudest saadud sugemete ümberjutustus värssides. Vähemaid rahvalauluriismeid on ta sageli teisendanud ja mugandanud, nagu seda nõudis sündmustik. Rahvaeeposeks selles mõttes, nagu näit. *Kalevala, Ilias* või *Nibelungenlied* seda on, ei või *Kalevipoega* nimetada. Seda ei ole *Kalevipoja* laulik ka ise teinud. Laulumaterjal, mis põimitud ülalnimetatud rahva-eepostesse, oli suuremalt osalt loodud rahva enese keskel. Selle ühendas viimne rapsood ehk laulik. Kreutzwaldil oli sellevastu vähe tõesti valmis rahvalaule ja needki olid enamasti lüürilised. Vägimeeste-lood sai Kreutzwald muinasjuttude näol. Rahva Kalevipoeg on seikleja ja kempleja, suure kehaga ja tugeva jõuga vägimees, kes palju ei hooli inimestest. Kui Assamalla mehed näiteks teda pahandasid, ähvardas ta nende maad segi künda. Rahvasuus tuttava

---

[22]) Kreutzwaldi käsikirjaline rahvalaulukogu E.

[23]) J. Hurt, Vana Kannel I. Vorrede, lk. 17. Vrd. U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpanu. Helsinki, 1905.

Kalevipoja karakteri on Kreutzwald ümber loonud. Seiklejast hiiglasest on Faehlmanni ja Kreutzwaldi ümberkujundises saanud vabadus- ja rahvaõnne-idee kandja. Üldiselt tunnistab Kreutzwald, et kangelassaaga koostamine olnud talle tööks, milles ta endale otsinud kosutust eluraskustes. Tuleb kinnitada, et ta sel tööl pole kartnud vaeva [24]). Arvestades Kreutzwaldi suurt osa *Kalevipojas*, ei või pahaks panna ta autori sõnu, mis lausutud kord viimseil eluaastail: „Eestlastel enestel ei olnudki *Kalevipoja* eepost, olen selle neile andnud."

Kalevipoja vanemad. I laul.

Kalevipoja eepose sündmustik. Kangelane Kalev on sõitnud kotka seljas põhjapiirilt Viru randa ja rajanud siin riigi. Kalevi kaasa Linda on Lääne lesknaine kasvatanud tedremunast. Kui Linda suureks sirgus, käisid tal kõrged kosilased, kuid Linda valis endale meheks Viru kuninga Kalevi. Linda sünnitas hulga kangeid poegi isa kuju kandjaiks. Muist neist siirdus võõrsile. Kalev ennustas, et ta viimne võsu tuleb maailma alles pärast isa surma, on olemuselt ka isa vääriline. Ühtlasi kinnitas Kalev, et riik peab jääma jagamata. Kalev haigestus ja suri. Linda mattis oma abikaasa kümme sülda sügavasse hauda ja ehitas sellele mälestuskünka.

Kalevipj. noorpõlv. II—VII laul.

Varsti täitus Kalevi ennustus. Linda sünnitas poja, kes rahvasuus tuntud Kalevipoja nime all. Ta avaldas juba lapsena hiiglase jõudu ja kangelase loomu. Kolmandal kuul hakkas ta ise kõndima ja jõudu harjutama. Ta mängis kaljupakkudega kurni, laskis lingusilmusest lendama kive ja loopis paekaldalt merepinnale laiu lutsukive. Lindat kaitsesid kodus kolm poega. Eriti agar oli aga Kalevi noorim võsu.

Kui kolm venda olid jahil, tuli Soome tuuslar, kes Lindat oli käinud asjatult kosimas, ja viis lese nüüd väevõimul enesega kaasa. Linda ohkas Uku poole, palus jumalailt abi. Äike astus Irumäel röövlile vastu, pikne põrutas ja tuiskas pilvist tuld. Tuuslar langes minestusse, Linda muutus kivipakuks, mis hiljem rahvasuus kandis Iru ämma nime. Kui pojad jahilt saabusid, läksid nad ema otsima. Noorem poeg käis enne isa kalmul, palus isa olla talle teejuhiks. Isa vastas, et ei või tõusta; ta käskis poega võtta juhtideks tuuli ja taevatähti.

Nüüd algab hiiglasele tõesti kohane, kuid ka kardetav ning saatusraske reis. Kalevipoeg kargab laineisse ja ujub taevatähtede juhil Soome poole. Kuhugi saarele puhkama minnes, kuulis ta saarepiiga igatsevat armulaulu, laulis ise vastu, meelitas piiga enda ligidale ning eksitas ta ära. Tundes häbi, kukutas saarepiiga enda merre ja uppus. Kergemeelne eksitaja ujus edasi Soome. Siin leidis ta tuuslari talu üles ja nõudis tuuslarilt oma ema vabastust. Tuuslar jutustas, mis Irumäel oli sündinud, kuid Kalevipoeg ei uskunud ta seletust ja lõi vastase tammevemblaga surnuks. Selle järel tellis Kalevipoeg Soome kuulsalt sepalt endale hea mõõga. Mõõga liikusid juues sattus Kalevipoeg sepa vanema pojaga tülli ja lõi mõõgaga vastase pea otsast. Sepp sajatas mõrtsukat ja soovis, et mõõk peaks talle selle veretöö kätte maksma. Tuuslari paadis sõitis Kalevipoeg tagasi Viru randa. Irumäel kuulis ta kadunud ema häält, kes teda hoiatas mõõga eest, sest et veri ihkavat vere palka. Isa kalmult lohutust otsides kuuleb ta isa häält, kes talle ütleb, et kuritegu olevat vaja heaks teha.

Kalevipj. rahuline tegevus. VIII—IX laul.

Vennad läksid katsuma liisuõnne, kes neist peab omandama isa jagamatu riigi. Võidumääraks võeti Saadjärve laius. Vanema venna kivi kukkus teispoole kalda äärde vette, keskmise venna kivi langes vee ja kuiva piirile,

[24]) Gustav Suits, Lätist leitud Kreutzwaldi kirjad. Looming 1927, nr. 4.

noorema oma lendas aga kaugele üle järve kuivale maale. Seega päris noorem vend isa riigi. Vanemad vennad vihtlesid ta saunas kuningaks, ehtisid ta hõbesärgiga ja kuldtoimse kuuega, ise jätsid lauldes kodumaa jumalaga ja siirdusid võõrsile. Haaranud valitsusohjad, rakendas kuningas ruuna adra ette, kündis mõned paigad põllumaaks ja heinamaaks, külvas sohu sinikaid, sambla sülle jõhvikaid, külvas metsad kasvama, aasad, orud haljendama. Kui hundid Kalevipoja ruuna ära murdsid, puhastas ta metsi kiskjaist. Kord ilmus jumal Uku talle unes ja kuulutas talle hoolsa põllutöö tasuks õnne ja õnnistust, manitses, et ta end peaks hoidma oma mõõga eest. Hiljemini laseb Kalevipoeg hoonetargal Olevil maale ehitada linnu, milleks kannab ise laudu kokku.

Kalevipoja võitlused. X—XV laul.

Rahulise töö järel algavad Kalevipojal võitlused, riiud ja tülid. Kikerpära soos palusid paar pahareti poega Kalevipoega oma riiuasju seletama. Kalevipoeg kingib tühja soo neile kodupaigaks ja annab soo pooleksmõõtmise Alevipoja hooleks. Selle järel viskab Kalevipoeg vetevaimuga Närska mäel kive ja veab vägipulka. Alevipoeg viib võlgujäänud mõõga hinna Soome sepale kätte; Kalevipoeg ise käib Pihkvast seljaga laudu toomas ja sammub lauakoormat kandes läbi Peipsi järve, kusjuures vesi ulatub talle ainult niueteni. Asjata ajavad soolasortsid järvevee mässama. Kuna Kalevipoeg väsimust puhkab järve kaldal, varastab Peipsi sorts mitmesuguste nõiarohtude abil mõõga, kuid ei suuda seda kanda. Kääpa jõest ülehüppamisel kukkus mõõk varga kaenlast laineisse ja jäi sortsi meelitustest hoolimata sinna paika, kus ta veel praegu pidavat mõnel selgel päeval nähtav olema. Seal näeb ka Kalevipoeg mõõka ja kutsub lauluhäälel teda välja, aga mõõk laulab vastu, et pidavat vette jääma, sest et Kalevipoeg vihatujul temaga valanud verd. Kalevipoeg tahtis mõõka sundida sortsile vargust kätte maksma ja mõtles: sel, kes sind enne siia kandnud, lõika jalad alt, kuid Soome sepa vanne segas ta sõnu, nõnda et välja tuli: „Kes sind enne ise kandnud". Kord peksis kangelane sortse lapiti laudadega. Siil põõsast õpetas teda lauda serviti pöörama, misjärel sortsid uludes põgenesid pakku. Et siil on alasti, kisub Kalevipoeg oma kasuka hõlmast tüki okasnahka ja viskab selle nõuandjale kehakatteks. Põrgus käies näeb Kalevipoeg seal kolme ilusat piigat, kelle Sarvik sinna vangi viinud. Põrgust saab Kalevipoeg uue mõõga, mille abil võidab ära Sarviku ja päästab piigad vangipõlvest. Piigadest kosib Alevipoeg noorema, Sulevipoeg vanema, kolmas saab kaasaks Olevipojale.

Sõit maailma otsa. XVI laul.

Nüüd võtab Kalevipoeg ette sõidu maailma otsa. Seks ehitatakse hõbedast laev „Lennuk". Pika ja kardetava sõidu järel jõuab „Lennuk" Sädemete saarele, kus üks mägi ajab välja tuld, teine suitsu, kolmas keeva vett. Sulevipoeg läks põrgule lähedale ja võttis siit tuld piibule. Teel sattusid seiklejad sinna maale, kus kuked söövad kulda, kanad karda ja kapsad kasvavad kuuse kõrguseni. Sinna saatis Kalevipoeg keeletarga ja oma sulased maad vaatama. Kui mehed teeväsimust puhkavad, leiab neid Hiigla neitsi, paneb mehed põlle ja viib nad koju oma isale näha. Hiigla taat esitab meestele kolm mõistatist, mis keeletark ära seletas. Selle järel käskis Hiigla taat neid jälle tagasi viia. Nüüd sõidetakse läbi külmade põhjamaade, kus reisumehed näevad vehkivat ilusaid virmalisi. Kalevipoeg rõõmustub ilusast paistusest, kuna siin päikest ja kuud ei olnud valgustamas. Viimati jõudsid teelised maale, kus elavad koerakoonlased. Need tulid võõraid kurjasti kiusama, aga Kalevipoeg pillutas nad laiali. Keegi maatark annab Kalevipojale nõu mitte enam teed jätkata, sest arvati põrguvärav eel olevat, kus varitseb mehi surm. Seda nõu võtab Kalevipoeg kuulda ja pöörab tagasi koduteele. Õnnerikas rahupõlv kestis Eesti radadel nüüd seitse aastat.

Kalevipoja verised taplused. XVII—XIX laul.

Tuhanded vaenlased on üle mere ilmunud Viru randa. Ülitoredas sõjaehtes tormas Kalevipoeg oma kaaslastega neile vastu. Ta mõõga all langes vaenlaste päid nagu lehti puist. Siis laulab ta vahvusele ja priiusele kiidulaulu. Veel teist korda käis Kalevipoeg põrgus. Siin annab Linda vaim talle juua jõuvett. Küll paneb põrguvägi vahvalt vastu, seitse päeva kestab allmaailmas sõda, kuid võit jääb Kalevipojale, kes veab Sarviku raudkamb-

risse ja kütkendab ta seal ahelaga kalju külge. Sarviku varanduskambrist võtab Kalevipoeg neli kuuevakalist kotti kulda kaasa. Lindanisas peab Kalevipoeg oma kaaslastega pikka võidupidu.

Kord tulid raudmehed meie maad vallutama. Kalevipoeg langeb muresse, sest ta ei saa isa kalmultki lohutust. Alevi ja Sulevi abil matab ta oma kulla- ja hõbedavaranduse öö varjul maha. Nüüd kogub ta rahva kõigist kodumaa nurkadest kokku ja algab taplust raudrüütlitega. Vaenlane löödi küll põgenema, kuid Sulev sai lahingus surmahaava. Kolmandal päeval tapeldi Võhandul tatarlastega, poolakatega ning venelastega. Siin sai Kalevipoja malev lüüa. Kui Alev õhtul läks järvekesest jooma, vääratas tal jalg, mees kukkus vette ja uppus. Kaaslaste surm kurvastas nõnda Kalevipoega, et andis valitsuse Olevi hoolde ja asus Koiva jõe kaldale üksinda elama. Küll meelitavad raudmehed teda enestega sõprust sobitama, kuid Kalevipoeg pöörab neile sõnalausumata selja.

Kalevipoja elu-õhtu. XX laul.

Murekoorma muljutusel käib Kalevipoeg meelt lahutamas tundmata paikades ja juhtub viimaks Peipsi piirile Kääpa jõe kaldale. Ses jões puhkas ta varastatud verevend mõõk. Vaevalt sai kangelane pistnud jalad vette, kui mõõk Soome sepa sajatuse sunnil täitis ta enese käsu ja sellel, kes teda enne i s e k a n d n u d, lõikas jalad põlvest saadik maha. Ei aidanud jumalate appihüüdmised. Haavadest sigines kangelasele surm. Põrmupaelust pääsenud vaim lendas üles taevasse, kus ta jälle ühines terve kehaga. Vanaisa ja taeva targad peavad nõu, mis ametit anda vägevale mehele, kes teinud suuri töid, paelutanud isegi põrgutaadi. Otsustati panna Kalevipoeg põrgu väravavahiks, et kuri ei pääseks kütkest. Kalevipoja vaim läks tagasi tardunud kehasse, kuid jalgu ei suuda jumaladki enam kinnitada keha külge. Mees viidi valge hobuse seljas salateed põrgu piiridele. Kõrgemal käsul raksab ta rusikaga vastu põrgu väravat, käsi jääb aga kalju vahele kinni. Seal istub mees nüüd valge hobuse seljas ja valvab põrguväravat, kaitseb ise kütkes olles teise kütkeid. Kuid igavesti ei pea ta sinna jääma. Sest ükskord algab aeg, millal kõik peerud kahel otsal lausa löövad lõkendama ... küll siis Kalev jõuab koju oma lastele õnne tooma, Eesti põlve uueks looma.

Kes on Kalevipoeg?

***Kalevipoja* eepost iseloomustavaid põhijooni.** Kalevipoja tegude eesmärk on üldiselt ja üksikult tooreste, inimestele vaenuliste loodusvägede alistamine ja nende rakendus inimese kultuuritahte teenistusse. Kõik, mis kõneldakse kangelasloos, pole tõusnud tuulest, vaid jutustisel on olnud aluseks mingi tõekuju. Vägimeesteloo tekkimiseks on põhjust andnud harukordsete füüsiliste omadustega, eriti suure kehakasvuga ning tugeva jõuga ehitud mehed. Põimides nende elusse ning tegudesse muinasloolisi aineid, on vabalt loov rahvafantaasia neist arendanud hiide ja vägimehi, keda iseloomustab peamiselt füüsiliste elutarvete rahuldus. Lood, mis neist pajatati, käisid esiotsa mitme tegelase kohta. Hiljem hakati juttudes kirjeldatud tegusid koondama mõne üksiku ümber [25]).

Kalevi nime on katsutud seletada mitmel viisil. Rahvalaulus seatakse Kalev ühendusse sepaga; seega tähendaks Kalevipoeg sepapoega, tugevat poissi, kes hiljem saanud muinas-

[25]) M. J. E i s e n, Kalevipoja esi-isad. Tallinnas, 1910.

jutu mõjustusel hiiu ja vägimehe tähenduse. Leedu keeles on sepp „kalvis". Nii võiks kangelase nimi Ühis-Soome ajal olla laenatud leedu keelest [26]). Viimasel ajal on tõenäolisemaks tunnustatud omal ajal akadeemik A. Schiefner'i poolt esitatud oletus, et nimi „Kalev" on saadud skandinaavia viikingeilt vene keele vahetalitusel. Viikingite pealikud ehk pärasistujad olid kylfinge, vene keeles kolobjagi, s. o. eesõigustatud sõjamehed, vanemad. Algsest sugunimest kalõvine, kalev on arenenud meil muinaskangelase pärisnimi. Eesti muinasaega eepos ometi ei kujuta. Kangelane esineb ebamäärases valguses ja ümbruses.

Kalevipoja ideestik.

Saksa romantika mõjustusel ja G. J. Schultz-Bertram'i kaastegevusel on Kreutzwald *Kalevipojas* läbi viinud saatusidee, mis määrab eepose üldkarakteri. Ema otsides koormas Kalevipoeg oma hingele kahekordse veresüü. Seeläbi sai ta traagiliseks kangelaseks, kes viimaks õnnetuna peab kandma oma halva teo vannet ja hukkuma nooreas. On tuuslari kuritegu kätte makstud, käib ta nagu eesmärgita mööda maailma. Kohutav sõna, mis Uku öisel külaskäigul talle ütelnud: „Veri ihkab vere hinda, ülekohtul pole uinu, kurjal tööl ei kinnitusta" ei lähe enam eluajal peategelasel meelest. See *Kalevipoja* eepose peateema kordub mitmes teisendis, ja kui kangelane püüabki varjata oma rusutud olekut, tungib ometi viletsuse- ja ahastusetunne suure hooga läbi, tekitab paiguti suuri ägamisi ja haletsemisi. *Kalevipoja* lugulaulu läbib eleegiline põhitoon. Ja mitte üksnes peategelase saatus pole meie lugulaulus traagiline. Ta emal ning kahel sõbral Sulevil ja Alevil ei käi käsi sugugi paremini, lõpuks kadusid ka kogu rahva õnneaja õilmekesed, kui raudmehed talt riisusid vabaduse. Seepärast kurdab *Kalevipoja* laulik lugulaulus endise vaba põlve ilu ja õnne taga ja püüab meid julgustada ning lohutada uute lootustega.

Peale kogu eepost valdava tasuandmis- ehk kättemaksuidee, mis eesti muinasjuttudeski sageli läbi viiakse, leidub *Kalevipojas* veel teisigi teosmotiive. Pikema ulatusega on neist isa pärandi jagamatuse põhimõte, mille teostamiseks teeb peategelane vagusat kultuuritööd ja võitleb vaenlastega. Silmapaistvalt kerkib esile härras ema-armastuse tunne, sest see on

---

[26]) E. N. Setälä, Kullervo-Hamlet. Finnisch-ugrische Forschungen X, lk. 111—112.

ajeks poja ohtlikule ujumisretkele Soome. Samuti pääsevad maksvusele antud sõna pidamise, nõrkade kaitsemise ning õigusemõistmise juhtmõtted, millest sigib rida õilsaid tegusid. Sõjakäskjala-laulust kõlab läbi moodne patsifistlik vaade. Lisaks sellele sisaldab eepos hulga kaalukaid lühikesi mõttesalme ja sententse, nagu näit. „Rõõm ja mure kaksikvennad“ (Sissejuhatus), „Tänasida toimetusi ära viska homse varna!“ (III 1.), „Anna ohjad kurja kätte, hobu läheb hoopis metsa“ (V 1.), „Ega sugu lahku soosta, võsu ei veere kännusta“ (VI 1.), „Ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormad tuleb tarkus tunnistada“ (XVI 1.), „Meie maa see jäägu mõrsjaks, priipõlve pärijaksi“ (XVII 1.).

Kompositsiooni iselaad.

Kalevipoja lugu ei kuulu orgaaniliste eeposte hulka, milles teostatud kunstilise ühtluse põhimõte järjekindlalt. Sellised on näit. *Ilias* ja *Odüsseia*. *Kalevipojas* leidub palju tegevust, kuid pole niisugust peategevust, mis koondaks osi enda ümber ja liidaks nad ühiseks tervikuks. Oleks peategevuseks näit. emaotsimine, siis peaks eepos lõppema juba VII lauluga. Mõõk võiks koondada enda ümber sündmusi Kalevipoja kuningapõlvest, kuid ujumisretke Soome pole ta ette võtnud otse mõõga pärast. Seame sellevastu kas laudadetoomise või Sarviku äravõitmise *Kalevipoja* peategevuseks, siis ei suudaks see keskus neid sündmusi ühendada, millest kõnelevad 12 esimest ja ka veel palju teisi laule, kus Sarvikut üldse ei osatata. Ütleksime lõpuks, lugulaul tahab kujutada Kalevipoega rahva kaitsjana ja võitlejana, kes astub välja tooreste ja vaenuliste vägede vastu ja sunnib loodusvägesid välja andma varandusi, siis jõuame küll lugulaulu põhi-idee juurde, millest oli kõne eespool, kuid see idee on abstraktne, teda ei kanna pidev ühine tegevus algusest lõpuni, vaid hulk väikesi üksteisest erinevaid ettevõtteid. Seda puudust *Kalevipoja* ehituskavas on ära tuntud juba varakult. C. Chr. Israel seletab, et lugulaul ei moodusta kunstipärast tervikut ja et üksikud kangelasteod pole põhimõtte seletuseks kohaselt järjestatud [27]). J. Grosse märgib, et *Kalevipoja* üksikuil osil puudub sisemine side, mispärast lugulaulu ei saa pidada orgaaniliseks kunstiteoseks [28]). Peale selle on üksikuil osil vähe kokkukõla, sest mõned järgud on venitatud üleliia pikaks ja mõndagi on korratud tüütuseni.

[27]) Kalevipoeg oder die Abenteuer des Kaleviden. Einleitung, lk. IV—V.
[28]) Die Abenteuer des Kalewiden. Vorrede, lk. IX.

Esteetilise ühtluse puudusel tuleb *Kalevipoega* lugeda aglutineerivate ehk liidetud eeposte hulka. Neis leidub rida üksikuid laule, millel puudub küll sisemine tegevuse side, kuid mis siiski toovad esile ühe ja sellesama kangelase tegusid ta sündimisest surmani välises loomulikus järjestuses. Üksikuid tegusid seob teatava kangelase nimi ja siin-seal tegudest hämaralt läbipaistev põhi-idee, kuid see side on palju lõdvem kui side orgaanilise eepose järkude vahel. Me võime *Kalevipojast,* eriti VIII laulust alates, välja jätta hulga lugusid, teda lühendada, kuid sellega ei sega me kuidagi jutustuse käiku, vaid, ümberpööratult, jutustus muutub koguni ülevaatlikumaks. Orgaanilise eeposega oleks võimatu nõnda talitada. Tarbetud vahetükid *Kalevipojas* on näiteks tammelaul IV, V ja VI loos, põllumehe tütar ja vaskmees IV loos, vaeslapse laul XII loos, ussisõnade õppimine XIII loos jne. Lisaks on sündmustik üldiselt arendamata ja üksluine. Kõrvalisi tegelasi on olemas, kuid nende tegevus ei ole küllalt lai, et sellest võiksid areneda episoodid, mis tooksid sündmustikku enam elavust ja mitmekesisust.

Ilusamad järgud *Kalevipojas.*

Kuna *Kalevipoja* sündmustikust pole leida sõlme kokkutõmbamist ega selle hargumist, on siin tegevuse üksikud järgud vabalt seotud üksteisega. Sellest siis tulebki, et üksikud pildid ja episoodid, mis moodustavad kunstiliselt ümmarguse ja täie terviku, avaldavad kindlamat ja sügavamat mõju kui kogu eepos. Just üksikud järgud ongi, mis seda tasuvad, mille jätab puudu *Kalevipoja* üldine kava esteetiliselt. Täielikumad, sisult ja kujult ilusamad järgud on: Kalevipoeg ema otsimas (III kuni VII l.) ja sõit maailma otsa (XVI l.). Vähematest piltidest on elavad ja mõjukad: pulmad Lääne talus, Kalevi surm ja matus, Saarepiiga laul, liisuheitmine, Kalevipoeg kündmas ja puhkamas. Üksikjärkude ülesehituse teevad huvitavaks ja mõjuvaks antiteesid, võrdlused, gradatsioon ja alguse ning lõpu sümmeetriline ühtlustus.

Tegelaste iseloomustus.

K a l e v i p o j a karakterit ehib mõnigi hea omadus. Ta on ausameelne, vihkab valet ja pettust, täidab ustavalt antud tõotusi. Oma suurest rammust hoolimata ei ole ta toores, vaid inimlik, kaastundlik ja pehmeloomuline, kes mõtleb vahel hädalistele ja muretseb nende varjupaiga eest. See kangelane ei tungi nõrga, kaitseta ehk relvadeta vastase kallale. Ta armastab rahu ja võtab ainult siis relvad kätte, kui neid hädasti vajab

maa või enese kaitseks. Oma heategijate vastu on Kalevipoeg tänulik. Kunagi ei hakka ta teise teenistusse ega heida käsualuseks. Samuti ei alanda Kalevipoeg kedagi oma orjaks. Tööd ei pea kuningas alandavaks häbiasjaks, vaid austab adratööd, põllumehepõlve.

Kalevipoja iseloomul on ühtlasi küllalt varjukülgi ning nõrkusi. Määratu suure keharammu juures on tal mõistus koguni väike. Tal on nagu lapse oid ja aru, ta meel on lapselikult kohtlane. Kehalikkude elunõuete rahuldus on tal tähtsaimaks toiminguks. Eriti suur on tal magamistarve: kord põõnutab ta seitse nädalat järgemööda. Oma tööd teeb ta nagu loodusesunnil, ilma kindla eesmärgita ja kavata. Ta tahtevõime seisab saatuse voli all.

Me ei leia, et kohusetunne kihutaks Kalevipoega kangelastegudele, et ta avaldaks kõrgeid püüdeid ja vaimset tungi. Seepärast ei näe me temas hingelist võitlust kohusetunde ja oma kirgede vahel. Kalevipojal puudub enesevalitsus põleva viha ja äkilise meele talitsemiseks. Olgugi et tal pole tahtmist oma suure rammu läbi kellelegi kurja teha, siiski hoopleb ja suurustab ta sellega. Negatiivseist karakterijoonist hoolimata on Kalevipoeg ikka veel jäänud heerose au vääriliseks, sest et tegi oma eksimused jälle heaks, säilitas alalise vabaduse, au ja kuninga nime.

L i n d a t nimetab lugulaul tedretütreks. Nagu tedrepojas on Lindaski jõud, väledus ja osavus ühendatud õrnusega, kõdistava värvi-iluta ja edevuseta. Nagu kosilaste vastuvõtust selgub, on Linda omal jalal seisev kindel karakter. Abikaasana on ta töökas, virk, ei karda vaeva vibutada viburitva, kasvatada kangeid poegi rohkel arvul. Mehe haiguse ajal otsib Linda väsimatult talle abi, põetab teda suure hoole ja armastusega ja peab ta mälestust lesepõlves kalliks.

K a l e v i - t a a t i nimetab lugulaul taaralaste taimeks. Kotka seljas Viru randa jõudnud, asutab ta siin riigi, mille üle valitseb tugeval käel. Ta ülim hool on, et riik oleks vägev, Eesti piiril kestaks rahupõlv ja rahvas maitseks õnneaega. Seepärast ei anna ta oma poegadele luba nõrgendada riigivõimu, vaid kõik peab jääma jagamata ü h e poja voli alla. O. Donner arvab, et Kalev pole keegi muu kui Uku ise. Ka Saare-taat olevat seesama Uku. Seega seletub, miks saarepiiga ehmatuses ja häbis

end merre kukutas, kui kuulis noormehe olevat oma lihase venna [29]).

Kalevipoja kaaslastel, Alevipojal, Sulevipojal ja Olevipojal, on igaühel oma väljakujunenud karakter [30]). Alevipoeg on eepose peategelase rõõmsameelne, hoolas ja ustav seltsimees, kelle kätte kuningas usaldab kõige tähtsamad ja vastutusrikkamad toimingud. Sulevipoja tasakaalukas temperament laseb tal olla mõõdukalt rõõmus. Loomult on ta hulljulge ja vahva ka siis, kui tal tuleb teotseda hädaohus üksinda. Olevipoega ei kuulda kunagi laulvat ega naljatavat. Tal pole Alevipoja lõbusat roosilisust ega Sulevipoja vankumatut vahvust. Kalevipoja vaimustatud aatlusele seab ta vastukaaluks targasti läbimõeldud arvustava asjalikkuse. Kodumaa-armastus, mis ehib kõiki kangelasi, on Olevipojal teovõimeline, nagu ta tegevus on üldse juhitud kasulikele üritusile.

Värsitehnika ja keel.

Rahvalaulu tooni on Kreutzwald õnnelikult jäljendanud sõjakäskjala teekonna kujutusel (IX l.). Kreutzwaldi isikliku värsiloomingu paremaid saavutisi on filosoofilised vaatlused sissejuhatuses ja III loo lõpul. Kuid mitte alati ei taba Kalevipoja laulik nii õnnelikult rahvalaulu tooni. Paiguti omandab jutustus karakteri, mis on rahvalaulule võõras [31]). Nimelt heidab laulik nagu mõnes uuema aja teoses pilku tagasi minevikku (II l. 12—202), teatab möödunud asju või paneb seesugused referaadid suhu tegelastele (V l. 524—600, VII l. 719—732). Sellist jutustusviisi ehtsas rahvalaulus ei esine. Paiguti korrutatakse mõnd teemat tüütuseni, kusjuures igavuse toob peale liialdus parallelismide kuhjamises ja jutulõnga tarbetus pikaksheietamises. Juhul, kus juurdlev laulik andub reflekteerivale mõtiskelule, tekib mõttekeerukus ja abstraktsus, mis toob jutustusekäiku lugeja tundmustele vähekõnelevaid surnud kohti. Ka pole mõned kuivad ja labastena tunduvad vahelood suutnud inspireerida lauliku fantaasiat.

Regivärsside loomisel tarvitab Kreutzwald liiga palju sõnarõhulist trohheust, seepärast ei saanud ta rütmi tuua igal kohal seda liikumist, mida leiame rahvalaulus. Lugulaulu ähvardab

---

[29]) O. Donner, Kalevipoeg jumalaistarulliselta ja historialliselta kannalta katsottuna. Suomi, Toinen jakso, lk. 145—207.

[30]) Emil Thomson, Die Tafelrunde des Kalevipoeg. Baltische Monatschrift 1911, nr. 2.

[31]) U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpanu. Helsingissä, 1905.

rütmiline monotoonsus. Et Kreutzwaldi päevil muistsed keelevormid olid alles uurimata ja kirjakeel arenemata, kubiseb *Kalevipoeg* keelevigadest [32]). Kreutzwald kohtleb keeleseadusi väga vabalt, tarvitab germanisme, nagu: Kaugelt näen kodu kasvama — peab olema: kasvavat; kuulsin Mardust kiljatama — peab olema: kiljatavat. Ta loob väärvorme, mida ei tunne vana rahvalaul. Näiteks ütleb ta: Mitmes külas kasvamaies, kus peab olema: kasvamassa, või jälle: isa kuju kandejaksa, kus peab olema: kandejaksi. Käändelõppu -da ning pöördelõppu -nessa tarvitab ta sõnade pikenduseks, kus aga iganes juhtub. Näiteks: rindanesse, kus vaja öelda: rinnasse; mänginesse, kus peab olema: mängisin. Sageli pole omadussõnad ühtlustatud nimisõnadega, näit. parema päevade pajatust, armsama aegade ilust, või jälle: lendav kiirusega, põlev palgil jne.

Stiil *Kalevipojas.*

Stiilisugemeiks kasustab Kreutzwald kõnekujundeid, nagu personifikatsiooni („Tähesilmad vaatvad taevast"), epiteete („Üks oli kulla kuusemetsa"), võrdlust („Lausa tõuseb laulu ilu kui see päike pilve paisust"); lausekujundina esineb parallelism. Vääratusi leidub Kreutzwaldi stiilis, kui ta värsistab muinasjutte. Ehtne rahvalaul koosneb lühikesist lauseist, kusjuures iga rida moodustab harilikult eri lause [33]). Kreutzwald ehitab perioode, mis venivad mitme rea pikkuseks. Seesugustest värssidest otsime asjata rahvalaulu elevust ja stiilipeenusi kõne- ja lausekujundite näol. Jutustus kujuneb siis kuivaks asjade ning sündmuste registreerimiseks. Lähtudes siiliühtluse nõudelt, tundub eksitavana, et eepiliste järkude vahele on põimitud lüürilisi rahvalaule. Nii on eepos stiililiselt järjekindluseta [34]).

Kalevipoja eepose tähendus.

Kalevipoeg kujutab üldsuses eestlaste hinge-elu ja karakterit kaunis tabavalt. Kreutzwald on *Kalevipojaga* puhunud rahva tuimusse äratussarve, on pannud eesti rahva iseteadvusele põhja. Nagu Homerose *Ilias* Kreeka rahvakesed ühendas ja kindlustas helleeni rahvusmõiste, nõnda ühendas *Kalevipoeg* kõik need, kes tänini vaimulikkude meeste suus olid tuttavad „armsa Maarahva" nime all ja mõisates teoorjadena, ühiseks rahvaks. Sellele alatule ja põlatud orjakarjale, kellel ise-

---

[32]) Joh. Aavik, Eesti rahvusliku suurteose keel. Tartus, 1914.
[33]) K. Leetberg, Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus. S. Peterburis, 1911.
[34]) Fr. Tuglas, Kirjanduslik stiil. Kriitika I. Tartus, 1919.

enesestki puudus lugupidamine, andis Kreutzwald ta rahvusliku mineviku tagasi, määras ta aated ja süütas tuimaksjäänud rahva hinges põlema lootustulukesed [35]). Nii kujunes *Kalevipoja* eepose tähendus ja mõju suuremaks teosest enesest. Ärkamismõte käis kogu rahva hingest läbi nõidusliku jõuna. Otse nooruse vaimustusega hakati rahvusliku kultuuri loomise ja edendamise kallal tööle. Kuigi *Kalevipoeg* pole rahvaeepos, siiski on ta rahvusliku eeposena saanud eestlastele rahvusmõtte kandjaks ja kaitsjaks. Ta õhutas meie armastust kodumaa, emakeele ja esivanemate vaimu vastu ja tunnistas, et eesti rahva keskel leidub kindlat iseloomu, algupärast kommet ja mõtteviisi, et eestlastel on loomulik hariduse alus, mida pole tarvis laenata võõrsilt. *Kalevipoeg* esineb võõraile rahvaile eesti rahva ausambana, sest ta on teos, mis Eesti nime tegi üle haritud maailma tuttavaks, mida tõlgiti mitmesse võõrasse keelde.

Lugulaul *Lembitu.*

Pärast Kreutzwaldi surma ilmus trükist lüüro-eepiline luulelugu *Lembitu, Eesti muistepõlve mälestustest kasvanud luuletus* (1885). Teose alapealkirjaga tahtis Kreutzwald öelda, et ses lugulaulus ta kujutab Eesti minevikku, nimelt iseseisvuse kaotust ja tutvustust ristiusuga. Laulikrauga luigelaulu peeti sisuliselt *Kalevipoja* ainestiku jätkuks. Et see ajalooline aine ajaloolisest seisukohast vääralt oli käsiteldud ja ajaloolisel Lembitul Kreutzwaldi omaga kuigi palju ei olnud ühist, seda rõhutas omal ajal juba J. Kunder [36]). Ta hindas seda lugulaulu sihi ja aine poolest ebaõnnestunud teoseks. Siiski sisemistest vasturääkivustest hoolimata loeti seda Kreutzwaldi algupäraseks tööks, millele läheneti imetlusega. J. Kurrik püüdis tast otsida meie rahva saatuse kujutust vabadusekaotuse päevilt. Ta seletas luuleloo tegelased sümboliteks [37]). Kuid mõistatiseks jäi mõtlevale lugejale, kuidas Kreutzwald raugana suutis luua sellise pilvepiire taotleva luuleteose, kuna nooreas ta loov anne esines õige piiratuna. Tekkis otsene kahtlus *Lembitu* ehtsuses. Agaral kirjanduseuurijal A. Sääritsal õnnestus vastuvaidlematult kindlaks teha, et meil pole tegu eesti algupärase poeemiga. Kreutzwald on kasustanud aluseks Šveitsi kirjaniku J. V. Widmann'i noorea luuleteost *Buddha,* leides sellest talle

---

[35]) V. Reiman, Kivid ja killud I. Tartus, 1907.

[36]) J. Kunder, „Lembitu", Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884/1885, lk. 22–37.

[37]) J. Kurrik, Kolm suurt lugu. Tartus, 1886.

enesele omaseid filosoofilisi mõtlusi [38]). Võrreldes *Lembitu* lugu Widmanni originaaliga, selgub, et *Lembitus* 1.—15. laulu 6. salmini on ümber jutustatud *Buddha* poeemi sündmustik, kusjuures muudatised ja teisendid esinevad ainult väikesis üksikasjus. Kolme viimase laulu sündmustiku on Kreutzwald komponeerinud vabamalt. Originaalis kirjeldatud lõunamaa miljöö on kohandatud põhjamaiseks, kohtadele, kus sündmustik areneb, antud kodumaised nimed ja samuti on kõik tegelaste nimed eestistatud. Kreutzwaldi algupärase luule ning täpsa tõlke osad *Lembitus* on üsna väikesed, pärisalgupäraseid salme on 50, päristõlkelisi salme 26, kuna suurem osa, nimelt 356 salmi, on vabalt ümber loodud.

Põhiidee läbiviimisel tahab Kreutzwald *Lembitus* olla iseseisev. Widmanni lugulaulul on sihiks lõplikult tühistada tulevase elu lootusi, seevastu tuletab Kreutzwald *Lembitus* meelde just seda rahu ja õnne, mis usklikku inimest ootavad sealpoolses maailmas. Sellele vastavalt on Kreutzwald teisendanud lugulaulu peategelase iseloomu. Widmanni teose peategelane prints Siddharta on kujutatud inimessoo lunastajaks, Kreutzwaldi Lembitu on aga inimene oma risti all, kes võitleb tõe pärast nagu harilik surelik. Ehk küll Kreutzwald põhimõtteliselt erineb Widmannist, pole ta siiski suutnud luua orgaanilist ega tervikulist maailmavaate-teost, sest *Lembitus* ristlevad kaks erinevat vaimumaailma: tõlkeosas esitab ta ateistliku Widmanni, algupärastes salmides ratsionalistlikult uskliku Kreutzwaldi maailmavaadet. *Lembitus* tahtis Kreutzwald tõendada, kuidas paganausklik tõeotsija jõuab välja ratsionalistlikele usutõdedele; kuid see katse ei õnnestunud, sest et ta originaali, millele toetus, ei suutnud küllaldaselt ümber töötada. Vasturäägivused *Lembitu* ideestikus tõendavad, et Kreutzwald filosoofia alal oli vähe asjatundlik, kuid kahtlematult omas ta loomupäraseid filosoofilisi kalduvusi.

Kirjanduslikult on *Lembitul* see väärtus, et siin rakendatakse eesti keelt filosoofiliste juurdlemiste väljenduseks paiguti taidurliku osavusega, pealegi nii raskes värsivormis, nagu seda on stantsid. Siin tutvume piisavalt Kreutzwaldi individualistliku väljendusviisiga. *Lembitu* sisaldab hulga vaimukaid sententse, mis selgitanud ja rikastanud meie mõtteilma, näit.: „Ei! elu-

[38]) A. Säärits, „Lembitu" algupära. Postimees 1927, nr. 87 ja 88. Samuti: „Lembitu" algupära kriitika. Eesti Kirjandus 1927, 1928 ja 1933.

värav üksi tarkust annab, mis mõtteriigist kaugemale kannab.“ — „Kes mees ei õnnesepil ise rauda võind taguda: see läheb kehvalt hauda“.

Näidendid.

Eesti ärkavat näitekirjandust rikastas Kreutzwald kahe värsistatud tootega: *Tuletorn* (1871) ja *Vanne ja õnnistus* (1875); mõlemad on E. von Houwaldi järgi tõlgitud saksa keelest ja lastele määratud saatustragöödiad. Neis mängib juhtivat osa saatus ehk kogemata juhtumine, mis paneb loogikat naeruks. Teatavasti seisis kreeka klassilisest kirjandusest pärit olev saatususk, süvendades müstitsismi, romantismivoolul suures aus. Näitekirjanduses kutsus ta esile karikatuurseid nähtusi. Olles isiklikult kaugel fatalistlikust saatususust, on Kreutzwald oma romantiliste kalduvuste tõttu kirjanduses tegelaste elusamme ometi ohtralt kujutanud saatusidee juhil. Näidendeis tarvitab ta pseudoklassilisi puhutud sõnu ja paatost, avaldab tehtud tundmusi, mis ei suuda kinni katta luulepuudust.

Kirjatööd lihtkõnes.

Individualistlik joon, mis läbib Kreutzwaldi värsitoodangut, iseloomustab ka tema kirjatöid lihtkõnes. Ta parim proosateos on väike mälestusraamat *Paar sammukest rändamise teed* (1853), milles ta kirjeldab oma noorpõlve-armastust eleegilisel toonil. Leinameeleollu viis Kreutzwaldi ta armsaima lapse Marie Ottilie varane surm. Selle mõjustusel kujutab ta nooreas närtsinud sõbranna lühikest elu, nähtud läbi õrna luuleliniku. Jutustise sissejuhatuses ja lõpus nõjatub Kreutzwald siin Jean Pauli teosele *Das Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz* (1793) [39]). Sõbranna nimi, Suntsi Mari, võib olla välja mõeldud, nagu ta teisedki nimed on moonutanud, kuid et meil siin on tegemist elufaktidega ja reaalsete elamustega, seisab väljaspool kahtlust. Eluloolisi andmeid käsitleb Kreutzwald siin nii intiimselt, soojalt ja kujukalt, et mälestusraamat omandab kirjandusliku väärtuse. Meile esineb esimest korda eesti kirjanik, kes vaatleb elu filosoofiliselt ja kõneleb luuletajana. Jean Pauli teosest on laenatud ainult väline raam, ent maal ise on isikliku elamuse väljendustungil joonistatud iseseisvalt mälestusleheks, milles peale kirjanduslikkude väärtuste leidub ajaloolisi ja kultuuriloolisi andmeid.

Filosoofilisele eluvaatlusele asus Kreutzwald vanaaegse satiirilise elajate-eepose *Reinuvader Rebase* eestistamisega

---

[39]) H. Sakaria, Kreutzwald ja Jean Paul. Eesti Kirjandus 1926, nr. 7.

(1848—1850). Goethe oli sellest rahvusvahelisest ainestikust, mis liikumas niihästi romaani kui germaani rahvamuistendeis, loonud eepose, mida ise nimetab patuseks maailma-piibliks, ja see teos sai meilegi selle aine vahendajaks. Ses kujutatakse mõistu inimlikus seltskonnas esinevaid vigu, rumalust ja õelust. *Reinuvader Rebane* on lihtrahvale kõige tuttavam Kreutzwaldi proosatöist ja loetavamaid raamatuid üldse.

Proosakirjanikuna on Kreutzwald lisandanud ka folkloristlikku ainestikku. Meenutame siinkohal, et ta 1850 andis välja Forselius-Böcler'i *Abergläubische Gebräuche, Weisen und*

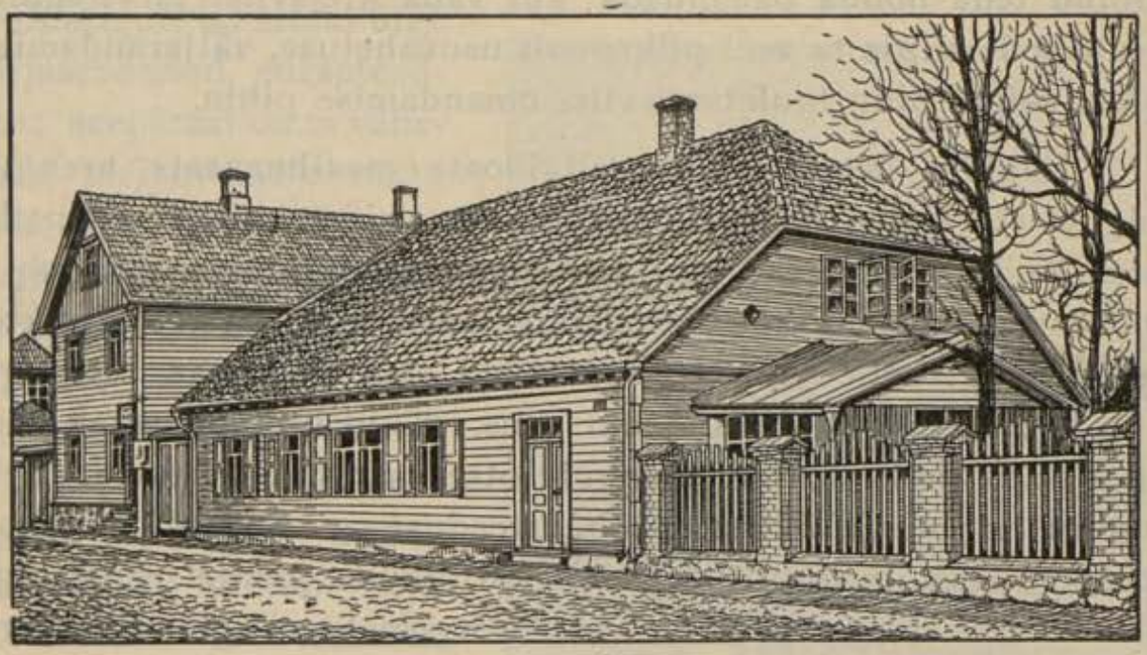

Fr. R. Kreutzwaldi elukoht Võrus.

Gewohnheiten der Ehsten Teaduste-akadeemia toimetustena. Selle raamatuga pandi alus eesti rahvausundi uurimisele. Rohket ainet rahvausundi uurimiseks sisaldavad ka *Eesti rahva Ennemuistesed* jutud (1866), mis Kreutzwald üles tähendanud rahvasuust. Raamatus on 43 pikemat muinasjuttu ja 18 lühemat kohalikku muinaslugu. Eeskõnes ütleb koguja, et muinasjuttudest mitmed võõrsilt meie juurde on rännanud, kuid kujult olevat eestlased nad ümber loonud, nii et raske on veel ära tunda võõraid originaale. Kreutzwald ise ei püüdnud jutte sõnastada rahvalikus toonis, vaid võttis rahvasuust aine ja kava ning lisas omalt poolt iluehteid ja elutarkust juurde. Eesti rahvuskirjanduse esimese algupärase proosalise suurteosena oma pikalauselise, pildi- ja värvirikka sõnastusega moodustab ta ülemineku rahvaproosast uueaegsele individualistlikule

kunstproosale. Kirjanduslikult väärtuslikumate hulka kuuluvad ses kogus „Kullaketrajad", „Vaeslapse käsikivi" ja „Tänulik kuningapoeg".

Lõpuks jääb veel üle mainida Kreutzwaldi satiirilist proosat, pilkekirju. Neid tarvitas ta tuimuse ja rumaluse torkamiseks, kui tõsised ja asjalikud mõtted enam läbi ei tunginud. Kreutzwald mõistis vastaseid peenikeselt läbi sugeda ja nende vigu kibedasti pilgata. Mõnedki tüsedad pilkenooled sihtis ta *Kilplastes* (1857), mis G. Marburg'i järgi tõlgitud ja mugandatud, Eesti olude, eriti vana kirjaviisi pooldajate pihta. Miski ei võinud teda nõnda pahandada kui vana kirjaviisi tarvitamine. Peale selle sihtis ta veel pilkenooli usuvahetuse, väljarändamise, saksa vaimu ning luuletamisviisi omandamise pihta.

Kreutzwaldi maailmavaade.

Jälgides Kreutzwaldi religioosse maailmavaate arengut, selgub, et ta oma nooreas alistub kahe vaimse miljöö mõjustistele. Kuna ta vanemad kuulusid vennastekogudusse, möödub ta noorus sügavusundlikus pietistlikus ümbruses. Ka koolidirektor Stackelberg, kelle juures Kreutzwald elas Tallinnas, oli vagalane ja sisendas tundelist joont usus. Kuid ülikooliaastad andsid Kreutzwaldi vaadete arengule otse vastupidise suuna. Siin tegeles ta põhjalikumalt loodusteadusega. Sellele vastavalt näeme ta maailmavaates ratsionalistlikkude joonte esiletungimist [40]). Ristiusku peab ta kõige kõrgemaks religiooniks, kuid ta usukäsitus ei ole ühtiv kristliku kiriku-usuga, vaid läheneb uusprotestantlikule liikumisele ja valgustusajale nii omasele loodusreligioonile. Vähemalt teoreetiliselt asub ta deistlikul loodusreligiooni seisukohal, mis tõendab, et Jumal valitseb maailma üle muutumatute loodusseaduste abil. Kuid oma usundliku loomuse ja kristlikkude pärimuste tõttu kaldub ta tegelikult oma tõekspidamistega sinnapoole, et vägev Jumal juhib inimeste saatust, saates neile õnnistust ja karistust. Ratsionalistina ei või Kreutzwald sõbrustada kirikudogmadega. Ta leiab tugipunkti Fr. Albrecht'i poolt esindatud protestantliku ususuunaga sümpatiseerimises, mis kogus enda ümber kiriklikult vabamõtlejaid [41]). Seepärast tõlgib ta ratsionalistlikku vaimulaadi harrastava Witschel'i vaimulikud laulud eesti keelde *Rahunurme lillede* nime all, mille eeskõnes nimetab Kristust targaks

---

[40]) S. Holberg, Kreutzwaldi usundlik maailmavaade. Tartu 1933.

[41]) L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist. Tartu 1932.

inimeseks. Seepärast soovitab ta Koidulalegi uusprotestantlikus vaimus kirjutatud jutlusi. Ratsionalistlikud vaated lahutasid Kreutzwaldit kiriklasist ja nende poolehoidjaist. Sellest siis ka tuli, et ta vagatsevat ja kiriklikkust kuulutavat Jannsenit ei võinud sallida ja igal võimalikul juhul avaldab vaenlikkust pappide vastu.

Karakter ja poliitiline seisukoht.

Eraku-ellu kalduv Kreutzwald oli loomult äkiline ja kerge kohut mõistma. Sealjuures avaldas ta oma arvamusi otsekoheselt ja tagasihoidmatult, küsimata sellest, kas nad teistele meeldisid või mitte. Ehk ta küll ei sallinud, et talle isiklikult kiitust avaldati, oli tal siiski õige väljaarenenud eneseteadvus; seepärast on ta vähemate kirjanikkude vastu ülbe ja kannatamatu. Surmani jäi ta saksa korporatsiooni „Estonia" vilistlaseks. Kuna Faehlmann meie maale tulnud sakslaste teod ajaloost hukka mõistab, püüab Kreutzwald üksvahe neid vabandada ja nimetab vaenu sakslaste vastu suureks rumaluseks, mis suurt kahju võivat sünnitada [42]). Sellevastu hoiatab ta esmalt väga sõpruse eest venelastega. Venelased ei mõtlevatki kosutada eesti natsionaliteeti, vaid Eesti ja Läti koole teha venestuse asutisteks. Kui uus Eesti Aleksandrikool ellu tõusvat, siis ei olevat see muud kui uus veski, mis jahvatab eesti teri vene jahuks [43]). Kui Kreutzwaldile lõpuks sai selgeks, et veel suuremat ümberrahvustushädaohtu oli karta

Fr. R. Kreutzwald raugaeas.

[42]) Kreutzwald Adamsonile 18. sept. 1866. Eesti Kirjandus 1909, nr. 3.
[43]) Kiri Koidulale 21. apr. 1868. Kirjavahetus I. Tartus, 1910.

sakslastelt, heitis ta pooldajaks sellele venesõbralikule ja vabameelsele poliitikale, mida ajasid Jakobson ja tema sõbrad. Oli Jakobson hiljem hakanud etendama hoolimatu demagoogi osa, siis pööras peenemaitseline vaimuaristokraat talle selja. Pealegi püüdis ta enda väimees teda Jakobsonist eraldada [44]). Isiklikule sisemisele vabadusele suurt rõhku pannes, astus Kreutzwald käredalt nende vastu välja, kes rahvast püüdsid vaimses arengus pidurdada, kuid sotsiaalses elus oli Kreutzwaldi vabameelsus õige mõõdukas.

Kreutzwaldi tähendus.

Kreutzwald polnud, nagu ta ise mitmel puhul rõhutab, niipalju algupärane luuletaja kui ümberluuletaja, kirjanduslik kultuurtegelane [45]). Ta ümbertöötuste ja tõlgete hea valik ning individuaalne väljendusviis tõstavad ta töö luulegi alal üle kaasaegse tasapinna. Kuid Kreutzwaldi peatähendus seisab eesti rahvuskirjanduse loomises, nimelt rahvaluule ainete edasiarendamises *Kalevipoja* ja Eesti ennemuistsete juttude kujul. Seega sai ta meie kultuurrahvusluse põhjendajaks, kes eestlaste nime kogu maailma ees tõstis ausse ja pani põhja meie rahvuslikule iseteadvusele. Võideldes sõnamõõgaga vaimuvabaduse eest, avas ta uue ajastu Eesti kirjanduslikus ja kultuurilises elus.

B. Romantilise voolu kõrgaeg.

a. Ärkamisaegne vanem kirjanikupõlv.

Rahvuslik ärkamine eesti ühiskonnas.

Pööre maailmavaates.

Kalevipoja ilmumisel algas Eesti kultuuriloos ajastu, mida iseloomustab rahvusliku iseteadvuse esilepuhkemine, isamaaline vaimustus ning sugurahva ühtekuuluvuse tunne. Seda ajajärku nimetame rahvuslikuks ärkamisajaks. Tema aluseks on kõigepealt pööre intelligentsi maailmavaates. Nagu mujal Euroopas levis Eestiski ratsionalismi asemel voluntaristlik mõtteviis, mis seisab selles, et inimene sageli teeb seda, mida ta tahab, mida ta peab kõrgeks ja kalliks, sellest küsimata, kas pooldab seda ka kaine mõistus. See andis rahvaste iseolemistungile suure tõuke; iga rahvus tahtis endale teiste hulgas nõuda eluõigust. Kreutzwald kehastas Eesti rahvuslikku elulootust sümboolselt rahvuseepose kujul. Varsti esinesid

---

[44]) G. Blumberg Hurdale 15. mail 1880. EKLA.

[45]) Aug. Anni, Fr. R. Kreutzwaldi 50-ndal surmapäeval. Eesti Kirjandus 1932, nr. 12.

tegelased, kes kandsid rahvuslikke ideid avalikku ellu. Need olid eesti haritlased, peamiselt koolmeistrid, kes kaasa aitasid ärkamisaja tulekuks[1]). Isamaa-armastus võib ärgata seal, kus leidub teataval määral vabadust ja haridust, kus võidakse võrrelda võõraste rahvaste elu oma rahva olukorraga, neid iseteadvalt eristada.

Uued olud majanduses.

Need eeltingimused rahva iseteadvuse ärkamiseks olid Eestis osalt juba täidetud. Paranevat majanduslikku olukorda võimaldasid tähtsad uuendused. 1849. a. seadus tegi taluperemehele võimalikuks hakata rentnikuks, 1866. aastal pääses talurahvas omavalitsuse saamise teel mõisakohtuist ja 1868 kaotati teoorjus ametlikult. Ühtlasi algas 1849 talukohtade päriseksostmine. Teoorjusest pääsenud taluomanik tundis enese olevat juba inimese, hakkas püüdma haridust, hakkas kalliks pidama oma põldu, oma talu, oma isamaad ning rahvast. Pärisperemeeste kiht, iseenesest küll väike protsent rahvast, määras, kord tuld võtnud, kogu ärkamisaegse iseloomu ja kõneles kogu rahva nimel. Neil, kes seni olid arad ja pidasid endid kadunuks, kasvas julgus, iseteadvus ja õigusetunne.

Uued haridusolud.

Iseteadvust aitasid elustada ka paremad haridusolud. 50-ndail aastail suurendati rahvakoolide arvu ja endised kiriklikud koolid muudeti ümber ilmlikkudeks. Nende nõudel tekkis esimene kavakindlalt koostatud koolikirjandus, mis aitas laiendada rahva vaimset silmaringi. Nii ilmus Põlva koguduse õpetaja J. G. Schwartz'i algatusel 1852—1861 seitsmejaoline *Koli-ramat* maakoolidele ilmlikkude õppeainete tarvis: õigekirjutuse juhatus, rehkendusraamat, looduseõpetus, tervishoiu-õpetus, geograafia, füüsika-õpetus ja üldine ajalugu. Ilmlikkude õppeainete sissetoomisel rahvakoolidesse, eriti kihelkonnakoolide asutamisel Lõuna-Eestis, oli ilukirjanduse leviku ja arenduse kohta suur tähendus. Mitte ainult kirjanduse lugejaid ei valmistanud need koolid ette, vaid mitmelegi kirjandustegelasele on nad olnud haridusallikaks. Hariduse tasapinna tõusmisega kasvas ühiskonnas tarvidus ilukirjanduse järele. Laiemalt mõjuvaks elustavaks haridusteguriks oli J. V. Jannseni poolt rajatud ajakirjandus, milles pakuti ladusas, rahvale meeldivas keeles hulk õpetlikke aineid. Jannseni isamaaline tegevus seisis hariduse tõstmises ja rahva kasvatamises; sakslastega käsikäes käies ei suutnud ta suurt midagi korda saata lahedamate olude kättevõitmiseks.

Agressiivne poliitika.

Hoopis agressiivsem ilme oli sel patriootilisel voolul, mis väljus Peterburi isamaalastest. Eesti intelligentsi tähtsam esindaja oli siin Johann Köler, kes 1846 asunud maalrisellina Vene pealinna, võitnud siin oma heade annete läbi kunstisõprade tähelepanu, kes talle võimaldasid pääsu kunstide-akadeemiasse. Siin lõpetas Köler õpingud kuldmedaliga. Aleksander II, kelle pildi Köler maalinud, kutsus andeka kunstniku oma laste joonistuseõpetajaks ja annetas talle professoritiitli. Ärganud eestlaseks sai Köler siis, kui ta kokku puutus lätlase C. Waldemar'iga. Saksamaa vabastussõdadest rahvuslikele püüdeile elustatud, kogus Waldemar pealinna lahedamates oludes mitmed läti suguvennad enese ümber, asutas siin läti seltsi ja andis 1862. a. peale välja lätikeelset ajalehte „Peterburgas avises" (Peterburi ajaleht), milles õhutati lätlaste keskel võimsalt rahvustunnet ja aeti

[1]) Jaan Kärner, Ärkamisaja Eesti ühiskond. Tartus, 1924.

vabameelset poliitikat. „Suur lätlane" Waldemar otsis üles pealinna eestlased, äratas neis rahvuslikku vaimustust ja püüdis neis leida oma püüete teostusel kaasvõitlejaid. Tema vaateid karakteriseerib lühike väljend: „Venelane on samariitlane, kes kinni seob Baltimaa rahvastele löödud haavad". Köler ja teised pealinna haritud eestlased võtsid kergesti tuld ja katsusid levitada kodumaal eestlaste keskel rahvuslikku vaimustust ning vabameelseid ideid. Viimastest kõneleme hiljem pikemalt. Köleri isikliku mõju ning kirjavahetuse kaudu sai ka see rahvuspoliitiline liikumine äratust, mis 60-ndate aastate algul tuli nähtavale Viljandimaal. Paistu kihelkond, eriti Holstre kroonuvald, sai laialt tuttavaks oma rahvuslikkude tegelaste, koolmeister Jaan Adamsoni ja vennaste Petersonide tõttu. Adamsoni ülim mure oli rahvahariduse tõstmine, kuna Petersonid püüdsid rahvale nõutada õigusi. Nende ja teiste enamharitud eestlaste laiem silmaring muretses rahvale ta elukorra ja saatuse kohta selgust ja näitas, mispoolest tuleks nõuda parandusi. Talumaade müük edenes visalt, ja neile, kes veel talu ei olnud omandanud päriseks, laoti mõisa poolt piirita tegu selga. 60-ndate aastate algul tõusis suur väljarändamistuhin „tühjale maale", kus ei olevat härrasid ega mõisnikke. Seesugused olud sundisid isamaaliselt mõtlevaid mehi pöörduma valitsuse poole, et nõuda rahva põlve kergendust seaduslikul teel. Üliõpilase Peeter Petersoni juhatusel läks 1864 Holstrest ja mujalt saatkond eestlasi Peterburisse, kus ta kandis pikemas palvekirjas rahva häda ülema valitsuse ette, milleks Köler neile oli tasandanud teed ning olnud igaviisi nõuks ja abiks. Paluti muuseas, et ära muudetaks ihunuhtlus, vabastataks vallakohus mõisniku mõju alt, takseeritaks talumaad ja määrataks kindlaks valitsuse poolt maa hind, saadetaks maale Vene ametnikke, antaks talupoegadele tagasi kvootemaa jne. Seesuguseid püüdeid ei võinud meie maa saksa kohtud jätta karistamata. Saadikud, kes tabati pärast kodumaale saabumist, vangistati; mõned neist said maakohtus 90 vitsahoopi ja saadeti vangiroodu. Saatkonna juht üliõpilane Peterson mõisteti Permi kubermangu asumisele. On arusaadav, et selliste abinõudega ei suudetud summutada vabadusele püüdva rahva õigusetunnet, vaid et võimumehed oma valjusega otse valasid õli tulle. „Seda kannatame isamaa eest!" hüüdsid raudades vangid, kui silmasid Pihkvas tuttavat eestlast [2]).

Meelekibedus poliitilistes pilkelauludes.

Mälestused kibedast teoorjusest seisid rahval värskelt meeles ja valmistasid vastuvõtlikku pinda rahvusliku iseteadvuse seemnele, mida külvasid haritlased. Meelekibedus väljendus poliitilistes pilkelauludes. Sellised pilkelaulud olid näiteks Juhan Weitzenberg'i „Vana opmanni nutulaul", „Eesti mees ja tema sugu" ja „Vanaaegne mõisahärra", millest kaks viimast levisid käsikirjaliselt. Esimeses neist kaebab jüripäeval vallandatud mõisaopman oma kaotatud paradiisi taga, kus tal oli piiramatu voli ja võttis vastu meelehead, teises kirjeldab anonüümne värsisepp talurahva alandust ning orjust teopõlves, ja kolmandas kirjeldatakse priiuse kaotust kauges minevikus, soovitatakse eestlasele parema elujärje kättevõitmiseks laste koolitamist ning kirjanduse lugemist. Mõnd rahvustunnet õhutavat teost tuli lasta tsenseerida ja trükkida Peterburis, kuhu ei ulatunud balti sakslaste võim.

---

[2]) J. Pärn M. Kampmannile 14. veebr. 1909. EKLA.

Esimene üldine laulupidu.

Nii sai rahvuslik iseteadvus juba aastaid otsa mitmelt poolt toitu, kuid säde, mis mõne üksiku põues veel hõõgus vaikselt, lõi lausa leekele suuremates rahvamassides, kui pühitseti Tartus 18.—20. juunini 1869 viiekümneaastast priiuse kestust mälestavat tänulaulupidu J. V. Jannseni algatusel. Nagu suured rahvapeod vanade kreeklaste keskel elustasid rahvuslikku ühistunnet, nõnda sündis ka siin. 6½ sajandit pärast vabaduse kaotust tohtis alistatud rahvas esimest korda pidada üldist rahvapidu ja tundis ennast r a h v a n a. Pidurongis mindi „Vanemuisest" lippudega Toomemäele, kuhu peale 800 laulja oli kokku tulnud umbes 15 000 pidulist. Toomi varemed tuletasid rahvale meelde pärisorjust, ristimist tule ja mõõga abil ning vabaduse koitu, mille juubelit siin peetakse. Pasunate saatel müriseb umbes 15 000 inimese suust „Sind, vägev Jumal, kiidame!" „Liigutavamat laulu", kirjutab Ungari õpetlane Paul Hunfalvy, kes ka tulnud peole, „kui see oli, pole ma kuskil iganes kuulnud; sellega võrreldes oleks suurepäraseim ooper ainult komöödia." Peolauludest õhutasid nii mitmed rahvuslikku tunnet, näit. „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm", mille J. V. Jannsen, tänulaulupeo hing, luuletanud soomlaste rahvushümni eeskujul, siis veel Koidula sütitavad laulud: „Mu isamaa on minu arm" ja „Sind surmani küll tahan". Ka üksikkoorid kandsid võidulauluks ette isamaalisi laule. Tarvastu laulukoori jaoks oli Kuhlbars luuletanud sõnad „Eestimaa, mu isamaa", mis võeti vastu vaimustusega. Ühes peokõnes avaldas noor temperamentne kooliõpetaja Jakob Hurt kolm soovi: 1) et leviks üldine haridus koolide, ajalehtede ja heade raamatute kaudu rahva hulka, 2) et haritud eestlased ei pööraks oma rahvale selga ja 3) et avataks peale kihelkonnakoolide veel kõrgemaid emakeelseid õppeasutisi, sest et võõras keeles on raske omandada teadmusi. Need soovid said rahvuslikele tegelasile töökavaks.

Teaduslikud teosed eesti keele alal.

Eesti vaimset iseolemist ja rahvusliku mõtte kindlust toetas, olgugi kaudselt ja tahtmatult, teaduslik uurimistöö, mis valmis saksa õpetlasel F e r d i n a n d J o h a n n W i e d e m a n n i l (1805—1887) just Eesti rahvuslikul ärkamisajal meie emakeele alal. Elukutselt esiotsa õigusteadlane, teotses Wiedemann juba üliõpilasena keeleteadusega, valis soome-mongoli keeled oma erialaks ja omandas eriti idasoome sugu rahvaste keele tundmises laialisi teadmusi. 1859 teaduste-akadeemia liikmeks nimetatud, asus ta eesti sõnastiku ja grammatika koostamisele. Esimene ilmus trükist just 1869, teine kuus aastat hiljem. Wiedemann tegi oma eluülesandeks kirjutada täielik eesti sõnastik. Varemal ajal teiste poolt korjatud materjali ja kogu selleaegse eesti kirjanduse vaatas ta hoolega läbi, käis 13 suve kodumaal kuulamas rahvakeelt ja kandis oma teosesse *Ehstnisch - deutsches Wörterbuch* kokku kirjakeelest ning murretest suure sõnatagavara. Taotelles täiuslikkust, võttis ta sesse mõnegi väärsünnitise, mille tagajärjel see sõnastik ei ole küllalt usaldatav. Samast kirjeldavat meetodit kasustas ta ka oma grammatika ülesehitusel. Ta kuulas järele, kuidas kõneldakse, ja pani kõik kirja. Vormide tuletamist ja nende võrdlemist teiste keeltega ei tee ta oma ülesandeks, vaid esitab kõik, mis rahvakeeles olemas, ilma kriitikata. Nii kujunesid Wiedemanni sõnastik ja grammatika suurteks materjalikogudeks, eeltöiks ajaloolisele ja võrdlevale keeleteadusele. Seda laialist eesti keele tundmist, millega üllatab meid Ahrens, Wiedemannil ometi ei

olnud. Wiedemann puutus tegelikus elus, nagu ta isegi seletab [3]), eesti rahvaga vähe kokku ja ei saanud üldse kõigi keele peenustega tuttavaks. Näiteks tõlgib ta kõnekäänu „papi sigu söötma" saksa keelde sõnasõnalt, kuna sel on hoopis teine tähendus. Setälä järgi on Wiedemanni teoste peapuudus see, et nad on rajatud esimeses joones raamatute, pealegi tõlgitud raamatute keelele, ega panda neis elavat rahvakeelt sel mõõdul tähele, nagu seda oleks tarvis läinud. Ka pole ta ülestähendused foneetiliselt täpsad. Muuseas puudutab ta eesti keelele nii omaseid hääleastmeid ainult mööda minnes [4]).

Eesti nimi.

Eritelnud rahvusliku ärkamise olulisemaid põhjusi, kasustame juhust nende meeldetuletamiseks, kes on trükitud kirjas populariseerinud meie kõlavat nime e e s t i. Esmakordselt loeme seda sõna 1731 ilmunud „Eesti-Ma Rahva Kalendri" ja selle järel 1739 trükitud pühakirja esilehelt, kus Thor Helle mainib, et selle raamatu sisu „Eesti-Ma Kele" esimest korda ümber pandud. Rahva mõistega seab selle nime ühendusse Peter krahv Mannteuffel, kes raamatus „Aiavite peergo valgussel" 1838 pöördub meie poole üttega: „Eesti-ma rahvas!" Lihtadjektiivina võtab selle sõna tarvitusele J. V. Jannsen, kui 1860 esitab oma „Eesti lauliku" ja 1864 nimetab oma ajalehe „Eesti Postimeheks".

Pööre kirjanduse arengus.

Rahvuslik ärkamine tõi ilukirjanduse arengusse suure pöörde. Uus tekkiv ühiskonnakiht, kes mõtles ja tundis rahvuslikult, ei rahuldunud enam eelmisse kirjandusperioodi kuuluvate rahvusvaheliste ainete ümberjutustusega, vaid tervitas soojalt neid tooteid, milles kujutati oma rahva elu ja milles lehvis eesti vaim. Otsides rahvuslikkust idees ja aineis, ei rõhutatud veel rahvuslikkust vormis. Isegi selleaegne eesti kirjakeel avaldab sageli võõrast maiku.

Lydia Koidula.

Kreutzwald ja ärkamisaja kirjanikud.

Mis mõju oli Kreutzwaldi luulel kaasaeglastesse, seda võiksime ta enese sõnadega nii märgistada: „Ja kuhu võsu idu salvas, seal kaunid põõsad õitsevad." Kreutzwaldi Kalevi vaimust said enam-vähem osa kõik ärkamisaja kirjanikud, nagu Koidula, Kuhlbars, Jakobson, Veske, Reinwald, Pärn ja Kunder, ja lõid luulevara, mis hõõgus isamaalisest vaimust. Esirinnas sammub aga L. Koidula.

Koidula elulugu. Kooliaastad.

L y d i a E m i l i e F l o r e n t i n e J a n n s e n — nii Koidula kodanlik nimi — oli J. V. Jannseni tütar ja sündis 24. (12.) detsembril 1843 Vändras, kus ta isa sel ajal teotses köstrina ja sealse klaasivabriku kooliõpetajana. Looduse süles kasvades sai väike Lydia siit esimesi luulelisi muljeid oma elu-

[3]) Wiedemann Kreutzwaldile 5. mail 1861. EKLA.
[4]) E. N. S e t ä l ä, Dem Andenken Ferdinand Johann Wiedemanns. Finn.-Ugrische Forschungen V B., lk. 1—10.

teele kaasa. Eriti elavaid mälestusi on lapse hinge vajutanud lillepeenrad köstrimaja aias. Vabriku laste seltsis sai ta oma isalt algõpetuse. Juba varakult hakkas Lydia oma isa kirjanduslikku tegevust tähele panema ja võtma eeskujuks. Oma toredas lapsemeeles tõotas ta, kui ta saab suureks ja isa jääb väikeseks, kirjutada eesti rahvale ka tillukese raamatu. See juhtum Koidula elust, olgu ta täht-tähelt või ilustatult üles kirjutatud [1]), on nagu armas idüll. 1850 asus Jannsen Pärnu Ülejõele algkooliõpetajaks. Varsti viidi Lolla — nagu nimetasid Lydiat ta omaksed ja lähemad tuttavad — Pärnu linna kõrgemasse tütarlastekooli. Kaasõpilase Lilli Suburgi mälestuste järgi oli ta pehmeloomuline, unistaja tütarlaps, kahvatanud näojumega ja alati kurvameelne. Eeskujulik õpilane ta just ei olnud. Teda peeti korratuks ja hooletuks, kuid saksakeelses jutustamises ületas ta teised. Kord loeti ta kodune kirjatöö klassis ette ja öeldi: „Siin näitate, et midagi võite“ [2]). Koidula ema oli sakslane, välismaalt sisserännanud juustniku tütar, kes pani perekonnas valitsema saksa keele. Kirjanduseharrastajana ei teinud Lolla majatalitusega palju tegemist, nõnda et noorem õde, kes ema haiguse ajal täitis terve aasta majaperenaise kohuseid, kaebas kord õige kibedasti: „Lollast pole mul vähematki abi; teda ei või saata kööki, ta võtab raamatu kaasa, laseb supi üle keeda ja pudru põhja kõrbeda!“ Juba koolieas luuletas ta saksakeelseid tundelaule ja palus isa, et ta need eesti keelde tõlgiks ja avaldaks trükis. Mitmed neist saksakeelseist lauludest, mis lauldi koolis, näit. „Mutterherz“ (Ema süda) ja „Herz, mein Herz, nicht in der Ferne“ (Süda, ei sa kaugelt pea) on Koidula ise hiljem eestistanud. Küll kõneldi Jannseni perekonnas enamasti saksa keelt, nagu tol ajal oli viisiks haritud perekonnis, kuid ometi ei peetud siin häbiks ka eesti keelt tarvitada, kui ilmusid majasse need, kes võtsid osa isamaalisist püüdeist. Kuna Lydia Pärnu tütarlastekooli õppis läbi viimse klassini, andis isa talle õppust eesti keeles, ja nagu eriline võim tõmbas teda eestikeelse kirjavara külge, mida sai lugeda isa käest. Eesti kodu ja eestikeelne kirjandus olidki, mis tegid Lydia Jannsenist vaimustatud isamaalase, ehk küll saksa kool ja saksa vaim niikaugelt pääsesid mõjule, et Lydia koolipõlves ses keeles luuletas ja pärast ka oma eestikeelseis kirjades vahel appi võttis saksa keele. Isegi luuletajanimeks tahtis ta võtta saksikut „L. Blatt“, kuid C. R. Jakobsoni ettepanekul nimetas ta end Koidulaks [3]).

Isa eeskuju äratas Koidulas tungi asuda oma rahva vaimu- Isale abiks.

[1]) W. Schott'i märkused Koidula kohta ajakirjas Magazin für die Literatur des Auslandes 1869, nr. 10.

[2]) Lilli Suburg M. Kampmannile 4. okt. 1912. EKLA.

[3]) J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 20. veebr. 1867.

põllule tööle, ja see oli tähtsaim juhtmõte kogu ta tegevuses. Oma esimesed jutustised kirjutas ta Pärnus, kus ta juba isale appi astus ajalehe toimetuse töös. Tartu, Eesti elu keskkohta, asudes, sai ta kirjanduslikus tegevuses alati uut äratust. Ta liikus haritud seltskonnas ja käis ka ülikoolis loenguid kuulamas. Rikka luuleande tõttu hakkas ta oma südamesoovi, isamaa kasuks töötada, teostama lüüriliste laulude luuletamise, jutustiste ja näidendite kirjutamise läbi. Ka oli tal rohkesti annet muusikas; mitmele oma laulule lõi ta viisid, kuid kahjuks pole neid noodistatud. Ka meie poliitiline elu ja rahva tarvidused seisid tal südamel. Seepärast võttis ta isa ajalehe toimetuse tööst elavalt osa, kirjutas poliitilisi arutlusi ja vahetas kirju poliitikategelastega ning kirjanikkudega. 1867—1873 seisis ta kirjavahetuses Kreutzwaldiga eriti kirjanduslikkude ainete üle. 1869—1870 vahetas ta kirju C. R. Jakobsoniga ja 1870—1871 „Uusi Suometare" redaktori Almberg'iga, samuti saksa luuletaja Jegor von Sievers'iga ja Berliini akadeemiku W. Schott'iga. Jannseni kodu Tartus (Tiigi t. nr. 32) oli eesti elu keskus. Tema perekonnaga seisid ligidases läbikäimises need, kes edendasid eesti asja. Nende hulgast küünivad esile noor tuline isamaalane C. R. Jakobson ja rahvaluuleuurija J. Hurt. Tihti tuli siia ka akadeemik Wiedemann külaliseks, ja kui Soomest ning Ungarist ilmusid õpetlased eesti suguvendi vaatama, ei läinud nad Jannseni perekonnast mööda. Kokku puutudes rahvajuhtidega, süttis Koidula elav vaim tugevaks tegevustungiks.

Koidula

L. Koidula nooreas.

Koidula intensiivne kirjanduslik tegevus langeb sellesse aastakümnesse, mis ta veetis neiuna isamajas Tartus. Sellest ajast on pärit suurem osa ta luuleloomingust, paremad jutustised ja näidendid. Et isal käsi enam mõnda aastat sulge ei pidanud, ohverdas tütar, kes isa mõtted etteütlemise järgi üles kirjutas, oma noorea vanemate ja perekonna kasuks. Tal tuli sageli parandada trükipoognaid, pidada kirjavahetust ajalehe kaastöölistega ja kirjutada isegi ajalehe aadresse. Kirjutamist oli tal nii palju, et kangestus tihti käsi; ta ise muutus närvlikuks ning vaevles unepuuduses. Ometi tiivustas teda erk kohusetunne tüdimatule tööle. Luuletamisega tegeleb ta salaja, püüab oma nimegi varjata. Üldse vangitses ta kaasaeglasi enam oma

naiskangelase-taolise isikuga kui luulega. Ta näopilt näitab meile samavõrra huvitavaid kui algupäraseid jooni, mis ilmutavad otsekohesust ja julgust [4]).

Kirjavahetus Kreutzwaldiga.

Koidula sisemise arengu kohta on suur tähendus ta pikal kirjavahetusel Kreutzwaldiga. Viimane ei suutnud Koidula isa silma otsas sallida ta kirikliku hariduspoliitika ja vana kirjaviisi pooldamise pärast. Ka tütart ei jätnud ta pilkenooled puudutamata. Ennemuistsesse juttu „Aruline naise truvus" poetas ta torkava märkuse vana kuke kohta, kes hüüab oma laulvat tibu turule kandes: „Tulge, vaadake, mis kenasti mu tibuke laulab!" Sellest veel mitte küllalt, pilkab Kreutzwald „Maarahva kasulise kalendri" sabas naiskirjanikke, kes nõela ja sukavarda asemel haaravad sule pihku ja astuvad õnne otsima okkalisele raamatukirjutamise teele. Ta tõotab oma pojale naitumise puhul laulda: „Talla maha kirjaneitsid, pabernirgid, peenikesed; talla maha suleneitsid, pikalhiuksil tindipiigad! Kosi noor nõelaneitsi, sukavarda veeretaja, leemekulbi liigutaja!" Ehk siin küll üldiselt naiskirjanikke nöögatakse, tundis Koidula enese isiklikult puudutatud olevat. Ta pöördus sügisel 1867 erakirjas otse naiskirjanikkude mõnitaja poole ja palus otsustada, kas tal maksabki luuletamist jätkata. Seepeale vastates seab Kreutzwald Koidula *Emajõe ööbiku* nii sisult kui vormilt kõrgele üle turulaulikute, kiidab eriti Koidula mõtterikkust, kuid siis asub ta luuletiste põhjalikule arvustusele, sarjab nende keelelist külge ja värsitehnikat. Esmalt käsitellakse kirjades peamiselt kirjanduslikke, isamaalisi ning poliitilisi küsimusi. Hiljem leiavad nad, et vaimne läbikäimine muutunud neile tingimatuks vajaduseks, et vaimurikkusest sätendav kirjavahetus pakub neile puhkust, rahuldust ja vaheldust. Kirjavahetusest sigines mõlemale hüvesid ja kannatusi. Kreutzwaldi asjatundliku arvustuse alt läbi käies täienes ja tihenes Koidula luulestiil, pääses liikvele mõistus ja ärkas arvustusvaim. Kreutzwaldi kirju lugedes jõudis Koidula enesetunnetusele, et ta sisemiselt olemuselt oli emantsipeerunud tüdruk ja ühtlasi abitu, tuge otsiv laps, kes vajas vaimustust ja nägi laulikraugas oma sisemise elu ideaali. Kreutzwald sellevastu leidis oma rahulduskehvas perekonnaelus ja erakuseisundis kirjavahetusest ootamatut rikastust. Veetnud kogu eluea sisemise mõistmise puuduses, märkas ta, et talle läheneb eesti naisterahva ideaal, kes ta püüetest täiesti aru saab ja jagab rahvuslikke tundmusi. Kui Koidula seda mõju kirjeldab, mis Kreutzwaldi luulelooming temasse avaldanud, vastab ta: „Nüüd võin rahuga viimsel õhtul käed panna rinnale ses mõttes: „Üks süda on sind mõistnud!" Koidula sõprus aitas kaotada Kreutzwaldi hingest painava üksildusetunde. Ta leidis Emajõe ööbiku häältest sama kaastundliku pehmustooni, mis ta enese hinge mollakordi meenutas. Mahatallatavast kirjaneitsist sai Kreutzwaldile mõttekujutuses kummardatav naispaleus, kellele ta pühendab austuse- ja õrnuseavaldusi. Sellest idüllist äratas mõlemaid kiivusdraama, mille lavastas Kreutzwaldi abikaasa, kui Koidula sõitis Võrusse oma sõpra isiklikult külastama. Kirjavahetus katkeb pikemaks ajaks, ja kui asjaomased seda uuesti jätkavad, on sellest lüürilised puhangud ja teineteise ülistused kadunud. Kreutzwald tuletab kirjades veel meelde endisi häid aegu, kuid Koidula kirjadest kaob igatsustoon ja asub asemele lapselik kiindumus oma vaimsesse kasvatajasse.

Koidula abielus.

Naitumine tõi Koidula ellu saatusraske keerdsõlme. Eesti selleaegsetes noormeestes äratas ta küll imetlust, temas nähti kehastunud rahvuslikku aadet, kuid keegi ei julgenud minna kirjaneitsit kosima. Armastuse asjus oli ta pime ja saamatu. Tõsiste tundmuste juhil oli ta kord kiindunud poisiohtu gümnaasiumiõpilasse. Hiljem paelus ta südame vaimukas soomlane

[4]) Aino Kallas, Koidula ja Kreutzwald. Noor-Eesti 1910, nr. 5—6.

mag. Almberg, kellest ta ise oli neli aastat vanem. Kuid varsti pettus ta sellegi armastuse taotluses. Pettumuse esimeses ägeduses abiellus ta 1873 oma kauaaegse austajaga, saksastunud lätlase dr. Eduard Michelson'iga, kes valitsuse poolt määrati Kroonlinna sõjaväearstiks. Koidula väsinud südamele oli rahulduseks, et keegi ta eest hoolitses ja ta elu korraldas. Kuid abiellumisega lõppes Koidula parim luuleaeg, seda asendas eluproosa. Isale ja õele kirjutatud sõnumikkudes tõendab ta, et ta kuude kaupa pole mahti leidnud raamatut näppu võtta, veel vähem midagi kirjutada. See olenes oludest, mille keskele ta oli sattunud. Mehe sissetulek oli napp, elunõuded suured. Noorik oli majapidamises ebapraktiline ja saamatu, kuid püüdis olla piinlikult kohusetruu. Vaimseks loominguks ei jätkunud aega, seks puudus ka igasugune väline tõuge ja vajalik elevus. Teda ümbritsesid Kroonlinna vaimutapvalt üksluine proosalik igapäevsus, kasarmuõhkkond, sakslastest ja venelastest kroonuametnikud, kes Koidula idealistlikule vaimuilmale olid täiesti võõrad. Lisaks sellele puudus veel kokkukõla abikaasade vahel. Dr. Michelson oli abikaasale tähelepanelik, osavõtlik ja kaastundlik [5]), oma lastele hea isa, kuid maailmavaatelt materialist [6]), kiindus eraelus väikesisse naudinguisse, armastas klubielu, oli aga selle tõttu koduste elutarviduste rahuldusel kitsi. Abikaasa vaimsete huvide suhtes oli ta ükskõikne; tal polnud käsitust Koidula kirjanduslikust toodangust ja rahvuslikest püüdeist. Vaimsete huvide osaduse puudus oligi, mis kõige enam rõhus Koidula hinge [7]). Seda oli juba Kreutzwald ette näinud ja abikaasa valiku kohta oma arvamuse teatanud. Osavõttu otsides on Koidula oma salajamaid mõtteid, tundeid ja kannatusi, seistes silmapilksete meeleolude vangis, erakirjades pihtinud omastele ja sõpradele. Muutlikud meeleolud mehe suhtes võitis ta vahvasti, ta luulest ei leia me neist jälgegi. See näitab, et neid ei tule võtta liiga tõsiselt. Pealegi leidub traagikat igas inimelus. Mis Koidulat aga püsivalt rõhus — lahusolek Eestist ja tülitsemised sugurahva keskel — need said luuletisteks, mis nagu hingepõhjast tõusnud. Ta kandlehelid Kroonlinna saarelt avaldavad ütlematut kurbust, igatsust ja soovi kodumaa mulda pääseda puhkusele. Kaks aastat kestev elu välismaal, nimelt Breslaus, Strasbourg'is ja Viinis, kus mees võis abiraha saades jätkata õpinguid, ei suutnud elustada Koidula endist kirjanduslikku huvi ja luuletegevust.

Haigus ja surm.

1881. a. peale hakkas Koidula tervis halvenema. Ilmus emapoolses suguvõsas ennemaltki esinenud parandamatu vähktõbi. See arenes küll aegamööda, kuid oma ohvrist ta ei taga-

---

[5]) M. Veidermann, Koidula elu Kroonlinnas 1882—1884. Eesti Kirjandus 1932, nr. 7.

[6]) M. J. Eisen, Koidula Kroonlinnas. Tallinnas 1914.

[7]) Koidula kiri abikaasale 2. apr. 1876.

nenud. 11. aug. (30. juulil) 1886 kustus Kroonlinnas meile nii kallis ja lootusrikas elu. Kaks tütart, kes varakult jäid orbudeks, on saksa-vene kasvatuse mõjul jäänud isamaalistele püüetele täiesti võõraks. Nad ei mõista eesti keeltki ega tunne selle vaimuvara sisu, mis neile emast jäänud päranduseks.

Koidula jõuallikas.

Kaasaeglased imetlesid Koidula võrratut intelligentsi ja pidasid teda kõrgemast maailmast tulnud olendiks [8]). Ta kirjad omastele tõendavad kõrget hingekultuuri ja õilsaid karakterjooni. Koidulat teotsema panev jõuallikas on kiindumus omakseisse, kodusse ja Eestisse. („Päev ei öö laul, nutt ja mõte

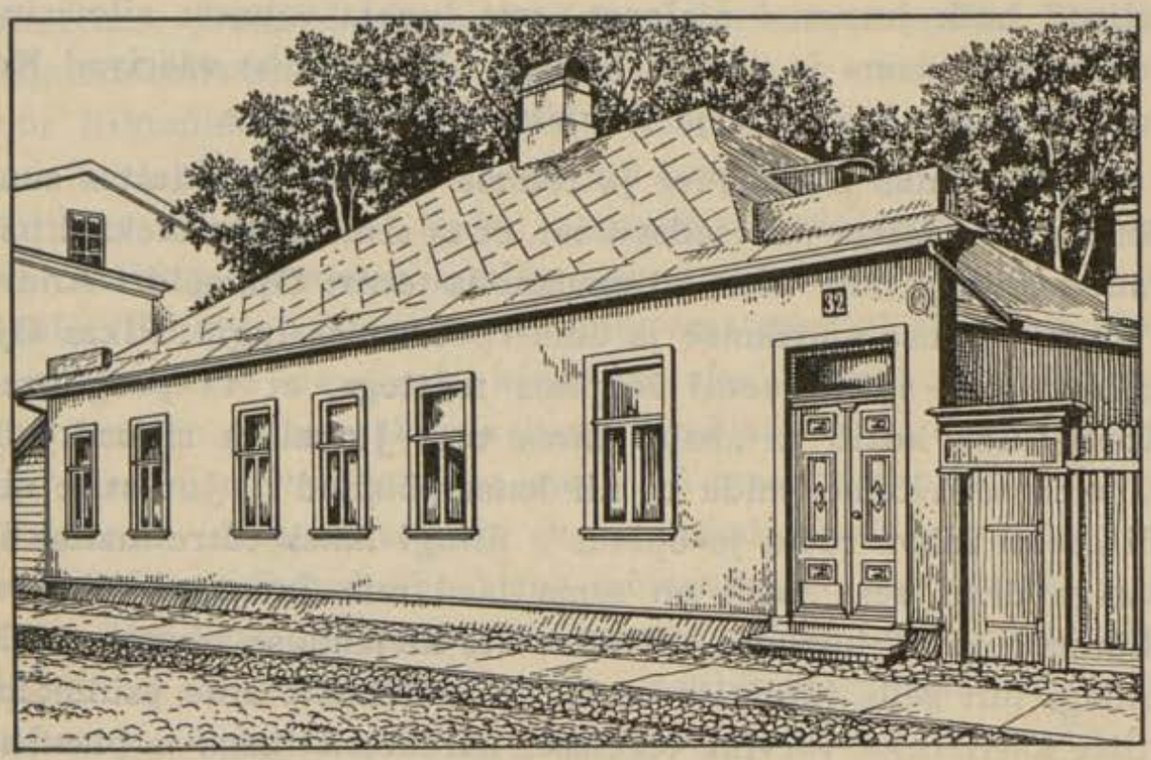

Lydia Koidula elukoht Tartus.

sealt tagane!") Kui ränk argipäev teda ümbritseb, kõikvõimas miljöö ja tõbi pühapäevset aateelu ahistab ja sunnib paratamatule alistusele, on ta vaimu viimseks õhkeks — Issand ja isamaa. Kodumõttes ja kodutungis asetses Koidula suurim jõud.

Koidula jutud.

Koidula oli sündinud luuletaja ja kirjanik. Luule, vaimurikkus ja mõttevärskus lehvib meile ta toodangust vastu, ükskõik kas me loeme ta lüürilisi laule, jutte, näidendeid või ta kirjavahetust. Algame arutlust siin juttudega, sest et kirjanik neis kõige enam seisab eelkäijatega ühenduses. Kirjandusliku tegevuse algusel seisis ta, nagu loomulik, oma isa ja lähema

[8]) A. Reinwald Aino Kaldale 11. jaan. 1912.

juhataja tööde eeskuju mõju all niihästi maitselt kui ka keelelt ning ütlemisviisilt. Raske oleks eristada isa ja tütre töid, millest mõned vahel kahasse tehtud, kui mitte Koidula ise ei oleks koostanud oma juttude nimestikku [9]). Jätame kõrvale tõlked ja käsitleme siin iseloomulikumaid jutustisi, jälgides ühtlasi Koidula kirjanduslikku arengut.

Ta esimeses jutukesekatses „Kivirist", mis ilmus 1861. a. „Pärnu Postimehes", esineb vanem Jannseni kool alles puhtal kujul. Selles jutustatakse ära lihtne anekdoot ja lisatakse lõpumoraal juurde piiblisalmi kujul. Nagu Jannsenil on ka Koidulal valitud hulk jutustisi ajaloost, mis lugeja vaimset silmaringi peavad laiendama ja ühtlasi harima. Nimetamist väärivad Koidula tõlkejutud *Juudit* ja *Martiniiko ja Korsika.*

Ojamölder. 1863 ilmus *Ojamölder ja temma minnia,* mis äratas suurt tähelepanu. Mitte just sellepärast, et ta sisu ja siht oleksid pakkunud midagi uut. Sisu oli mammona-teenri Ojamöldri Andres Trimmi uhkuse murdmise ja ümberpööramise lugu. Rikas Ojamölder pidi surmavoodil leppima mõttega, et ta poeg vaese Kooli-Anna kosib ja „haua ääres tegi Jumal ta silmad lahti nägema seda õnne, mida ta nii kaua põlanud". Jutustise siht oli „eesti rahva rõõm ja õpetus". Siingi läheb tütre maitse isa omaga ühte, sest jutul on sama laad mis Jannseni viimsetel „Sõnumetooja" juttudel. Kuid eesti kirjanduse oludes taotles midagi uut selle jutustise vorm. Siin üllatati aine psühholoogilise käsiteluga, värvika tegelaste karakteristikaga ja plastilise jutustusviisiga. Ses suhtes sai ta mõneks ajaks teiste hiljem ilmuvate jutustiste hindamismõõdupuuks. Kuid kahtlust äratas asjaolu, et *Ojamöldris* esitatud isikud ja seigad kuidagi Eesti oludesse ei sobinud, ja paljud saksa kõnekäänud lasksid oletada otsest tõlkimist. Nagu hiljem G. Suits tõestanud, on kauaimestatud *Ojamölder* saksa vähetuntud rahvakirjaniku L. W ü r d i g'i jutustise *Auf der Grabenmühle oder Geld und Herz* otsene vastupilt, mis ilmus 1858 ajakirjas „Die Maje". Tõlkimisel on peamiselt tegelaste ja kohtade nimetused eestipäraseks muudetud [10]). Koidula kaebab ise, et õnnetu *Ojamölder* vastu tõlkija teadmist ja tahtmist tema nime alla pandud [11]).

---

[9]) J. B e r g m a n n, Koidula kirjad. Eesti Kirjandus 1908, nr. 5.

[10]) G u s t a v S u i t s, Koidula „Ojamöldri ja temma minnia" algupära. Eesti Kirjandus 1932, nr. 3.

[11]) Koidula Kreutzwaldile 1. mail 1869.

Kirjandusloolisest väärivad tähelepanu Koidula viis algupärast külajuttu. Neist ilmusid *Enne ukse lukutamist* ja *Ainuke* 1868 „Eesti Postimehe Jututoas", selle ajalehe teistes lisades aga *Tammiste küla veskitondid* (1869), *Liisu* (1878) ja *Loigu perenaine* (1881). Kolm esimest nende seast olid üldse esimesed ja omal ajal ainsad algupärased eesti külajutud, kuna kahe viimasega juba asub võistlema Jakob Pärna jututoodang. *Enne ukse lukutamist.*

Tuleb möönda, et eesti algupärane uudisjutukirjandus algab uudsete ja tol ajal väga aktuaalsete ainete käsiteluga. On väga tõenäoline, et neile kõigile on olnud algatuseks ajalehetoimetusse jõudnud sõnumid tõsiste sündmuste kohta. Kasvav väljarändamistuhin, mida soodustas kurnav rendisüsteem, ja noor liikumisvabadus ähvardasid killustada meie rahvast ning tuua kaela õnnetust neile, kes end lasksid haarata sellest ürgjõulisest liikumisest. Seda rahvuslikku vähktõve oli Juhan Weitzenberg katsunud arstida oma luuletisega „Laksi Tõnis" (1861). Koidula kasustab seda ainet oma esimese iseseisva külajutu *Enne ukse lukutamist* kirjutamiseks. Mäetaguse peremehel Hannusel on raske maksta raharenti mõisale ja ta kavatseb rännata Venemaale, mille elust maalivad meelitava pildi Hannuse valesõbrad. Lõpuks selgub, et väljarändamisele ahvatlejad on kelmid, kes seisavad ühe Vene mõisaopmani teenistuses, ja et pildid Venemaa hõlbuelust on pettus. Külajutu sündmustiku ülesehitus on õnnestunud, tegevus psühholoogiliselt hästi põhjendatud. Kahjuks pole kirjanik seda tänulikku ainet põhjalikumalt läbi töötanud, ei karaktereid ega olusid lähemalt kirjeldanud ega neid majanduslikke põhjusi sügavamalt seletanud, miks selleaegseist peremehist paljud ei pidanud paika.

Koidula järgmise, hästi ülesehitatud ja üldse parima novelli *Ainuke* sisuks on külanoormehe äpardus kosjateel. Aluseks on siin vana eesti komme, mille järgi sageli kosjakäik ette võeti isamehe juhil ning vahetalitusel, ilma et enne seda kositavalt neiult ja ta vanemailt oleks küsitud nõusolekut. Selle küsimuse lahenduseks võetigi ette kosi. Niisugusest kombest sugenesid kentsakad ja piinlikud olukorrad. *Ainuke.*

Luhasaare Andres, väikese talu peremees, on vabapõlve-, töö- ja lauluharrastaja. Pärast vanemate surma unistab Andres ainukesest, kes tal olevat mõttes, ilma et isegi teaks, kes ja kus on see ainuke. Rikas, ilus, tragi ja kasin neiu peab ta olema, aga mitte omast külast pärit. Andres pakub Pahmaru Aadule hea vaevapalga, kui see juhataks talle seesuguse neiu. Aadu soovitab Vaariku Kadrit, kel juba viidud kodunt viis vanemat

õde nagu soojad nisuleivad. Sellest soovitusest arvab Andres piisavat. Ta läheb Vaariku Kadrile kosja, ehk ta küll veel kunagi polnud näinud seda neiut. Teel sõidab ta mööda loovõtjaist, kelle hulgast talle silma hakkas sirge mustapealine neiu. See võttis nii usinasti loogu, et reha käes välkus. Ja kui ta mööda sai, hakkasid tüdrukud mustapealise neiu eestvõttel laulma „Kust ma laulu lahutasin", millele Andres ka omalt poolt vastas lauluga, sealt peale hakates, kus tüdrukud olid jäänud seisma. Vaarikul käis Andrese käsi väga halvasti. Andrese „ainuke" ei pannud „südant sugugi kipitama", ja laulutuju ei tükkinud talle peale, sest Kadril oli juba oma 30 sügist seljas, ümmarikkuse poolest oleks teda pikuti ja laiuti võinud küünarpuuga mõõta, kuna tal juuksed seisid nagu harjased püsti. Aga mis parata, Andres oli oma kosjanõu juba majaisale teatanud ja Vaariku rahvas pidi järgmisel pühapäeval tulema Luhasaarele vaatama kosilase talu ja hooneid. Ometi oli Andres uisapäisa enam lubanud kui ta võis täita, ja katsus, et ta minema sai. Koduteel nägi ta Kase talu heinamaal jälle loovõtjaid ja nende hulgas uuesti sama mustapealist neiut, kes tal „südame pannud kipitama". Andres läks, aitas neiul loogu võtta ja nagu laulurästa hääl langes mustapealise neiu laul „Läksin loogu võttemaie, riismeid kokku riisumaie" Andrese kurba südamesse. Seltsis lauldes ärkab armastus Andrese ja neiu südames, ilma et nad teineteise nimegi oleksid pärinud või kumbki teadnud, kust teine on pärit. Andres peab mustapealist neiut Kase peremehe tütreks Tiiuks, aga kui ta Kasele kosja läheb, tuleb ilmsiks, et Andres õiget Kase Tiiut, kes pealegi juba teised kosjad vastu võtnud, veel pole näinudki. Nüüd läheb asi üsna kirjuks. Kui Andres viimaks suures kitsikuses nimetab otsitavat „laulurästast", aimab Kase peremees, et eksinud kosilane otsib tema õetütart Koidu Tiiut, kes sel päeval koos teistega onu heinamaal käinud loogu võtmas. Nüüd saab Andres oma „ainukesele" ometi jälile. Ehk küll Vaariku peremees veel teeb takistusi ja ajab Andrese asjad Koidu talus sassi, käib koguni õpetaja juures mahakuulutamist keelamas, saab Andres lõpuks ometi selle „ainukese" kätte, kelle ta laulu abil leidnud tee äärest.

Iseloomustavaid jooni.

Sel „oma maa jutul", nagu Jannsen *Ainukest* nimetab, on naljajutu värving, ehk küll kirjanik naljatlemisele pole mõelnud. Andres on mõistlik, kokkuhoidlik taluperemees, pealegi osav käsitööline, suur lauluharrastaja ja uuenduste pooldaja. Mis siis imestada, et tema harilikke talutütreid, nagu nad tänini olnud, enam küllalt heaks ei pidanud ja ta, Pahmaru Aadu pilkavat tähendust mööda, otsib viie jalaga lammast. Unenäolisest tutvumisest kõik äpardused tulevadki. Luhasaare Andrese taolisi kosilasi võis Eestis sel ajal olla rohkesti. Tähelepandav on sealjuures, et laulmine Andrese kosjakäigul etendab otsustavat osa, sest laulurästas saadab seda korda, mida teised ei jõudnud, paneb ta „südame kipitama". Laulukooride ja laluseltside asutamine oli sel ajal Eestis põnevaim küsimus ja selle üldise isamaalise asja toetuseks võetakse appi ilukirjandus. Kuid laulu ülistus tõusis siin ilutsemiseks, unistuseks, mis ületas kaugelt tõelisuse piirid: Luhasaare Andres valib oma ainukese laulu varal tee äärest, ilma et ta nimegi järele oleks pärinud. Õnne otsitakse kodust eemalt ja leitaksegi juhuslikult. Tegelaste saatusteid ühendab kõrgendatud meeleolude

uim, mille esile kutsunud laul. Selle laulus ja looduses ilutsemise kujul ilmubki romantika Koidula novellis.

Loigu perenaine.

Jutustise *Loigu perenaine* ehitab Koidula rahvusvaheliselt tuntud rändmotiivile: kui häda käes, annab inimene suuri tõotusi, on aga kitsikus möödas, unustab ta need sedamaid.

Koidula näidendid.

Saaremaa onupoeg.

Nagu Koidulaga algab eesti algupärane novellikirjandus, nõnda on ta ka meie algupärase näitekirjanduse rajaja. Koidula *Saaremaa onupoeg* (1870) on esimene trükis ilmunud näidend eesti keeles. Selle mugandas Koidula noore saksa luuletaja Th. Körner'i naljamängu *Der Vetter aus Bremen* järgi. Peamõte, mis näidendit läbib: vanemad ei peaks riisuma lastelt vabadust elukutse valikul ja naitumisel ega otsustama ise nende südameküsimusi perekondliku eelotsuse ning uhkuse pärast. Noorel tulisel vabadusvõitlejal Körneril ja ka Koidulal on eesmärgiks kaotada perekondlikku uhkust ja traditsiooni, mis aadli ja kodanikkude perekondades liiale aetud keskaja jätisena, ja seda naljamängus naeruvääristada. Sel teel, et Eestis loodi eesti haritud seltskond, astuti saksa kultuuriga võistlusse ja seepärast oli eesti hariduse rajamine isegi omamoodi seltskondlik vabadusvõitlus ja me võime aru saada, miks Koidula just kõhnapoolse saksa algustöö valis eeskujuks ja ümbertöötamiseks. Sisult püüdis Koidula lavateost eesti oludele sel teel lähendada, et astus Hansu suu läbi välja kooliõpetajate halva seisukorra eest, sõitles vallavalitsusi ja selleaegseid võimumehi, kes pidasid kooliõpetajaid aineliselt võimatus seisukorras ja rõhusid neid vaimselt alla, nõnda et koolmeistri-ametit tol ajal võidi nimetada koera-ametiks. Eesti loomu ja oma tõsise muusi kohaselt muutis Koidula ka mõrsja Miina iseloomu. Körneri edvistav Gretchen ei mõista palju muud kui jampsida armastus-uimas, kuna Koidula oma häbelikule Miinale on andnud vaga meele ja pannud rinda sooja südame, seega muutnud tema karakteri tüsedamaks ja tõsisemaks [12]).

Ometi on tegevus *Saaremaa onupojas* pealiskaudne. Nagu Kotzebue näidendeis, mis noort Körnerit mõjustanud, on tegevus määratud ainult naerukõdiks, ja nali ilmub siin ilma sügavama mõtteta välimises seadeldises, kuna iseloomude kujutusest pole

---

[12]) K. Leetberg, Koidula. Eesti Üliõpilaste Seltsi album IV, lk. 86.

veel juttugi. Et ainet hästi rahvuslikult käsiteldi, avaldas esimene näidend pikkadest monoloogidest hoolimata siiski suurt mõju.

Kosjakased.

Samal aastal dramatiseeris Koidula *Kosjakaskede* nime all Jannseni tõlgitud jutustise „Naabri tütred" sisu ja katsus selle tegelaste karaktereid ümber luua eesti olude kohaselt. Kuid trükki ei tahtnud Koidula seda näidendit anda, sest et see oli viimistlemata. Peale selle keerleb selle sündmustik Eestis vähe tuntud kombe ümber, mille põhjal kosilased istutavad kaski armastatud tüdruku ukse ette.

Säärane mulk.

Lydia Koidula rahvarõivastuses.

Saavutatud menu näitelaval andis Koidulale asja oma jõudu katsuda algupärase komöödia alal. Ta kirjutas kolmevaatuselise lustmängu *Säärane mulk ehk 100 vakka tangusoola* (1872). Koidula tegi siin õnnestunud katse seada eesti näitemängu rahvuslikule alusele. Lihtsast talupoja-elust oli raske leida põrutavaid sündmusi, mis oleksid ühenduses seisnud rahvuslikkude püüetega. Lauluedendust ja koolide parandust oli Koidula juba varem oma teostes osatanud, nüüd tuli ta heale mõttele tarvitada talukohtade päriseksostmist näidendi sündmustiku ülesehitamiseks. Päriskohtade omandamisel oli meie rahva kohta majanduslikult, vaimselt ja ka rahvuslikult seisukohalt määratu suur tähendus. Alles see talupoeg, kes sai oma maapinna jalgade alla, tundis enda vaba, iseseisva mehena, seepärast ärkaski rahva iseteadvus kõige esmalt selles nurgas meie kodumaal, kus kõige varem hakati päriskohti ostma, nimelt Viljandimaal, mulkide seas.

Kuna mujal loius olekus viivitati talukohtade päriseksostmisega, selles koguni arvati nähtavat mõnd sakslaste vingerpussi, said agarad ja ettevõtlikud mulgid asja tähtsusest aru, ostsid oma kohad päriseks, ja nende paremeeste pojad ning jõukamad popsid asusid Tartu-, Võru-, osalt ka Pärnumaale, ostsid vanade peremeeste eest talud ja sundisid neid seega kohtadest lahkuma. Seesugune pealetungimine tekitas Tartumaal mulkide vastu avalikku vaenu. Selle vastuolu, mis päriskohtade ost toonud tartlaste ja mulkide vahele, võttis Koidula oma näidendi tagaseinaks.

Mäeotsa peremees Peeter Pint vihkab oma noort naabrit Märt Männikut sellepärast, et see on mulk ja et keegi teine mulk tema enese ajanud välja endisest Aluste talust. Heameelega paneks ta oma tütre Maie rikkale, kuid ihnsale ja välimuselt vastikule Erastu Ennule naiseks, kuid tütar on oma südame kinkinud nägusale ja agarale Männiku Märdile, ja Peetri naine Ann oleks sellise aruka ja mõistliku väimehega üsna rahul, olgugi et ta on mulk. Kuid Peeter viskaks mulgi kas või pilpaga uksest välja. Siis aga teeb Peeter veidra eksituse tõttu rumala tembuga enesele suurt häbi, mis murrab ta kangekaelsuse. „Postimehe" kaubahindadest leiab ta järgmised read:

Pütt punast soola 9 rbl. — kop.
„ tangu „ 8 „ 20 „

Peeter ei tea, mis väikesed täpid tangu taga ja soola all tähendavad ja arvab, et Pärnus pütt tangu maksab 8 rbl. 20 kop. Sedasama kinnitab ka Erastu Enn, kes nähtavasti pole Peetrist targem. Suures kasupüüdmises laseb Peeter kõik oma 50 vakka otri teha tanguks, laenab Ennu käest 125 rubla, ostab veel 50 vakka juurde ja läheb siis suure tanguvooriga Pärnu, kus ta kuulutuse põhjal nõuab 8 rbl. 20 kop. pütist. Kaupmehed saavad Peetri rumalusest suurt lõbu. Peeter peab tangud koju vedama ja poeks häbi pärast kas või rotiauku. Nüüd on mehel kitsikus suur. Ühelt poolt pilkab ja siunab perenaine, teiselt poolt käib Erastu Enn peale ja nõuab kas tütart või võlga kätte. Rumalat väimeest Peeter nüüd enam ei taha ja võlga ta tasuda ei suuda. Sellest kitsikusest aitab vihatud mulk Peetri välja sel teel, et tangud kaupleb kroonule ja tasub Peetri võla. Märt ja Maie abielluvad, Peeter on eluajaks parandatud kangekaelsest omatarkusest ning koolide vihkamisest.

Näidendi intriig tekib siin meie oludes nii laialt tuntud ja eesti kirjanduses seni kasustamata kokkupõrkest isa ja tütre vahel peigmehe valiku pärast. Kasuahne ja isemeelne isa eelistab rikast ja riivatut vanapoissi, tütre süda aga tõmbab nägusa ja aruka ning idealistliku noormehe poole. Armastusintriigi süvendamiseks kasustab kirjanik selleaegses külaühiskonnas leiduvat vastuolu nutikate ning agarate mulkide ja saamatute ning tobuliste tartlaste vahel. Seks esitab ta isa tartlasena ja tütre armuosalise mulgina. Kahjuks pole seda huvitavat kultuurloolist momenti küllaldaselt ära tarvitatud psühholoogiliseks käsitluseks. Näidendi pealkirja järgi otsustades oleks tõuline vastuolu pidanud seisma esikohal. Et konflikti viia

haritipule, lastakse isetarka ja juhmakat Mäeotsa taati soolahindu lugeda tanguhindadeks ja haledalt sisse kukkuda. Nagu hiljem selgunud, on see osa *Säärase mulgi* ehituskavast kõige tõsielulisem, nimelt „Pärnu Postimehe" sõnumites toodud sündmus, mis komöödia kirjutamisel olnud lähtekohaks [13]). Mulgi jõud tuleb sellest, et tal on rohkem pead, ja ärksam mõistus tuleb tal usinamast kooliskäimisest. Iseteadvuses peab ta ennast ja teisi mulke eesti soolaks, mida palja sõimamisega ei saa maailmast ära kaotada. Näidendis leidub palju teravat, puhtsüdamlikku rahvanalja, nagu ka rahvakeelt jäljendatakse, ja need voorused tasuvad mitmeid puudusi, mis silma torkavad teose tehnilisest küljest.

Proosateoste stiil ja tähendus.

Koidula proosastiil on voolav, ladus ja painduv. Ta ammutab stiilielemente rahvakeelest nagu Jannsengi, kuid väldib peenema maitse tõttu selle paiguti labasevõitu väljendisi. Koidula algupäraste proosateoste tähendus seisab selles, et ta neis käsitleb oma aja tähtsamaid Eesti elu nähtusi ja küsimusi ja nendega avab tee algupärasele novelli- ning näitekirjandusele.

Koidula lüürriline toodang.

Mis Koidula nime palistanud nagu kuldviiretega, on ta elevusrikas ja vaimustav lüürika. Selle arengus näeme pidevalt tõusvat joont. Lüürilise toodangu esimeses järgus, mis piirdub *Waino-Lilledega* (1866) jälitleb Koidula saksa sentimentaalset perekonnaluulet. Käsiteldavad motiivid sisendavad rahulolemist kitsaste oludega, lapselikku alandlikku meelt, õiglust, ausust jne. Ideeliselt need muidugi ei sisalda uut, kuid väljendusviisis — ja see on meile kirjanduslikult vaatekohalt tähtis — osutub Koidula nii mõneski luuletises juba siin teeavajaks. Ta valib tõlkeks luulevara, milles loobutakse paljasõnalisest värsijutlusest ja puudutatakse lugeja hinge peenelt, tasaselt elevuse loomisega ja sügavate elamuste kujutamisega. Olgu nimetatud näiteks Klaus Groth'i „De Weg an unsen Tun hentlank — Meil aia-äärne tänavas" ja E. Geibel'i „Herbstgedanken — Juba kase ladvalt lehed lang'vad". Edasi anda hingelist soojust — selles seisabki Koidula südamekeelte saladus. Ta lüürilise arengu teist astet tähistab *Emmajõe Öpik* (1867), mis täiendab eelmist motiivistikku pateetilis-romantiliste isamaalauludega. Kuigi Koidula nende loomisel on saanud tõukejõu

---

[13]) Fr. Tuglas, Koidula Säärase mulgi sünniloost. Looming 1928, nr. 5.

saksa eeskujudest, ka laenanud sealt mõne üksiku võrdluse, sisult ja kujult on ta isamaahümnid algupärased. Kolmanda lüürilise loomisjärgu tooted, mis luuletajale inspireeritud pagulasena Kroonlinnas, on eelmistest iseseisvamad ja isiklikult sügavamad. Siia kuuluvad ta härdad kaebus- ja kojuigatsuslaulud, hingeliste kannatuste tõlgitsused sugurahva keskel tekkinud lõhede ja tülide pärast. Isamaaliste hümnide asemele astuvad rahvuslikud eleegiad, pettumuse- ja meelekibeduseavaldised. 1925 ilmunud *Koidula kogutud luuletused* sisaldavad kõiki sel ajal kättesaadavaid Koidula laule. Nende hulgas leidub sõnasõnalisi tõlkeid ja laenatud motiivide vabu jäljendusi saksa (Groth, Heine, Geibel, Freiligrath, Fallersleben) ja soome (Oksanen, Yrjö-Koskinen) lüürikast. Tutvunud Koidula lüürika üldise arenguga, siirdugem selle motiivide vaatlusele.

Isamaalaulud.

Isamaada ikka jälle?
Kas sa muud ei mõista siis?
Kas sa muud ei tea laulda?
Vanaks ammu läind see viis!

Muud ei jah ma tea laulda:
Isamaa — uus igavest!
Keeb see sõna minu rinnus:
Hüüab puust ja õilmetest.

Nende värssidega viitab Koidula oma luuleloomingu sellele osale, milles ta sügavast elutundest hoovav lüürika tõuseb kõrgtipule, millest kostab pea pateetiline vaimustus, pea raskemeelne igatsus ja valu, väljendatud kujukas ning rütmiliselt kergelt voolavas luulestiilis. Isamaa — uus igavest! on Koidula kandle vägevaim viis. Kui noor rahvuslik ühtekuuluvustunne puhkes lõkkele, kuulutas vendlust, optimismi ja kaunisõnalist isamaalsust, oli see aeg läbi ja läbi lüüriline, teda iseloomustas külgehakkav, ühest isikust teise lööv vaimustus. Selle ärkamisaja tõlgitseja oli Koidula. Tahetakse tundma õppida eesti rahvusliku ärkamisaja tõukejõudu, siis ei leita seda kuskil nii puhtana kui Koidula isamaalisis eleegiais ja hümnes [14]). Avaldades patriootilisi tundmusi, on Koidula avanud eesti luulele otse uued allikad. Isamaa palet nägi ta kogu Eesti looduses, kuulis ta häält tuule tuhinas ja vete vulinas ja kuulatas seda oma luuletistes. Eesti raske minevik ja uus koidu-aeg olid aineiks, millest ta lõi oma kõige tundelisemad, sügavamad ja mõjurikkamad laulud.

Eesti muinasaeg, mis kangastus eriti *Kalevipojas* heledas

[14]) Aino Kallas, Tähelend. Koidula elulugu. Tartus 1918, lk. 13.

valguses, täitis laulikneiut vaimustusega. Vana-Eesti, hiilgav, õitsev, suur ja püha, paneb ta otse ilutsema.

Eestimaa, kus kõne vana
Muistsest ajast räägib veel,
Käsi käes kõndis sõna,
Tegu ühes töö ja meel:
Püha, kuulus Eestimaa,
Vana suurust mälesta!

Kuid kaua ei saa luuletar viibida heledas minevikus. Varsti kangastuvad ta silme ette kurvad pildid: Eestimaa verimullast löövad leinalilled õitsele, pilvedest kajastub nutt. Kuid möödas on aeg, millal õigus pööranud Eestimaale selja, millal valitsenud piits ja veri ja eesti rahvas murdnud nuttes orjaleiba; priiuskoit on tõusnud, seepärast on luuletari lein alati ühendatud lohutusega. Enamasti iga eleegia lõpeb rahustavate, meeltülendavate akordidega. Koidula mitmes leina- ja lohutuslaulus[15]) väljendub üks ja sama tundmuste elevus ja sama mõttekäik. Luuletar tuletab iga laulu algusel „nutja lillekese", eesti rahva „ennemuistset rõõmupõlve ja kadunud õnne meelde", või kirjeldab priiuse kaotamist ja selle tagajärgi. Seda leina pehmendab lohutus, et priiuse „lõunavalgus koitma" hakanud, et sa „eesti rahva pesakest" jälle omal pinnal leiad prii olevat, et hosianna kõlab läbi isamaa. Siinjuures võrdleb Koidula leinatavat rahvast pea nutva lillekesega, pea raudu pandud kotkaga, mahamaetud piigaga, ahelasse seotud vangiga. Ent lohutust toov vabadusaeg ilmub isandaks saava koidu, vägevate ennemuistsete tuulte ja äratava ning päästva ingli kujul. Kaunimad pildid, kõige soojemad ja võimsamad tunded ilmuvad lühikeses „Miks sa nutad?" Kogu ärkamisajal ja pärast seda pole enam mõjuvamat, ülendavamat ja äratavamat hüüet kuulda kui: „Tõsta pead, mu õiekene, koit on saanud isandaks!"

Edasi väljendub Koidula lauludes armastus isamaa looduse ja sugurahva vastu. Tihti ei leia luuletar selleks sõnu, et isamaa ilu ja armu kirjeldada. Palju polnud siin ka põhjalikumal silmitsemisel näha. Suurte rahvaste kultuuritööd, tore loodus, rikas kirjandus, kuulsad mehed — kõik puudus. Koidula nägi siin rohkem kui näha oli. Kuid ka pealtnäha üsna näotud asjad võivad vaimustada inimest kõrge määrani, kui ta pilk sedavõrd on selgitatud, et ta kareda ja näotu koore alt näeb ilusat ja head.

---

[15]) Miks sa nutad, lillekene? — Sind surmani. — Su priiust olid matnud. — Mu isamaa nad olid matnud. — Surnud laul. — Eesti kotkas. — Mu haljas Eestimaa nii vägev.

Haljad orud, mäed, metsad,
Oh mu hiilgav Eestimaa!
Pühad hääled vastu kostvad,
Kui su nime kuulen ma!
Mäel puud ja tuuled kõikvad,
Orus hiilgab maasikas;
Metsaladvas laulurästas
Laulab, — külas allikas.

Ja nad laulvad sinu rõõmust,
Eesti vend, nii vaga, truu,
Tulevasist ootusaegist,
Läinud päevist armutu;
Ja nad laulvad teie ilust,
Eesti õed, hellaksed,
Vagast suust ja vagast viisist,
Sõstra silmist, tasased!

Siin vaatleb Koidula kodumaad ja rahvast ihaleval pilgul. Sellises elevuses inspireerusid isamaale ülemlaulud. Vägevad, vaimustatud tundmustevood lainetavad meile järgmistest hümnidest vastu, pühendatud isamaale ja kodurahvale: „Sind surmani", „Mu isamaa on minu arm", „Eesti muld ja eesti süda", „Üht eesti laulu" [16]).

Kuid armastavale silmale, millega luuletar vaatleb kodumaad, ei või tähelepanematuks jääda suured puudused ja varjuküljed, mis sealt paistavad. Mõistus pääseb tunnete vangistusest, luuletaja märkab oma rahva seas tuimust, lõhesid, valet ja rumalust. Nende kaotamiseks ja paremate püüete äratuseks pühendab ta isamaale didaktilist mõttelüürikat. Selles soovitab ta oma rahvale õiget meelt, õiget sõna, õiget tegu, tõsidust ja truudust, ühendust ja haridust: Mõttelüürika.

Õ p e t u s! See kallis hüüd
Olgu järjest sinu püüd!
Raha, rikkust, vara anna
Ära täie kätega,
Kui sa seda kallist osa
Nende eest võid vaheta.

Eesti rahvas, lahti tee
Silmad! Vaata tagasi!
Orjapaelus oled ohkand
Kaua — rasked olid nad —
R u m a l u s e o r j a p a e l a d
N e e d o n p a l j u r a s k e m a d.

Ja kui siis õpetusest ja hoiatustest ei hoolitud, kui toored väed „rahva tüve sisse talva" tagusid, kui tõsidus ja truudus enam ei andnud kindlat põhja, kui õigus anti ülekohtu kätte, täitis sügav valupiin Koidula rinda:

Ma kannan leina sinu pärast,
Mu sõlmitatud isamaa,
Kui sõjaulunast ja kärast
Sind hirmul kuulen õhkama,

Kui punased sul paistvad haavad,
Kui käed sõlmis ringutavad —
Eestimaa, Eestimaa!
Kas su lapsed ei kuulata?

Suur süü hiljem üle-elatud pettumuste pärast langeb selle aja haritlaste peale, kel oli isamaa küll keelel, kuid kelle teo-

[16]) Isamaaliste hümnide luuletusel on Koidulat mõjustanud mõned Hoffmann von Fallersleben'i laulud, nagu „Wie könnt' ich dein vergessen?" „Mein Vaterland ist meine Braut". „Treue Liebe bis zum Grabe". Neist on laenatud mõned võrdlused.

võime ei ulatunud ilusaist sõnust kaugemale. Nende kohta maksab:

Su isapinnal kuhu nuttu
Nii hõlpus ohvriks valada:
Ta poegist piisad vestvad juttu,
Kes tööd ei raatsi alata!

Su juure läkitab ta täna
Ja pärib aru selle eest,
Et kus nii tihti leiti sõna,
Ei leitud teo riismekest!

Olles tiivustatud rahvusideoloogilistest motiividest, ei viljele Koidula nende sõnastusel individuaalselt üksikasjalist väljendusviisi. Üldmassile määratud hümnides väljendub ta üldsustatud sõnades, pealkirjastades kollektiivseid põhiteemasid. Kus Koidulal vaja esineda iroonilise teravusega tülitsevate suguvendade vastu, „surub ta jõuliselt ja tihedalt isamaalise paatose soneti raudsesse raami". (Fr. Tuglas.) Esimesed sonetid eesti lüürikas on Koidula „Nad taovad su tüve sisse talva" ja „Täis ahastust ja sõda sinu süli".

Eesti esimesed sonetid.

Kodumaalt lahkumise järel näeme nagu rasket vannet luuletari taga kiusavat. Süda, mis kuulus täiesti eesti rahvale, oli pooleks lõhutud. Nagu põrutavaks kurbmänguks näib muutunud olevat selle lootusrikkama suguõe elu, kes oli julgenud Eestimaalt kaugemale minna õnne otsima. Ütlematus meelehärduses igatseb noorik luuletises „Kaebus" kodumaale tagasi:

Sajalaul mind saatis ruttu
Võõra rahva rannale,
Kus ei kodukeele nuttu,
Naeru tunne üksigi.

Oma pesake küll pehme,
Lind ei enam aseta —
Armuke, mil jälle lähme
Koju? Oh mu Eestimaa!

Ja kui ta hetkeks ilmub kodumaale külaliseks, siis kuuleme sügavat kaebust, kuidas võõraste maade kära talle löönud haavu, kuidas tige laine neelanud ta vara, ja nüüd tuleb ta tagasi — haigena ja vaesena. Kui palju peab tõsiselt olema kannatanud see, kes luuletises „Üksi soendab" iseenesest tunnistab:

Lootusõilmed puistas elu
Maha! Kuis ta külmetab
Hinge seal! Oh eesti päike, süda,
Eesti päike üksi soendab!

Viibides maapaos on luuletaril tõsiseid, valussügavaid elamusi, mis tõlgitsevad kustumatut kojuigatsust. Need väljenduvad näit. luuletistes: „Mis mul' jutustad, koidiku tuul?", „Igatsus" ja „Enne surma Eestimaale". Neis kajastub luuletari puhtisiklikke, otsekoheseid tundeavaldisi.

Armulaulud.

Teine kõlav keel Koidula kandlel on armastus. Koidula armastus on platooniline ja üldine, ta armastuslüürikast ei saa nimetada ainustki luuletist, mis oleks pühendatud teatavale isikule. Nii siis võime siit leida vähe tõsiselt läbielatud tundeid. Kõige huvitavam ta armulauludest on „Kaks selget silma“:

Kaks selget silma mulle vaatnud
Kui taeva tähed südame,
Kaks selget silma põue saatnud
Mul täheläiget äkiste.

Kust oleks teadnud taganeda
Ma vaene vaga palgilta?
Nii peenet nägu põgeneda,
Nii selget silma süüdelda?

Et ühtepuhku mõttes suigun,
Et mõistus kõik mul metsa läind,
Et nagu unes ala tuigun:
Kaks selget silma seda teind!

Kes vastab veel kõik seda tusku,
Mis sest vast tõuseb hiljemaks?
Kes võib kaht selget silma usku
Nii kahjusaatjaks kavalaks!

Koidula luulet läbib tõemeel, tõsidus, heroism, aatekõrgus; armuvallatust ja -edevust lauluks luua, seks on Koidula muus liiga tõsine. Koidula talendile on teemad, nagu armastus vanemate vastu, hoopis kohasemad. Seepärast leiame Koidula lüürikas seal palju mõjuvamaid helisid, kus ta käsitleb tõsisemaid motiive. Võtame näiteks „Ema süda“, milles lapse armastus vanemate vastu loonud ülemlaulu. Kreutzwald ütleb selle laulu kohta: „Siin räägib õrn lapselik tundmus nii ilusal keelel, et ükski inimese loom, kelle armastuse tundmus veel maailma külmas pole tarretanud, seda võib lugeda rõõmuga, tagasi hüüdes aegu ja päevi, kus temaga ehk niisamasugune lugu võis olla. Olgu küll selle laulu tuttavad mõtted laenatud, siiski seisavad nad sündinud eesti lapse ülikonnas meie silmade ees.“

Looduslaulud.

Tõsiselt ja soojalt tuntud ning osavasti sõnastatud on Koidulal mitmed looduslaulud. Tõelised luulepärlid, milliseid mujalt pole leida, on „Ööbik“ ja „Üürike“. Esimeses avaldub kevadise looduse hurmav elevus. Sõnad on nii musikaalsed, nagu kuuleksime ühes nendega lauluviit. „Üürikeses“ avaldub luuletaja kurbmeelne temperament. Nagu ta ise kirjutab Kreutzwaldile, peab ta sügist oma haledusega ja loobumisest kõneleva iluga mõtterikkamaks ja armsamaks kui suve. Ja kauneimgi kevadine ilu ei suuda peletada ta südamest kurbi tundeid. „Õues on kevade käes — kirjutab ta Kreutzwaldile — kevade taevas sinab, lootus läigib nurme ja metsa haljadest ehetest mulle vastu, laulud on ärganud, ja nagu laste silmad vaatavad peenarde ja teede äärilt esimesed lillekesed arglikult mulle otsa — kui ilus,

kui ilus on Looja maailm! Aga kõige noore elu ja õnne hõiskamisest käib vahete-vahel ometi nagu sala üksik õhkamise hääl läbi, kõik teda vist küll ei kuule!" Sellises elevuses luuletas Koidula vist tunderikka, rõõmust ja valust leegitseva loodus-laulu „Üürike". Laul kujutab kahesuguste tundmuste võitlust, mida surmakartus ja elurõõm toonud südamesse. Iga elava olendi, niihästi taime, looma kui inimese eluiga on üürike ja manitseb meid seda õieti tarvitama. Aga ka elutung ja elulootus on nõnda suured, et kui just surm ei seisa suu juures, siis ikka veel eelseisvast lõpust hoolimata mõeldakse elu peale ja avaldatakse mureta elutegevust, nagu seda tõendavad õieke, linnuke ja inimsüda. Romantiline elevus tungib Koidulal esile ka eepilises luules. Muinasjutuaineil loob ta kaks esimest eesti algupärast ballaadi: „Udumäe kuningas" ja „Narva neitsi".

Algupärased ballaadid.

Luulekarakter.

Koidula oli luuletaja, kelle muus loovalt teotses ainult sisemisel sunnil kunsti ja ilu enese pärast. Ta omas ööbiku iseloomu sõna tõsises mõttes. „Kõigest sellest, — nii kirjutab ta Kreutzwaldile — mis Teie seltsile au, kuulust nime, maailma imestamist ehk soovides edespidiseks palgaks näitab, minu südamest midagi leida ei ole... Ma olen sõna-sõnalt „laululind, kes põõsastikus elab!" Selle laululinnu tunded on tõsised, luules väljendab ta oma elamusi. Nii loeme luuletisest „Laulud":

Laulud pisarad on ikka,
Sala piisad südamest;
Olgu vägev valusundmus,
Olgu hella õnnetundmus
Liigutanud lättekest.

Maailmavaade.

Maailmavaatelt on Koidula edumeelne rahvuslane, vaimustatud eestlusidee õhutaja, kelle kultuuriline orientatsioon suundub läände. Ta seisukoht kodumaa poliitikas avaldub lauses: „Ma ei ole ka mitte nii kange venelane kui Võru taat arvab, olgu küll, et ka sakslaste poliitika suuremat sõpra minust ei saa." [17]) Rahvavalgustuse ja vaimuvabaduse küsimuses väljendab Koidula oma isiklikku, „Eesti Postimehest" sõltumatut seisukohta käsikirjas säilinud näidendis *Kosjakased*. Ta sümpatiseerib ilmselt edumeelse tegelase Tõlla Hansuga, kes nõuab rahvale õigusi, haridust, edasisaamist ja laidab — just nagu C. R. Jakobsongi mõni aasta tagasi „Eesti Postimehes" — selleaegseid puhtkirik-

[17]) Koidula Kreutzwaldile 16. dets. 1869. Kirjavahetus I, lk. 456.

likke vallakoole ja vallaametnikke, kes teenivat suuremat kukrut ja täiemat viinatoopi. Niisuguste keskel olevat Tõlla Hansul palju tööd, ennekui mõistus- ja hariduskoit lööb taevaserva palistama. Vanameelseid eesti tegelasi, nagu seda on Luige Siim samas näidendis, kes vagalasena on vana korraga täiesti rahul, kes palvetab ja järele lobiseb, mis mahedalt ja keeruliselt talle Jumala ja inimeste nimel ette lauldakse, nimetab Koidula „kahejalalonkajateks, kes muud ei ole kui käsipuud, mille varal teised omakasu poole üles ronivad". Koidula poliitiliseks eesmärgiks on aegamöödane edenemine õiguse, tõe, aususe ja inimarmastuse alusel. Sellega seletubki, miks Koidula, olles solidaarne C. R. Jakobsoniga isamaalistes püüetes, ei pooldanud „Sakala" poolt siinseal suvatsetud usku ja moraali laostavaid demagoogilisi võitlusvõtteid ja miks Koidula väljendus põlastavalt terroristlikkude aktide kohta kaasaegses Venes.

Lydia Koidula vanemas elueas.

Luulestiil.

Nagu Koidula oma isa ja Kreutzwaldi maailmavaateid eneses püüdis lepitada, nii lepitas ta oma kirjanduslikus temperamendis ka nende kunstikalduvusi. Ta hoidis Kreutzwaldi peenendatud kunstimaitse ja klassilise stiili poole, kuid väljendas sealjuures enam Jannseni elavust ja kergust keele käsitlusel kui Kreutzwald, kes pärit oli vanemast ajast.[18]) Koidula luulestiil erineb kõikide selleaegsete luuletajate omast huvitavate liitsõnade poolest, näit. laulurikas, siniselge, mahemagus, peidupesa jne. Koidula luulelend ilmus ta algupärastes piltides ja julgetes metafoorides, näit.: „Tiib pandud aastale õlale". — „Kui talve pead mul katab ja minek ukse ees". — „Eestimaa on ennast niitnud ise lõhe löega". — „Ilu kõnnib läbi ilma, kisub välja elu

[18]) Friedebert Tuglas, Kirjanduslik stiil. Kriitika I, Tartus 1919.

silma külma käest". — „Kus ep süda oma karva soovib tõele jagada, seal ep tema kohus harva kaalub õige mõõduga".

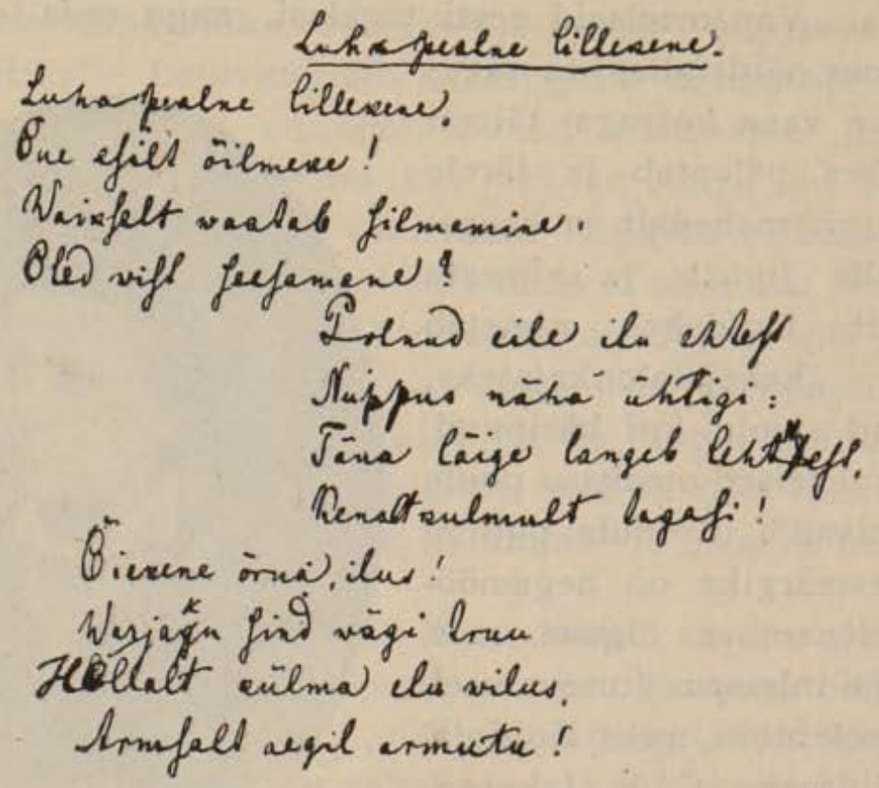

L. Koidula käekirja näide.

Uus ja algupärane on tihti ka sõnajärjestus, millega Koidula meid üllatab, näit.:

Kallis veli, nagu varem
Mõõdab tänanegi ilm:
Mis sind viltu vedand parem,
Tasub pärast pahem silm.

Kuid uute teede otsingul saabub lihtsuse asemel vahel ka keerulisus. Leiame, et sõnad, mis seisavad teineteisega lähemas ühenduses, nagu nimisõna ja tema eel käiv täiend, on lahutatud ja paigutatud teine teisele reale. Vahel on kõrvallause algussõna „kui" pandud rea lõpule riimijaks, kuna kõrvallause ise leidub järgmises värsis:

Sadasilmaline sui,
Aasta kaunis tütar, kui
Jälle lendab üle maa jne.

Juhtub sedagi, et Koidula riimi leiutamiseks Hans Sachs'i viisil sõna kaheks poolitab, et saavutada sõna keskelt vajalikku riimi:

Usu ikka, Eesti elu:
Leiad, leiad oma pelu-
Linna ka!

Arvustusel on õigus kaevata, et Koidula keel on alles konarlik, et koor ei kata igalpool sisu. Mitte asjata ei soovita Kreutzwald *Emmajõe öpiku* arvustuses noorele preilile aeg-ajalt Ahrensi grammatika lehitsemist.

Koidula tähendus.

Koidula on ärkamisaja kirjanduses keskne kuju, eesti rahvusliku liikumise soojuseallikas. Temas esineb segavere andekus, kuid ühtlasi selle ettevõttevaimu puudus. Väliste ülevõimuliste vaenlaste vastu polnud romantilisel unistajal pakkuda muud kaitset kui õhutada isamaalist meelt, manitseda leppimisele, ühendusele. Ta võitles sisemisel frondil rahva tuimuse, rumaluse, loiduse, kahekeelsuse ja üldse ebakultuursuse vastu. Ta luule suur tähendus ja mõju ei seletu ainult arenenud värsitehnika ja luulestiili õilistusega, vaid ta püsiv väärtus oleneb luuletari isikuväärtusest ja hingekultuuri kõrgusest. Koidula luuletajaisiksus on olnud Eestile juhtivaks täheks ja on seda veel praegugi. Rahvusliku kevade meeleolu ja vaimustus leegitsesid Koidula esinemisel peamiselt haritlaste hinges, ja ärganud haritlasi oli vähe. Suur rahvamass magas tuimusund. Hariliku linlase ja agulielaniku ideaaliks oli tol ajal väikesaks; popsid ja rentnikud unistasid Samaara ja Krimmi nisunurmedest ja märatsevad palvevennad ainult ekstaasist. Mis Koidula kuulutas oma hümnides, oli selle aja rahvamassile täiesti uus, käis reaalsele elule risti vastu. Äratava prohvetina esineb Koidula vaim veel praegugi. Kas usub iga tänapäeva eestlane seda, et kodumullas parem on puhata kui võõrsil õnnes ja aus elada? Või kas peab meieaegne emantsipeerunud ülikriitik tarvilikuks eestlasele sisendada veel tõearmastust, ustavust, usku ja patriotismi? Koidula mõjus oma suure hingejõuga ja tema luule paremast osast hõõgub seda veel meiegi päevil. Oma luulega püüdis ta Eesti südameid viia üles valguse poole, vaimukoidule vastu, neid tuimuse unest äratada, elustada ja soojendada.

Friedrich Kuhlbars.

Uue ajastu tervitus.

Samal ajal, millal kahekümneaastane „kirjaneitsi“ Koidula esines oma esimeste luuletistega, tervitas noormees, kes Koidulast oli ainult paar aastat vanem, „lauljat englit ja tema kullast kannelt“ suuremas võrumurdelises luuletiskogus *Vastse laulo*

ja kannel (1863). Ta seletatud pilk näeb tõusvat uut ajastut Eestis. Selle ajastu tooja on pimedusvaimu võitja luuleingel, kes lahutab udu Eesti metsadest, paneb voolama paesse allikad, ajab haljendama liivaranna ja sütitab põlema Eesti rinnus vana vaimu:

Ma näe tõusvat Eesti mäkki päle
Jo lauljat englit võitja lippuga,
Nink tema kuldse kandle pühha häle
Mo vaimun Liiva-rannal kõmmava.

Oh tulle pea, laula meile jälle,
Kes vanal ajal meile laulsit sa;
Et muistne vaim võis väggevast end näita
Nink selle aja vaimo vastsest täita!

Noormees, kellel tol ajal „vana vaim ju Eesti rinnas põles", kelle kandlelt nii varasel rahvusliku ärkamise koidul kajasid selged isamaalised helid, on Fr. Kuhlbars.

Kuhlbarsi elulugu.

Friedrich Karl Johann Kuhlbars, sündinud Uniküla koolimajas Sangaste-Laatre kihelkonnas 17. (5.) aug. 1841, oli külakoolmeistri poeg. Isa, kes käinud nooreas Tartus koolis ja õppinud aednikuks, oli selle koolikoha mõne aasta jooksul muutnud pisukeseks paradiisiks. Õuna- ja visnapuud, marjapõõsad ja sirelid, roosid ning jasmiinid ilustasid koolimaja ümbrust, äratasid vaataja rinnas ilutunnet ja ühtlasi ka armastust selle koha ning kodumaa vastu [1]). Kui isa oma vanema poja viis Tõllistesse kooli, pidi noorem poeg Friedrich enamasti koolimajas üksinda mängima ja aega viitma. Ainult harva pääses ta laste seltskonda. Peagi harjus ta üksildusega nõnda, et see pärastises elus talle kunagi ei toonud igavustuska. Suureks lapsepõlvesõbraks oli Kuhlbarsile ta isa sulane Juhan Külvja. Sai poiss mõne parema pala, siis jagas ta seda Juhaniga ja Juhan jutustas talle imelikke muinasjutte nagu mõni elav raamatukogu, ehk ta ise küll ei osanud lugedagi. Esimest õpetust sai Kuhlbars oma isalt Uniküla koolis. Isa raamatukogus seisid reas meie selleaegsed vaimuvalguse levitajad, kuid Juhani elavate jutustuste kõrval olid raamatusõnad kahvatud ja kohmetud. Ometi jäid Faehlmanni ja Kreutzwaldi jutud Eesti muinasajast Kuhlbarsi huvide keskkohta ja äratasid teda tähele panema rahvaluulet. Kooliharidust täiendas Kuhlbars Tartus II linna-algkoolis ja kreiskoolis. Ta isa oli pietist, ei õpetanud mitte ainult külalapsi, vaid juhtis ka vanemaid jumalasõna tundmisele. Oma isa eeskujul valis Kuhlbars kooliameti endale elukutseks ja astus seks otstarbeks Tartu elementaarkooliõpetajate seminari, kus ta 1859—1861 valmistus ette kooliametile. Esmalt pidas ta lühikest aega Lätimaal kodukooliõpetaja ametit, selle järel kutsuti ta 1862 Viljandisse linna elementaarkooli juhatajaks, mis ameti kõrval ta oli tunniandja õpetaja kohalikus kreis-

[1]) Fr. Kuhlbarsi autobiograafilised andmed 20. augustist 1912. EKLA. Fr. Kuhlbars, Unikülast Viljandi. Viljandis, 1917.

koolis ja Schmidt'i õppeasutises. Nooremas eas võttis ta osa kohalikust eesti seltsielust, juhatas „Koidu" seltsi laulukoori. Vanaduspõlves elas ta otse üksiklase-elu, kuna muutus täiesti erakuks, keda Viljandi tänavail palju ei nähtud. Ja kodus leiti teda peaaegu ikka istumas mõne õpilase kõrval või raamatute taga. Kuhlbars püüdis alati hoiduda, et temast midagi ei teata ega kõnelda. Saksa kooliülemuse pärast oli see hädavajalik, sest Viljandis valitses kange saksa vaim. Kuhlbars avaldas oma lauludki mitme salanime all (Mangu Sild, Willi Andi eesti keeli ja Fritz Klüse saksa keeli). Kolmkümmend kolm aastat töötas ta Viljandi linna elementaarkoolis. Ta mõistis oma õpetust elustada ja laste huvi õppeaine kohta äratada. Suur osa Sakalast tõusnud eesti haritlasi on olnud Kuhlbarsi õpilased [2]). 1895 tagandati ta Vene ülemuse poolt, sest et ei mõistnud küllaldaselt soravalt kõnelda vene keelt.

Friedrich Kuhlbars.

Olles erus pühendas Kuhlbars oma vaba aja Eesti kohanimede kogumisele. Maailmasõja puhul jäi ta renteisse kogutud hoiusummadest ilma, kuid endised õpilased ja austajad Viljandis ning Eesti Vabariigi valitsus ei lasknud ta elatusmuresid suureks kasvada. Ta surma puhul 28. jaan. 1924 selgus, et tal peale raamatukogu ja kohanimede korjanduse oli pärandada ilus summa raha Viljandi haridusseltsile.

Elutungi kandja.

Olemuselt äärmiselt tagasihoidlik ja ettevaatlik, esineb Kuhlbars sõnas ja teos kaalukalt, ehedalt. Ta maailmapelglikkuses, jõuavalduste vältimises ja väikestes olemislõbudes kinniolevas eluavalduses on midagi biedermeierlikku. Veendumuses, et ilu harrastus õilistab inimest, et laul ja luule peletab kurjust, „pilksel pimedal ajal võib olla eluküünlaks", on ta selle elutungi kandja, mis kogu eluaja väljendub luuleloomingus, vagases ja idüllitsevas.

---

[2]) Fr. Kuhlbars, Minu tegevusest Viljandis. Sakala lisa 1921, nr. 21—22.

Äitsmemehe kutsumus.

Juba noorelt oli Kuhlbars vastuvõtlik luulelistele muljetele ja suur kirjandusesõber. Ta haris oma maitset haritud rahvaste luuletooteid lugedes ja teritas oma arvustusvõimet teoste varal, mis tolle aja kuulsad asjatundjad kirjutanud kirjanduse eritluse alal. Saksa kirjandusse süvenemisel oli talle muuseas Gervinus'e kirjanduslugu juhiks, kuna Scherr'i üldine kirjanduslugu avas talle teiste Lääne-Euroopa rahvaste vaimuvara. Eriti suurt mõju avaldas noormehesse vanade kreeklaste ja roomlaste klassiline kirjandus, mida ta luges saksakeelses tõlkes. Kreeka ja Rooma rahvaluules etendavad tähtsat osa müüdid. Vana-Kreeka imemaale, mille alaliselt sinine taevas, ilusad metsad, mäed ja jõed pakkusid luuletajaile rohket luuleainet ja mille kangelased äratasid imestust, armastasid tagasi vaadata kuulsamad luuletajad ja sealt võtta eeskujusid oma uutele luuleteostele. Kuhlbars hakkas innukalt harrastama luulet. Muinasaeg oma jumalatega, kangelastega, säravate iluvärvidega ja saladusrikaste imelugudega sai Kuhlbarsi muusile armsaimaks allikaks, kust ta ammutas aineid oma kauneimate toodete jaoks. Seepärast kuulemegi juba ta esimeses luuletistekogus kõneldavat muistse aja vaimust, mis tahab „vägevast end näita ja selle aja vaimu vastsest täita". Kuid kuulutusest kaugemale noor luuletaja oma *Vastsetes lauludes* vana aja äratamisega veel ei jõua. Ainult kahes luuletises osatatakse endist aega. Kõrget luulelendu ja romantilist ilusära avaldab siin allegooria „Äitsmemehhe", milles ülistatakse luule tähendust ja luuletajaid:

Sääl, kos ne vanna tamme saisva,
Sääl om üts illus ainamaa,
Nink selle ainamaa pääl paisva
Ka äitsmis rohhu äitsmeta.

Neid joodab udumeri, mis voolab üle heinamaa. Kui öösi kuu tõstab oma pea üle metsaladva, sirutavad ka lilled oma käed üles, avavad huuled ja loovad laule uduvees. Neile laulavad vanad lossimüürid, kuis elati vanal ajal, kuna tornid neile seda kuulutavad, mis pärast meid võiks sündida. Äitsmemehed ise käänavad meist kõrvale raskeid aegu, tuuli ja torme. Äitsmemehed on selle oru pojad, kuid siiski kõrgete maade kuningad, neid joodavad kuldse mäe ojad, kui meie allikad kuivavad. Nad kannavad meid oma taevaõhuga lillemägedele, seal kuuleme helisid, mis ei ole maa pealt pärit.

Na palmitseva närtsva kroni
Meil närtsimata lillega;
Na ehhitava ello troni,
Ke surm es lasse ellada.

Na tova meile suri andit,
Mis meije ma ei valmista;
Na lõppetava kurje vandit,
Ke meid siin surma sunniva.

Ent sattap üts neist Äitsmemehhist—
Ni või ma neid kül nimeta —
Siis katva krandsi tammelehhist
Neid neide äitsva avvaga.

Verd ikva sööme ja silma,
Ei tedda nemma nätta sa;
Ent temma õng käib ülle ilma,
Ta nimmi peab ellama!

Oma äitsmemehe kutsumust tähistab luuletaja juba *Vastsete laulude* juhtsõnas, nimelt et „laul rahva roojust peab kasima, nagu päev öö ära ajab". Kuhlbarsi uudseviljast luule alal äratab huvi veel „Tütarlaste kaebamine võõral maal", millega noor luuletaja esineb „Pärnu Postimehes" 1863. Väljarändamine tõi rahvasõpradele suurt muret. Kuhlbars käsitleb seda põletavat küsimust siin hoopis teisest küljest kui Weitzenberg, kelle „Laksi Tõnis" ilmus kaks aastat varem. Seni oli kirjeldatud väljarändajate majanduslikku kitsikust, mida nad kannatasid võõrsil. Kuhlbars kujutab uues luuletises nende hingeelu, nimelt üksinduse- ja mahajäetusetunnet ja kojuigatsustuska:

Oh konnas mo närtsiva ule so putva,
Taivalik, jumalik, pühendet ma! —
Mo trööstija engli kiik minnoga nutva,
Sest kaugel, kaugel mult olled sa.

Oh võis ma nüüd vägevin sõmen veel juvva
Mo essama lillede õngu, nink tuvva
Mo söamest tenno! — Oh et ne mo äle
Võis eljuda essama piiride päle.

Laulik koolis ja kodus.

Juba neist esimesist tooteist õpime tundma noore luuletaja Kuhlbarsi elavat mõttekujutust ja väga luulelikku väljendusviisi. Kuid siiski läks Kuhlbars veel Jannseni juurde kooli. Ta algupärased luuletised vajusid unustusse, kuna Jannseni tõlgitud *Eesti laulik* ladusate rahvalikkude viiside varal võitis laialise tutvuse. Kuhlbars võttis nüüd Jannseni luuletamismeetodi omaks, hakkas looma viisidele sõnu ja lauluvara nootidega välja andma. 1867 luuletas ta hulga lastelaule, mis ta noodiraamatus *Laulik koolis ja kodus* trükki andis. Selle sisu sütitas laste südameid ja tegi luuletaja tõsiseks lastelaulikuks. Palju neist lauludest, nagu „Teele, teele, kurekesed!", „Hüüavad pasunad", „Uinu, mu laps" jne., on saanud rahvalauludeks sellest hoolimata, et nad viisilt ja sõnult olid ehtsad saksa rahva vaimutooted. Eesti rahvuslik värvus ja vana aja vaim jäid neist eemale. Aga kui Kuhlbars pöördus täisealiste lauljate poole, pani ta eesti laulud valjult kõlama. *Vanemuine ehk neljakordne laulu-*

lõng (1870) oli selle laulukogu nimi, mis tõi Kuhlbarsile pähe loorberipärja ja tõstis ta autori oma aja paremate luuletajate hulka. Juhtsõnaks oli siin Mühlenthal'i: „Isamaa — üldse ja igapidi ilus". Selles esineb täiel jõul vana eesti vaim, mida Kuhlbars juba noormehena tundma õppinud Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjadest. Siin astub Kuhlbarsi muus tagasi sellele pinnale, mis talle kohane ja omane, nimelt muinasaega, siin ilutseb ta ühes Faehlmanni ja Kreutzwaldiga Eesti jumalate ja muinaskangelaste keskel. Mida Kreutzwald regivärsis meie vanast ajast on laulnud, seda tõlgitseb Kuhlbars uues vormis ja rajab eesti klassilisele luulele aluse. Tema tähtsamad luulekujud Vanemuine, Juta, Linda elavad kauges minevikus, meie esivanemate seas. Esimese ja teise tarbeks („Kui Kungla rahvas kuldsel a'al" ja „Ma kõndsin kord Endla vee ääres") on luuletaja leidnud ainet Faehlmanni müütidest ja kolmandale („Sealt Läänemere kalda pealt") Kreutzwaldi *Kalevipojast*. Neil laludel polnud mitte ainult uus sisu, vaid ka uus vorm, mis ennekuulmatult kõlav, kerge ja sellepärast rahvalik. Nii ladusalt polnud veel keegi käsitelnud kunstluule vormi Eestis. Kuna Koidula sügiseses meeleolus viibides isamaalaules sageli avaldab valu ja leina, läbib Kuhlbarsi isamaalaule optimistlik hele joon ja kevadine rõõmuvärin. Mis kurb ja raske, sellest Kuhlbars vaikib. Ta aina vaatleb ja ilutseb nii Eesti muinasajas kui ka olevikus [3]). Ta näeb halba kaduvat ja head hiilgavale võidule jõudvat. Kuhlbars on küll seejuures pinnaline, kuid ta oli rahvale arusaadav ja meeldiv. Huvitav on kuulda, kuidas sündisid Kuhlbarsi tähtsamad luuletised. Vanema isamaalise laulu „Eestimaa, mu isamaa" luuletas ta, nagu juba öeldud, Tarvastu meeskoorile, kes ta ette kandis esimesel üldisel laulupeol H. Wühneri juhatusel. Laulu rütm ja stroofiehitus oleneb valmisolevast P. A. Schultz'i meloodiast. „Kui Kungla rahvas kuldsel a'al" on luuletatud oktoobris 1869. Noor kooliõpetaja oli kesköönі istunud laua taga ja parandanud õpilaste kirjatöid. Tööd lõpetades tundis ta haruldaselt kõrgendatud meeleolu; ammutuntud elevuspinge, mis tekitanud Faehlmanni müüt Vanemuisest, nõudis lahendust. Kuhlbars istus sedamaid uuesti laua äärde ja tähendas laulu nii suure kergusega puhtalt paberile, nagu oleks ta kirjutanud heale sõbrale sõnumikku. Kuhlbarsi hümnide jõu-

[3]) J. Roos, Friedrich Kuhlbarsi elu ja tegevus. Eesti Kirjandus 1924, nr. 3.

lised ja pidulikud helid on kõlanud rohkem kui pool sajandit tähtsamate rahvakoosolekute lõpul. Nendega avaldasime trotsi saksa ja vene ülevõimu survele, nendega õhutasime enestes parema tuleviku lootusi ja kosutasime isamaalist meelsust, nendega hõiskasime vastu saabunud vabadusele.

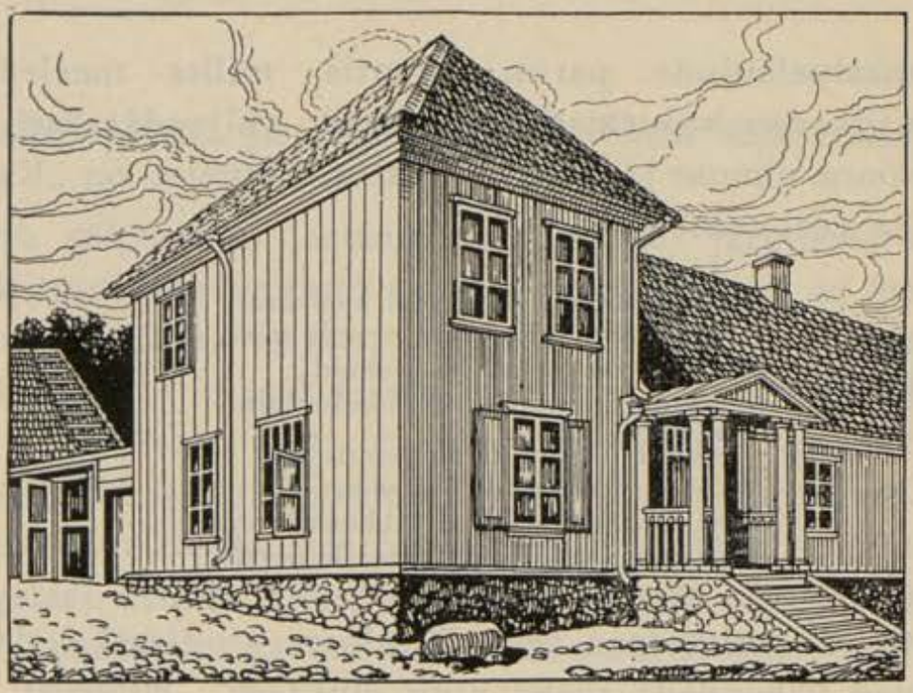

Friedrich Kuhlbarsi elukoht Viljandis.

Luulekogude ülevaade.

Kui tõsisele luuletajale jäi muus Kuhlbarsile ustavaks kõrges vanaduseski. Iga aasta avaldas ta luuletisi ajalehis ja albumeis. Oma lastelaulud on ta hiljem välja andnud kahes kogus: *Laste laulik* (1899) viisideta ja *Kooli-kannel* (1908) viisidega. Luuletistekogus *Kannel ja mõõk* (1919) kajastusid Kuhlbarsi isamaalised meeleolud Eesti vabadussõja puhul. Neist pidulikest luuletusist on „Sõjamehe ülemlaul" oma algjõulise luulehooga võitnud üldise tutvuse. Luuletaja eluõhtu eel pääses lugejate ette kaua käsikirjas seisnud kogumik *Villi Andi Luuletused* I, II ja III (1921—1923). Siit saame ta luuletoodangust koguülevaate. Kõrvutades Kuhlbarsi luuletisi saksa vanemate noodiraamatutega, mis välja antud koolidele, selgub piisavalt, et luuletaja noorea toodang peale isamaalaulude suurelt osalt koosneb tõlgetest ja jäljendustest, mille algupärandid kuuluvad saksa hilisromantikasse. Selle mõjustusel on Kuhlbars loonud ka oma uuemad algupärased laulud.

Lüürika ainestik.

Peamisiks luulealgatajaiks on tal kodukoht, iidne aeg ja isamaa, aastaaegade meeleolud ja armastusevalu. Kevadist õnneaega kujutab ta näiteks:

Üks ingel ilmus koidu eel
Kord kastepärjaga
Ja pani küla karjateel
Kõik taimed tärkama.

Siis sõmerliiva küngaski
End hakkas ehtima. —
Oh kevadine õnneaeg,
Kui ilus oled sa!

Armastuslaulude parim saavutis, milles meeleolurikka, hurmava loodusekujutluse tagapõhjal väljendatakse sügavat armastusõnne aimust ja selle rutulist möödumist, on „Kas saame kord näha veel teineteist"?

Me seisime kaldal seal käsikäes,
Kui ööbikud hõiskasid kevade väes.
All aurasid aasad, ja ehakuld
Me südames sütitas tundmuse tuld.

Üks lootsik tuli; ta peatus siis
Ja minu kõrvalt su ära viis.
Kõik laululinnud, nad lahkusid meist —
Kas saame kord näha veel teineteist?

Lüürika iseloomustus.

Aatelise luuletajana usub Kuhlbars kindlasti, et luule ja laul võivad vähendada tuska ning eluvaeva. Nukrust, nurinat ja kahtlust me ei leia ta luuletoodangust, elu varjuküljed jätab ta täiesti puutumata.

Kuhlbarsi luulestiili iseloomustab piltide küllus ja allegooriline väljendusviis. Piltide valikul on ta mõttelend vahel nii vaba, et selgus selle all kannatab. Kus ta haruldasi, fantastilisi pilte loob ja neid liidab liiga vabalt, on lugejal raske jälgida ta luulelendu ja taibata sisu. Olgu näiteks:

Ilmarine istus hilja
Tuule tuide tape all.
Kotkas kandis kaljuvilja,
Mättal mängis meretall.

Ilmarine võlvis võrku
Vilu vana lõngadest,
Seadis sekka noori, nõrku
Taara taadi rõngadest.

Vaatad läbi võrgu vilu
Õisi Hella helmedes,
Ilmub Hiiu põlveilu
Kalmu kulmu kelmedes.

Siin on esile manatud harilikud loodusenähted õhus, pildiküllaselt ja kõlarikkalt. Luuletaja oletab, et seda, mis mõistusele ei ole tabatav loogika kaudu, tajutakse vahenditult intuitsiooni abil. Aga tuleb siiski möönda, et kõlavust taotlevad sõnad siin levitavad mõtte-udu.

Kahtlemata on Kuhlbars algjõuline lüüriline talent, kes veel kõrges raugaeas oli arenemis- ja täienemisvõimeline. Väljendusvahendeiks valib ta elevuslikke, meloodilisi sõnu, misläbi ta luulekeel omandab iseviisilise laulva tooni. Seepärast on ta luuletooted rahvalikult lihtsad, keelelt voolavad, ladusad ning enamikult laulmiseks sündsad.

Jakob Hurt ja eesti rahvuslikud ettevõtted.

Rahvuslikud ettevõtted.

Juba rahvusliku iseteadvuse koidikul järgnesid sõnadele teod. Mitmed rahvuslikud ettevõtted tõendavad, et äratushüüded polnud kajanud asjata. Neist ettevõtteist puudutame siin lähemalt Eesti Aleksandri-kooli ja Eesti Kirjameeste Seltsi, sest et mitmed tähtsad kirjanikud olid nende asutajad ja etendasid neis juhtivat osa. Esirinnas sammuvat näeme siin Hurta, kes oli ärkamisajal Eesti esileküündivamaid tegelasi. Hurda ümber koondusid noored eesti teoloogid, kes tarvitasid eneste kohta nooreestlase lootusrikast nime [1]).

Hurda elulugu.

Jakob Hurt sündis 22. (10.) juulil 1839 Põlva kihelkonnas Himmaste küla koolimajas, kus ta isa pidas koolmeistriametit. Saanud esimese õpetuse isalt, astus ta Põlva kihelkonnakooli. 1853 viidi Hurt Tartu kreiskooli, et ta õpiks saksa keelt ja tuleks siis külasse tagasi, sest isa tahtis kasvatada pojast endale koolitöös abi ja asemikku [2]). Tartus pidi Hurt võitlema kibeda puudusega. Siin oli talle ja paarile teisele Põlva poisile üüritud kitsas toakene korteriks ja kodust toodi leivakott järele. Kui aga Hurda isa järsku jäi pimedaks ja lahkus ametist, polnud sedagi enam, kes kodust leivakotti oleks järele saatnud. Poiss pidi linnas sageli kannatama puudust, paar ööd koguni ööbima kuskil majatrepil. Kuid õppimist ei jätnud ta siiski pooleli. Kreiskooli inspektor dr. K. Oettel, olles teada saanud oma usinama õpilase kitsikust, andis talle omalt poolt prii korteri ja muretses talle heldemeelsete inimeste juures prii lõunasöögi. Nii pääses Hurt 1855 Tartu kroonugümnaasiumi, kus ta lõpetas õppimise kolme aasta pärast hiilgavate tunnististega. Selle järel õppis ta 1858—1864 Tartu ülikoolis usuteadust, oli 1868—1872 vanade keelte ja maadeteaduse õpetaja Tartu gümnaasiumis, siis kuni 1880 kirikuõpetaja Otepääs ja

---

[1]) Friedebert Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts. Tartus 1932.

[2]) V. Reiman, Kes hoolega püüab, see jõuab. Lasteleht 1907, nr. 1—2. Samuti: Kullakaevajad. E. Ü. S. Album I, nr. 1—2. Tartus 1889.

1880—1905 samas ametis Peterburi eesti Jaani koguduses. Siin suri ta 13. jaan. 1907 (31. dets. 1906).

Patriootiline elutunne.

Selles vaimukultuuritegelases tungleb suur teadmisjanu, mille ta oma leegitseva patriootilise elutunde juhil rakendas eesti ainete, nimelt emakeele ja rahvaluule uurimiseks meil seninägemata eheduse ja põhjalikkusega. Juhtivale kohale niihästi avalikus elus kui rahvaluule uurimisel viis teda ta sütitav vaimustav kõne ja tüse organisaatorianne.

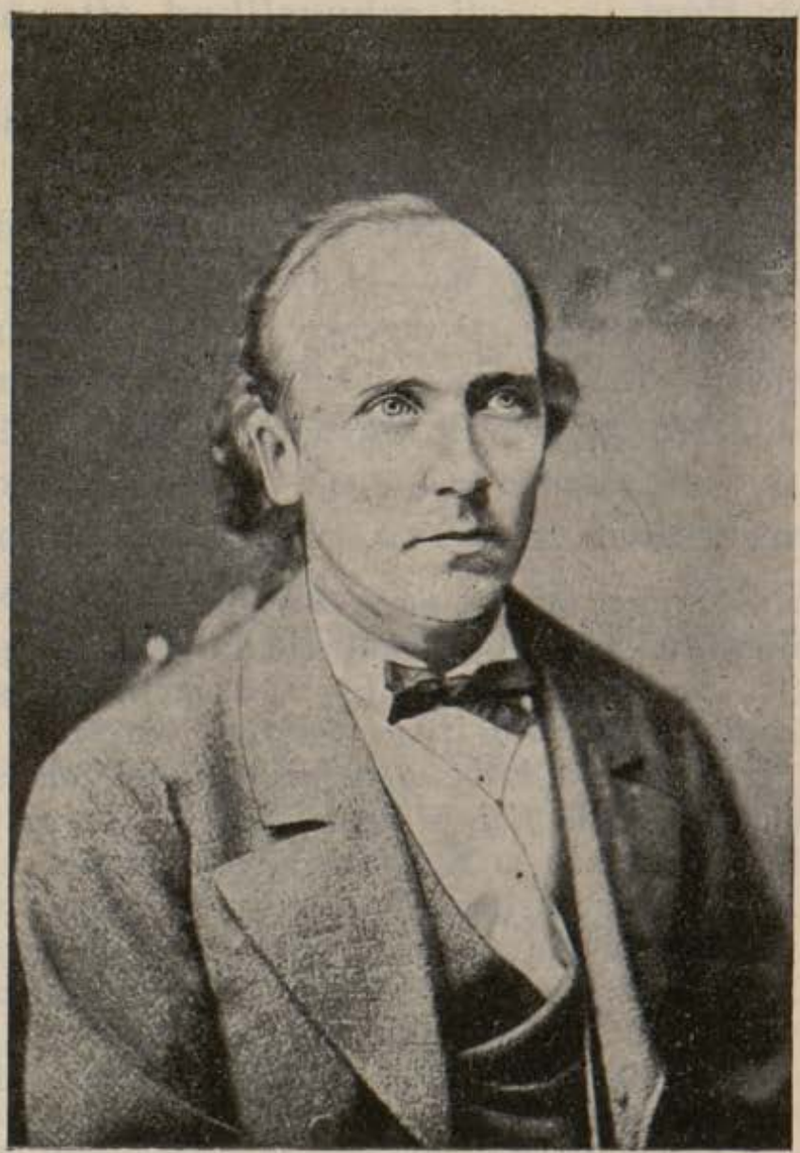

Luuletamiskatsed.

Üliõpilasena võttis ta, ehk küll saksa „Livonia" korporatsiooni liige, Eesti asjust elavalt osa, uuris eesti keelt ja kirjandust. Suurt äratavat mõju avaldasid temasse H. Neus'i väljaantud *Eesti rahvalaulud* ja Kreutzwaldi *Kalevipoeg*. Eesti rahvalaul äratas tal endal noores eas mõttemõlgutusi, milles ta

taga kurdab laulmise lõbu ja üldse rahvalaulu kadumist („Enne ja nüüd") ehk ülistab regivärsi mõõdus lapsepõlve iluaega („Tulge kokku, külalapsed"). Meeldiv on ka Hurda võrumurdeline „Hällilaul".

Juba õppides ülikoolis tegi Hurt oma eluülesandeks koguda, korraldada ja välja anda kõiki rahva sõnalisi muistendeid, nagu laule, vanu jutte, vanasõnu, vanu kombeid jne. 1863. a. astus ta kirjavahetusse prof. J. Köleriga, kes elas Peterburis. Sõnumid, mis sel teel Peterburis elavate Eesti sõprade Köler'i, Karell'i, Russow'i ja teiste püüetest Tartusse jõudsid, kinnitasid Hurda isamaalist vaimu. Kölerist saab Hurdale hea sõber ja nõuandja. Peterburi eestlastel oli vana kirjaviis juba ammu olnud vastik, eriti veel seepärast, et Jannsen teda „Eesti Postimehes" laskis kaitsta. Köler tõhutas Hurta uuele kirjaviisile Jannseni ajalehes tasandama teed. Hurt nõustus ja asus vaimustusega tööle. Kuid tal oli ainet nii palju, et sellest sai brošüür, mis ilmus pealkirja all *„Lühikene juhatus õigest kirjutusest* (1864). Kölerist ja teistest Peterburi patriootidest lähtus ka mõte välja anda eesti rahvusliku vaimu äratuseks kodumaa ajalugu, mida seni tunti vähe või valgustati ainult ühekülgselt sakslaste seisukohast. Tähendatud mõtte teostab Hurt hiljemini sel teel, et 1871 trükki annab *Pildid isamaa sündinud asjust,* selle järel kui nad juba olid ilmunud „Eesti Postimehe" lisas. Raamat aitas tähtsal määral õhutada eesti rahvuslikku tunnet. Hurdal oli üksvahe mõte kõrvale jätta teoloogia ja valida soome-ugri keeleteadus ning rahvaluule uurimine endale erialaks, nagu seda soovisid ka Köler ja Kreutzwald, lootes temast eesti keele rakendajat. Köler katsus talle avada teed Peterburis edasiõppimiseks, muretses seks talle väikese abirahagi. Üldse püüdis ta Hurta välja viia Balti kitsarinnaliste vaadete piirkonnast, saata reisule Lääne-Euroopasse, et ta seal omandaks vabamaid vaateid. Kuid perekondlikel põhjusil, praktiliste kasude püüdel, osalt ka Tartu sõprade nõuandel jäi Hurt kodumaale ja arendas siin rahva keskel avalikult töötades laialdast tegevust, vaimustades teisi tööle ja võttes enda peale tähtsamate rahvuslikkude asutiste juhatuse.

Teetasandamine uuele kirjaviisile.

Pildid isamaa sündinud asjust.

Aleksandri-kooli asutamise mõtte oli 1860 algatanud Holstre valla Pulleritsu koolmeister Jaan Adamson. Tähendatud asutatav kool pidi olema eesti rahva priikslaskjale keiser

Eesti Aleksandri-kool.

Aleksander I elavaks mälestussambaks, asutiseks, milles eesti poeglapsed pärast õppimist rahvakoolis tarvilikul viisil oleksid võinud edasi harida oma südant ja vaimu [3]). Viiekümne-aastaseks priiuse-juubeliks saadi keisrilt 14. aug. 1869 luba toime panna ülemaalist vabatahtlikkude annetiste korjamist selle asutise avamiseks, mis pidi tõendama, et eestlased on tõesti vabad. Juba ürituse alguses oli asutajail arvamus, et tähendatud õppeasutisest peab saama eesti kool, ses antama eesti lastele õpetust emakeeles, kuna teistes kõrgemais kooles hariduse andeid jagati saksa astjais. Kooli asutajad käisid selles asjas nõu küsimas ka Õpetatud Eesti Seltsilt. Seltsi selleaegne president prof. C. Schirren sõdis käpi ja küüsi eesti õppekeele vastu. Eestlaste suurim õnn olevat, et nad ära sulaksid võimalikult pea saksa rahvusse ja saksa haridusse. Niisugused mõtted tõrjus tagasi Hurt, kes vaheajal oli valitud Aleksandri-kooli peakomitee presidendiks. Ta avaldas 1871 trükis pikema seletise „Eesti Aleksandrikool", milles ta põhjendas eesti kõrgemate koolide tarvidust, esile tuues osalt pedagoogilisi, osalt rahvuslikke motiive. Rahvusliku kooli asutamise mõte oli liikvel ja rahakorjamine alanud. Esimesel korjamisaastal tuleb kokku ligi 10 000 rubla. Kõige enam rahvuslikku ohvrimeelt ilmub Viljandimaal, eriti Suure-Jaanis ja Paistus. Annetisi tuleb ka Peterburist, isegi keiserlikult perekonnalt ja Soomest Savo-Karjala üliõpilaste poolt. See oli esimene juhtum, kus kogu eesti rahvas pärast vabaduse kaotust jälle kogus vaba teo ümber toetama oma süle- ja rõõmulast. Vaimustus pidi olema suur ja mõjukas, et väike, kitsastes oludes elav rahvas sai kokku võrdlemisi suure kapitali, umbes 100 000 rubla.

Eesti Kirjameeste Selts.

Teine tähtis rahvuslik asutis, mis ellu tõusis Eesti ärkamisajal, oli „Eesti Kirjameeste Selts". Mõtte algataja oli C. R. Jakobson, kellele raamatute väljaandmine ilma kõrvalise abita valmistas äravõitmatuid raskusi. See selts võtab rahvusliku kirjavara soetamise oma ülesandeks. Selle vaimse keskkoha asutuse mõte sai jällegi Viljandimaa meeste seas juba vabadusjuubeliaastaks kindla kuju; põhikiri kinnitati 25. nov. 1871. „Eesti Kirjameeste Seltsi" eesmärk oli välja anda kasulikke raamatuid eesti keeles, et nendega asendada saksakeelseid raamatuid, mis

---

[3]) J. Adamson, Eesti Aleksandri kooli asutamise lugu 1860—1871. Oma Maa 1884, lk. 116 j.

seni olnud eestlastele ainsaks allikaks vaimuharimisel. Teise sõnaga, uus selts tahtis teha rahva vaimuhariduse tööd rahvakeeles eneses ja seega kaitseda hariduse nõudjaid saksastuse eest. Asutajate hulgast leiame kõiki selle aja tähtsamaid eesti kirjamehi. Eesotsas seisab jällegi noor ja tulise vaimuga isamaalane „J. Hurt, gümn. koolmeister", kes juba esimesel koosolekul, mis ära peeti Viljandis (25. veebr. 1872), valiti seltsi presidendiks. Hurt korraldas varsti laialise tööala ja näitas, mida selts peaks eriliselt silmas pidama. „Vaja ühendatud jõuga eesti kirjavara kasvatada — kõigepealt peeti tarviliste kooliraamatute muretsemist lähemaks ülesandeks — Eesti kirjakeelt harida, teda täielisemaks ja ühtlasemaks teha ja igasuguseid tulusaid teadusi Eesti rahva seas laiali laotada, nimelt aga oma vana aega uurida ja seks mitmesuguseid rahvamälestusi korjata" [4]). Hurda juhatusel edenes seltsi tegevus mainitud sihis küll aegamööda, kuid kindlalt [5]), eriti kuuel esimesel tegevusaastal, kus töötati veel ühel meelel. Selts andis trükki võrdlemisi sisurikkad aastaraamatud, milles ilmusid tähtsamad kõned ja koosolekute protokollid. Seltsi toimetuste numbri all väljaantud kasulikke raamatuid tuli aastas suurel hulgal. Eriti osavad olid selleaegsed kooliraamatute koostajad, nagu R. G. Kallas, C. R. Jakobson, J. Kapp, J. Kurrik, A. Grenzstein jm. Seisab ju Eesti Kirjameeste Seltsi tegevuse peatähendus õpetlikkude raamatute ja kooliraamatute soetamises ja eesti rahvaluule kogumises.

Hurda elutööks arenes rahvaluule ning muude muinasaja vaimupärimuste korjamine, mis ta tõstis maailmas rikkaimaks vanavara aidameheks. Rahvalaule kuulis ta Himmaste küla lapsi leelutavat, kui ta ise lapseealisena nende seltsis käis kariloomadele põllul umbrohtu kitkumas ja metsas marju noppimas. Rahvaluule tõsiseks harrastajaks sai ta Tartus kooliõpilasena, lugedes H. Neus'i rahvalaulude kogu ja vastilmunud Kreutzwaldi *Kalevipoega*. Üliõpilasena jõudis Hurt otsusele, et runod moodustavad usaldatavamaid aineid muistse eesti keele uurimiseks, on sisuliselt omapäraseks rahvaelu kroonikaks ja rahvahinge selgeks peegliks. Ta hakkas oma kodukihelkonnas Põlvas ise rahvalaule üles kirjutama ja kutsus abilisteks oma õe, kaks

Hurda elutöö.

[4]) Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat I.

[5]) Friedebert Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts. Tartus 1932.

lellepoega ja ühe külasõbra. Selle töö tulemusena ilmus Hurda toimetusel 1875 *Vana Kannel* I, mis sisaldab Põlva kihelkonnast kogutud laule. Hiljemini võtsid üliõpilane J. Bergmann ja kaks koolitegelast Kolga-Jaani kihelkonnas põhjaliku korjamise käsile ja sealt saadud laulud toimetas Hurt 1886 trükki *Vana Kandle* II osana. Need on meie esimesed teadusliku väärtusega rahvalaulukogud, sest et neis runod kohalikus murdes üles tähendatud, neile teisendid juurde lisatud, leiukoht ning korjajadki fikseeritud.

Avalikust tegevusest Aleksandri-kooli peakomitees ja Eesti Kirjameeste Seltsis taandunud, asus Hurt, olles Peterburi Jaani koguduse õpetaja, eesti keele ja rahvaluule uurimisele. Ta kaitses Helsingi ülikoolis oma väitekirja puhta -nelõpuliste omadussõnade (*-ne purum*) tuletamise üle ja omandas filosoofia doktori kraadi. Tuttava üleskutsega „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele" avas ta 1888 keset ägedat venestusmöllu ülekodumaalise vanavarakorjamise, mis kujunes ennenägematuks rahvuslikuks liikumiseks ja ühtlasi teaduslikuks tööks, mille läbi eesti iselaadilise vaimuelu kaitsevallide tarvis kokku kanti ehituskive lugematul hulgal. Iga kihelkond pidi süstemaatiliselt rahvaluule ja muistemälestiste poolest kohalikkude asjaarmastajate poolt läbi otsitama. Kõik rahvalaulud tuli täpsalt, ilma muutmisteta, väljajätmisteta, lisandusteta ja ilustisteta nõnda üles tähendada, kuidas just lauldi või ette öeldi. Eesmärgiks oli koguda usaldusväärilist materjali ja korjamine seada teaduslikule alusele.

Hurda üleskutse leidis seekord ootamata laialist tähelepanu. Isamaalisest tööst kehval ajal asusid mitmed sajad abiliste käed suure vaimustuse ja ohvrimeelega rahvuslikule tööle. Saadetised, mille arv tõusis üle 1000, saabusid nii tihti ja rikkaliku sisuga, et kogujal oli küllalt tegemist kõiki läbi lugeda, õigele kohale panna ja aruandeid kirjutada. Hurda üritus kasvas suureks isamaaliseks teoks, mis kasuks ei tulnud mitte ainult üldisele teadusele, vaid äratas ning vaimustas kodurahvast ka uuesti ühistundele ja -tööle. Nii koondus Hurda vanavarasalve umbes 50 tuhat rahvalaulu, 70 tuhat vanasõna, 40 tuhat mõistatist, 16 tuhat vana rahvajuttu ja 70 tuhat punkti vanade uskumuste ja kommete kohta. Sedamaid hakkas Hurt kogutud materjali korraldama ja tegema väljaandmiseks eeltöid. *Setukese laulude* III ande trükkimise ajal tabas Hurta surmahaigus, mis 13. jaan.

1907 (31. dets. 1906) riisus meilt suure isamaalise töömehe. Praegu on Hurda ja teiste korjajate töövili koondatud Tartusse Eesti Rahvaluule Arhiivi ja seni on jõutud juba trükki anda kaks köidet *Eesti rahvalaule*.

Carl Robert Jakobson.

Eesti Aleksandri-kooli ja E. Kirjameeste Seltsi tegelaste hulgast küünib esile kirjanik, kes erineb oma vaimult ja karakterilt teistest ja kelle tegevus avaldab kahe rahvusliku ettevõtte saatuse ning Eesti vaimuelu arengu kohta kauaks ajaks otsustavat mõju — C. R. Jakobson.

Jakobsoni elulugu.

Carl Robert Jakobson sündis Tartus heinakuu 26. (14.) päeval 1841. Ta isa Aadam, Haanja koolmeistri Jakob Torba poeg, oli juba noorpõlves asunud Tartusse elama. Aadam pandi varakult rätsepa-ametit õppima. Et teised rätsepaõpilased mõnitasid Torba nime, hakkas Aadam ennast nimetama isa ristinime järgi Jakobsoniks. Rätsepasellina naitus ta venelase Liisa Jegorov'iga, kelle keegi meie maa mõisnik üles kasvatanud. Rätsepa pojana on ka meie Carl Robert Jakobson sündinud [1]). Varsti sai ta isa Tartu ülikooli juurde teenri koha, mis ametis ta kogus endale teadusvara ja täiendus muusikas. 1844 asus perekond Tormasse, kuhu Aadam Jakobson oli valitud köstriks ja kihelkonnakooliõpetajaks. Köstrimajas, ümbritsetud vaiksest ja kenast loodusest, möödusid C. R. Jakobsoni lapseea- ja noormehe-aastad. Esimese õpetuse sai ta isalt. Seda täiendasid J. Weitzenberg ja J. Kapp, kes olid tuttavad oma isamaalise meelsuse ja rahvaarmastuse poolest. Ehk küll alles 15-aastane, võeti noor Jakobson siiski Valga seminari kasvandikuks, sest et eksamil avaldas tarvilikku vaimuküpsust. Nagu ta iseloomult oli enesesse pöördunud, näis ta vaim olevat isemeelne ning tujukas. Vaimuanded olid tal suured, kuid mõnes õppeaines ei tahtnud ta neid hästi tarvitada. Sõnaahtral ja kinnisel noormehel ei siginud kaaslastega sõprus. Ta armastas üksinda jalutamas käia ja mõtiskella. Keset poja õpinguid suri isa. Kuid Torma kogudus ootas niikaua, kuni noor Jakobson seminarikursuse lõpetas, ja valis ta 1859 isale järglaseks. Noor köster oli küll lahke, kuid iseeneses ja vähe jutukas. Teda peeti üldiselt uhkeks. Jakob Pärn, ta esimesi õpilasi, kiidab Jakobsoni tubliks õpetajaks, eriti usuõpetuse, looduseõpetuse ja eestikeelsete kirjatööde alal. Nooruslikus vaimustuses püüdis Jakobson paremini

[1]) J. Johanson-Pärna, Kuulus Eesti rahva hariduse töötaja Carl Robert Jakobson. Tallinnas 1891.

anda õpetust, kui seda oli seni tehtud rahvakoolis. Eriti üllatasid kohalikke koolirevidente, õpetajat ja kirikueestseisjat, laste üksikasjalised teadmused geograafias. Kirikueestseisja von Liphart tähendanud koolivanemale, Pärna isale: „Jakobson lapsed hulluks tegema; mis nemad torkima kaarti ja kõnelema, kuidas inimesed võõral maal elama?“ Sest ajast peale muutus vahekord Jakobsoni ja ta ülemuse vahel jahedaks [2]).

Suviti Tormas elutsev vabameelne balti literaat dr. G. Schultz-Bertram, kelle nimi meile tuttav *Kalevipoja* koostamise loost, avas noore koolimehe silmad nende kitsaste olude kohta, milles elas Eesti talurahvas tol ajal. Vist oli see Schultz'i mõju, kui noor köster Jakobson saksa võimumeeste tegusid julges laita, eriti siis, kui need eesti naisterahva au tallasid jalgade alla. Nii muutus köstri vahekord kohaliku aadliga pinevaks. Pealegi võis kirikueestseisjat von Liphartit ainult pahandada, et köster oma küttimiskirge rahuldas tema metsades. Pinev vahekord Jakobsoni ja kirikueestseisja vahel arenes peagi parandamatuks lõheks. Jakobsoni noorem vend Eeduard käsutati mõisa sellepärast, et ta lepikus mängides möödaratsutava von Lipharti ees ei olnud maha võtnud mütsi ja mõisniku nõudmisel köstri karja mõisa heinamaalt ära ei ajanud. Kui Jakobson kaks korda ilmus venna asemel mõisa ja tahtis anda seletust, et venda eksikombel peetud karjuseks, ei võetud teda jutulegi. Ja kui viimaks teda ennast ometi kutsuti, lasknud ta öelda, et Torma mõisa köstrimajast olevat sama kaugel kui köstrimaja mõisast. Seejärel võeti jüripäeval köstrilt maad ja kaevati ta jämeduse pärast kohtusse. Nüüd ei võinud Jakobson enam ametisse jääda ega loota muud teist köstrikohta kodumaal. 1861 lahkus ta Tormast, pööras selja Baltimaa kitsastele oludele ja asus Jamburgi saksa asundusse köster-kooliõpetajaks.

Jakobson Peterburis.

Sügisel 1863 siirdus Jakobson Peterburisse. Gümnaasiumi alumistes klassides tunde andes täiendas ta oma teadmusi saksa

[2]) J. Pärn M. Kampmannile 24. jaan. 1909.

keele ja kirjanduse alal, õppis juurde ladina keele ja õiendas eksami gümnaasiumi-õpetaja kutse omandamiseks saksa keele alal. Uued olud ja isikud, kellega Jakobson Peterburis kokku puutus, avaldasid ta mõtteviisile suurt mõju. Aleksander II manifest 1861. a. oli andnud vene talupoegadele inimõigused, põhjapanevad uuendused kohtuoludes ja maaomavalitsuses olid tõstnud Vene isamaalastes iseteadvust. Slavofiilses ajalehes „Moskovskija Vedomosti" öeldi juba sel ajal lausa, et muulasi Vene riigis tuleb venestada. Kuid eestlastel ja lätlastel oli enestel rahvuslik tunne ärkamas ja sel liikumisel Peterburis oma õhutajad. Balti-saksa surve alt väljas, oli siia väike ringkond intelligentseid eestlasi kogunenud, kes oma rahva saatusest osa võtsid soojal südamel. „Peterburi patriootide" hulka kuulusid prof. J. Köler, dr. Ph. Karell, Fr. Russow, dr. Johnson, Berendhof, Dankmann jm. [3]). Rahvusliku vaimu õhutuseks otsisid nad Hurda kaudu meest, kes kirjutaks eestikeelse kodumaa-ajaloo. Selle mõtte teostas Hurt ise, välja andes raamatu *Pildid isamaa sündinud asjust.* Juba 1864. a. peale on Peterburi patriootidel kava asutada uus vabameelne eesti ajaleht, mis teeks oma ülesandeks rahvahariduse edendamise ja eesti rahva majanduslikkude ning poliitiliste huvide kaitsmise [4]).

Peterburi patriootide üritustega tutvus ka C. R. Jakobson. Eriti mõjustas tema poliitiliste vaadete arengut prof. J. Köler. Jakobson oli seni mõelnud ja luuletanud saksa keeles. Tutvunud vabameelse, natsionaalse orientatsiooniga, sai Jakobsonist peagi vaimustatud eesti isamaalane ja rahvuslane. Ärganud armastus sugurahva vastu avas ta silmad rahva hädade kohta. 1866. a. peale hakkab Jakobson „Eesti Postimehes" nõudma kodumaa vananenud oludesse parandusi, ägedalt peale käima Balti sakslastele, kes hoidsid eestlasi majandusliku ja vaimse surve all. Kõigepealt astus Jakobson selle vastu üles, et eestlasi püüti saksa koolides ümber rahvustada. Ta nõudis: „Eesti noorsugu peab kasvatatama eesti meeles ja eesti keeles, et ta jääks truuks oma rahvusele." Seks koostas Jakobson terve rea eestikeelseid kooliraamatuid, millest väärib nimetamist *Kooli Lugemise raamat* (1867). Teiseks katsus ta rahva majanduslikku seisukorda tõsta sel teel, et kirjutas esimese eestikeelse põllutööõpetuse *Teadus ja seadus põllul.* Kolmandaks õhutas Jakobson rahvuslikku vaimu ja isamaalisi tundeid. Nagu põlevad tuletunglad olid need kolm kõnet, mis ta pidas Tartus „Vanemuise" seltsis ja andis 1870 trükki pealkirja all *Kolm isamaa kõnet.* Neis maalib ta heledaid pilte rahva elust esimese iseseisvuse ajal, kujutab priiuse kaotamist, piinavat orjapõlve ja vaimset viletsust seitsme sajandi kestel. Lõpuks manitseb ta priiks-

[3]) M. Kampmann, Peterburi patrioodid ja vabameelse voolu algus Eestis. Postimees 1910, nr. 281—282, 285—287 ja 289.

[4]) Köler Hurdale 25. veebr. 1864.

lastud eestlasi taga nõudma ka vaimuvabadust. Jakobsoni isamaalistel kõnedel oli määratu suur mõju. Teise kõne järel ohkles Jannsen: „Nüüd pannakse „Vanemuise“ uksed kinni!“ [5]) Kuigi sakslased nimetasid Jakobsoni sõnu rahva sekka virutatud tuletungaldeks, meile olid nad äratus- ja valguskiirteks. Nad lõpetasid jäädavalt sakslaste idüllilised ajad vaikses jumalamaakeses. Algas äge raputamine Balti mõisnikkude ajalooliste eesõiguste kallal, mis neile võimaldasid eesti rahvast eestkostmise all pidada majanduseliselt, hariduseliselt ja poliitiliselt.

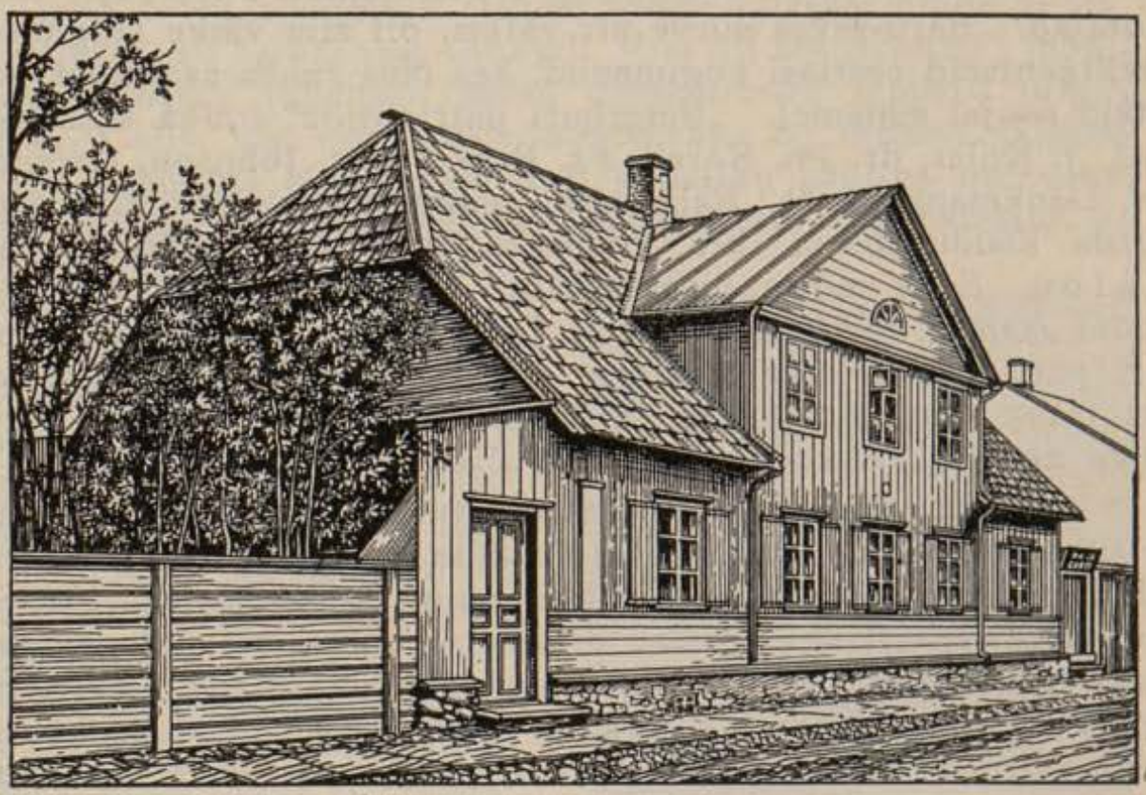

„Sakala“ toimetus ja C. R. Jakobsoni elukoht Viljandis.

Jakobson kodumaal.

Kui Jannsen tormiliselt edasirühkivale Jakobsonile oma „Eesti Postimehes“ enam ei andnud sõna, tõusis vabameelsetel rahvuslastel vajadus uue ajalehe järele veel suuremaks. 1871 asus Jakobson elama Tallinnasse, ostis hiljem Vändrasse Kurgjanimelise talukoha ja arendas kodumaal, eriti kui ta 1878 sai loa „Sakalat“ välja anda, imestusväärselt energilist avalikku tegevust. Jakobsoni töökavast saame selgema kujutluse, kui kuuleme, et ta nõuab eesti talupojaseisuse vabastust sakslaste eestkostmise ja omakasupüüdva aadli valitsuse alt, rohkem ilmliku teadusvara pakkumist rahvakoolides ja lastele õpetust eesti keeles. Kui bulgaarlased türklaste alt vabanesid ja said autonoomia, nõudis „Sakala“, et ka eestlasi tuleks päästa balti sakslaste ülevõimu alt, neid teha kultuuriliselt iseseisvaks ja neile anda omavalitsus. Muuseas oli see kirjutis põhjuseks, miks

[5]) J. Pärn M. Kampmannile 14. veebr. 1909.

riigivalitsus katkestas „Sakala“ ilmumise 8 kuuks [6]). Jakobson valmistus veel ägedamaks võitluseks saksastuse vastu, mida sel ajal arendati otse hirmutaval kiirusel. Mõisnikud vedasid hulkade kaupa Saksamaalt Eestisse põllusulaseid, lambureid, söepõletajaid, linnades kasvatasid koolid aina kadakaid ja maal rõhuti kihelkonnakoolides saksa keel õppekeeleks. Nende nähtuste kohta tähendas Jakobson: „Siin ei maksa enam võidelda igapäevaste sõnadega, siin peavad sõnad olema nagu tuli ja mõõk. Saavad venelased teada, et germaniseeritakse eestlasi, siis on neil veel rohkem õigust meid russifitseerida“ [7]). Meeleheitlikus võitluses saksa ülevõimu vastu otsis meie rahvuslik poliitik lepinglasi väljaspool Eestit. Ta toetus saksa aadli poliitiliste eesõiguste vääramisel Vene riigivõimule ja saksa kirikhärrade ohjendamiseks võttis ta appi kreeka-õigeusu preestrid. Venelaste abi kavatses Jakobson kasustada niikaua, kui eestlased oleksid saanud sakslastega üheõiguslikeks. Tal oli eesmärgiks eestlastele pariteedi alusel kätte võidelda seesugune seisukord, nagu oli osaks saanud soomlastele [8]). Et valitsusel põhjust oleks tulla eestlastele appi ja murda sakslaste võim, seks pidi rahvas ise esinema reforminõudmistega. Peterburi patriootidele oli antud märgata, et valitsus ei või mõisnikkude eesõigusi kärpida, kui eestlased vaikivad ja seega tõendavad, et on rahul oma olukorraga [9]). Seda viidet pidas Jakobson meeles ja hoolitses selle eest, et rahvas hakkaks nõudma reforme. Venemaal mõjustas tol ajal riigivalitsuse sisepoliitika suunda Katkov'i poolt esindatud mõõdukas rahvuslik vool. See soovitas eestlaste ja soomlaste toetust sakslaste ning rootslaste vastu, et väikerahvad Vene ääremail võiksid olla kultuuriliseks valliks läänes [10]). Jakobson kinkis Katkovi sõnadele ja püüetele täie usalduse. Kuid peagi pöördus ajaloos uus lehekülg. Marurahvuslik panslavismi propaganda tõstis pead ja nõudis avalikult eestlaste ja lätlaste venestust. Jakobson oli kindel, et riigivalitsus hoiab mõõdukama voolu poole ja taltsutab Moskva panslaviste. Kuid selles Jakobson eksis. Aleksander III tõstis panslavismi dogma riigiaateks. Jakobsonil ei olnud tarvis pettumust üle elada, sest ta sulges silmad enne, kui seda aadet hakati meie maal teostama.

Erakondlikud tülid Eestis.

Jakobsoni esinemisviisil olid eesti rahvuslikkude ettevõtete kohta saatuslikud tagajärjed. Oma keevaverelise temperamendi tõttu pani ta võitlusel maksma nõude: „Kas minuga ühes, või minu jalgade all“. See hoolimatu taktika äratas rahvuslaste eneste keskel kahetsust ja ägedat vasturääkimist. Eriti halva-

[6]) M. Suigusaare mälestuskõne. Tallinna Teataja 1912, nr. 125.
[7]) C. R. Jakobson Koidulale 29. märtsil 1870.
[8]) C. R. Jakobson Adamsonile 2. jaan. 1872.
[9]) J. Köler J. Hurdale 3. apr. 1864.
[10]) C. Waldemar J. Kölerile 15. apr. 1871 ja järgnevad kirjad.

valt mõjus see kokkupõrge, mis Jakobsonil oli Hurdaga. Nagu eespool kuulsime, juhtis Hurt Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandri-kooli peakomiteed. Esiotsa töötasid Hurt ja Jakobson käsikäes. Karakterilt ja vaateilt olid nad antipoodid. Hurt oli vastuvõtlik, painduv karakter. Oma kaastöö „Eesti Postimehele" lõpetas ta sellepärast, et sakslased ei parustanud ta isamaalisi ajaloopilte [11]). Hurt oli kord öelnud, et inimene on oma miljöö produkt. Niisugust retseptiviteeti pidas Jakobson nõrkuseks ja kinnitas, et inimene peab olema ka oma ümbruse looja [12]). Jakobson astus „Sakalas" ägedalt vanameelse vaimuliku- ja aadliseisuse vastu välja. Üksikute kirikuõpetajate teguviise arvustades ei jätnud ta puutumata kirikut ega usku, vaid riivas neid senikuulmatul viisil ja laskis „Sakalas" solvata ka usulisi tundeid. Hurt eksis, kui ta Jakobsoni poliitilist tegevust hakkas mõõtma kirikliku mõõdupuuga. Jakobson heitis Hurdale ette, et viimane oma seisuse kasusid eelistab üldsuse kasudele. Neist vastuoludest kasvas välja suur tüli kahe tähtsa tegelase vahel ja lõhe kandus eesti haritlaste keskele. Noor-eestlaste nimi siirdus nüüd Jakobsoni järelkäijaile [13]). Jakobsoni sõprade pealekäimiste tõttu pidi Hurt 1881 lahkuma Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandri-kooli peakomitee juhatusest. Sellest said mõlemad eesti rahvuslikud ettevõtted kahju. Hurda vastastel polnud paremat meest tema asemele seada, sest et Jakobson, kellele loodeti, ootamata äkki lahkus siit maailmast. Suur võitleja suri parimas meheeas 19. (7.) märtsil 1882 ja kanti Kurgja talu kalmistule viimsele puhkusele.

Hingeline dünaamika.

Kahtlematult on Jakobsoni psüühis sotsiaalsel tundel, nimelt püüdel oma rõhutud suguvendade heaks pühendada töörjõudu, esileküündiv koht. Siin võis ta minna eneseohverduseni. Kui ta suust kukub sõna: „Kui palju teistele elame, niipalju elame ja armastame üldse", siis pole ta seda seadnud ainult teistele normiks, vaid ka enesele. Ent juhtivaks elutungiks, kõike lõplikult otsustavaks dünaamiliseks teguriks on tema hinges võimuiha, mida ta rahuldab hoolimatuseni. Jakobsoniga võis ühes sammuda ainult talle alistudes. Jakobsonil oli poliitikuks talenti ja ta kasustas seda kitsaste olude peale vaatamata osavasti. Ta pani aluse Eesti majanduslikule, kultuurilisele ning poliitilisele vabastusele sakslaste ülevõimu alt, valmistas Eestit ette iseseisvuse kättevõitlemisele. Peamiseks vahendiks

---

[11]) Heinrich Rosenthal, Kulturbestrebungen des estnischen Volkes. Reval 1912, lk. 137.

[12]) C. R. Jakobson Koidulale 22. jaan. 1870.

[13]) Friedebert Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts. Tartus, 1932.

sel tööl oli tal eesti rahvusliku aate tuline õhutus luua iseseisvat, omapärast kultuuri. See on praegugi meie eesmärk.

C. R. Jakobson ilukirjanikuna.

Kõneldes Jakobsoni osast eesti ilukirjanduse arendamisel, tuleb sedamaid rõhutada, et tal enam tähendust on rahvusliku sisu ja üldse eesti vaimu juhtimisel ilukirjandusse kui uute, puhtesteetiliste väärtuste loomisel. Luule olemuse ja eesti omapärase muusika laadi kohta oli tal tõsist arusaamist. Temap see oli, kes esimesena avalikult selgitas *Kalevipoja* eepose luuleväärtust. Ei ole veel praegugi vananenud ta sõnad: „Kui meil muud ei oleks, Kalevipoja laulu üle tohiksime olla uhked, ja igale noorele eestlasele on häbiks, kui ta seda laulu ei tunne“ [14]). Jakobson algatab ka eesti omapärase rahvusliku muusika harrastust oma noodiraamatuga: *Vanemuise kandle hääled* I ja II (1869 ja 1871), kuhu paigutab koorilaule vanadel eesti ning soome rahvaviisidel ja soovitab neid saksa laulude asendamiseks laulupeo eeskavas. On ilmne, et vanaeesti rahvaviiside mõjul taoteldi parandada haritlaste saksapärastatud esteetilist maitset. Rahvaviis meenutas eesti vaimus luuletatud teksti vajadust. Mainigem lõpuks sedagi, et Koidula Jakobsonilt sai rahvuslikult sümboolse tähendusega varjunime.

Linnutaja laulud.

Jakobsoni isiklik luulelooming ei ole avar ega sisalda suuri uusi esteetilisi väärtusi. Ärkamisaja lüürikute keskel oli tal siiski kõlav nimi, mille omandas 1870. a. ilmunud luuletiskoguga: *C. R. Linnutaja laulud.* Ses kogus leidub 13 algupärast ja umbes sama arv Schilleri, Heine ja Goethe järele tõlgitud luuletisi. Tõlked on pahatihti keeleliselt puudulikud. Algupärased laulud on keelelt siledamad, kuid neis tundub vähe luulelendu, sest et sisuks on mõteterefleks. Linnutaja isamaalistest lauludest on elevusrikkamad „Oh mu ilus isamaja“ ja „Mul isa lapses rääkis“. Viimases tihenduvad meile juba mujalt tuttavad minevikukujutlused, ärkamisaja lüürika mõtte- ja tundesisu, selleks, et ennustada ärkava rahva elujõu ürgjõulist läbimurret, mida sümboliseerib muistsete Taara tammikute kange kohin.

Mõned laulud, nagu „Kuhu on kõik lilled jäänud?“ ja „Maimukene, marjukene“, luuletas Jakobson rahvalaulu toonis, millest võib oletada *Kalevipoja* mõju. Need looduslaulud sisaldavad isiklikke elamusi ja lüürilist meeleolu. Elevusrikas on

[14]) Eesti Postimees 1866, nr. 26.

ka soome viisile nõjatuv armastuslaul „Sealt ju, mu kullake, paistab su maja".

Arthur ja Anna.

Rahvusliku iseteadvuse tõstmise tendents on ka Jakobsoni komöödial *Arthur ja Anna ehk vana ja uue aja inimesed.* (1872.) Juba Tormas ärganud Jakobsonil mõte vanameelse mõisnikuseisuse veidrusi näitelaval esile tuua. Näidend oli algul kirjutatud saksa keeles. Peterburis töötas Jakobson ta Eesti näitelava jaoks ümber, tarvitades vastuolude paisutamiseks eesti rahvuslikku värvi ja osalt kohalikku murrakutki.

Vanameelset seltskonda esindab siin mõisnik Otmar von Altfuss, kelle paraadiuksest tohivad ainult rüütlisoost inimesed sisse ja välja käia. See rüütel ei või sallida, et rahva silmi selgitatakse hariduse abil. Sellepärast tuleb ka rahvakooliõpetaja Torbal kohast loobuda. Uue aja ideid on pandud väljendama vabameelne mõisnik Arthur von Adelstein, kes kosib Laane talu pärisperemehe koolitatud Anna sellele vaatamata, et teda vanameelsete sakslaste poolt halvutatakse. Talutütrest saab mõisaproua; me elame üle seisuste vaheseinte langu, sest et hariduse ja varanduse vastuolude tasandamine lähendab rahvakihte üksteisele.

Kujutades näidendis inimväärtust tugevasti rõhutatud sihilikkusega, läheb autor tõsielust kaugelt mööda. Vana aja inimeste karakteristikas on värvivarjunditega liialdatud. Oma oodatava uue aja maailma kujusse mahutab Jakobson kogu suure eeskava poliitiliste ja sotsiaalsete uuenduste alal. See pole kunstiteosena mõeldud näidendile tulnud kasuks. Teoreetiliste mõtteavalduste esiletoomine võimaldab vähe tegevust, mispärast näitelavaline mõju jääb saavutamata. Kahekõned on enamasti igavad, puised. Eriti kannatavad pikkade targutuste tõttu uue aja inimesi kujutavad tüübid, kuna vana aja inimesed, keda rohkem tegevuses lastakse esineda, on palju elavamad ja huvitavamad. Sel näidendil on veel ainult kirjandusloolline tähendus.

Jakobsoni mõju.

Jakobsoni ilukirjanduslikust toodangust elab edasi veel ainult väike murdosa. Siiski mõjustas Jakobson üsna tunduval määral ärkamisaja kirjanduslikku arengut. Mitte uusi vorme ega väljendusviise sõnakunstis polnud tal edasi anda, vaid Jakobson mõjus oma mentaliteediga. Ta edasirühkiv, vabastav vaimsus kajastub niihästi Pärna ja Suburgi jutustistes kui Veske, Reinwaldi ja Kunderi isamaalises lüürikas.

Jakob Pärn
ja ärkamisaja ideede kajastus jutukirjanduses.

Seisak jutukirjanduse arengus.

Ärkamisaeg tõi meie rahvuslikku lüürikasse luulevarandusi, mis oma väärtuse on säilitanud meie päevini. Ka rahvusliku näitekirjanduse esimesed tooted olid lootusrikkad. Aga algupärane jutukirjandus kippus taha jääma. Tervel aastakümnel (1863—1873) oli Koidula ainus novellikirjanik ja temagi avaldas oma algupärased jutustised ajalehe veergudel, millega ühes nad langesid unustusse. Seda suurem edu oli Jakob Pärnal, kes esines viljaka jutukirjanikuna.

Pärna elukäik.

Jakob Pärn sündis 30. (18.) okt. 1843 Torma külas Lahvardil. Aasta hiljem asus perekond Metsa talusse, kus tulevane kirjanik veetis oma lapsepõlve. Kooliõpetust sai ta esmalt Torma köstrilt Adam Jakobsonilt ja pärast ta pojalt ning järglaselt C. R. Jakobsonilt, kellele Pärn jäi eluaegseks ustavaks sõbraks ja kaastööliseks. Leeritud noormehena käis Pärn esiti Tartu elementaarkoolis ning kreiskoolis ja astus viimaks 1865 Tartu elementaarkooliõpetajate seminari, mille kasvandikuks ta jäi kuni 1869. a. Üldist ajalugu õpetas siin tuttav läti patrioot Otto Kronwald. Juba seminarikasvandikuna avaldas Pärn isamaalikku vaimu, mis teda välismaalt kutsutud kooliõpetajate Maass'i ja Lange' uhke ning hoopleva *„Bei uns!"* vastu ajas üles astuma. Kui siis „rahvuslikku eestlast" seminaris hakati taga kiusama, avaldas ta „Eesti Postimehes" kirja, milles eesti noormeestele anti tungivalt nõu Tartu seminari õppima tulla. Selle tagajärjel astusid mitmed eestlased, nende hulgas ka hiljem tuttavad kooli- ja kirjamehed C. H. Niggol ja R. G. Kallas seminari õpilasteks. Pärna eestvõttel asutasid nad seminaris väikese ringi, mille keskel peeti emakeeles isamaalisi kõnesid ja õhutati rahvuslikku vaimu. Seminaris kirjutas Pärn oma esimese raamatu *Mõistlik majapidaja ja lastekasvataja* (1869), milles käsitles jutustise näol kasvatusteaduslikke küsi-

Jakob Pärn.

musi. Pärast seminari kursuse lõpetamist töötas Pärn algkooliõpetajana kaks aastat Põltsamaal, siis üksteistkümmend aastat Lihula alevis algkooli juhatajana. Siin võitis Pärn peagi seltskonna lugupidamise ja viis kooli õitsvale järjele. Õpilaste arv, mis alguses oli väike, paisus mitmekordseks. Eestlased pidasid tema tööst suurt lugu, sest ta kasvatas lapsi rahvuslikus vaimus. Kuid ta tegevuse rahvuslikku sihtjoont ei võinud Lihula saksa seltskond sallida. Nad tellisid Saksamaalt naisterahva, kes nende lapsi õpetas. Kooliülemus otsustas tüli küll Pärna kasuks, kuid rahulik edasitöötamine muutus võimatuks. Pärn lahkus kohalt ja hakkas 1882 Tallinnas raamatukauplemist õppima, aga lahkus siit peagi, sest kaupmehe-amet ei sobinud ta iseloomule. 1883 asus ta ühes perekonnaga Tartu ja kordas siin katset hakata raamatukaupmeheks, kuid siingi ettevõte ei õnnestunud. Raske ja abita olek, millesse kirjanik oma arvurikka perekonnaga sattunud, tegi ta araks ja inimestepelgajaks. „Ma olen nagu veerev kivikene mäerinnal ja üks ülem vägi sunnib mind vägisi allapoole nihkuma. Tartus leian ma igalpool külmi südameid, külmi sõnakõlksusid, külmi soove; paljud näeksid, et ma siit jälle edasi rändaks.“ [1]) Sama aasta sügisel õnnestub tal viimaks J. Hurda soovitusel saada Otepää kihelkonnakooliõpetaja koht, kuid avalikust elust ei tihka ta enam osa võtta. Põltsamaal ja Lihulas leidis Pärn koolimehena suurt lugupidamist, Otepääs võidi märgata leigust kihelkonnakooli vastu. 25 aastat püsis Pärn siin paigal, siis siirdus ta 1908 Volmarisse, kus ta sealses kooliõpetajateseminaris ja tütarlastegümnaasiumis ning reaalkoolis andis eestlastele usuõpetuse tunde. Kui Volmari seminar 1916 eesti soost kasvandikkudele suleti, asus Pärn Elvasse elama ja suri siin 18. (5.) okt. samal aastal.

Tegevuse motiivid ja üldlaad.

Elutungilt oli Pärn nooremas eas vaimustatud isamaalane, optimistlik ja jõuliselt rahvustunnet õhutav edulane. Jäädes ustavaks rahvuslikule mõtteviisile, toetas ta C. R. Jakobsoni „Sakalat“ kaastööga. Kuna Jakobson ajalehes pidas poliitilist võitlust eestlaste ühesuguste õiguste saavutamiseks sakslastega, kujutab Pärn oma jututoodangus, kuidas rahvas kättevõidetud uutes oludes peaks korraldama oma majapidamist, et võiks oma õigusi paremini kasustada. Kannatanud eluvintsutusi, taltub Pärnas isamaaline vaimustus. Algab käändimine iseendasse, eluränna etteaimuse ja sisetunde juhil.

Pärn lastekirjanikuna.

Kooliõpetaja elukutse viis Pärna otseteed laste hulka, tutvustas teda noorsoo hädade ja puudustega. Sellest siis tulebki, et Pärn algab oma kirjanduslikku tegevust lastekirjanikuna.

---

[1]) J. Pärn J. Kunderile Tartus 3. märtsil 1883.

Ilmuvad trükis *Juttud armsa lastele* (1870), *Muistena juttud noore rahvale* (1871), *Lühikesed juttud armsa lastele* (1873) ja *24 juttu* (1883). Need on enamasti anekdoodid, milles lastele sisendatakse enam või vähem tungivalt kombeõpetust ja elutarkust. Kirjanduslikult kõige enam väärtust on *Muistena juttudel,* sest et Pärn siin on valinud muinasjutu vormi oma idee väljenduseks ja püüdnud varjata tendentsi. Ajavaimu iseloomustavate, juhtivate ideedena esinevad näiteks: Truudust keisrile, haridust mõistusele, kuid õrnem õnn õitseb ometi kodus oma rahva keskel, kelle vastu ka au ja rikkus ei tee uhkeks („Virk Mart"). Eesti muld peab jälle saama eesti meeste omaks („Viru vanema tütar Salme"). Pärast kahe esimese noorsooraamatu kirjutamist avas Pärn oma ilukirjanduslikkude jututoodete sarja. Ta algas eluvaatlejana ringkäiku külas, viibis siis eesti linnaelanikkude keskel ja lõpetas eesti mõisates.

Esimese külajutu *Peretütar ja vaenelaps* (1872) sisu on nõjatatud tuttavale eesti muinasjutule ja ka tema peategelasi karakteriseeritud rahvaluule eeskujul. Priske, virga ning targa vaeslapse õnn õitseb Eesti talus perenaisepõlves; rikas, laisk ja inetu peretütar lõpetab oma elu viletsuses. Jutustisest selgub, et armastus igale inimesele, kes seda kannab õiglases südames, näitab kõige õigemat teed. Meessoost vaeslapse saatust käsitleb Pärn jutustises *Mida inimene külvab, seda tema lõikab* (1873). Tähelepanu köidab siin ainult novelli sündmustiku väline pinevus. Psühholoogilisi momente otsime siit asjata. Jutustises *Vanaema varandus* (1875) toob kirjanik esile talusulase elukäigu ja tõendab luuleküllasemais raames, et igaüks on oma õnne sepp. Tähtsaim ja põlevaim küsimus, mis rahvuslikul ärkamisajal erutas talurahva meeli, oli vaidlematult talukohtade päriseks ostmine. Rendisüsteem rõhus majapidamise alla, harjutas rahvast lohakusele. Mida usinamini rendiperemees haris maid, seda rutemini mõisaomanik kõrgendas talle renti. Kes varakult omandasid päriskoha, tõusid teistest jõukamale elujärjele ja said haridustee otsa kätte. Et alles jõukus ja haridus teevad eestlase majanduslikult ja vaimselt iseseisvaks ning ühiseluliselt vabaks, seda näitab Pärn järgmises külajutus *Oma tuba, oma luba* (1879). Külajutud.

Lahvardi Kristjan on jõudnud selgusele selle viletsa ja kindlusetu seisukorra üle, milles elas Eesti rendiperemees: ei maksa korraldada põllu- *Oma tuba, oma luba.*

pidamist ega parandada hooneid, sest sellest paistab silma jõukus, ja siis kõrgendatakse renti. Seeneta ja suitse aga mustas suitsutoas edasi. Kuid tööarmastajale ja edasipüüdjale Lahvardi Kristjanile oleks seesugune seenetamiselu otse piinaks. Ta korraldab siiski talukohta ja puhastab mõisahärra loal ka heinamaid võsadest. Uhke ja õel mõisametsavaht Tõmm tuleb hagude raiumist ära keelama ja Kristjani käest kirvest ära võtma; see aga ähvardab teda ennast koplist välja visata. Tõmm, kes omal ajal lasknud Kristjani mõisas kaks korda veriseks peksta, võtab nüüd kõik kavaluse kokku, et ninakat noort peremeest teha mõisahärra silmis kelmiks ja metsavargaks ja teda juba aasta pärast, millal tuleb kontrahi uuendus, Lahvardilt minema saata. Ennekui Tõmm leiab mahti Kristjani peale minna kaebama, on Kristjan juba käinud mõisahärralt kaitset palumas metsavahi vastu. Tõmm saab mõisas pika nina, ja see teeb ta veel õelamaks. Ta laseb Kristjani sõimamise pärast mõisahärra ette kohtusse kutsuda, kuid Kristjan pääseb palja noomitusega. Vaheajal juhtub Kristjan Tõmmi tütre Leenuga kirikuteel kokku. Noored inimesed on koos koolis käies saanud tuttavaks ja hiljem hakanud teineteist armastama. Leenu hoiatab Kristjanit, et see ta isa ei ärritaks, vaid oleks ettevaatlik, sest mõne kurja inimese metsavargust võidavat kergesti ajada Kristjani süüks. Peale selle annab Leenu Kristjanile nõu end sel teel sakste mõju alt vabastada, et ostab talu päriseks. Kristjan läheb koju ja hakkab nüüd ümber vaatama, mida võiks teha rahaks, et mõisahärrale koha eest tarvilist käsiraha sisse maksta. On ta nii pärisomanikuks saanud, siis tarvitab ta „oma luba" ja seab „oma toa" seest ning väljast paremale järjele.

Rendiperemehe Kõrdi Andrese poeg Saul on tuntud joodikuna ja liiderliku poisina; külakõrtsis mõistis ta küll suud laiutada, aga käed ei teinud kärbse pesagi. Kõrdi talus valitseb suurim lohakus ja mustus. Just Kõrdi Saul on oma silmad Metsavahi Leenu peale heitnud ja nende isad otsustavad Sauli ja Leenut paari panna, kuid Leenu on juba ammu oma südame kinkinud Lahvardi Kristjanile, sest tema ideaal on eesti vaba pärisperemees. Saul on aga Kalmu rentniku tütart Tiiut tõotanud kosida ja ta juba ära eksitanud. Kui nüüd Kõrdi peremees oma pojaga sõidab Metsavahi Leenule kosja, saadab Leenu nad minema ja käsib neid saama minna Kalmu Tiiut. Seda kuuldes vihastub Andres küll, kuid sunnib poega Tiiut naima ja ajab nende asjad veel samal õhtul joonde. Kui nüüd Kristjan läheb kosja Leenule, punnib Tõmm esialgu vastu, aga et ema ja tütar oskavad pärisperemehe kasuks südisti kõnelda, peab ta ometi nõustuma. Tõmm märkas alles pulmapäeval, et ta tütar oli saanud kõige tublima mehe endale abikaasaks.

Iseloomustavaid jooni.

Oma tuba, oma luba on Pärna õnnestunum külajutt niihästi sündmustiku ehituskava koostamiselt kui ka peategelaste karakteristikalt. Teosel on tõsieluline tagapõhi. See kergendas autoril niihästi sündmustiku ülesehitust kui ka tegelaste iseloomustust. Kirjanik ütleb ise, jutustise sisu olevat suuremalt osalt tema isa elulugu. Rahvasuus nimetatud ta isa enne Lahvardi, pärast Metsa Kristjaniks. Ta olnud raudse tahtega ja väga tegev inimene, nagu teda novelliski kujutatakse. Muidugi on siia hea osa juurde luuletatud. Nii näiteks kudus Pärna isa kõrvalteenistusena kangaid, mille varal külas oli raske raha korjata, aga külajutu peategelane rikastub kauplemise teel. Lahvardi Kristjan ongi jutus peituva põhiidee kandja. Vabaks pärisperemeheks saamise seab ta endale eluülesandeks ja saab sellega

kergesti toime. Ta on mõtleja, ettevõtlik, edasipüüdja ning kindlameelne mees, kes ei tagane naljalt oma ettevõttest. Kuid veel teravamalt on kujutatud ta mõrsja Metsavahi Leenu karakter. Ehk küll „saksa orja ja kurja hundi" tütar, on ta emalt ja kihelkonnakoolist omandanud õige vaate talurahva elu kohta: talupojad on täied sidrunid, kellest igaüks oma tahtmise järgi mahla välja pigistab. Sellest seisukorrast pole muidu pääsemist, kui vaja talud osta päriseks. Nii on Leenu pärisperemehe-aate algataja. Veel enam, ta näitab ka Kristjanile tee kätte, mis ta viib sihile, ja hoiatab eksisammude eest. Ja kui peent taktikat avaldab Leenu siis, kui on tarvis vastikust Saulist vabaneda ja võita vanemate nõustumist, et lahendada keerdsõlm: Saulile avalikult vanemate poolt lubatud ja Kristjaniga salaja kihlatud. Idealistliku elukäsitusega ja jutustise põhiideega ei seisa täiesti kokkukõlas see võte keerdsõlme lahendusel, et Tõmmil lastakse kinni maksta väimehe talu ostuvõlg [2]). Jutustisel on ka väärtusi oludekujutuse suhtes. Pärn annab siin üsna õige pildi Eesti talurahva elust läinud sajandi kolmandal veerandil, nimelt sellest ajast, millal rendiperemehed hakkasid ostma päriskohti. Et läbiviidav idee oleks meeldivam, on „oma toa" omandamine jutustises tehtud kergeks ja pisut idealiseeritud algavat pärisperemehepõlve. Samuti tuleb lõpplauset „Oma tuba on püha koht ja oma luba jumalik olemine selles" käsitada tuleviku-aatena, mis siin seatakse eestlasele eesmärgiks.

Jumala abiga omast jõust.

Veel kolmanda jutustise toob Pärn talurahva elust: *Jumala abiga omast jõust* (1884). Selles näidatakse, millisel teel ka kõige viletsam ja vaesem saunalaps võib tõusta pärisperemeheks: vaja töötada ja paluda Jumalat. Idee on sel umbes sama, mis eelmises külajutus, kuid noorele pärisperemehele ei ole siin abiks tuline ja tark ning jõukas peretütar nagu Metsavahi Leenu, vaid saunast toodud vaeslaps, „kel kätes enam rikkust kui kirstus". Seegi jutustis põhjeneb tõelisil andmeil. Kõrvalmärkuses avaldab Pärn nõuande, et pärisperemehed peaksid oma kapitalid ühendama, omandama mõisad, neid tükeldama ja siis paraja hinna eest maasoovijaile edasi müüma. Nii võiksid eestlased suuremal hulgal täiesti omast jõust jõuda haljale oksale.

Jutustised eesti linlastest.

Eesti linlaste elu kujutab Pärn novellides *Wilhelm* (1878), *Lahtine aken* (1882) ja *Head sõbrad* (1883). Kaks viimast on

[2]) Arno Raag, Jakob Pärna elu ja töö. Eesti Kirjandus 1926, nr. 8—10.

kirjutatud sel ajal, millal Pärn ise linnarahva keskel liikus ja katsus linnas soetada „oma tuba". *Lahtises aknas* kujutellakse Tallinna eesti käsitööliste elu ja *Heades sõprades* Tartu „Vanemuise" seltskonda ning paari eeskujulikku eesti kaupmeest, kes otsustavad asutada kaupmeeste-seltsi, et eestlased ka kauplemises tõuseksid kodumaa muulastega võrdsele järjele. Idülllilised pildid, mis siin öeldakse võetud olevat olevikust, tõepoolest aga seatakse tulevastele eesti kodanikkudele tähiseks, on kahvatud varjukujud. Juba siin algatatakse mõte, et „hariduse austamiseks ja rumaluse põlgamise täheks" peaks haritud eesti seltskond end eraldama lihtrahvast, sest selleaegses „Vanemuises" olnud haritlased ja teenijad tüdrukud ning talunaised „nagu puder ja kört segamini",

Eelmiste jutustistega sarnaneb sisult *Uni ei anna uuta kuube* („Sakala" 1879), milles kerjav vaeslaps tõuseb rikkaks kaupmeheks. Ta eesmärgiks on meelde tuletada, et küla ja linn peaksid elama leplikult, kuid leppimist tegelikult ei kujutata. Sammu heroilise romantika poole astub Pärn jutustises *Üksainus tütar* („Sakala" 1879), milles eesti peretütar kuulsustub kangelasteoga ja abiellub Soomest pärit oleva nimeka kodanikuga.

Jutustised eesti mõisnikest.

Kuna oma rahva seas juba tarvilikuks peeti seisuste vaheseinu rajada, jooksevad rahvuslikud võitlejad nende vaheseinte vastu tormi, mis lahutasid eestlast sakslastest. Seda näeme selgesti neis Pärna juttudes, milles esinevad eesti mõisnikud.

Juhan ja Adele.

Jutustises *Juhan ja Adele* (1879) „ei küsi armastus seisuse järele".

Siin on peategelasteks Tangu Juhan, täna poiss alevist, ja mõisnikutütar Adele. Nende seisuslikke vaheseinu tasandab Pärn sel teel, et laseb Juhanil lühikese aja kestel teha ärimehena suurt karjääri, tõusta kaubamaja juhatajaks, ja Adele vanemate mõisa õnnetuste tõttu langeda võlgadesse. Armastusest Juhani vastu lükkab Adele tagasi krahvliku kosija. Juhanit ei võida endale Londoni miljonäri ainus tütar Liine, ta jääb ustavaks Adelele. Uhke krahv kosib aga sama miljonäri tütre. Tangu Juhani lapsed tõusevad aadliseisusse.

Sündmustiku peajooned olevat Pärn saanud oma isa suust. Sarnased jutud on rahvasuus küll mitmel pool liikumas ja neis on niipalju tõtt, et ükski mõisnik pole maha kukkunud taevast, vaid et nende esivanemad kõik aja jooksul on tõusnud lihtrahva hulgast teiste õlgadele. Need lood on lugejale sama imelikud ja armsad nagu jutud kerjustest ja karjapoistest, kellest saanud kuningaile väimehi. Kuid mitte aine ise ei tee sääraseid lugusid muinasjutuks, vaid aine käsitlus, nimelt et kõik sünnib imelikul,

põhjendamatul viisil. Sellest muinasjutu-laadist on ka Pärn oma jutustisse palju alale jätnud. Siin ei põhjendata, miks ja kuidas tegelased selle või teise sammu oma elus oleksid võinud astuda, vaid me näeme hulk iluvärvilisi pilte, mis isamaaline kirjanik esitanud rahvale meeleülenduseks, viibime nagu imedemaal, kus aina ilutsetakse ja ustakse ja mitte ei targutata. Sellest siis see nähtus tulebki, et *Juhan ja Adele,* mis sisaldab palju psühholoogilisi ja ajaloolisi võimatusi (näiteks miljonäri tütre Liine armumine Juhanisse), võis saada Pärna tuttavamaks ja rahvakuulsamaks jutuks — armastus ei küsinud ka jutustise „seisuse" järele. Kuna kirjanikul siin tüüpide loomisel puudusid tõsielulised kujud, pidi ta neid ise vabalt luuletama, mis aga ei ole õnnestunud. Seepärast ilmnebki tegelaste karakteristikas verevaesus ja mehaaniline kujutusviis.

Must kuub.

Tangu Juhan tõuseb saksa aadliga ühesugusele tasemele, aga sulab sellesse. Selline võimalus äratab seni halvakspeetud eestlases muidugi lugupidamist, kuid ülenemisest, nagu seda näeme Tangu Juhani eluloost, pole rahvusel ometi kasu. Järgmises jutustises *Must kuub* (1883) astub kirjanik sammu edasi. Ta küsib: „Kui igal rahval on oma härrad ja preilnad, miks ei peaks neid siis olema eesti rahval?" Seepärast esiteleb ta siin eesti aulasi, kes küll tõusnud kõrgemaisse seltskonna kihtidesse, aga siiski jäänud eestlasiks, sest et natsionaalne rõivas „must kuub" neid lahutab saksa aadlist. Nõnda põhjendavad nad eesti rahvusliku mõisnikuseisuse. *Must kuub* on Pärna pikem jutustis, ideerikkam ja paremini välja töötatud kui mitmed teised teosed. Siin osatatakse kaunis laialt juba eesti pärisperemeeste põlve, kodumaa ühiselu olusid ja poliitikaküsimusi. Oma laiema raami tõttu kuulub ta romaanide liiki.

P. kihelkonnas Viljandimaal elav Tiit Visnapuu võib ennast lugeda esimeste päriskohaostjate kilda. Tubli ja hoolsa põllumehena on ta jõudnud jõukale elujärjele, on üks nendest, kes rikkuse poolest kaalub üles mõnegi mõisniku, kuid sealjuures on ta jäänud alandlikuks ja jumalakartlikuks. Tema vanem poeg Juhan ei peatu enne õppimises, kui Tartu ülikool läbi käidud ja saadud arstiteaduse doktoriks. Tütar Marie on lõpetanud Viljandi saksa kõrgema tütarlastekooli, kuid armastab siiski eesti keelt ja rahvust. Sellepärast ta ongi noorele parunile Oskar von H-le vormlikult andnud korvi. Pärast õpingute lõpetamist võtab Juhan Visnapuu kodumaal teekonna ette, et tundma õppida sugurahva elu ja olu. See ilus ja tark mees äratab igalpool oma käitumisega ja tegudega imestust, ka kirjanik ise vaatab ilutsevalt ja aukartusega selle ideaali poole üles. Läänemaa rannas tõmbas noor tohter merelaineist uppunud neiu välja ja äratas ta ellu. Nagu varsti selgus, oli see parunitütar Ada von H., eespoolnimetatud parun Oskari õde, kes Virtsust Haapsalu poole sõites marutuule tõukel kukkunud kiprisillalt merre. Parunipreili pahandab küll, miks päästja noormees tema märjad riided ning

pesu seljast võtnud ja teda rõivastanud talunaise kareda särgi ja eesti musta kuuega, kuid ta peab noorele tohtrile andestama selle vabaduse. Sellest hoolimata et Juhan on selle rahva laps, kes iga päev ta isa välju künnab ja keda isa ühtelugu sõimab, sellest hoolimata et rikas ja tark vürst N. tahab kosida Adat, ei või ta enam unustada dr. Visnapuud, vaid pakub parajal juhul talle ise oma käe ja südame. Ongi pagana poiss see Visnapuu. Muhu saarel rännates lõikas ta jaamapidaja tüdrukul puupulga jalast, avas kellelgi talutaadil kurgu alt paise, mis ähvardas mehel matta hinge, arstis Muhu kiriksanda tütre terveks ja ei võtnud kelleltki tasu. Kuna kodumaal tohtrile, kes pole korporant, ei leidu tööpõldu, asub ta Peterburisse. Siin on palju tõbesid, siin on arstide kullaauk. Peterburis otsib ka Ada von H. tema üles ja kordab oma südameigatsusi. Visnapuu annab siin järelejooksvale saksa aadlipreilile korvi, meelde tuletades, et eesti must kuub on neile vaheseinaks. Visnapuule oli eesti aulaste sekka tõusnud neiu kodumaalt meelde jäänud, eesti mõisniku tütar Liina Lepik, kelle vend Kaarel Visnapuuga ühel ajal Tartus studeerinud ja õppinud advokaadiks. Mats Lepik, S. mõisa omanik Viljandimaal, on oma lastele andnud hea koolihariduse ja nende peale ei ole ta mitte vähe uhke. Mats tahtis nimelt, et ta poeg ja tulevane mõisapärija kosiks mõne saksa mõisniku tütre ja varsti tõuseks parun F. ja S. taoliseks rüütliks. Sellele mõttele kaldub esiti ka Kaarli ema Epp, kuid poeg seletab, et mõisaostmisega ja suurtsugu naise võtmisega veel ei saa omandada mõisniku õigusi. Parem olevat kosida haritud eesti neiu. Kui eesti soost mõisnik juba pääseb maapäevale, küllap ta omandab siis lõpuks ka aadliseisuse. Mats lepib sellega, et Kaarel läheb kosja pärisperemehe Tiit Visnapuu tütrele Mariele. Siin võetakse ta muidugi kahel käel vastu. Kuna Tiit ja Mats juba olid saamas langudeks, polnud dr. Visnapuul enam raske kosida Liinat. Nõnda püüavad Visnapuud ja Lepikud oma rahvusest kinni hoides ja toetudes oma sisemisele väärtusele, Eestis luua ülemat seisust. Ja saksa aadel tunnistabki neid oma vääriliseks. Vürst N., kes abiellunud Ada von H-ga, kutsub dr. Visnapuu endale perekonna-arstiks. Kaks noorpaari lähevad vürsti kulul välismaa-reisule. Kord tulevad vanale Tiidule Peterburist külalised: poeg Juhan oma prouaga ja nende sõber vürst N. oma abikaasaga. Eesti musta kuube Tiidu seljas nähes hüüab vürstinna: „Elagu meie tohtrihärra ja tema aus isa oma musta kuuega ja kaevaku musta kuue mehed ikka enam ja enam kulda mullast!“

Eesti olud rahvusromantilises valguses.

Romaanis avaneb tore lepitusvaade meie maa rahvuste vahel, siin kangastub ärkamisajal püstitatud tuleviku-ideaal: eestlaste ühesugusus ja üheõiguslus sakslastega. Seepärast hüüabki kirjanik: „Rahu maa peal!“ kui Ada von H. ja Juhan Visnapuu said sõpradeks. Aadliseisus näis ärkamisaja tegelastele olevat nii meelitav, nii austav ja vabastav, et nad oma rahvale vähemalt luuleski lõid seesuguse seisuse. Rahva põlvele loodeti sellest parandust, et saksa suurniku asemele astub eesti suurnik, kes end rahvast ei eralda, „piima pealt ei riisu koort endale“, nagu teinud saksa aadel, vaid saab rahvale ja maale soolaks. Eesti tohtrid ja advokaadid olid sel ajal veel tuleviku-inimesed, kuid nende esinemine üksi ei tee veel Pärna romaani romantiliseks — sellised mehed on meil nüüd igapäevased nähtused —, vaid rahvusromantism väljendub selles imelises ausäras, selles vaimukülluses ja haridusetäiuses, millesse need tuleviku-inimesed jutustises seatakse, millega nad põlise aadli imponde-

rabiiliad üles kaaluvad ning kõik eelarvused eneste kohta hävitavad, mis tõsielus meil hästi ei taha tõestuda. See on rahvusromantika, mille valguses näeme eesti rahvast Pärna romaanis, kuid see romantism seisab didaktika tähe all. Pärn paneb enam rõhku ideede rohkusele kui nende kuulutamise kunstile. Kui ideede kuulutus enam ei mahu tegelastele suhu, astub kirjanik ise vahele ja hakkab õpetama. Me ei saa võtta *Musta kuube* elava teosena, sest Pärn pole talle andnud kunstilist väärtust. Pigemini käsitame teda arengu dokumendina, mis esindab eesti kirjandusloos algelise romaani katset.

Kokkuvõte.

Pärna jututoodangul oli omal ajal suur edu. Pärn oli üldiselt tunnustatud kirjanik, kelle teoste ilmumist tervitati soojalt. Patriootilisi ideid levitab ta ilmekais elupiltides, kõige enam aga jututegelaste idealiseeritud elukäigu kujutuse ja õpetavate sõnade varal. Oma laialdase ideestikuga levitab ta kõlblat ning majanduslikku idealismi, osatab kogu rahva elu ja olu. Ta jutustised on komponeeritud iseseisvalt. Mõne jutu faabula ja tüübid on Pärn võtnud otse oma ümbrusest ja neid idealiseerides ümber kujundanud. Seega kajastavad ta jutud rahva elu. Rahva elukorra kirjeldistest on tsensor käsikirjades mõndagi kustutanud. Pärna kirjandustooline tähendus seisab selles, et ta mõjustas tugevasti rahva ideoloogiat. Ammutades aineid eesti elust, oma lähemast ümbrusest, avaldub siin õige vaatesuund, millel võib põhjeneda rahvusliku kirjanduse romaan. Sündmustiku ülesehitamises on Pärn Koidulast iseseisvam ja osavam, kuid individuaal-psühholoogilises põhjenduses ja karakterite joonistuses temast nõrgem. Pärn ei ole viljelnud Koidula valitud ja peenemaitselist proosastiili suunda, vaid läheneb Jannseni rahvapärasele realistlikule väljendusviisile, lubades endale vahel maotuid ning labaseid kõnekäände, ilma et oleks omanud Jannseni sütitavat huumorit.

Kaasaegsed jutukirjanikud.

Pärna kõrval esinevad kaasaegsete jutukirjanikkudena veel L. Suburg ja M. Põdder. Nemadki on Jakobsoni sõbrad ja kaastöölised, pooldavad liberaalset mõtteviisi, aga ilukirjanikena seisavad tagaplaanil. Suburgi jutustistes tungib esile ideoloogiline külg, kuna Põdra omad avaldavad rohkem kirjanduslikke kalduvusi.

Suburgi elust.

Lilli Caroline Suburg sündis 20. juulil (1. aug.) 1842 Rõusa mõisas Uue-Vändras aidamehe tütrena. Hiljem sai ta isa Vana-Vändra mõisavalitsejaks ja rentnikuks ja kogus

endale niipalju varandust, et võis anda tütrele Pärnu saksa kõrgemas tütarlastekoolis hea hariduse. Pärast kooli lõpetamist hakkas Lilli kodus õpetama oma nooremaid õdesid-vendi. Vaheajal oli isa omandanud Vana-Vändra lähedal oleva Waldburgi karjamõisa. Siin metsaüksilduses püüdis Lilli Suburg end edasi harida kirjanduse abil. Ta luges David Strauss'i, John Mill'i ja Malthus'e teoseid ning sattus nende mõjustusel siseheitlusse. Liberaalsele mõtteviisile ette valmistatud, puutus Suburg kokku C. R. Jakobsoniga, kui see täitis oma venna asemel Vändras vallakirjutaja kohuseid. Varsti omandas ta ka Jakobsoni poliitilised vaated. Jakobson soovis, et Suburg oma suguõdede kasuks midagi kirjutaks, et hüüda oma rahva rüppe tagasi neid, kes ähvardasid kaduda kõrgemaisse saksa seltskonna kihtidesse. Lilli Suburg asutas 1880 Pärnusse tütarlastekooli, mis varsti üle viidi Viljandisse ja seal töötas kümmekond aastaid. Siin asutas Suburg eesti naisterahvale kuukirja „Linda" (1887), milles kaitses naisterahva õigusi ja pakkus talle eluteel juhatusi. Hiljem muutus „Linda" perekonnaleheks. Eksalteeritud südidus ja vaimustus, millega Suburg naisterahva õiguste eest välja astus, tekitas esiotsa pilkamist, sigitas laimu. See tegi avaliku tegelase meele kibedaks, iga arvustuse vastu hellikuks ning usaldamatuks. Elu lõpujärgu veetis Suburg Hoomuli valla Egeri talus oma kasutütre juures. Ta suri 7. veebr. 1923. Eesti Naisliit ehtis esimese eesti naisõiguslase hauda nägusa mälestusmärgiga.

Liina. Suburg kuulub C. R. Jakobsoni lähemasse isiklikku sõpruskonda. Ilma et ta enesel oleks tundnud olevat kirjaniku-annet, andis ta Jakobsoni pealekäimistele järele ja asus tööle rahvuskirjanikuna ja -pedagoogina. Ta sulest ilmusid *Liina, Eesti tütarlapse elulugu* (1877) ja *Maarja ja Eeva* (1881). *Mõlemad,* nagu ka hiljem „Postimehes" (1900) avaldatud *Linda, rahvatütar,* kes Grenzsteini „Rahvapojale" otse vastu seatud, on puhtad tendentsjutud. Liina ei ole keegi muu kui autor ise. Selles näidatakse, kuidas eesti laps, keda linna koolis püütakse saksastada, siiski võib jääda eestlaseks. Liina on mõisavalitseja tütar, kasvab mõisahärra laste hulgas üles. Ta esimene mänguseltsiline, mõisasepa poeg Jaan, peab jääma Liinast eemale, sest et see leidnud uusi paremaid sõpru. Liina käib mõisahärra lastega üheskoos linnas koolis, seltsib sakslastega, võtab nende rõõmudest ja muredest osa. Kord kuuleb Liina juttu eesti rahva kurvast minevikust, näeb oma vana isa käivat palja päi sakste taga. See äratab tütarlapses eestlase täiel jõul ellu. Kui saksa soost kõrgestiharitud peigmees teda tuleb kosima, lükkab ta selle tagasi ja jääb koju oma vanemaid teenima. On saatus hiljem ta kokku viinud noorpõlvesõbra sepapoeg Jaaniga, siis abi-

ellub ta sellega. Jaan ja Liina omandavad mõisa. Sellele vaatamata et jutustis *Liina* osutub üldsõnaliseks konspektiks, millel vähe kirjanduslikku väärtust, äratas ta oma sihi, nimelt rahvusliku põhi-idee pärast, laialdast tähelepanu ning tekitas saksa ajakirjanduses ja seltskonnas palju ärevust ning pealekäimist, nii et Jakobson tema eest pidi välja astuma. Varsti ilmus jutustis teises trükis ja tõlgiti ka soome keelde. Tsensor on käsikirjast kustutanud need kohad, kus kirjeldati talurahva viletsat elujärge ja väljapääsematut olukorda ning põhjendati Liina meelsuse muutust sakslaste vastu.

Maarja ja Eeva on õieti vastus sakslaste etteheidetele ja pealekäimistele *Liina* ilmumise puhul. Sakslaste arvustus süüdistas Suburgi, kelles ta haistis „Jakobsoni saadanlikku vaimu", et Suburg alandavat armastust rahvusliku tundmuse alla, kuna ometi armastus vääravat kõik teised tundmused. Jutustises *Maarja ja Eeva* tõendatakse, et haridus on see, mis maha kisub kõik seisuse vaheseinad, võimaldab seisuste vahel vastastikust lugupidamist, nivelleerib rahvusi ja seisusi. *Maarja ja Eeva*

Haritud edumeelse naisena oli protestihimulisel Suburgil teisteski kirjatöis küllalt südidust välja astuda kahepalgelise vagaduse, joomatõve ja eriti naisterahva seltskondliku allasurumise vastu. Seda teeb ta suure vaimustusõhinaga ja tüsedusega, kuid vahel närvlikult, eksalteeritult, teravalt ja torkavalt. Sügavat mõju avaldas näit. Suburgi lühike, kuid tungiv rahvuslik ja sotsiaalpoliitiline võhiku-jutlus „Sakala kalendris" 1880: „J ä r e l e a n d a j a k i n d l a k s j ä ä d a, o n s u u r k u n s t n i k, k e s s e d a m õ i s t a b õ i g e l a j a l!"

Maksimilian Põdder sündis 1. juulil (19. juunil) 1852 Rõika vabrikus kooliõpetaja pojana, käis Tartu gümnaasiumis ja õppis Tartu ülikoolis esmalt usuteadust, siis arstiteadust, millega ta aga ei jõudnud lõpule. Esmalt pidas ta kodukooliõpetaja ametit, hiljem oli tegev eesti ajalehtede toimetuses. Suri 15. (2.) okt. 1905. M. Põdder.

Põdder rikastas eesti kirjandust peaasjalikult väärtuslikkude tõlgetega, nagu Pantenius'e *Jumala maakeses,* Jules Verne'i *Viieteistkümneaastane kapten,* osalt ka Tolstoi *Sõda ja rahu.* Põdder tõlkis hoolsasti ja ladusasti. Tema algupärastest jutustistest küünib esile *Bob Ellerhein* — ilmunud „Sakalas" 1878. Robert ehk Bob Ellerhein on eesti haritlasetüüp rahvuslikust ärkamisajast. Siin kujutatakse üliõpilaste elu ja vaateid. Kit-

saste olude pärast sunnitud kodumaalt lahkuma, siirdub Bob Ellerhein Venemaale, leiab sealt lahedamat edasisaamist ja teeb karjääri — idee, mis nii mõnelgi eesti haritlasel oli elus juhtivaks täheks.

Mihkel Veske.

Kaks eestimeelset algatust.

Eesti rahvustunde ja rahvusliku meelsuse äratusel on kahel mehel ses suhtes nimetamisväärseid teeneid, et nad rahvuskultuurilisi püüdeid ka tegelikult on ellu viinud. Linnutaja taotles parandada rahva saksastatud muusikalist maitset, tuues eesti lauluvarasse, eriti viisidesse, eestipärasust. Mihkel Veske teeb katset nõjatada eesti kunstlüürikat omapärasele rahvalaulu toonile. Ta esines luuletistega, milles kajastus Eesti ärkamisaja meeleolu peaaegu naiivsuse alglätteni ulatuvas värskuses.

Veske elulugu.

Mihkel Veske elutee oli algusest lõpuni okkaline. Ta sündis 28. (16.) jaan. 1843 Holstres Veske talus. Juba lapse-eas tuli tal karjasena iseendale teenida elatist. Pulleritsu koolmeister Adamson, kelle juurde Veske viidi kooli, märkas peagi õpilase huruldasi andeid, äratas teda hoolsale õppimisele ja juhatas ta Paistu kihelkonnakooli. Isa surmaga kadusid needki vähesed heledad tähed, mis seni valgustanud Veske elurada. Alaealine poisikene ei jõudnud end suvisest karjasepalgast talvel elatada ega koolitada. Ta kannatas puudust, sai maitseda kibedat armuleiba ja tunda heategevuse alandust. Kui vahel leivakott tühjenes, aitas kihelkonna-koolipoiss Paistu kirikuõpetaja teenijaid nende tööde juures ja need andsid talle õpetaja köögist ülejäänud palukesi. Kui Veske kord jälle kirikumõisa ahju küttis ja sealjuures õpetaja Hanseni kreeka keele grammatikat, mis ta kirjutuslaualt võtnud silmitseda, pihus hoidis, ärganud sisseastuval õpetajal mõte koolitada õpihimulist poissi misjonäriks. Sellekohase ettepaneku peale vastas Veske, et ta läheks kas või maailma otsa, kui aga kätte saaks kõik keeled ja tarkused. Nüüd

hakkas kirikuõpetaja Hansen Vesket ja paari teist noormeest valmistama misjonärikutsele. Enne oli neil vaja astuda gümnaasiumi õppima vanu keeli ja saama üldist haridust. Hanseni soovitusel võttis prof. A. Oettingen Mihkel Veske oma hoole alla ja tegi talle võimalikuks 1863. a. astuda vabakuulajana Tartu gümnaasiumi. Oli gümnaasiumi eelviimne klass juba läbi õpitud, saadeti Veske 1866 Leipzigi misjonikooli. Siin oli majakord vali. Uuem kirjandus ja ilmlik vaimuvara hoiti kasvandikest eemal, isegi Schilleri ja Goethe teosed. Veske püüdis siiski kustutada oma õpihimu, tellis kodumaa sõprade abil enesele teaduslikke raamatuid ja ajakirju. Kui koolidirektor seda märkas, otsiti Veske raamatukast läbi ja leiti sealt muuseas vabameelse balti literaadi Garlieb Merkel'i kirjatöid. Sel põhjusel anti Veskele noomitus, ta olevat tänamatu oma heategijate vastu ja tahtvat saada ilmlikuks inimeseks. Eesmärk, mis Veskele asetatud, ja eriti abinõud, mille varal teda juhiti sinnapoole, ei suutnud rahuldada teadushimulist noormeest. Armastus kodumaa ja sugurahva vastu ei lasknud teda minna Indiasse misjonäriks. Ta tahtis niisuguseid teadmusi omandada, mille abil oleks võinud kasu saata sugurahvale. Kui Veskelt nõuti ilmlikkude raamatute väljaandmist, vastas ta, et tema ei olevat ennast ära müünud misjonikoolile. Vahejuhtumi tagajärg oli see, et Veske veel samal päeval lahkus misjonikoolist. Kaks Leipzigi ülikooli professorit, kes laenanud Veskele raamatuid, aitasid teda ettevalmistusel ülikooli. 1867 hakkas Veske Leipzigi ülikoolis õppima võrdlevat keeleteadust. Nüüd pidi Veske võitlema ainelise puudusega, sest kodumaa vaimulikud sõbrad, olles petetud lootustes, keeldusid abistamisest. Noore eestlase virkus ja hool täitis Leipzigi professoreid imestusega. Professor Brockhaus kirjutas Kreutzwaldile, et otse liigutav olevat vaadata, millise vaimustusega Veske asub teaduseallikate kallale. Professorid avaldavad soovi, et noormehele antaks rahalist abi. Ühtlasi palub Brockhaus endale viiteid, mis sihis tuleks juhtida Veske õpinguid [1]). Kreutzwaldi algatusel pannakse kodumaal toime rahakorjandus edasipüüdva noore keeleteadlase kasuks, kuid see pisut, mis siin kokku pandi, ei suutnud Vesket Leipzigis hoida vee peal, ehk küll ta elutarvidused olid ülivähesed. Sealjuures lastakse professoreil Vesket hoiatada, „et ta igast õiest ei pea käima maiustamas, sest tal olevat vähem otsustamisvõimet kui fantaasiat [2]). Sangviinilise temperamendi omanikuna oli Veske ülihell väliste mõjude vastuvõtul. Ta laskis end kergesti veenda, tal polnud meelekindlust ega püsivust. Impulsiivse loomusena andus ta teatavale ideele kergesti ja siis ei seisnud ta enam enda võimuses. Seepärast polnud kodumaa sõprade hoiatus ülearune. Viimaks tulid Veskele jälle võõrad

[1]) G. Blumberg J. Hurdale 13. mail 1868.
[2]) G. Blumberg J. Hurdale 29. mail 1868.

appi. Professor Leskien'il õnnestus Vene saatkonna abil suurvürstinna Helena Pavlovnalt, kes viibis sel ajal Dresdenis, saada Veskele abiraha kogu õpingute-ajaks. Nüüd võis Veske muretult töötada. Kuus aastat õppis ta hoolsasti, omandas teadmusi 16 keele grammatikas, uuris põhjalikumalt soome sugu keeli ja sanskritti. Lõpetades ülikooli kursuse, omandas ta võrdlevas keeleteaduses doktorikraadi, kusjuures ta oli valinud soome sugu keelte võrdlevast grammatikast oma väitekirja teema [3]).

1873 asus dr. M. Veske kodumaale. Siin hakkas ta 1875 Tartu ülikoolis eesti keele lektoriks. Teada saades, et Veske Saksa-Prantsuse sõja puhul Leipzigis korjanud andeid saksa haavatute heaks, tõotasid balti sakslased teda teha professoriks, kui ta ei muuda oma arvamusi Balti olude kohta. Ei soovitud sedagi, et Veske keelemurrete uurimiseks läheks rahva sekka, vaid ta pidavat istuma vagusi Tartus ja koostama saksa-eesti sõnaraamatu [4]). Kuid Veske arvas siiski tarvilikuks enne kõike eesti murdeid üles tähendada ja grammatiliselt läbi töötada. Rahvaga kokku puutudes sattus Veske peagi poliitiliste võitluste keerisesse. Esmalt astus ta Jakobsoni mõtete vastu välja, aga kui Hurt lõi Jakobsonist lahku, pidas Veske tarvilikuks oma seisukohta muuta. Pärast Jakobsoni surma pani vabameelne erakond oma lootuse Veske peale, kuid poliitikuks ei olnud Veskel annet. Ta püüdis täita kõikide tahtmist ja killustas oma jõudu. Manassein'i revideerimise puhul hoolitses Veske selle eest, et rahvas avaldaks oma õigeid soove. Kuna palk oli väike, pidi Veske palju jõudu kulutama tunniandmisega, mis teda takistas teaduslikus töös. Ülikooli poolt saadeti teda mitu korda teaduslikkudele reisudele. Nii käis ta 1885—1886 Ungaris täiendamas oma teadmisi ja lootis nüüd kodumaa ülikooli juures saada eesti keele professori kohta. Kuid see professuur jäi asutamata ja Veske nimetati Kaasani ülikooli soome sugu keelte professoriks. Tal tuli loenguid pidada vene keeles, milles oli harjumata. Kuid Veske võitis sellegi raskuse, käis pealegi tšeremisside ja votjakite keelt, kombeid ja rahvaluulet uurimas ja tegi usinalt teaduslikku tööd, mille vilja ta avaldas trükis [5]). 16. (4.) mail 1890 suri ta järsku südamerabandusse ja maeti Kaasani kalmistule. Sealt toodi ta põrm kodumaale tagasi ja maeti samal aastal Tartu ülikooli surnuaeda kodumaa mulda. Tänulik sugurahvas ehtis ta haua nägusa mälestussambaga.

Psüühilised ajed.

Veske eluliikumise ideeliseks jõuks on tahe ravida eesti meelt ja keelt. Selle kasuks loobub ta korduvalt isiklikust hüvangust. Luuletamist soodustab tal lapselik naiivsus, kuid

---

[3]) M. Weske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes. Leipzig, 1873.

[4]) Prof. dr. Mihkel Veske, tema elulugu ja surm. Valgus 1890, nr. 21 j.

[5]) М. Веске, Славяно-финскія культурныя отношенія. Казань, 1890.

ideede teostamist takistab reaalse elutunde puudus. Veske tegevus liikus põleva teadusejanu, spontaanse uurimisinnu ja kohmaka saamatuse ning hajameelsuse vahel. Üritusi oli tal palju, kuid lõpule viis neist vähe.

Veske keeleteadlasena.

Veske oli esimene eesti soost õpetlane soome-ugri keelte uurimise alal. Meie seniseist keelemeistreist erineb Veske selles, et hakkab eesti keele uurimisel kasustama ajaloolist meetodit ja seab oma õppelausetele aluseks soome sugu keelte uurimused. Soome keel, ütleb Veske, on häälikute poolest vanem ja täielikum. Eestikeelsed sõnad olnud vanasti suurelt osalt sama pikad, nagu nad praegu on soome keeles. Aegamööda on eesti sõnad lühenenud ja neid kokku tõmmatud. See toimus kindlate keelereeglite põhjal. Vanematest sõnavormidest saadavat uuemaile tarvilikku seletust. Vanemaid sõnavorme leidub ka eesti keeles eneses, nimelt murretes. Seepärast liikus Veske meelsasti rahva keskel, matkas Kodaveres, Tormas, Alutaguses, Vändras, Põlvas ja Vastseliinas ning püüdis tutvuda kuuldud murretega. Ta omas imeterava kõrva murdeliste vahede ja erinevuste kuulmiseks ja osavuse nende ülestähendamiseks. Veske eestikeelseist teaduslikest kirjatöist on tähtsaim *Eesti keele healteõpetus*, mis ilmus 1879 eriraamatuna. Ta tähendus seisab selles, et Veske siin eritles eesti häälikute kolm pikkusjärku e. väldet ja nõnda põhjalikumalt valgustas tüvemuutmist ning õigekirjutust, kui see oli sündinud tänini. Ka näitas Veske, kuidas tuleb teaduslikes kirjatöis üles tähendada kolme väldet, näit.: ani — sãni (jalas) — (istu) sâni; kidsi — kitse (poeg) — (kaks) kittse. Silmapaistvamaks uuenduseks Veske kirjaviisis, mis omal ajal oli kaunis laialt tarvitusel, nimetame veel seda, et Veske Kesk-Tallinnamaa murde põhjal ja soome keele eeskujul lühikese tüve-täishääliku, mille järelt kaob kaashäälik, enamasti jättis muutmata ja kirjutas näiteks: lugema — luen, viga — via, sugu — suo. Üldse märkame Veske seletustes püüet õigekirjutust lähendada rahva kõnekeelele, kuid kahjuks oli Veske õigekirjutus sama vankuv nagu murded ise. Murrete uurimisel korjas ta Virumaalt hulga väärtuslikke regivärsse, mis ilmusid trükist nime all *Eesti rahvalaulud* I ja II (1879 ja 1883).

Veske avalik tegevus.

Eesti avalikust elust võttis Veske elavalt osa, oli kauemat aega Eesti Kirjameeste Seltsi abiesimees, teotses poliitika alal C. R. Jakobsoni vaimus. Pakitsevas rahvameelsuses ja suures

vastutulelikkuses laskis ta end valida „Linda" laevaseltsi Tartu volinikuks ja kaubalao juhatajaks, milleks hajameelsel ja majanduslikes asjus saamatul õpetlasel polnud annet ega kogemusi. Tagajärg oli hale. 1884 andis Veske välja kuukirja „Oma Maa", milles tahtis appi tulla koolidele ja rahva keskel levitada niisuguseid teadmusi, mida ei pakkunud keskkoolid. Ses ajakirjas tutvustas ta lugejaskonda Eesti kodumaaga ja selle ajalooga, eesti keelega ja rahva vaimuvaraga, ühtlasi aga püüdis ta „hoolt kanda, et võõras Venemaa saaks meile oma maaks, armsaks kodumaaks". Eesti-Vene lähenduseks tõi ta „Oma Maas" hulga tõlkeid Vene tähtsamate kirjanikkude teostest, teateid Venemaast, rahvast ja tema ajaloost. „Oma Maa" väljaandmiseks palus ta venelastelt toetustki.

Veske lüürikuna.

Veske oli andekas luuletaja. Tegeliku eluga ei teinud ta suuremat tegemist, vaid elas oma unistustele ja aadetele. Vaimukurnavast uurimistööst hoolimata jäi ta naiivseks looduslapseks. Just oma luuletistega on ta endale võitnud rahva südame ja eesti luuletajate ridades omandanud nähtava koha. Veske muus ärkas vara. Juba Tartus gümnaasiumi õpilasena viis Veske oma esimesi luuletooteid näha G. Blumberg'ile ja palus, et see nad saadaks Kreutzwaldile ja Hurdale parandamiseks, sest autoril olnud suur lust neid avaldada trükis [6]). Et priiusejuubel eestlastel mõjuvalt äratanud lauluindu, ilusatest lauluviisidest aga Veske arvas olevat puudus, tahtis ta suurendada rahva lauluvara ja andis välja 1874 *Laulud viisidega.* See oli tekstiraamat nagu Jannseni *Eesti laulik,* kuna viisiraamat pidi ilmuma hiljem ja tooma nimelt häid ja ilusaid välismaa viise, mille alla Veske vabalt luuletanud sõnad. Kuid tõotatud välismaa ilusad lauluviisid jättis Veske siiski avaldamata. Vist oli ta Jakobsoni uute noodiraamatute mõjul, mis sisaldasid soome ning vanu eesti rahvaviise, jõudnud paremale ja õigemale otsusele. Kuigi Veske nooremas eas Jannseni kombel eesolevale meeldivale viisile sõnad alla seadis ja saksa vanemast lüürikast laskis end mõjustada, erineb hiljemini ta luulekarakter niihästi Jannseni kui ka teiste vanemate laulikute omast. Nagu saksa romantikud minevikuharrastuses jäljendavad oma rahvalaulu tooni ja nõjatuvad rahvaviisidele [7]), nõnda andub Veskegi vana eesti rahvalaulu

---

[6]) G. Blumberg J. Hurdale 16. jaan. 1866.

[7]) O. Walzel, Deutsche Romantik II. Volksliedartige Lyrik. Leipzig-Berlin, 1918.

omapärase ilu imestlusele. Oma *Laulud viisidega* eeskõnes avaldab Veske põhimõtte, et kunstlüürika pidavat nõjatuma rahvaluulele, kuid võtma ilustuseks mõne uuema aja ehte, nimelt lõppriimi ja stroofiehituse. Naiivse rahvalaulu tooni ülesäratamine uuel kujul on Veske luule tähtsaim iseäraldus ja suurim teene [8]). Küll loobus ta regivärsside vormist ja mõtteriimist, kuid taotles säilitada rahvalaulu tooni, võttis omaks rahvalaulu ütlemisviisi ja ehtis, nagu ka Reinwald ja Kuhlbars seda tegid, kunstlaulu sageli korduvate kõlakujunditega, nimelt alliteratsiooni ja assonantsiga. Need esinevad Veske lauludes erilises külluses ja ilukõlas, millest enne seda eesti kunstluules leiti vaevalt jälgi. Näit. algab „Uinuselaul neiule“:

Ohtu õhud sõudvad sala
Lepa lehti libistes,
Lustil laksu lööb nüüd kala
Järve pinna selguses.

Enne selle luuletise ilmumist 1873 ei olnud Eestis sellist keele erilist peenust, kujulist ilutäiust ega helilist puhtust veel kuuldud. Häälikuil, mis siin korduvad, on omadusi, mis kujutlevad heliliselt asju. Häälikus õ tunneksime nagu õhulaineid sumedal suveööl nägu siluvat, häälikus l kuuleme tuulekese tasast libisemist üle lepa lehtede.

Jutustav lüürika.

Nagu teada, ei väljenda lüüriline rahvalaul hingeelu ja meeleliikeid eristatult, vaid selle asemel jutustatakse väliseid nähtusi ja juhtumusi, mis äratanud tundeid, ja lastakse lüürilisel elemendil selle loo taha ära kaduda. Et säiliks ikkagi luuletise subjektiivne laad, jutustatakse esitatud lugu esimeses isikus. Nõnda saabub luulevorm, mida võiks nimetada jutustavaks lüürikaks. Veske on meil esimene, kes rahvalaulu eeskujul viljeleb seda vormi, paiguti koguni parallelismigi katsub üle kanda kunstlüürikasse. „Ehatäht ja veli“ näiteks on leinalaul, esitatud jutustise kujul:

Ule eha ilu särab
Hele ehatäheke.
Minu veli närbis noorelt,
Anti vara hauale.

Lehekuul mets lehiteles,
Rohtu tärkas rohkest maa.
Haigeks jäi mu helde veli,
Võitles suisa surmaga.

Niisugune on see uus luulevorm, mis Veske tõi eesti kunstlüürikasse, ja osa ta paremaist lauludest esineb selles luulevor-

[8]) M. Kampmann, Mihkel Veske luule. Eesti Kirjandus 1915, nr. 5—6.

mis. Olgu siin võrdluseks nimetatud: „Kui mu kallist isatalu", „Saaniga sõitsin ma sohinal", „Minu isa ütles mulle" jne. Kuigi Veske üles seab uusi tähiseid, ei suuda ta neid igal pool läbi viia, vaid alistub uuesti võõrastele mõjudele, mis on pärit saksa, rootsi ja soome lüürikast.

Motiivistiku ülevaade.

Ülevaate ta luuletoodangust annab 1931. a. ilmunud kogumik *Mihkel Veske Laulud.* Siia on paigutatud ka luuletised, mida seni ei tuntud. Veske lüürika juhtivaiks motiivideks on isamaa, Eesti loodus, priius, armastus ja karjase-elu. Ta lüürika paremad saavutised kuuluvad kolme esimestena nimetatud ainestikku.

Isamaalaulud.

Isamaa-armastus, mis Veske kodukohas Paistu kihelkonnas varakult löönud lõkkele ja sütitanud ka noore luuletaja südame, on Veske laulude sügavam motiiv. Kõik muu on selle motiivi teisendus. Veske sisendab tungivalt isamaalist meelsust. „Vaigistagem kõnekõmu, kuulge tõsist laulu nüüd" — nii algab „Pühenduse-laul" Veske esimeses luuletistekogus, ja siis pöördub ta palvega isamaa poole:

Pühitse meid, üliarmas,
Ikka hoidma Eesti meelt!
Hoidma vabaduse idu,
Parandama Eesti pidu,
Kosutama Eesti keelt!

Löögem, vennad, käed kokku,
Tõstkem silmad taeva pool:
Isamaa, sind armastama,
Eesti elu ülendama,
Olgu ikka meie hool!

Neis värssides peitub Veske vaimne pärand. Koidulat ühendas isamaaga mingi teoreetiline idee, tema luule kajastab pateetiliselt hulkade tundmusi. Veske isamaalaul on isiklikum, individuaalsem. Veske ei laula üldisest isamaast, tema luule käsitleb üksikasjalisemaid, reaalsemaid esemeid. Vaikne kodumägi, metsaäärne kodujärv, kodune tare, helde ema, kallis veli, kähar kask ja naabrineiu — see on faktiline miljöö, milles juurdub parem osa Veske luulest. Seega on Veske kodulaulik, on talulaulik, kes läheb Eesti hurtsikusse ja hakkab ütlema, mis ta seal näinud. Nii sünnivad vaiksed idüllid, milles maalitakse koduelust intiimseis värves kauneid pilte. Heledaid koduseid mälestusi sisaldavad näit. „Igatsus kodu poole" ja „Kodutalu teretus". Teiseks kuuluvad koduluule hulka tunderikkad eleegiad, kus mälestatakse ja kaevatakse taga kadunud õnnerikast kodust elu. Neist mainitagu siin üldiselt tuntud „Kui mu kallist isatalu" ja „Miks on mures minu süda?"

Isamaa-armastus avaldub ka neis lauludes, milles Veske kujutab Eesti loodust. Siin võib loodus olla rõõmsa meeleolu ja lustakuse põhjustajaks. Esimest korda eesti lüürikas esineb siin loodusse süvenev vaatlus. Isamaad ja tema loodust vaatleb Veske heledal pilgul, leiab oma kodumaa olevat lahke, rikka, ilusa. Eesti metsad on „uhked, häälerikkad, aasad priske rohuga", „nurmel hällib rohke rukis", „taevas hõljub sinaga", ja „päikese pilk valab rõõmu, elu, õnne alla". „Naeratav suvi on soe, õndsasti laulab siin lõoke". Ja kui lõpuks vaade laieneb ja kogu kodumaa esineb oma ärkavas rahvuslikus iseteadvuses, siis kujutab Veske seda iluvärvides, laulab isamaale vaimustatud ülemlaule, nagu: „Minge üles mägedele!" või jälle: „Kas tunned maad?" Vaimustatud isamaalasena astub Veske nende võimude vastu võitlusse, kes takistavad sugurahva edasipüüdmist. Need olid vaesus, rumalus, seltskondlik alaealus ja poliitiline õigusetus. Rõõmusära silmis, tervitab teadusemees Veske, kes ise alati elab puuduses ja ei oska hoolitseda enda eest, majanduslikku tõusengut ja elavat hariduspüüet Eestis. Looduslaulud.

Siin tõstab rahvas põllurammu
Ja matab endist viletsust;
Siin püüab rahvas vaimuvalgust
Ja võidab rõõmsalt pimedust jne.

Kuidas võiks aga kodumaa kosuda, kui tal puuduks rahvusliku elu hingeõhk — priius. Priius on kõige elu põhitingimus. Nii saab Veskest suurim priiuslaulik Eestis. Priiuse mõiste ei või kunagi kaduda. Priius on nagu voolav jõgi, mis mägedelt võimsalt vahutab alla ja läheb ikka suuremaks, vägevamaks. Ülevas meeleolus pühendab ta hümne priiusele ja tema võrdkujule, valgusele. Näit. „Minu isa ütles mulle" ja „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt!" Kuid mitte alati ei saavuta Veske luulelises väljendusviisis sellist sügavust ja jõudu, nagu näidetena mainitud luuletistes, vaid ta jääb sageli ka pinnapealseks, mannetuks, olgugi tunded teesklematud. Priiuslaulud.

Veske ilmavaate põhijoon, niikaugelt kui see tema lüürikas avaldub, on selle aja elukäsituse järgi optimistlik. Luuletaja elukäik on hällist hauani okkaline, raske, ja päris imestada tuleb, kuidas ta kõigist kividest ja kändudest üle sai komistuseta. Veske otsis ja leidis elust enam head kui paha. Ja kui isiklik elu läinud kibedaks, kui pahad ajad kipuvad rahva hinge Veske ilmavaade.

külvatud vaimuorast lämmatama, tõstab Veske pea püsti ja ütleb „„Sügisestes mõtetes“:

Ära kaeba, ära vaeva
Südant musta murega.
Tõsta silmad, vaata taeva;
Tähed hakand särama!

Oma idealismiga ühendab Veske küll teatavat liberalismi, kuid me leiame ta hingest kõigist uuenduspüüetest hoolimata

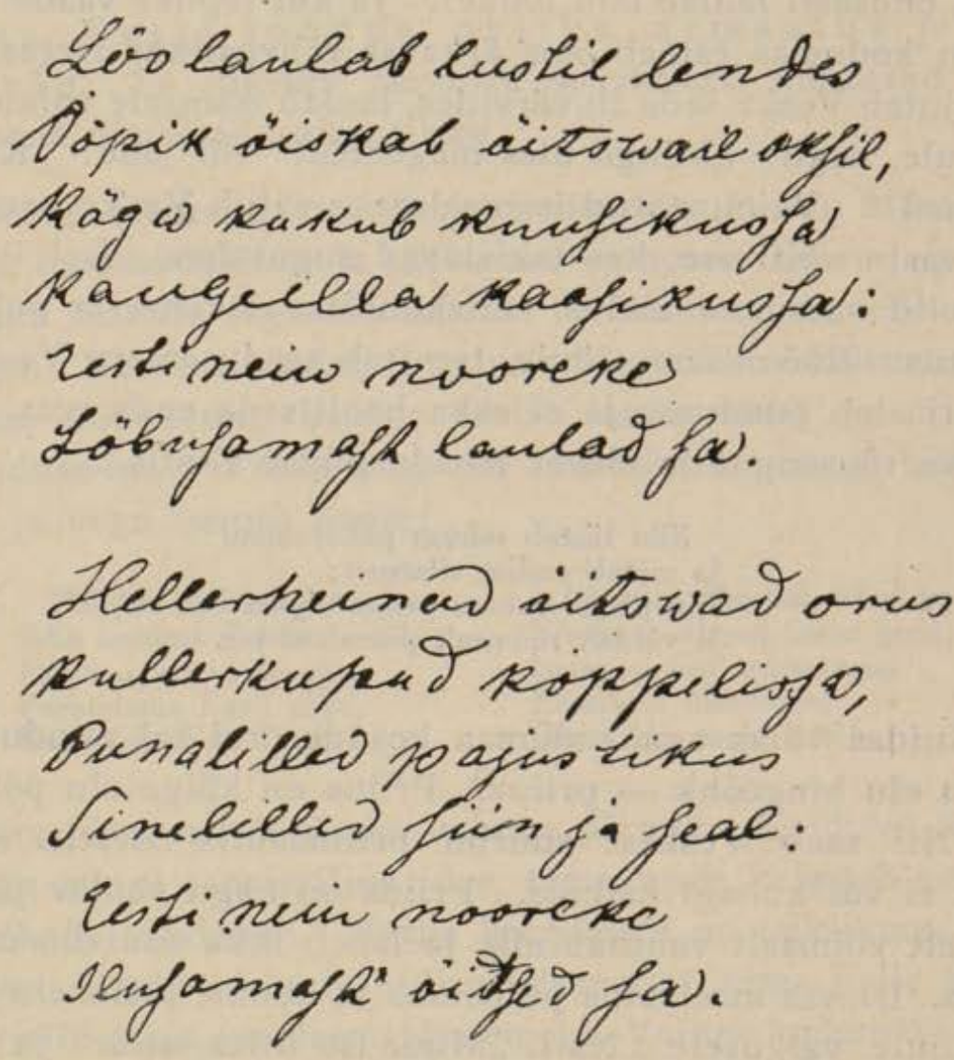

M. Veske käekirja näide.

pieteeti aarete vastu, mis päritud vanemailt. Kiriku selleaegsete esindajate vastu on Veskel nii mõnigi kibe sõna öelda, kuid usulisi tundeid pole ta eitanud.

Veske luulestiil. Luulestiilis saavutas Veske voolava, sulava sõnastuse ja vormilise keelepuhtuse ning kõlalise ilu. Tõsi küll, tal puudub Kreutzwaldi luulestiili tihedus, tungivus ja Koidula väljendusjõud, sest et kasustas vahel nõrga mõjuvusega keelendeid ja täitesõnu. Kuid Veske luulestiil on kahe eelmise luuletaja

omast rahvalikum ja ta värss laulmiseks soodsam. Hoogu ja jõudu avaldab Veske seal, kus käsitleb eesti meele jõutamiseks peamiselt kodumaa-, loodus- ja priiusmotiive. Seevastu rakendab ta näiteks armastuslüürikas kerget, mänglevat kaudset väljendusviisi, nagu jutustavat lüürikat, liblikate, mesilaste ja lindude vahetalitust. Tüüpiline on siin „Anna istus akna all".

Veske lüürika tähendus

Kõigist välistest mõjustustest hoolimata on Veske eesti lüürikas teataval määral siiski seisnud juhtival kohal. Ta on olnud koduluule esimene ja silmapaistvam viljeleja. Ta on vastuvaidlematult viinud eesti kunstlüürika puhtamale rahvaluule alusele, äratanud rahvalaulu tooni uuel kujul. Veske lüürika ilukõla puhtuse võtsid enestele eeskujuks muuseas Piirikivi, Bergmann, Lipp, Jakob Tamm jt. Veske rahvalaulu uuendatud tooni viljelesid O. Grossschmidt ja Sööt, saavutasid sel teel head mõnu ning meeldivust.

Ado Reinwald.

Huvitav andekus.

Ehk küll enamasti kõiki ärkamisaja kirjanikke ühendas sõprus, on just Ado Reinwald see, kes võitis teiste sümpaatiaid erilisel määral, seisis lähedal niihästi Kreutzwaldile ja Koidulale kui ka Jakobsonile, Veskele ja Kunderile. Need austasid ja imetlesid rühika taluperemehest luuletaja suurt vaimuannet. Reinwaldis peitus hea jutustaja ja kõneleja. Ta oskas kohelda elavat sõna nagu nõiakeppi, mille mõjul ta kuulajate mõttekujutuses manas esile ühe pildi teise järele.

Reinwaldi elulugu.

Ado Reinwald sündis 7. dets. (25. nov.) 1847 Juurikul, Uusna vallas Viljandimaal. Sügavad metsad ümbritsesid seda talu nagu roheline müür. Siit saadud muljed on laulik hiljem jäädvustanud sõnus: „Siin ööbik hõiskas õitsvas õues, ta hääled üliõrnad, ilusad". 1852 asus Reinwaldi isa Tarvastu valda Ilissa tallu rentnikuks. Selle talu ümber kasvavad ilusad metsasalgad, saarikud ja kaasikud, nende vahelt ja ka läbi taluõue keerleb ojake Võrtsjärve poole. Sellesse kodusse on Reinwald kiindunud sügavasti ja on saanud siit mitmeks luuletiseks aineid. Lugemisoskus õpetati talle kodus kätte. Isa ostis pojale ka pliiatsi, kuid paberist tuli alati puudus. Karjas käies lõikus Ado laia laastu valgeks, kirjutas selle täis ja lõikus uuesti valgeks. 13-aastaselt saadeti ta Tarvastu Soone külakooli, kus ta ainult ühe talve sai õppida, sest talu vajas töölisi. Reinwald saadeti põllule tööle, kuid puhkustundidel kirjutas ta „Pärnu

Postimehele“ sõnumeid ja sepitses värsse. Tuttava külapoisi palvel, kes saanud korvi uhkelt peretütrelt, luuletas Ado selle neiu kohta laimulaulu. Selle autor tehti kindlaks, kaevati vallakohtusse ja mõisteti talle seal kolm rubla trahvi. Vali isa keelas poisil nüüd luuletamise puhkustundidel. Ainult salaja tähendas ta oma mõttemõlgutusi üles aidas ema kirstukaanel. See imeteldav püsivus võitis isa kõva südame. Ta otsustas pojale anda enam haridust, nimelt saata ta misjonikooli, milleks kirikuõpetajad lõid teatavaid soodustusi. Reinwald muretses endale maakaardi-raamatu, õppis geograafiat ja luges misjonilehti. Kuid misjonikooli ta siiski ei pääsenud. Ta isa oli jahil käies enese külmetanud ja jäi põduraks. Olles sillakubjas, sai ta pahuras tujus oleva sillakohtuniku käsul 60 kepihoopi. Mees, kes teoorjuse ajal tänu oma virkusele polnud saanud ainsat lööki, toodi poolsurnult koju. Ta sai raskekujulise tiisikuse, vaevles aastate viisi ja suri. Vanim poeg Ado pidi jääma koju perekonna toeks. Kadusid nüüd kooliskäimise ja misjonitöö mõtted. Oli vaja mõisas teol käia ja teha tingitükke, mis pani peale segarent. Kui 1870 algas Tarvastus talukohtade ostmine, ostis Reinwald ka oma ilusa Ilissa päriseks. Ta asutas siin avara viljapuu-aia, seadis nurmed neljaks, hakkas linu harima, mille abil tasuti ostuvõlad. Ado ühes vendade Jaagu ja Jaaniga muutis Ilissa vaimseks keskkohaks Tarvastus. Siin korraldati näitemänguproove, käidi koos lauluharjutustel ja nooremad vennad avasid Ilissal kooli. Et peremees Ado pidas kogukonna-ameteid ja andus vaimsele tööle — külas kõneldi, et Ilissa peremees elavat linnulaulust —, hakkas talu majapidamine minema tagurpidi. Tulekahi hävitas hooned ja nende ülesehituseks vajati laenu. Vend Jaan, kes Narvas andis välja ajalehte „Virmaline“, koormas Ilissa talule suure võla, mida ei jõudnud tasuda. Ilissa aeti oksjonil haamri alla ja A. Reinwald pidi 1894 sealt puupaljalt lahkuma. Ta asus Nõkku sugulaste ja tuttavate juurde manuliseks, kolis talust tallu, kuni tal õnnestus omandada väike maja Kulbilohus Elva ligidal. Maailmasõja ja okupatsiooni päevil kannatas ta rasket ainelist puudust, otsis Tarvastu vallalaekast vaestele antavat toetist, milline summa oli naeruväärt väike. Elva Kulbilohus kustus 8. veebr. 1922 selle mehe elu-

A. Reinwald.

küünal, kelle saatuses oli samapalju traagikat kui hingelist ilu ja vaikset õrnust ta paremais luuletusis [1]).

Kujundavad jõud.

A. Reinwaldile on omane reaalsust ignoreeriv romantiline elutunne, mille juhil ta oma väljendustes ja elustiilis püüab projitseerida tungi lõpmatusse. Tema taotlustel puudub piir ja tasakaal, ta aina „tuiskab kõrgeid kuulutusi"; neis on sügavust, liikuvust, rahutust ja tugevaid tunderõhke, sageli ka tumedust.

Luuletegevuse areng.

Juba varases poisikesepõlves, 14. eluaastal, astub A. Reinwald muuside teenistusse. Noore lauliku lüürilisi kanneldusi iseloomustab sügav religioossus, alandus ja rahu. Ühes oma varasemaist lauludest „Minu süda" ütleb ta, et süda ei pea olema alati voolav jõgi ega mässav meri, vaid puhas õitsev lilleke niidul, vaikne metsamaa. Õndsat rahu näeb ta valitsevat ka tähtede rajal, igatseb elada nende keskel („Taeva tähed"). Palju selgitust ja valgustust toob Reinwaldile elav kirjavahetus Kreutzwaldiga, Jakobsoniga ja Veskega. Kreutzwald on talle üle 300 õpetliku kirja saatnud, teda pidanud nagu oma õpilaseks. Mõned Kreutzwaldi väljendid tõendavad, et ta Reinwaldi annet hindas kõrgelt. Näit.: „Tõesti ei ole mul enne surma rõõmsamat mõtet kui see, et noor kukk on vanast kasvanud tüki maad kõrgemaks." Kreutzwald vaatas läbi Reinwaldi noorea luuletised, silus ja parandas, kus võis. Nii ilmus 1869 A. Reinwaldi *Viljandi laulik* I anne. Üksikuist sõnust ja lühendeist („Kus käsi on sul töönik, seal kiidab tegu sind") tunneme ilmselt Kreutzwaldi parandavat kätt, mõnes laulus, eriti kunstregivärsis, jäljendab õpik oma meistri väljendusviisi:

Tere, Soome suguvennad,
Kalevite kallid kännud,
Lapsukesed lainte langul,
Pojad põhjapiiri kaldal;
Südamesta sügavasta,
Armumeelest avarasta
Igatsused heljuvalla
Löönud tõesti tõusevalla:
Kui teid tulen tutvustama
Üle silla Soomemaale jne.

Reinwald laenab Kreutzwaldilt pilte, võtab omaks talt terve värsirea, näit.: „Öö-ilm varjab varikuid" (vt. *Kalevipoeg* XX l.). Kuid ka Kreutzwaldi isamaalise vaimu ja romantilise luulelaadi on ta pärinud, nagu see esineb *Kalevipojas*. On ilmne, et Reinwaldi esimeses luuletiskogus leidub peale Kreutzwaldi ka teiste eesti luuletajate nagu Kuhlbarsi („Vana taat"), Koidula („Laimatule") ja Veske („Head ööd!") lüürika järelkõlasid,

[1]) K. Perandi, A. Reinwaldi Valik luuletusi eeskõnes. Tartus 1924.

kusjuures ta jäljendab nende luuleaineid, võtab üle kõnekäände ja luulestiili sugemeid. Siiski üllatab Reinwald juba algusest peale meid mõne sisult värske luuletisega, milles leidub tõsist lüürilist hoogu, näit. „Särama", „Mul murukoppel aia all" jne. 1875. a. ümber, millal ilmub *Viljandi lauliku* II anne, näib Reinwaldi luulegeenius olevat tõusnud kõrgtipule. Selles leiduvad ta parimad luulesaavutised, nagu „Kuldrannake", „Kalevite kodu", „Pisarad", „Täheke", „Õhtu päike" jne. Järgmistes värsivihkudes märkame juba ta luuleloomingu arengus üsna kiiret allakäiku.

Lüürika motiivid.

Reinwaldi väärtuslikuma lüürilise toodangu motiividekson: kodu, isamaa, emakeel, loodus, inimelu.

Varasemais k o d u l a u l e s, nagu „Muru-koppel" ja „Lauliku isamaja" leiab väljenduse südamlik, lapselik-lihtne ja naiivne tundmusrikkus. Viimatinimetatud laulus lausub ta meelehärduses:

Oh, mu armas isamaja,
Sa mu ilus Ilissa!
Oled minu kasvataja,
Seisad meeles lõpmata.

Siin ma käisin kergeil jalul,
Hoidsin vainul karjakest,
Siin mul läikis rõõmupalgeil
Lootus mitmest näitusest.

Hilisemais kodulaules mäletab luuletaja nukralt lahkumist isatalust ja selle kaotust. Toome siin lõpposa luuletisest „Eluteel":

Kui ma veel vahel vangun mööda
Mu isakodu õuedest,
Siis aiman oma hinges ööda,
Ei ühte ainust tähekest.

Ma seisan mõttes kaua, kaua,
Ma seisan leinas sügavas,
Ma sooviks sinna oma haua,
Kus koit mu hälli kullatas.

I s a m a a l a u l u d e k s toovad laulikule inspiratsiooni Eesti ajaloo ja muinasaja heledad ja tumedad momendid. Vabaduse valgest ajast kõneleb „Kalevite kodu", milles laulik manab esile heroilisest muinasajast ähmaseid ja hämaraid, kuid siiski ülevaid luulepilte:

Haljad väljad, vainud, ojad
Paistvad pärli-säraval;
Kalevite pikad pojad
Seisvad valgusväraval.

Lääne laaned laulvad lusti,
Uhkelt kuulab rind ja rand;
Vaimud sirutavad püsti,
Raputavad maha und.

Isamaa saatuse valjust, ta kurbi päevi kurdetakse luuletistes „Orjaöö", „Särama" ja „Pisarad", kuna oleviku ühiskondlikud lõhed ning tülid leiavad kajastust laulus „Ärge riielge!" Siin on manitsus vahenditult tuntud, tõsiselt ja sügavalt läbi elatud, mispärast luuletis kuulub meie parima didaktilise poeesia

hulka. Isamaa paremat tulevikku loodab laulik rahvas uinuva jõu lahtipäästmises, mida ta sümboliseerib Kalevi kojutulekuga. Nii lausub ta „Palumises“:

Paista mulle, lahke päike!
Öö-ilm varjab varikuid.
Lahuta neid pilvekäike,
Mis siin külmendavad suid.

Jõua põrguväravalta,
Kallis Kalev, koju sa!
Ammu sind ju vangimaalta
Ootab ohkel isamaa.

Luuletaja ei kahtle, et kui rahvas ärkab kalevlik kangelasjõud, siis ta põli muutub tõesti uueks.

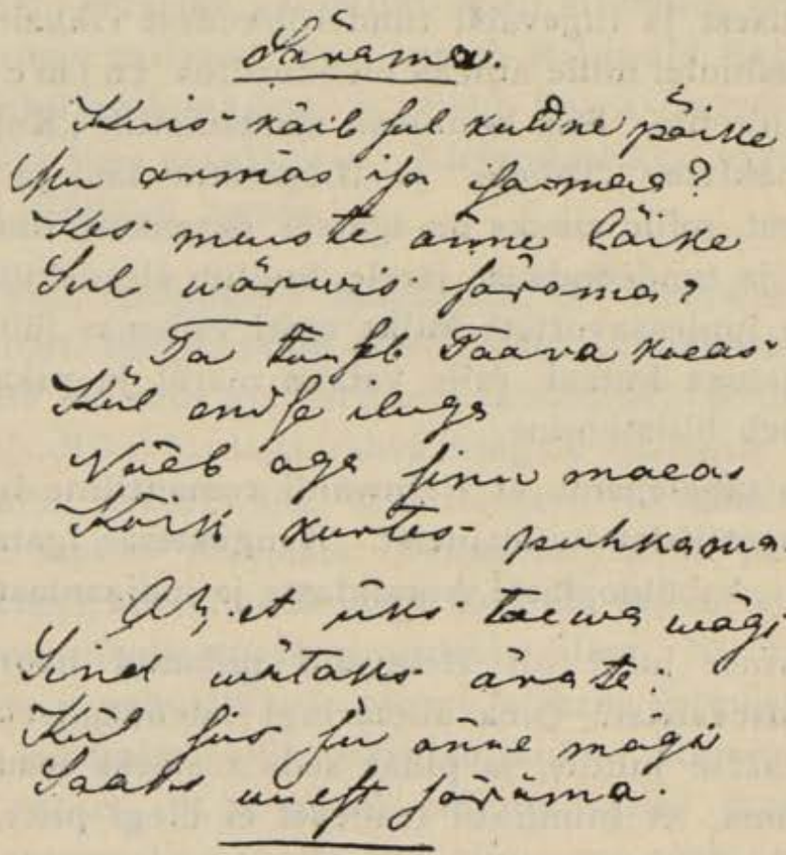

A. Reinwaldi käekirja näide.

Isamaalauludes korduvad Reinwaldil vahel Koidula ja Veske lüürikas osatatud mõttekäigud, meeleolud ja kujutelmad, mida ta kasustas uute laulude loomisel. Seevastu täiesti iseseisev on Reinwald emakeelele pühendatud lauludes „Kodukeel“ ja „Emakeel“. Selleaegsed haritlased, ka kirjanikud, ei suutnud vabaneda saksa keele orjusest, teha eesti keelt kodukeeleks. Ado Reinwaldil on ta kindlasti selleks. Seepärast jõuab just see talupoeglik laulik kujutada emakeele ilu ja mõju teesklematu soojuse ning õrnusega. Ta meenutab kodukeele tuttavaid, intiimseid helisid, mis puudutavad hinge hellalt. Soojust eesti keele vastu sisendab Reinwald algupäraste ja seni ei kellegi poolt kasustatud kujutelmadega.

Looduslauludes taotleb Reinwald ühinemist kosmosega. See väljendub oodis „Päikene", samuti ka luuletistes „Rahu" ja „Taeva tähed". Neis kajastub aukartus, imestus universumi piirita avaruse ja otsatuse ees ning igatsus maisest ängistusest ja madalusest pääseda kõrguste valevaisse regioonesse. Siin esinebki Reinwaldil romantiline tung lõpmatusse. Tähelepandavaid loodusluule saavutisi on tal ka aastaaegade kujutised, nagu „Taevapiiril tõusvad vilud pilved", „Nüüd jälle jõudnud kevade" ja „Tuul puistas toomeõisi".

Sügavusest ja tugevaist tunderõhkudest rikkaim on Reinwaldi mõtlusluule, mille aineks on juurdlus inimelu saatuse ja eluideaalide üle. Siia kuuluvad sümbolistlik „Kuldrannake", igatsusest pakitsev „Täheke" ja „Lõpetatud laul ja töö". Esimene nendest, mille sisuks on igatsus paremate, ilusamate eluolude, rahu ja tundeõndsuse järele, kuulub elevusküllasemate ja mõjuvamate luulesaavutiste hulka eesti vanemas lüürikas. Painava igatsustusa kutsub esile vaikus merel ja pikaldane sõit, millest oleneb hilistumine.

Väärib tähelepanu, et Reinwaldi romantiline hing tunneb huvi ka eksootilisist luuleaineist. Kaugustesse igatsedes jõuab ta kreeklaste, babüloonlaste, korsiklaste ja indiaanlastegi juurde.

Reinwaldi vaated.

Elusaatuse juhil oli Reinwald pidanud nooreas eemale jääma teadusevallast. Oma silmaringi laiendamiseks luges ta kõike, mis kätte juhtus, ja pidas seda tõsiseks teaduseks. Ta hakkas arvama, et inimlikul teadusel ei olegi piire, ja ülistas mõistust. Sealjuures seadis ta usulised arvamused ja aimused teadusele risti vastu. „Tahad sa uskuda, siis ära tea midagi; tahad sa teada, siis ära usu midagi". Mõlemaid hinges ühendada olevat võimatu, üks neist pidavat taganema. Ta otsustas tunnistada mõistust juhtivaks hingevõimeks, manitses ka teisi hakata „mõtlema", sest muidu võidavat meid lojustega paari panna. Ta salgas usku, pilkas selle kuulutajaid ja ülistas piiritult mõistust. Mõistust minevat „tarvis targale tundjale", usku ainult rumalale, ja targa tundjana seletab ta:

> **Sõber, ärgu tehku see sulle tusku,**
> **Kui kuuled, et mul ei olegi usku.**

Selle sisemise muutuse järel lahkus muus Reinwaldist ja luulekunstnikust sai tuuseldaja. „Viljandi lauliku" kolmandas ja neljandas andes ei leidu peale „Päikese" ja „Ärge riielge!"

enam väärtuslikke salmikuid. Ta laulud muutuvad sihilisteks, ei sisalda enam luulevara, vaid poliitilist ja ratsionalistlikku usutunnistust värsskõnes. Need ei vaimusta lugejat, vaid teevad nukraks, et kunstnik oma kunsti ei mõista kalliks pidada [2]). Kuidas laulik neid ise hindab, seda näitab ta enese poolt koostatud *Valik A. Reinwaldi laule* (1904), kus neid ei leidu. Vanemas eas järgneb luuletajal usuline tervenemine, ta veendub, et puhta mõistuse varal ei saa lahendada usuküsimusi. Kuid endise luule algeline jõud ja värskus on kadunud. Laulikul ei õnnestu ka varasemate värsside puuduliku stiili silumine, ümbertöötusel puudub hurmav naiivsus. Veel katsub Reinwald *Bagdadi kaliifis* (1897) näitekirjanikuna õnne ja puhub *Rasva Jaagus* (1902) kütilugusid, kuid ilma tagajärjeta. Kirjanduslikku väärtust pole ta kummalegi jõudnud jagada.

Lüürika-toodangu hinnang.

Ehk küll iseõppinud külalaulik, on Reinwaldil rohkesti lüürilist annet, kõrgendatud meeleolusid ja tundmusi, õrnemaid ja peenemaid kui selle aja haritudki luuletajail. Reinwald pääses oma vähenõudliku luulega rahva hingele lähemale kui akadeemiliselt külm Kreutzwald, vaimustusest lõkendav Koidula ja vormitäiust taotlev Kuhlbars. Temas leidus nii palju romantilist ja lüürilist ainet, mida isegi Koidula sel määral ei võinud pakkuda, kui nõudis ajajärgu unistav hing. Nii sai Reinwald oma lihtsuse ja rahvalikkuse pärast hulkade vaimustuse tõlgiks, vabanenud orjarahva pühapäevalaulikuks. Reinwaldi lüürika iseäraldus on see, et ta püüab mõjuda välise maailma kirjeldusega ja aatemaailma nagu oma silma ees näeb olevat avatud, selles ilutseb ja meid paneb kaasa ilutsema. Reinwald ei kõnele otse südamele nagu Koidula, vaid mida ta tahab öelda, seda näitab ta silmadele ja siit peab süda tema mõtteid aimama. See väljendusviis on mõjuv ja huvitav ühtlasi, kuid võib meid tihti jätta kahevahele. Sellest siis tulebki, et me kohati tema lüürikas näeme segaseid pilte, kuuleme sõnade kõlinat, mida raske mõista. Romantiline tung otsatusse viib ta vahel ka tundmatusse ja väljendusviisi tumedusse.

---

[2]) Eesti uuemad kirjanikud. Meelejahutaja. Tartus, 1880.

Juhan Kunder.

Noorem kaasaeglane.

Ärkamisaja vanemate kirjanikkude ringi tekiks tunduv lünk, kui siit eraldaksime mehe, kes küll ea poolest aastakümne osa teistest noorem, kuid kes juba varases noormehepõlves kirjandusalal tööle asudes teotses samas vaimus nagu ta vanemad kaasaeglased ja täiendas ning seletas mitmeti nende tegevust omalt poolt. See oli Kunder.

Kunderi elukäik.

Juhan Kunder sündis 26. (14.) dets. 1852 Holstre vallas Paistu kihelkonnas Kovalil peremehe pojana. Vanemad olid jumalakartlikud ja töökad inimesed, äratasid lastes usutundeid ja tööarmastust. Õpetust sai noor Kunder esmalt Pulleritsul Jaan Adamsonilt, selle järel käis ta Paistu kihelkonnakoolis, siis Viljandi elementaar- ja kreiskoolis, kus luuletaja Kuhlbars sel ajal oli kooliõpetajana tegev. Koolis õppis Kunder hoolega. Et ta isa oli vaene, võttis Kunderi poolvend Hain Henno ta koolitamise mure enda peale. Kreiskooli lõpetas Kunder 1872 hea tunnistusega. Noormeest huvitas eriti ilukirjandus ja koolitöö rahva keskel, mida vist küll osalt tuleb lugeda Kuhlbarsi mõjuks. Kreiskooli õpilasena tõlkis Kunder vabalt Kotzebue naljamängu „Kes teab, mis tarvis see hea on“ ja tervitas „Eesti Postimehes“ avaldatud luuletises A. Reinwaldi „Viljandi lauliku I“ ilmumist. Kahekümneaastasena astub Kunder kolmeks aastaks Tartu elementaarkooliõpetajate seminari kasvandikuks. Usina õppimise kõrval avaldas ta siin juba elavat kirjanduslikku tegevust, mis märgitseb ta head annet ja vaimuküpsust. Seminaris olles luuletas ta mitu pikemat laulu, mis ilmusid trükis pealkirja all *Õie kuu ehk külm elu maanteel* (1873), kirjutas kaks algupärast näidendit, nimelt *Mulgi mõistus ja tartlase tarkus* ning *Muru-Miku meelehaigus*, ja avaldas seletusi ning arvustusi eesti rahvaluule ning kunstluule üle. 1875 lõpetas Kunder seminari kursuse, oli ühe aasta Tartus algkooliõpetajaks ja siirdus siis Rakverre samma ametisse. Looduseõpetuse tunde andes ärkas tal suur huvi loodusteaduse vastu, ta valis selle teadusevalla oma erialaks. Õpingute tulemusena ilmub hulk referaate, mis ta pidanud Eesti Kirjameeste Seltsis loodusteaduse alal, ja eestikeelsed õpperaamatud *Looduseõpetus* kolmes andes (1877—1885) ja *Maakera elu ja olu*. Rakveres tegi Kunder kaastööd Jakobsoni „Sakalale“, toimetas 1885—1886 ajakirja „Meelejahutaja“, mille ta arendas sisurikkaks perekonnaleheks. Selles avaldas ta oma arvustised eesti kirjanduse üle ning paremad näidendid. Rakveres pani ta kirja ka tuumakad lasteraamatud *Eesti muinasjutud* (1884) ja *Kalevipoeg, lugu Eesti muinaskangelasest* (1885).

Endine ametikaaslane R. G. Kallas, kes juba õpib ülikoolis, annab talle tungivalt nõu jätkata õpinguid. Selle tõttu võtab

Kunder õpperaamatud uuesti ette ja on varsti nii kaugel, et kevadel 1882 võib Tallinna gümnaasiumis õiendada kreiskooliõpetaja eksami. Kui 1886 algas koolide venestus, lahkus Kunder Rakverest ja asus Venemaale vene keelt selgeks õppima. Edasiõppimiskohaks valis Kunder enesele Kaasani ülikooli, sest et siin sõber Veske eest leidis. Ta õppis siin vabakuulajana loodusteadust. Kõrvi sobitamisel, kelle ajalehte „Valgus" Kunder toetas kaastööga, pidi temast saama rahvakoolide inspektor, kuid ta kandidatuur jäeti kõrvale, sest et esimestelt inspektoritelt nõuti ülikooli kursuse lõpetamist. Köleri soovitusel määras Riia õppekonna kuraator Kunderi Aleksandri-kooli inspektori-kandidaadiks ja saatis ta kroonu kulul Peterburi kooliõpetajate instituuti, et ta seal valmistuks õppetegevusele linnakoolides. Siin töötas Kunder mitme eest: valmistus instituudi lõpueksamile, kuulas ülikoolis loenguid, võttis osa poeglaste käsitöökursusest, tegi kaastööd „Valgusele", et teenida pisut raha. Aprillikuul 1888 haigestus ta viimse eksami eel tüüfusse ja sellele haigusele ei suutnud vastu panna ta kurnatud tervis. 24. (12.) apr. kustus selle mehe elu, kellele Eestis õigusega võidi panna suuri lootusi.

Juhan Kunder.

Kunderi elutundeks on püüe suhtuda isikuisse ja oludesse hindavalt, eritlevalt. Seda soodustab ta arenenud intellekt, vaimukus ja loomupärane huumor, mis avastab vastuolusid ja kutsub esile kriitilise seisukohavõtmise. Kunderi elutunne.

Kõigepealt peatume Kunderi kriitiliste arutluste juures looduseõpetuse hinnangul, sest et need iseloomustavad vaadeldavat ajajärku. Loodus esineb Kunderile ilmutusena. „Kus harimatu silm midagi ei näe, kõrv midagi ei kuule, sealt leiab haritud silm ja kõrv otsatuma hulga hääli; mille üle harimatu vaim midagi ei mõista ütelda, selle üle räägib haritud vaim tundide kaupa. Looduseõpetuses harjutatakse meid mõtlema; looduseõpetus harib meie südant ja õpetab meid ilu tundma ja, lõpuks, looduse tundmine äratab meie sees usutunnet." Nii Kriitilised arutlused looduse kohta.

annab Kunder sellele õppeainele hariva tähenduse. Looduseõpetuse jaoks oskussõnu luues on ta meie keelt viljelnud ja seega rajanud aluse, millel praegu edasi ehitatakse. Tähtis on ka see, et Kunder loodusteaduslikes kirjutisis kaasa mõjus selge, avara maailmavaate arendamisele. Kunder pooldas ja levitas psühhofüüsilist parallelismi. Nii kirjutab ta:

„Põllumees ja käsitööline vaatavad iseäranis oma töö kasu peale, selles tükis on neile loodus tähtis. Õpetatud mehel on ta tähtis teises tükis. Luuletaja soojendab oma südant looduse rahulise elu ja ilu varal. Teadusemehe silm otsib looduses seadusi, mille järele loomad ja taimed elavad ja õhk ja vesi ning taeva tähed rändavad. Vaga, usklik vaim läheb aga looduse sügavamasse südamesse ning otsib siit jumaliku olemise ilmumist, tema elu ja tegu. Kõigil neil seisukohtadel on oma õigustus, sest nende otsitav asi on looduses leida, millega inimene kokku puutub. Kui aga paljalt ühe neist seisukohtadest valime ja üksnes tema peale rõhku paneme, siis eksime või muutume ühekülgseks. Meie ei või mitte üksnes mateeria ega üksnes vaimu seisukohast loodusega tutvuneda, vaid mõlemad seisukohad peavad ühinema ja nende üle seisku usuline seisukoht, kust inimene kui loodusekuningas ja kui looduse seaduste all seisev liige temaga käsi-käes sammub."

Romantiline maailmakäsitus.

Eeltoodud mõtteread väärivad ses suhtes tähelepanu, et neis kajastub ärkamisaja kirjanikkude maailmakäsitus, mis on olemuselt romantiline. Romantikas ühinevad lepinglastena luule, filosoofia ja religioon [1]). Mis Kreutzwald hümnis „Kõik taevad jutustavad", Linnutaja kahekõnes „Ema ja laps", Koidula „Sügise mõtetes", Veske luuletises „Sügisesed mõtted" tundnud ja mõelnud, seda on Kunder väljendanud siin kokkuvõtlikult. Kui Kunder avaldas luuletise „Oh kõrge Vaim, nüüd tule sa!", sai ta R. G. Kaldalt tõrelda, et ta kummardavat elava Jumala asemel õhku, udu ja valgust, kuulutavat puhast panteismi. Kunder seletab, et ta usuasjus ei olevat külm ega fanaatiline. Tema arust võivat ainult see aru saada Jumala olemusest, kes kirgedest täiesti vaba ja seisab kiriklikkudest tülidest kõrgemal. Seesuguselt seisukohalt võivat ta ise vabal pilgul vaadata lahtisesse taevasse, tunda Kõigekõrgema hingeõhu lehvimist ja Taaveti viisil nimetada valgust Jumala riideks, pilvi ta aujärjeks [2]).

Kunderi luuletised.

1882. aastast peale asub Kunder uuesti ilukirjanduse alale ja avaldab siin loovat ning arvustavat tegevust. Eesti muinasjutt ja rahvaluule, laste kirjavara, eesti teater ja kunst — kõik see leidis Kunderis asjatundjat edendajat ja arendajat [3]). Ta lüüriline ja dramaatiline anne, mis avaldusid juba nooreas, said nüüd mahti arenemiseks.

---

[1]) Rudolf Haym, Die romantische Schule. Berlin 1920.
[2]) J. Kunder R. G. Kaldale 14. sept. 1882.
[3]) J. Jõgever, Juhan Kunder, Eesti Kirjandus I ja II aastakäik.

Kunderi luuletised on pühendatud isamaale. Ta ütleb oma „Tunnistuses", mis seatud pärast surma ilmunud *J. Kunderi algupäralistele luuletustele* (1890) sissejuhatuseks: Isamaalaulud.

Üles ärkand isamaa,
Sulle mõlgub minu meel!
Üliarmas Eestimaa,
Sulle kõlab kandle keel.

Nagu Kreutzwald, Kuhlbars ja teised, ilutseb luuletaja Kunder Eesti muinasajas, kui ta äratab „Endla piiga" unest ja näeb und „Kuningas Kalevist". Unenägu on romantikuile üldse meelisvahend, mis appi võetakse mõtteavalduseks, et oma fantaasiale muretseda vabamaid piire ja luua ilukujusid. Müstilised ja fantastilised on mõlemad, niihästi Endla järvest öösi ülestõusev laulupiiga, kes pakub surelikule noormehele küll luulelinikut, kuid ei või kinkida talle oma südant, sest et neid lahutavad saatuse teed, kui ka rõõmu pärast nuttev kuningas Kalev, kui ta öösi tõuseb oma hauast ja näeb Virus ilul õitsvat oma muistset külvi. Kuningas Kalevi pilk viibib armastuses oma rahva peal, ta õnnistab vilja ja välja, metsa ja muru, hingab siis rahulist und, sest et Eestimaa õitseb ja kasvab. Eesti olevikule pühendab Kunder oodi „Eesti vaim". Eesti vaimust, mis selginud ärkamisajal, saadakse osa, kui räägitakse esivanemate kangelastöist, vaadeldakse Eesti looduseilu, kuuldakse eesti meeste vooruse- ja tõesõnu, austatakse ülemaid ja võetakse kaitse alla väetimad.

Eesti looduse ilu kujutab Kunder mõjuvamalt oodis „Munamäel". Kodumaa loodus on siin romantiliselt looritatud. Munamägi tõuseb pilvepiirini, kullalaineil valendavad meie väljad, hõbedat ehavad jõed ja järved, kõue kombel kohavad metsad, õitsvad eesti neiud ja peiud panevad vaataja hinge ilutsema. Vete lainete kohinal, tuule- ja linnuhäälel ning välgutulel tahaks luuletaja oma tundmusi kokku võtta sõnadesse: „Siin on ilus elada!" Need avaldavadki Kunderi luule põhiheli. Kunder seisab veel täiesti selle suure vaimustuse mõju all, mille tõi kaasa ärkamisaeg, ja selle vaimustuse abil loodeti kõrvaldada kõike halbust, ainult head seada Eestis valitsema. Sügav isiklik elamus täidab Kunderi isamaalaulu „Eesti mäel", milles isa viib oma poja mäeharjale ja näitab seal talle kodumaa ilu: Looduslaulud.

Poeg, vaata alla orgu!
Ja vaata sinna ka,
Kus taevaserval metsad
On jutul pilvega.

Ma, poisikene, vaatsin,
Et väsis väike silm,
Ja isa sülest nähes —
Küll oli ilus ilm!

Kunderi luuletusile võib keeleliselt küljelt ette heita konarusi, kuid mõtteist, ütlemisviisist ja väljendusjõust, mis siin ilmub, märkame selgesti, et need laulud on sündinud suuremal ajal. Luulestiil on ülev, pateetiline, taotleb tihendust, tungivust, kuid on siiski kuivavõitu.

Tähendus lüürikuna.

Kunderi tähendus eesti lüürikas ei ulatu sellele tasemele, millel näeme eelkäijate oma. Ta algupärastelgi lauludel on motiivide suhtes reprodutseeriv laad. Lüüriliste teemade valikut on mõjustanud Veske lüürika, kuid Kunder elab jäljendatud aineid uuesti üle ja lisandab isiklikke varjundeid mitte vähese elamuspingega. Tõlkimiseks valib ta väärtuslikke algupärandeid. Neist väärivad tähelepanu Schilleri „Laul rõõmule", Lermontov'i „Puri" ja „Ingel" ja Fr. Bodenstedt'i aineil mugandatud „Eesti keel".

Kunderi naljamängud.

Tüse sünnipärane huumor tegi Kunderist näitekirjaniku, kel õnnestusid komöödiad, sellest hoolimata et olid algelised nende psühholoogia ja ülesehitus. Nagu eespool mainitud, kirjutas ta seminariõpilasena ühel aastal kaks ühejärgulist naljandit *Mulgi mõistus ja tartlase tarkus* ja *Muru-Miku meelehaigus*. Aine valikul on mõlemais tunda Koidula mõju, kuid ta käsitleb neid aineid iseseisvalt. Esimeses näidendis kasvab dramaatiline tegevus sellest tuttavast vastuolust, mis püsis tartlaste ja mulkide vahel. Komöödias naeruvääristatakse mulkide uhkeldamist oma mõistusega ja tartlaste kiitlemist oma tarkusega ja antakse märgata, et ainult hea süda tõstab inimese teisest kõrgemale, kuna mõistus peab võtma teadmusi ehk tarkust aitajaks. Hariduse esindaja külakoolmeister kinnitab, et üksmeelt ja armastust saavutatakse ainult hariduse teel, mida omandatakse koolis. See sõna meenutab leppijaile eesti üldist rahvuslikku üritust, Aleksandri-kooli, mille kasuks kõik tegelased kingivad annetisi.

Teine naljand *Muru-Miku meelehaigus* põhjeneb motiivil, et kaks eesti peremeest ja ka nende tütred on ühte nägu ja ühtemoodi rõivastatud, mispärast kosilane oma tulevase äia ta naabriga ja oma pruudi ta tütardega pahatihti ära vahetab. Selline äravahetus ei ole loomulik, pole ka Kunderi enese leiutis. Seda oli ta juba *Saaremaa onupojas* näinud. Ka on näidendi aine kujutatud õige pealiskaudselt. Viimases näidendis esitab Kunder siiski tähelepanuväärse karakteri. See on tüüpiline külakohtumees ja sillakubjas Jüri Kaarmann, kes Piibli kolm korda

läbi lugenud, tunneb seaduseraamatut ja *Kalevipoega,* kelle mõistust ja tarkust imestatakse. Tema ei karda mõisnikke ega kirikhärrat. Kord olevat ta kaks suurt saksa kohtukulli ees läbi noominud ja pahutanud, ühe neist lasknud panna keldrisse ja teisele ähvardanud anda vitsu. Seda vägevat küla-autoriteeti kardab kogu vald. Kui ta kord juhtub mööduma palvemajast, jääb lugijal kohe hing rindu kinni. Harilikult kannab ta hõbedast ametiraha rinnas, suurt pikka raamatut kaenla all, kuhu ta kirjutab oma kardetavad protokollid. See on endise aja külavõimumehe tüüp, kes hoopleb oma voliga, külameestele ajab hirmu peale oma pika protokolliraamatuga ja juba koolilastele kingituste läbi püüab teha selgeks, kui suur mees ta on ja kui kõrget ametit ta peab.

Kroonu onu.

Kunderi paremini õnnestunud naljamäng *Kroonu onu* (1885) on rahvatükk, mida omal ajal mängiti palju ja vaadati meelsasti. Sündmustiku aluseks ja pilke märgilauaks on siin rikkuse-uhkus, mida näitab pärisperemees rendiperemehe vastu.

Rikas ja hooplev pärisperemees Metsa Priidu ei taha oma tütart anda naiseks vaesekspeetud Jõepära Madise pojale, ehk küll noored inimesed armastavad palavalt teineteist. „Kroonu onu" Aabram Andrejevitš Sikk, lahtilastud soldat, astub siin vahele ja toimetab asju nii, et uhkus langeb naeru alla ja kaob takistus armastajate vahelt. Sikk läheb moonutatud kujul rikka kahe talu pärisomanikuna Madis Põdra nime all Metsa Priidu tütrele kosja. Priidu võtab ta vastu vaimustusega, kaup tehakse kindlaks ja selle tagatiseks annab Priidu väimehele oma talu paberid ning 1000 rubla sedamaid kätte. Kuid Priidu rõõmul pole kestust. Selgub, et rikas väimees pole keegi muu kui petis kaubajuut Mooses Hersch. Nüüd on Priidul vesi ahjus. Ta nutab ja ulub, et teinud nii rumala tüki ja andnud tütre ning talu juudile. Juut loobub viimaks sel tingimusel, et Priidu annab oma tütrele luba abielluda rendiperemees Jõepära Madise pojaga.

Näidendi peapahe on, et tegevuse sõlmitust, mis päris loomulikult läinud keerdu ja põhjendatud psühholoogiliselt, lahendatakse hoopis kunstlikult ja pealiskaudselt. Tegelane „Kroonu onu" on siin *deus ex machina,* kes seda saadab toime, mida kirjanik ei suuda läbi viia tegelaste karakterite põhjal. Kuid seda puudust psühholoogilises põhjenduses tasuvad hästiarendatud tüübid, milles seisabki selle näidendi peaväärtus, nimelt oma rikkuse peale alpuseni rumal-uhke Priidu ja kehvusetundest mahasurutud ja natuke lollakas Madis. Nende tüli ja leppimise kujutus avaldab sügavat rahva elu tundmist. Kuid kogu näidendi hing ja nimeandja on Aabram Andrejevitš Sikk. See on eht kroonumees, kes igalpool ja igaühega armastab kõnelda oma vägimehetegudest sõjaväljal, sealjuures aga luiskab,

nii et suu vahutab peas, ja murrab pealegi pöörast vene keelt. Muidu on ta heasüdamlik süütu mehike, kel kõige luiskamise juures on peaasjaks see teadmine, et ta on jõudumööda ausasti kaitsnud oma isamaad, mida tunnistavad ka tema autähed. Ta ei ole mitte üksnes kuulus sõjaliste vägitegude pärast, vaid on ka osav toimetama rahuaja sobitusi, eriti mängib ta kosilastel hästi isameest. Tema vigurdused otse nakkavad. Metsa Priidule meeldib rikka väimehe Põdra-Herschi kange saksa murrak ehk „peenike maakeel" nõnda, et ta ise väimehe meeleheaks hakkab nõnda kõnelema ja soovitab seda keelt teistelegi. Hiljem ilmub hull nali, et kogu eesti perekond kõneleb juudi keelt — see on kroonu onu sugereerimiskunst. Nali on ses näidendis nii ülemeelik, et üle saadakse päris võimatuist asjust ja keegi ei saa hakata küsima, kuidas see kõik, mis näidendis esineb, nii võis juhtuda.

Kunderi draamad.

Hea edu, mis saavutas *Kroonu onu*, meelitas kirjanikku oma jõudu katsuma tõsisemate näidendite kallal. 1887 kirjutas ta kaks väikest draamat *Mõrsja ja märatsejad* ja *Kingu Laos*. Viimasest on tsensor 1. ja 2. etenduse täiesti maha kustutanud, mispärast näidend tuli osalt ümber töötada. Ta ilmus alles 1890, pärast kirjaniku surma. Mõlemal draamal on mitmeti puutekohti. Mõlemais puudutatakse selleaegseid kurbi nähtusi meie kodumaal ja esitatakse hulk negatiivseid tüüpe, kes ausate inimeste näol elatavad endid vagaduse katte all pettusest ja kelmusest. Sel ajal võttis Eestis Läänemaalt tulev usuline märatsemine võimsalt hoogu ja teiselt poolt sai hobusevargus ning aitade lõhkumine rahvale tõsiseks ristiks. Kahes draamas kisub nüüd Kunder variseridelt ja petistelt näokatted maha ja näitab kelmide tõsist kuju. Näidendis *Mõrsja ja märatsejad* on nimelt ärganud prohvetid ja *Kingu Laoses* nurjatu saksik kõrtsimees ning tema käsilased rätsepa ja ratassepa näokatteis musta kunsti etendajad ja rahva verekaanid. Mõlemad näidendid avaldavad rõhuvat mõju, sest et kirjanik siin halastamatul käel paljastab elu varjukülgi. Kuigi nad valitsevast ilutsusluulest erinevad ja neis juba kainemalt elule vaadatakse, pole Kunder siin ometi veel teadlik realist. Näidendite lõpul aitab kirjanik headuse täielikule võidule ja lepitab meid maailma pahaga. Mitmed pildid on siin hea tähelepanuga elust nähtud, kuid korrapärast õiget draamat pole saanud kummastki. Positiivsed kujud nagu mõrsja Tiiu ja Kingu Laos, kes peavad kuulutama draamades

väljendatud ideid ja olema peategelased, avaldavad oma tegevuses ainult passiivset vastupanekut ja kahvatavad negatiivsete kujude ees. Viimased ei olegi eesti tüübid, vaid ajutised üksikud nähtused, mis meid püsivalt ei suuda huvitada.

Tähendus näitekirjanikuna.

Nõrkustele vaatamata mõjub Kunder näitekirjanikuna viljastavalt. Eesti draama arenguloos, eriti kui tuleb kõnelda kerget laadi rahvanäidendite toodangust, on Kunderil oluline koht.

Kunder arvustajana.

Ise luues hakkas Kunder ka seda tähele panema, mida tootsid teised. See äratas teda võrdlema ja arvustama. Vaimurikkuselt, teravalt pilgult ja iseseisvalt otsustusvõimelt oli ta nagu arvustajaks sündinud ja oma maitset haris ta juba nooreas klassilise ilukirjanduse lugemise teel. Kunderi kriitika teravust sai tunda kõigepealt Eiseni väljaantud luulekogu *Eesti luuletused*. Sellesse oli paigutatud sõprade kehvi laule, kuna vabameelsete luuletajate luuletised kas täiesti puudusid või olid ruumi leidnud ainult vähesel arvul. See tegi arvustaja meele kibedaks ja sõnad sapiseks [4]). Julgust ja suurt iseseisvust avaldas ka see kare arvustus, mille Kunder 1885 avaldas Kreutzwaldi *Lembitu* kohta, iseseisvust nimelt sellepärast, et hulk sõpru teda hoiatas selle kriitika avaldamise eest [5]) ja Kurrik püüdis tõestada, et *Lembitut* ajalooliselt seisukohalt ei tule hinnata ja selles esinevad tegelased üldse ei tähenda üksikuid isikuid. Kunder jäi oma arvamuse juurde kindlaks, Lembitus ei olevat muud head leida kui seda, „et tervest laulust üks suur luule iluvaim tarkusesõnu ja õpetusi rääkides läbi voolab".

1882 asus Kunder tööle, mis pidi saama ta eluülesandeks: eesti kirjandusloo kirjutamine. Seks korjas ta andmeid, palus kirjanikelt elulugusid ja küsis nõu neilt, kelle arvamustest ta lugu pidas. Oma otsustes tahtis ta olla asjalik ja oma jõudu mitte kulutada väiklaste subjektiivsete arvamuste levitamiseks. Ta tahtis kirjanikkude teoseid hinnata erapooletult nende kirjandusliku väärtuse järgi. Oma töö tulemusi avaldas Kunder esmalt ajakirjas „Meelejahutaja". Siin ilmusid vanemate ärkamisaja luuletajate karakteristikad, mis pärast arvustaja surma 1890 välja anti eriraamatuna *Eesti kirjandus koolile ja kodule*. Reinwaldist edasi nooremate luuletajate juurde Kunder ei jõudnud. Kuid seegi teos tõstab Kunderi meie tähtsamate arvustajate hulka.

[4]) „Sakala" 1881, nr. 31.

[5]) Vrd. kirju, mis Köler, Kurrik, Tülk, Raska jt. Kunderile selles asjas kirjutanud.

Selleaegse kirjanduse ühiseid karakterjooni.

Arvustusvõime äratus.

Kuna sentimentaalse kirjandusvoolu tegelased olid oma ajaga ja oludega enam-vähem rahul ja püüdsid eestlast lepitada tema elu ning saatusega, virgutavad ärkamisaja kirjanikud rahvast võimsal käel tuimusest ja vaimu-unest. Tõukejõuks, mis neid tiivustas, oli ärganud tung vabadusele. Nad avaldavad rahulolematust selle aja olude kohta, arendavad rahva iseseisvat mõtlemist ja arvustusvõimet. Ühtlasi algab endise aja idealiseerimine, kõrgete aadete taotlemine ja rahvuslikkude kangelaste kultus. Ühed, nagu Faehlmann ja Kreutzwald, kujutavad ülikauneis muistseis lugudes rahva endist õnne ja ilu, teised jälle, nagu Jakobson ja Hurt, püüavad ajaloopiltide varal, mis võetud kaugemast minevikust, seletada kurba olevikku ja selle sünnilugu, kolmandad sellevastu, nagu Kuhlbars, Koidula, Reinwald ja Kunder, õhutavad patriootilise lüürika jõul eestlases isamaa-armastust ja rahvustunnet. Ja kui vastikuid olusid, milles rahvas elas, ei suudetud muuta, katsuti neid vähemalt panna unustama sel teel, et ilukirjanduses kujuteldi uut paremat elujärge, lahedamat põlve roosilistes värvides. Põgeneti inetust olevikust ja tõsielust ning ehitati aatevallas tuleviku õhulosse. Elu ja olusid ei kujutatud nõnda, nagu nad tõeliselt olid, vaid luulevabaduses taheti näidata, kuidas olud luuletajate subjektiivsete vaadete järgi peaksid olema. Aadete kõrguselt vaadati maailma ja elu nagu mängu peale alla. See oli meelitav tuleviku- ja minevikumuusika, mille magusat harmooniat ei tohtinud tulla segama inetud akordid igapäevasest tõsielust. Rahvusliku koiduaja luuletajate silmis helkis Eestimaa ja selle rahva ümber joovastav ilusära. Sellist idealiseeringut vajati rahva sisemise jõu ja eluenergia virgutamiseks, see äratas eestlases usaldust iseenese vastu, jõutas rahvuslikku vaimu ja valmistas rahvast ette võitluseks parema tuleviku pärast.

Ilutsemine minevikus.

Rahvusliku lüürika peamotiivid.

Ärkamisajast peale omandab eesti ilukirjandus rahvuslikuma värvingu. Hoopis uue maailma avab luulele rahva minevik. Sõnalistest muistenditest valgub kunstluulesse noorendavat jõudu. Ärkamisaja lüürika peamotiivid on priiuse, isamaa-armastuse, kodumaa looduse ja eesti keele ülistus. Priiuselaulikud on eriti Kreutzwald ja Veske. Nende arusaamist mööda on priiuse-aade rahvusliku elu hingeõhuks, kõige edu põhitingimuseks. Nagu päike ei või käia

tagurpidi, nõnda ei või kaduda priiuse mõiste. Eriti kõrgelt hinnatakse seda priiust, mis vabastab vaimu. Isamaa-armastuse lüürikas on tooniandjaks L. Koidula. Reinwald toob isamaalauludesse õrnust; ta oskab seda kujutada silmale, mida tunneb tuksuv süda isamaa vastu. Kaks laulu on ta pühendanud eesti keelele, milles tuletatakse meelde kodukeele intiimseid, hinge õrnalt osatavaid helisid. Soojust eesti keele vastu sisendab Reinwald algupäraste, värskete, senikasustamatute kujutelmade varal.

Jäljendused ja nende laad.

Suur osa selle aja luulemotiividest on veel laenatud võõrsilt, peamiselt saksa hilisromantikast. Enamasti omandavad võõrad ained selle aja luuletajate käes sedavõrd eestilise kuju, et neid vaevalt võib nimetada tõlgeteks. Palju rohkem on nad vabad jäljendused. Suurt osavust ainete ümberluuletamises avaldas näiteks Rapla õpetaja K a r l M a l m (1837—1900), kelle teene muuseas on ka veel see, et Ahrens'i keeleparandused pääsesid võidule. Ilmlikkudest ja vaimulikkudest lauludest, mida Malm eestistanud, märkame head luuleannet. Chamisso „Ristivaliku" tõlkega tõi ta eesti luulesse esmakordselt tertsiinivormi. Tema tõlked „Jeruusalemm, sa püha taeva-linn" ja „Kes võib mind hukka mõista?" on meie lauluraamatule ehteks. Malm on seda, mis sisaldavad algupärandid, oma luuleandelise hingega ümber tundnud ja ülilihtsalt, rahvapäraselt edasi andnud.

Luulekeele uuenemine.

Ühes sisuga uuenes rahvuslikul ärkamisajal ka eesti luule keel. Rahvalaulude ja *Kalevipoja* kaudu tuli eesti luulestiili värskust, ilu ja jõudu. Luulekeel muutub järsku rikkamaks, kõlavamaks, kujukamaks. Võrreldagu ainult eelmise kirjandusvoolu tähtsamat teost, Jannseni *Eesti laulikut*, mis ilmus aasta enne *Kalevipoega*, umbes kümme aastat hiljem luuletatud Veske ja Reinwaldi lauludega ja sedamaid leitakse, et meie luulekeeles on alanud uus arenemisjärk. Mis uut luulekeelt nagu käegakatsutavalt eristab vanast, on oivaline alliteratsiooni ja assonantsi muusika, mis tuleb kuuldavale *Kalevipoja* ilmumise järel Kuhlbarsi, Koidula, Veske ja Reinwaldi lauludes. Enne *Kalevipoja* ilmumist luuletatud lauludel pole seda ehet olemaski, ja näib, nagu oleks eesti kunstluule kõlavuse põhimõte, mis esineb alliteratsioonis ja assonantsis, alles avastatud *Kalevipojas*.

Luulekeele pahed.

Uuendatud luulekeelel on ka pahesid. Kreutzwaldi keerulist, üksikjoontes peenemalt väljaarendatud mõtlemisviisi ei

suutnud enam väljendada senine labane, sõnadest ja fraasidest vaene kirikukeel. Tema filosoofilised mõttekäigud nõudsid peenejoonelisemat keelt. Kreutzwald võttis niihästi uute sõnade kui ka kõnekäändude leiutusel ette kõiksugu katseid, kuid toimis liiga vabalt, tarvitas keele kallal tihti vägivalda. Saatuslikuks sai tema sõnade kärpimine luulestiilis sellepärast, et rahvuslikud kirjanikud ta autoriteetliku mõju all seistes neid lühendeid ja väänutisi võtsid eeskujuks.

Üldine mõju.

Ärkamisaja vanem kirjanikupõlv avaldas oma toodanguga sügavat ja kestvat mõju. See oli meie rahvus- ja kultuurielu koidik. Kõrged isamaalised püüded ja tõsised isamaalised tunded tähistavad suurt aega, mida läbi elati, ja selle aja juhtivad tegelased tõusid paleusteks, kelle poole aukartusega üles vaadati. Isamaaline aade valitses ning juhtis Eesti avalikku elu ja rahvuslik ilutsemine ilukirjandust.

b. Ärkamisaegne noorem kirjanikupõlv.

Kirjandust mõjustavad ühiskondlikud tegurid.

Majanduslik tõuseng.

Vene-Türgi sõjale järgnevad aastad tõid meie kodumaale majanduslikku tõusengu, millist kaua ei olnud nähtud. Kodusõja tõttu ei saanud Ühendriigid mitu aastat järgemööda saata põlluprodukte maailmaturule. Vene-Türgi sõda langetas meie rahakursi umbes 25%, mispärast Venest väljaveetavate kaupade pealt saadi suurt hinda. 80-ndail aastail tõusid lina- ja viljahinnad järsku, näiteks maksis setvert rukkeid 15 rbl. ja kaal linu 120 rbl. Ettevõtlikumad põllumehed teenisid põllusaadustega palju raha, tasusid mõne aastaga talude ostuvõlad ja said jõukaks. Et rahva seas raha liikus laiemalt, võidi toetada rahvuslikke ettevõtteid, nagu kapitali korjamist Eesti Aleksandri-kooli heaks ja „Linda" laevaseltsi asutamist. Juba esimesel tööaastal (1880) oli „Linda" seltsil 600 liiget, kes panid kokku käitiskapitaliks 125 000 rubla. Ja kaks aastat hiljem oli „Lindal" 215 000 rubla koos, kaks suurt purjekat sõitmas, ruumikas kaubaait Tallinnas, ja Tartus abikauplus. Ettevõte äratas isamaalaste südameis heledat rõõmu. Mitte vähe rahvuslikku vaimustust ja ohvrimeelt ei ilmunud Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi selle aja kohta toreda ja kalli kivimaja ülesehitamisel.

Tung kõrgemale haridusele.

Lahedad majanduslikud olud võimaldasid suuremal määral laste koolitamist. 1880-ndate aastate algul leiame juba salga eesti noormehi Tartu ülikoolis, kus nad enamasti kas kirikuõpetaja- või tohtriametile ette valmistusid. Paljud neist asuvad noorusvaimustuses isamaalisele tööle, arendavad kirjanduslikku tegevust, peavad seltsides referaate. Eesti intelligentsi keskuseks asutatakse „Eesti Üliõpilaste Selts".

Elavus raamatuturul.

Jõukuse ja hariduse tõuseng elustab kirjanduse tarvidust ja toodangut. Pärnus, Tartus ja Tallinnas spetsialiseeruvad mõned trükikojad ja kirjas-

tused (Borm, Schnackenburg, Laakmann) odavate ja vähenõudlikkude juturaamatute väljaandmiseks. Ilmuvad kahekümnekopikaliste rahvaraamatute seeriad. Laatadel levitavad raamatuid rändkaupmehed. Et keskkoolides eesti keelt ei õpetatud, on selleaegsete kirjameeste keeletundmine omandatud tegelikult, seepärast kobav ja algeline. Tasu saadakse käsikirjade eest vähe või ei sugugi. Käsikirjades leiduvad rahvusliku vaimustuse puhangud ning raskete olude kujutused kustutas maha saksameelne tsensor, ja esteetilised väärtused hindas ümber kasuahne kirjastaja ärivaim. Ajajärgu tõlkelaenude kirjanduslikku taset võiksid iseloomustada näiteks Th. H. Pantenius'e jutustised *(Jumala maakeses, Ühe muna pärast)*, B. Auerbach'i külajutud *(Paljasjalgne tütarlaps* ja *Jooscp lumes)*, seiklusjutud indiaanlaste elust *(Nahksuka jutud)* ja röövliromaanid (*Rinaldo Rinaldini* ja *Morando Morandini)*.

Teaduslik töö.

Teaduslik töö Eestis, mis astub alles esimesi samme, liigub eesti keele ja rahvaluule uurimise piirides. Hurt ja tema kaastöölised ning E. Kirjameeste Selts koguvad rahvalaule. Veske jätkab eesti murrete uurimist. Hurt seletab oma väitekirjas puhta -nelõpuliste omadussõnade tuletamist ja omandab doktorikraadi.

Eesti kunst.

Eesti rahvusliku muusika iseärasusi näitavad A. Kunileid ja A. Thomson neis rahvalaules, mille viisid nad üles kirjutanud ja loomukohaselt harmoniseerinud. Need tõestavad, et eestlasel on muusikas midagi omapärast, mida maksab säilitada ja arendada. Soojalt viibivad rahvuslaste pilgud kunstitöil, mis loonud maalija Köler ja kujur Weizenberg Eesti aineil.

Avalik elu.

Avaliku elu lained käivad kõrgelt. Jakobsoni tegevus ajakirjanduses avas laia rahvahulga silmi kodumaa poliitilise olukorra kohta. Eestlaste püüded olid sihitud peamiselt sellele, et vabaneda majanduslikult ja sotsiaalselt sakslaste ülevõimu alt. Siin tulid appi ajaloolised sündmused. Aleksander III troonileastumisega algas Vene sisemises poliitikas äge panslavistlik propaganda, mis seadis juhtsõnaks: Venemaa ainult suurvenelastele. Aleksander III jättis kinnitamata Baltimaa rüütelkondade eesõigused, mis neile tsaar Peetri poolt olid tõotatud Uusikaupungi rahulepingus. See andis eestlastele lootusi rõõmsamaks ja lahedamaks tulevikuks. Eesti Kirjameeste Seltsi algatusel valisid eesti seltsid 18 asemikku, kes panid keiser Aleksander II hauale hõbepärja tänutäheks priiuse täiendamise eest, ühtlasi aga läksid uue keisri ette, tunnistasid ustavust ja avaldasid lootust, et uus valitseja veelgi kergendab eestlaste elu. Sel juhul esitasid eesti saadikud valitsusele palvekirja, milles avaldati üheksa soovi. Muuseas paluti, et valitsus mõisnikele talumaa müügihinna kindlaks määraks, riigi- ja maamaksud ning teetegemiskohustuse mõisate ja valdade vahel õiglasemalt jaotataks, talupoegadele maaomavalitsuse asjus hääleõigus antaks, rahvakoolid haridusministeeriumi alla seataks, patronaadi-õigus tühistataks, rahukohtunikud valitsuse poolt nimetataks ja valitsus ise ametisse seaks politseinikud. Nagu vastuseks neile palveile kuulutati 1882 „Valitsuse Teatajas", et keisri tahtmise järgi senaator Manassein on käsu saanud Liivi- ja Kuramaad valitsuse asjus revideerida. Manasseini aruanne sai 1884 valmis ja näitas, et meie maa valitsemiskord on vananenud ega ühti nende määrustega, mis antud 1861 kogu Venemaale. Manasseini revisjon tõstis rahva meeleolu ja äratas tuleviku kohta suuri lootusi.

Valitsusele avaldatud soovid.

Sakslaste vastulöögid.

Kõrged viljahinnad andsid Balti mõisnikele põhjust kõrgendada alatasa maarenti. Talude ostuhinnad aeti kuulmata kõrgeks. Ka ei andnud eesti seltsid ja avalikud kooskäimised Balti võimumeestele unerahu. Nad sattusid juba sellepärast suurde ärevusse, et vallavanemate konverents Tartus oli palunud kubernerilt luba kirjavahetust ülemusega pidada eesti keeles saksa keele asemel. Nad nõuavad, et kuberner keelaks ära põllumeeste kongressid ja muudaks eesti põllumeesteseltsid sakslaste poolt juhitud Liivimaa Ökonoomia Sotsieteedi haruseltsideks. Manasseini revisjon kainestas siiski sakslasi. Nad ei jätka enam võitlemist eesti keele vastu ja mõistavad seda hukka, et on takistatud eesti keele ja kirjanduse edendamist.

Rahva juhid.

Poliitiliselt oli see moment meie rahvale ülitähtis, sest oodatud reformid olid tulekul ja riigivõim astus balti sakslaste ülevõimuga võitlusse. Nüüd oleksid meie avalikud tegelased pidanud olema valvel, et reformid eesti asjale oleksid toonud kasu. Ent eesti tähtsaim poliitik oli sulgenud silmad ja talle ei leitud õiget järglast. C. R. Jakobsoni surma-aastal astuvad korraga neli enamvähem tuttavat tegelast avaliku elu näitelavale juhtima eesti kultuurielu: 1882 asutas A. Grenzstein „Oleviku", J. Kõrv omandas „Valguse", J. Järv pani käima „Virulase" ja K. A. Hermann hakkas „Eesti Postimehe" toimetajaks. Kõik neli olid kord pidanud rahvakooliõpetaja-ametit, olnud tegevad ajalehtede toimetustes, kõik neli töötasid peaasjus rahvuslikus sihis, kuid ometi ei suutnud nad, eriti kolm esimest, kokku leppida isamaalisel tööl. Jakobsoni peavooruse, lakkamatu võitluse rahva väliste vastastega, jätsid nad kõrvaliseks asjaks ja võtsid enestele eeskujuks Jakobsoni peapahe: liigse teravuse omasuguste vastaste vastu. Selle asemel et silmas pidada väliseid vastaseid, asetada eesmärke ärganud rahvale, lasksid mõned neist end teha vastaste tööriistaks, kulutasid oma jõudu tühiste koduste asjade juures oma au ja oma kasu pärast. Võitlus kujunes vastase hävitamiseks; kaotati eesmärk, mille pärast võideldi, ja nähti ainult isikuid, kelle poolt või vastu võideldi. Nii ilmus meie avalikku ellu järk, milles sulistati tumedas vees, mis halvutas rahvamehe nimegi. Eriti kurb oli see, et mitmed selleaegsed avalikud tegelased langesid ohvriks vene kahekeelsele poliitikale ja töötasid otse venestuse sihis. Kuna Pogodin ja teised marurahvuslikud panslavistid kategooriliselt ja ilma vähima viivituseta nõudsid eestlaste venestust, tõttas Kõrv „Valguses" seletama, et eesti rahval ei ole suuremat rahvuslikkude püüete sõpra ega toetajat kui vägev vene rahvas. Venesõbralisi eesti tegelasi pimestas ja uimastas oma diplomaatiliste konksudega Viskovatov, kes seks oli nimetatud Tartu ülikooli professoriks, et pinda valmistada venestuse külvile. Selleaegsed vabameelsed rahvuslased Veske, Treffner, Kunder ja Kõrv sattusid Viskovatovi mõju alla, kes eestlastele mõistis kujutella kõige kaunimat eesti-vene ühendusest ja avaldada eesti rahvuslikkudele püüetele sümpaatiat. Sealjuures laiendas ta osavasti lõhesid eestlaste ja sakslaste vahel. Oma meelelihtsuses pidasid meie tegelased seda kõike täieks tõeks, liiati kõrgema võimu tahtmiseks, mida lausus sõbralik mees jutuvestmisel eraisikuna, ja hakkasid ülistama venelasi ning nende tõotusi ja püüdeid.

Kaks orientatsiooni.

Eesti ühiskonnas valmistus ette äge võitlus läänepoolse protestantliku germaani ja idapoolse õigeuskliku slaavi kultuuri vahel. Võitlus kiskus eesti

rahvuslikkude tegelaste ja intelligentsi ridadesse ähvardava lõhe, mis ei jätnud avaldamata mõju ka kirjanduslikule arengule.

Eesti kirjanikud koondusid eespoolnimetatud avalikkude tegelaste ümber, pooldades nende kultuurilist orientatsiooni. Ajalehetoimetajad ja nende poolehoidjad kandsid vaenu üle nendele kirjameestele, kes tegid kaastööd vastaspoolsele ajalehele. Isegi need teosed, mis avaldati ajalehest lahus, tehti vastastikku maha või vaikiti surnuks. Oma meeste tööd said ülistuse osaliseks. Kõrv näiteks tõusis E. K. Seltsi laureaadiks. Erapoolik, sihilik arvustus mõjus lugejaskonda eksitavalt, takistas parema kirjanduse edenemist ning levikut. Erapoolik, sihilik arvustus.

Ado Grenzstein.

Ärkamisaja nooremate tegelaste seas ei tule Grenzstein mitte ainult vanuselt seada etteotsa, vaid ka tema head kirjanikuanded ning tüse haridus, tema tüdimatu tööjõud ja isiklik töövili tõstavad teda kaasaeglaste hulgast nähtavale kohale.

Ado Grenzstein sündis 5. veebr. (24. jaan.) 1849 Tarvastu vallas, kus ta isa omas renditalu. Majas valitses kehvus, seepärast pidid lapsed maast madalast olema vanemaile töös abiks. Suur osa selle aja raamatuist seisis isal kapis, ja erksad, andekad lapsed olid nad mitmele korrale läbi lugenud [1]). Kui Aadu enne leeriõpetust läks kuueks nädalaks külakooli, polnud tal seal enam suurt midagi õppida. Leeritud noormehena käis ta talvel Tarvastu kihelkonnakoolis ja tegi suvel kodus põllutööd. Et kogutud teadmused ei unuks, võtnud ta raamatu künnipõllule kaasa. Kihelkonnakooliõpetaja H. Wühner'i mõjul ärkas ka Grenzstein rahvuslikule elule. Õppinud paar aastat Tarvastus, võis Grenzstein 1869 õiendada Paistus koolmeistri-eksami. Et Wühner oma õpilase häid vaimuandeid kõrgelt hindas, võttis ta tema endale abiliseks. Siia jäi Grenzstein kaheks aastaks. Siis astus ta, ise juba täisealine mees, Valga seminari, kus ta 1874 sai lõputunnistuse. Kaks aastat pidas ta Audrus köstri- ja kihelkonnakooliõpetaja-ametit ja töötas siin üpris edukalt. Ta ergutas koolmeistreid laulukooride ellukutsumisele, korjas kihelkonnast rahvaviise, mis hiljem läksid trükki, kaunistas kihelkonnakooli ümbrust ilupuudega, tutvustas koolmeistreid uute õppemeetoditega. Grenzsteini noorpõlv.

Grenzstein tundis end olevat kutsutud suuremate ülesannete täitmiseks. Hiljuti avatud Tartu vallakooliõpetajate seminari direktor Hollmann vajas tublit kaastöölist ja selleks näis Grenzstein olevat paras mees. Kuid enne seda pidi ta tutvuma õppetööga välismaa seminarides. Paar kuud hospiteeris Edasiarengu teel.

[1]) A. Grenzstein, Kodumaa korraldus. Tartus 1910.

ta Karalene ja siis Halberstadti seminaris kuulsa koolimehe K. Kehr'i juures. Siin nägi ta saksa rahva tõusvat haridustööd ja sai sellest vaimustust. Sarnasel viisil Tartu seminaris töötada ei võidud. Hollmannil puudus vaadetes avarus. Püsides usulisis küsimusis ortodoksaalsel vaatekohal, ei võinud ta sallida

A. Grenzstein

Grenzsteini ratsionalistlikku usukäsitust. Ka Hollmanni käitlus õpilastega oli ebapedagoogiline, kõrk ja alandav. Grenzstein sai siin töötada ainult aasta [2]). Et ta tuttav oli andeka koolimehena, ärkas ta sõpradel mõte teda soovitada tulevase Eesti Aleksandri-kooli juhatajaks. Grenzstein õppis 1878—1880 Viini pedagoogiumis kasvatusteadust, kuulates ühtlasi loenguid sealses ülikoolis. Ent kodumaal pääses mõjule vene kultuuriline orientatsioon, mis pani Grenzsteini eest tee kooli kinni. Ta lahkus jäädavalt sellest kutsest, mis vastas kõige paremini ta annetele, ja hakkas poliitikuks. Võib olla, et selles oli talle eeskujuks Viini pedagoogiumi direktor Dittes, kes tol ajal ühendas oma isikus pedagoogi ja poliitiku, püüdes koole ning rahvaharidust vabastada kirikliku mõju alt ja üldse olla suur demokraat. Entusiastina ja unistajana võttis Grenzsteingi Viinis vabameelsuse tuld ja otsis tuttavas luuletises [3]) meest, kes ristis punastamata veel kord lunastaks maailma — sotsiaalsest viletsusest, nagu ta seda seletas tagantjärele. Kuid varsti seadis Grenzstein oma purjed teise tuule järgi. Kodumaale tagasi jõudnud, hakkas ta 1881 üheks aastaks vanameelse „Eesti Postimehe" toimetajaks, kuni mahti saaks asutada endale uus ajaleht „Olevik". Nimelt tunti eesti teoloogide keskel vajadust evangeelse kiriku vaimus juhitud uue ajalehe järele, sest et „Sakala" sõbrustas vene preestritega.

Avalik tegevus.

Grenzstein algas oma avalikku tegevust pedagoogiliste põhimõtete juhil. Ta seadis enesele ülesandeks võidelda kurjuse ja ülbuse vastu, suruda alla vaenu sugurahva keskel, ravida inimhingesse istutatud headust ja heldust. Tõotades toimetada aja-

[2]) J. Kivisaar, Tartu vallakooliõpetajate seminar. Tartu 1932.

[3]) Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1879.

lehte ausameelselt, algab ta tööd juhtsõnaga: „Kaota halba, kasvata head!“ Vastukaaluks C. R. Jakobsoni vabameelsele [4]), eetilisi väärtusi ümberhindavale ja vahel demagoogilisi võtteid parustavale poliitikale tahtis Grenzstein rahvuslikus poliitikas oma samme seada harmoneerivalt heade kommete ja moraaliga. Pidades kinni alalhoidlikust kristlik-rahvuslikust poliitikasuunast, asus Grenzstein positiivsele, ülesehitavale haridustööle. „Isamaa on mehe ülem mõte, rahva õnn ta kaunim ettevõte“, oli tal lipukirjaks. Ta seletas, et eesti rahvas ei lähe kaduma, vaid peab edasi saama ilma sakslaste abita omil jalul, äratas rahvapoegi rahva kasuks tööle astuma, näitas, kui suur tähendus on rahvuslikul koolil rahvuse alalhoidmiseks ja hariduse edendamiseks. Edasi tegi ta tööd eesti keele ilmevahendite rikastamiseks, õhutas valdu raamatukogude asutamisele, andis nõu, kuidas näitemängu tõsta kõrgemale kunstitasemele. Selle kõrval nõudis ta ka eesti rahva kirikliku elu edendamist, usuelu süvendamist, püüdis parandada rahva majanduslikku seisukorda ja äratas siin isetegevust. Rahvuslikus vaimus töötas Grenzstein umbes kuni 1887. aastani ja kogus oma ajalehe „Oleviku“ tüseda sisu ning ladusa, haritud keele tõttu enda ümber hulga haritlasi, eriti kooli- ja kirikuõpetajaid, köstreid, üldse rahvuslikku alalhoidvat elementi. See oli parim järk Grenzsteini avalikus tegevuses, millal „Olevik“ kõige tuumakama eesti ajalehena moodustas ajajärgu vaimse keskkoha ja etendas Eestis juhtivat osa. Enamasti nimetati neid rahvuslasi, kelle häälekandja oli „Olevik“, Hurda parteiks, sest et ta Hurda ideed võttis endale juhtnööriks. Venelastesse suhtus see erakond kartuse ja umbusaldusega, kuna sakslastelt loodeti eestlusele tuge. Kuidas Grenzstein rahvuslikus küsimuses hiljem lõi kõikuma, alistus vene mõjule ja orientatsiooni vahetas, sellest kõneldakse edaspidi pikemalt Eesti poliitiliste voolude jälgimisel parajal juhul. Meelsusemuutuse tagajärjel kaotas Grenzstein rahva poolehoiu, andis „Oleviku“ käest ja asus 1901 Pariisi elama. Lõuna-Prantsusmaal Mentone linnas kustusid ta elupäevad 20. apr. 1916 üksilduses ja unustuses.

Psühhograafia.

Selle mehe iseloomus esileküündiv joon on tung uue ja ennekuulmatu poole. Teda veetles vaheldus. Ühtelugu tegeles ta rahutu vaim uute kavatsuste ja plaanidega, millel oli harva reaalset alust. Tal jätkus entusiasmi sageli päris vastakuti käivate mõtete ja ideede kohta, ta tervitas heterogeensemaid vaimuvoole. Grenzsteinis esineb meile problemaatiline isiksustüüp.

Grenzstein luuletajana.

Luuletajana tahab Grenzstein ehk — nagu ta iseennast nimetab — Piirikivi oma eluvõlga isamaa vastu tasuda „laulude

[4]) Eesti Postimees 1881, nr. 1.

ja salmidega". Neid on tal õige rohkesti ja mitmekesiseid. Juba 1877 esiteleb A. Piirikivi meile end *Esimestes luuletustes*. Sellejärel avaldas ta luuletöid raamatuis *Lõbusad laulud lastele, Koolmeistri käsiraamat* ja hiljem „Oleviku" aastakäikudes. Lõpuks andis ta oma luuletööde valiku *Laulud ja salmid* (1888) trükki.

Piirikivi paremad luuletised pärinevad peaaegu kõik sellest ajajärgust, kus ta veel „Olevikku ei orjanud". Audrus ja Tartus

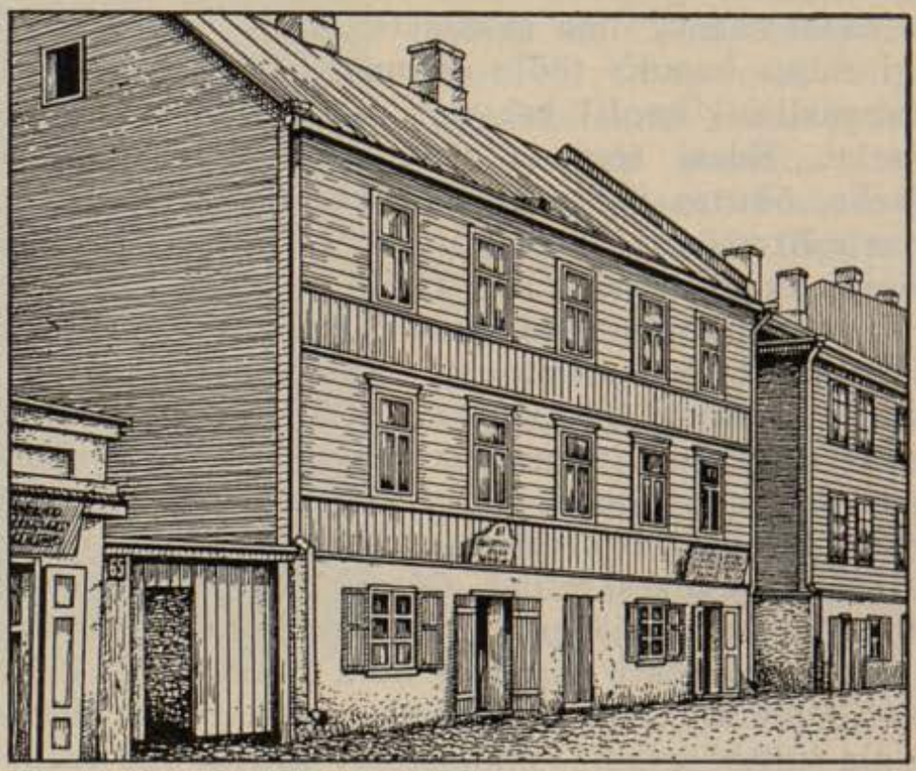

A. Grenzsteini elukoht ja „Oleviku" toimetus Tartus.

kooliametit pidades ning välismaal viibides oli luuletajal mahti vaimselt keskenduda, oma südamehelisid ise kuulatada ja neid edasi anda värssides. Ses ajajärgus on Piirikivi luuletised sisuliselt enam iseseisvad, algupärased, tunnete poolest tõsisemad, sügavamad ning lähenevad motiividelt ja vormilt sageli rahvalaulule. Näiteks:

Veere looja, päevakene,
Kalla alla, kallikene!
Veere looja vete kaudu,
Kalla kase ladva kaudu!
Saada rahu rammetule,
Hingust väsind hingedele!
Väsinud on väetimad,
Nõrkend ära nõdrukesed.
Ei ole vaesel varjukesta,
Kehval keha kattekesta.
Kivi külma külje alla,
Mätas märga alla peada,
Udu teda uinutamas,
Kaste kallist kaisutamas.

Üldiselt tunnustatud on luuletised, nagu „Üksinda pean võõrsil rändama", „Palvetund looduses", „Ma nägin täna halba und", „Väike kevadelaul" jne. Need on luuletaja südamevoolu-

sed, millel püsiv väärtus. Oma vanemais lugulaules käsitleb Piirikivi rahvaluule motiive. Mõnest muinasjutust, nagu Ülemjärv, Pühajärv, on ta loonud ballaade, milles käsiteldavale ainele on antud täiesti kohane vorm. Õnnelikult valitud rütmiliste, kõlaliste ja kujuliste vahendite varal ei kujutata siin mitte ainult sündmusi elavalt ja soojalt, vaid luuakse ühtlasi ka see elevus, mida tarvis läheb sündmuste mõju vastuvõtmiseks. Laulude kõrval sai Piirikivi juba oma luuletegevuse algul tuttavaks tuumakate mõttesalmide loojana, kelle sõnu tihti tsiteeriti. Kui need mõttesädemed sisult ka alati ei kuulu Piirikivile, veetleb meid ometi nende tihendatud ja kujukas väljendusviis. Toome näiteks mõned mõttesalmid kõige vanemate hulgast:

Õpi elust enesest,
Ta on tõsi igavest.

Lähed oma sahaga
Põldu kündma pahaga:
Salakivid lõhuvad su saha,
Teevad kümme korda enam paha.

Ükski sind või rõõmu randa
Ainult omal kuklal kanda;
Ise pead hoolega
Sinna poole tõttama.

Ajalehetoimetajaks hakates ei suutnud Piirikivi luuletajana tõusta erakonnatülidest kõrgemale, vaid seadis oma luuleande otse erakonna teenistusse. Nüüd muutusid Grenzsteini värsid enamasti argipäevaste erakonnatülide kajastuseks. Luuletajast saab vemmeldaja, kes jagab vastastele hoope paremale ja pahemale poole ja ülistab sealjuures iseennast. Nagu Reinwaldil varem rahvusvabameelsete leeris, nõnda oli ka Grenzsteinil poliitikat ajama hakates luuletegevus sõna parimas mõttes lõpetatud.

Grenzsteini luulestiil.

Grenzstein rõhutab luulestiili kõlavust ja ladusust. Tema värssides arenes ütlemisviis, millel palju iseärasusi. Ta harrastab vaimukat sõnamängu, kujukat, tihti allegoorilist kõnet, hepikut ütlemisviisi ja näselevate mõtete järjestust. Fraasid lendlevad liblikatena kergelt sinna-tänna, ilma et otse näidataks, kuhu mõte tüürib, alliteratsioon ja riim peavad kõnekäändudele tingimata andma kauni kõla ja selle kõla pärast on kirjanik valmis looma uusi mõttetuid riimsõnu, tarvitama ebamääraseid epiteete. Näit.: „Eesmärk on seesmärk". „Ju lõo lõõrib h e l l a l helgil." „Meid k e l l a d k e n a m a d kutsuvad nii mahedast majasse suure."

Ei mina tea ega mina mõista,
Mis minul mõttes mõlguneb,
Meeles minul kõvasti k õ l g u n e b,
Mis minul ometi võlguneb.

Seesuguste kõlakorduste otsingul muutub Grenzstein tihti sõnakõlksutajaks või loob paremal korral siledaid salme, mis küll sisaldavad lahedaid mõtteid, muud aga midagi. Seepärast on ta siledad salmid tihti nagu jäälilled, mis küll kenad vaadata, aga ei soojenda kellegi südant. Näit.:

Oh Eesti isamaa!
Mull kõige kallim oled sa.
Ma kõnnin sinu pinnalla
Ja uinun sinu rinnalla,
Mu kaunis isamaa.

Grenzstein proosastiili arendajana.

Grenzsteinil on teeneid eesti kirjakeele, eriti proosastiili arendajana. Ta tõi eesti keelde hulga tarvilikke oskussõnu kirjanduse-, keele-, loogika- ja filosoofiamõistete väljenduseks, nagu näiteks: aade, algupärane, äri, eestistama, erand, etendama, haritlane, hoiatus, isik, juhtmõte, kava, lahendus, male, näitelava, tavaline, tegelane, toode, uudisjutt, vahend, valima, võistlus ja palju muid [5]). Osalt on need laenatud soome keelest, osalt loodud tuletuse ja liitmise teel või üle võetud murdeist. Tolleaegsed kirjanikud, isegi Grenzsteini vastased, omandasid nad imekiirelt. Juba sellest väikesest loendist selgub, kui palju moodne kirjakeel võlgneb tänu Grenzsteinile. Eesti proosastiili tõi ta osavalt valitud sõnade ja kujukate kõnekäändude varal kergust, painduvust ja kõlavust. Ta isiklik väljendusviis proosas on selge, kujukas, terav, läbitungiv ja sätendav.

Kokkuvõte.

Grenzstein omas haruldasel määral publitsisti annet ja temperamenti. Ehk küll ainult nädalalehe toimetaja, suutis ta end aastakümne kestel hoida avaliku elu juhtide hulgas esirinnas. „Olevikus“ orienteerus lugeja haritud seltskonna tähtsamate huvide taotluses, pealegi kriitiliselt seisukohalt. See olenes Grenzsteini arvustusvõimelisest intellektist, mille jõul ta analüüsis omaaegseid sündmusi ja avaliku elu küsimusi, seades neid kontsentreeritud tulipunkti.

Jaak Järv.

Suure eeskuju jäljendajad.

„Sakala“ toimetuses töötasid abijõududena kaks noort kirjanikku, kes pärast kuulsa rahvamehe surma püüdsid avalikus elus jäljendada suurt eeskuju: J. Järv ja J. Kõrv. Nagu Jakob-

[5]) A. Grenzstein, Eesti Sõnaraamat. Tartus 1884.

son olid nemadki, võrreldes Grenzsteini mõõduka kristlik-rahvusliku poliitikasuunaga, käremeelsed rahvuslased. Järv jätkas Jakobsoni poliitikat ses mõttes, et püüdis vähendada balti-saksa kultuuri ja kiriklaste mõju, sisendada rahvale vabameelsust. Samas sihis näib töötavat ka Kõrv, kuid peab saksa kultuuri ja protestantismi vääramiseks tarvilikuks sobitada Eesti-Vene sõprust, et Eestisse tasandada teed vene haridusele ja kreeka-õigeusule. Hiljemini selgub, et Kõrv, kes noormehena äratanud C. R. Jakobsoni lugupidamist oma Eesti muistejuttude koguga, ajalehte „Valgus" välja andes satub ideelagedusse ja lausa äritsemisse. Sellest veel mitte küllalt, et heita parema poliitilise seisukoha võitmise huvides venestusagentide käsilaseks, püüab ta „Valguse" arvustusvõimetut lugejaskonda enda külge köita hingemaa saamisest tönkavate kujutlustega, kirikhärrade paljastusega ja aastast aastasse lainetavate hirmuromaanidega. Oma sõbrad Eesti Kirjameeste Seltsi juhatuses vedas Kõrv sel teel sisse, et esitas neile Chateaubriand'i kirjutatud indiaanlasteloo *Atala* plagiaadi oma algupärase teosena *Luigemäe Olli* pealkirja all ja sai selle eest esimese auhinna. Ta teine jutustis *Kiired kosjad* osutub André Theuriet' novelli vastupildiks, mille valmistamiseks on kasustatud prantsuse originaali saksakeelset tõlget *Gerards Heirat*. Oli Kõrvil tüse kapital koos, siis lahkus ta Eestist; ta jõudis oma elupäevadega lõpule ühes Šveitsi vaimuhaigete sanatooriumis. Eelöeldust selgub, miks Kõrv ja Järv, vaatamata sellele et mõlemad seisid vihases võitluses alalhoidliku kristlik-natsionaalse rühmaga, keda juhtis Grenzstein, olid omavahel ägedad, leppimatud vastased. Kõrvist taganesid aegamööda needki russofiilsed sõbrad, kes veel olid elus, Järve „Virulase" ümber aga koondusid noored liberaalsed rahvuslased.

Järve elust.

J a a k J ä r v sündis Vana-Suislepa vallas 17. (5.) apr. 1852 talusulase pojana. Viieaastaselt jäi ta vaeslapseks. Ta vanem vend, kes oli Nõo kihelkonnas kooliõpetaja, võttis ema ja nooremad vennad enese juurde ja hoolitses nende eest. Siin Rõhuküla koolimajas kasvas Jaak üles ja õppis vennalt ja selle järglaselt kooliametis niipalju, et võis omandada vallakooliõpetaja kutse. Olnud selle järel kaks aastat talusulane, sai ta Vastse-Nõo vallas kooliõpetaja koha, mida pidas niikaua, kuni teda ei nõutud enam väeteenistusse. Siit kutsus C. R. Jakobson ta töötama „Sakala" toimetusse Viljandis. 1880 omandas Järv „Tartu Eesti Seitungi" väljaandmise õiguse ja hakkas toetama „Sakala" püüdeid. 1882 viis Järv oma ajalehe Tallinna ja muutis ta nime „Virulaseks". Taotelles rahvavalgustuse eesmärke, paigutas Järv

ajalehte õpetlikke kirjutisi, mida läbib isamaaline vaim. Jakobsoni eeskujul võitleb Järv sakslaste ülevõimu vastu kodumaa omavalitsuses ja kohtuis, nõuab eesti keelele tarvitamisõigust koolides ja ametlikes asutisis. Esmakordselt eesti ajakirjanduses avatakse „Virulase" veerud sotsiaalsete küsimuste arutusele. „Virulases" jälgitakse tööliste elutingimusi ja hakatakse kaitsma nende huvisid. Juba 1882 ilmub ses ajalehes kirjutis moodsaist töölisühinguist välismaal. Mõistuse selgituse eesmärgil avaldati „Virulases" kirjutisi ristiususektide määratsemisest ja kiideti Buddha usku. See tõi toimetusele sekeldusi. Vabameelse mõtteviisi ja rahvusliku vaimu tõttu levis „Virulane" talurentnikkude, kantnikkude ja lihttööliste keskel. Tal oli suurem lugejaskond kui omal ajal Jakobsoni „Sakalal". Rahvusliku vaimu ja suure populaarsuse tõttu oli ta Kõrvi toimetatud venemeelsele „Valgusele" kardetavaks võistlejaks. Selle kõrvaldamiseks tarvitas Kõrv pealekaebust. 1888 saadeti Järv kuberner Šahhovskoi nõudel kaheks aastaks kodumaalt välja ja „Virulane" jäi seisma. Selle aja veetis Järv Moskvas. Maapaost tagasi tulnud, hakkas Järv Tallinnas ärimeheks. Raugaeas asus poja juurde Moskvasse elama. 1920. a. kevadel uppus ta reisul Moskvast Samaarasse Djoma jõkke.

Hingelised jõud. Hingestatud vabameelse rahvamehe elutungist ja isamaalisest vaimust, taotleb Järv ideaale. Nende otsingul viibib ta esmalt maailmakuulsate ja mehiste meeste eeskujude juures, tutvustab nende elulugusid ning püüdeid, kuid sügavamate, püsivamate tõdede avastamisel eksleb ta müstiliste loodusreligioonide piirkonda, tegeleb Buddha õpetusega ja jõuab viimaks elupäevade loojakul välja spiritismile. Antagonism ajaloolise usundiga kaasas käivate väärnähete vastu viib Järve ajaloosisuliste tendentsromaanide kirjutamisele.

Järv lüürikuna. Ilukirjanikuna on Järv teotsenud lüürika ja proosa alal. Õhutatud Koidula lüürikast, taotleb Järv tabada vanemate ärka-

misaja luuletajate meeleolusid, kordab nende motiive, püüab meeldivaid tekste, näit. Koidula laulu „Üürike", interpreteerida muusikaliseltki, andes nad trükki ühes omaloodud viisiga. 1873 ilmus Järvelt luuletiskogu *Lille kimbukene*, mis nähtavasti talle tee tasandas C. R. Jakobsoni „Sakala" toimetusse. Ta lüüriliste mõttemõlgutuste peamotiivideks on isamaa ja armastus. Toetudes vanematele eeskujudele, meenutab Järv isamaalauludes rahva rasket minevikku, mida võrdleb olevikuga, et sel teel esile kutsuda lohutustundeid. Hiljem levis Järve luuletis „Kõrgest kõlagu Eesti poegade ausus" ta enda komponeeritud hoogsa meloodia saatel.

Järv jutukirjanikuna.

Hoopis suuremat tähelepanu tolleaegses lugejaskonnas võitis Järv proosakirjanikuna. Siin kuulub ta õieti uudismaa tegijate hulka. Ajaloolist romaani meil veel ei viljeldud. Noorur Bornhöhe, kes äsja avaldanud oma *Tasuja*, näitas, kui tänulik võib olla kirjanikule ajalooline jutuaine. Kuna ärkamisaja kirjanikud iseenesest olid huvitatud mineviku sündmustest, avaldasid ajaloopildid ja Bornhöhe jutustis nii suurt mõju, et Järv ja hiljem Saal ajalooromaanide tootmise tegid oma eriüles-andeks. Järv esines kolme kodumaa minevikku osatava jutustisega: *Vallimäe neitsi*, *Ristitütar* ja *Karolus*. On ilmne, et Järvel oli jutukirjanikuks annet. Elava ja väga liikuva fantaasia abil võis ta leiutada ülikeerulisi, pinevaid sündmustikke. Järve jutustusviis on ladus, sorav, olgugi paiguti abstraktne ja pildivaene. Faktilist materjali ajalooliste sündmuste kohta on ta ammutanud saksakeelseist kroonikaist ja faabula koostamisel on tal eeskujuks olnud vanemad tõlgitud jutud. Tolleaegsel lugejaskonnal oli peamiselt sisu- ehk ainehuvi, teda veetles keerukas, pinev sündmustik. Sellega seletubki, miks meie vanem jutukirjandus koosneb tegevusromaanidest. Nende autorite energia kulub peamiselt tegevuse arendusele, kuna tegelaste iseloomustus on hoopis algeline ja sisemist sündmustikku ehk tegelaste psühholoogiat on vaevalt puudutatud. Laadilt kalduvad Järve jutustised kõik heroilisse romantikasse. Peategelased on Järvel idealiseeritud naised. Ta pikem ning nimekam proosateos *Vallimäe neitsi* (1885) on tüüpiline tegevusromaan.

Vallimäe neitsi.

Katoliku preestri Urban Gamla kasvandik Marta on kangelane oma armastus- ja halastustegudelt. Kui Tallinna oli Põhjasõja ajal venelastest ümber piiratud, pääses linnaelanikkude ja Rootsi sõjaväe keskel lahti hirmus katkutaud, mis päevas viis sadasid inimesi hauda. Kuna vaimulikul mehel süda jääb kisendava viletsuse vastu külmaks ja tuimaks, pühendab 18-aastane neitsi Marta oma elu heategevusele, pannes sealjuures oma elu ning ter-

vise kaalule. Halastaja samariitlasena ilmub ta katkutõbiste keskele, jagab kosutavat toitu, pakub karastavat jooki, lohutab surijaid. Vallimägedel on haigeid soldateid hulgakaupa surnud seltsimeeste seas maas. Nende keskel täitis Marta ennastsalgavalt halastajaõe kohuseid, tundes seks eneses jumalikku jõudu. Teiste haavatute hulgas leidus noor rootsi ohvitser Abelström, kes toodi meelemärkuseta olekus preester Urbani majja. Teda põetas Marta seni, kui ta haavad paranesid. Noorte inimeste südameis ärkab armastus. Et kasvandik Marta ei naiks luterlast ega läheks seega katoliku kirikule kaduma, püüab fanaatiline preester kõrvaldada noormeest raskete kahtlustuste varal. Siingi esineb Marta päästjana. Teda tundis ja austas kogu Tallinna. Igaüks rääkis Vallimäe neitsist, ta julgusest, lahkusest ja heldusest. Kui linn venelaste kätte langeb, ulatuvad Marta kangelasteod ka võitjate kõrvu, äratavad imestust ja lugupidamist. Kindralkuberner Menšikov'i ja tsaar Peetri ette ilmudes tühistab Marta need kahtlustused, mille põhjal on peetud ta isa ning ka peigmeest Abelströmi Rootsi salakuulajaiks, ja päästab nad vangist.

Sel jutul oli omal ajal suur edu ta ülipineva ja osavalt koostatud sündmustiku tõttu. Tol ajal hindasid paljud lugejad ja arvustajadki järgmisi uusi proosateoseid *Vallimäe neitsiga* kõrvutades. On kindel, et Järve jutustise tendents on kujutada katoliku aja vaimupimedust, preestrite fanatismi, salakavalust ja näidata seesuguste olude kurbi tagajärgi. Siinjuures paneb ta paksult värvi, maalib tumedaid pilte. Preester Urban Gamla tigedus ületab inimliku tundmuse piiri. Otse saadanliku salakavaluse, kalkuse ja vägivallaga hävitab ta oma venna eluõnne ainult seepärast, et see võtnud naiseks luteriusulise. Ka püüab ta julmalt hävitada oma kasvandiku Marta südameõnne. Preestri jesuitismi ja ta käsilase ning kirjadevõltsija politseiametniku tegude kaudu viiakse meid tolleaegsesse katoliku kirikust mõjustatud miljöösse. Siin ümbritseb meid kultuurlooline õhkkond. Sündmustiku psühholoogiline käsitlus on nõrk, ka tüübid on joonistatud kahvatult, verevaeselt.

Ristitütar.

Kuna eelmises jutustises esindavad katoliku kirikut paar jesuiitliku mentaliteediga vaimulikku, avab Järv järgmises jutustises *Ristitütar* (1891) avarama pildi katoliiklikust kultuurist meie maal keskaja lõpul.

Idealiseeritud naiskangelasena esineb siin noor neiu Magdaleena. Nimepidi orja, nimelt Mugala mõisa vahimehe Tootsi tütar, on tal siiski rüütel loomulikuks isaks, kes võtnud ta endale ristitütreks ja kasvandikuks. Magdaleena loeb innuga Uut Testamenti ja Johann Husi käsikirjalisi kõnesid paavstide häbitegudest, preestrite halbadest eluviisidest, üldse katoliikliku vaimuliku seisuse mädapaisetest. See avab noorel ärksal neiul silmad. Leides, et katoliku kiriku õpetus pole kokkukõlas pühakirjaga, tutvustas Magdaleena mõisa- ja külarahvast emakeeles evangeeliumi sisuga. Ta vaimukas kõne süütas kuulajate südamed. Kui kohalik preester kuuleb ketserliku õpetuse levikut, kaebab ta Tallinna piiskopile. Noor naisusupuhastaja vangistatakse, seletatakse ta kõnede suure mõju tõttu nõiaks, ketseriks ja mõistetakse tulesurma. Seda kohtuotsust ei saadud täita, sest et noor rüütel Edgar von Rottendorp, kelle seltsis Magdaleena mõisas üles kasvatatud, tõi

ta selleks palgatud ratsanikkude abil õigel ajal tuleriidalt maha ja saatis ta üle piiri Venemaale, kuhu ei ulatunud ketseri verd ihkavate tagakiusajate võim.

Kasustades ajaloolisi teateid keskaja preestrite riivatusest, rahva ebausust ja paganusest säilinud kommetest, samuti reformatsiooni selgitavast ning puhastavast vaimust, ehitab Järv vabalt üles sündmustiku, mille pöördekohti ei ole suudetud teha psühholoogiliselt usutavaks. Jutustise sõlmeheide ja selle lahendus toimub kunstlikult, mehaaniliselt.

Karolus.

Pärast seda kui Bornhöhe ja Saal juba lõpetanud oma romantiliste minevikulugude seeriad, esines Järv 1892 oma parima ajaloolise jutustisega *Karolus*. Selles kujutatakse sama aega, mis Bornhöhe *Tasujas* ja Saali *Hildas*, nimelt taanlaste valitsuse lõpujärku Tallinnamaal ja sellele varsti järgnevat suurt Eesti mässu a. 1343.

Kahro ehk latiniseeritud Karoluse soontes voolas Eesti vanema Varpo veri; tema ja ta vanemad avaldavad kauneid, suuresoolisi omadusi. Karolus kasvab rüütel Ludvighauseni kasvandikuna mõisas üles, saab selle aja täieliku hariduse ja kaldub oma isiklikkude omadustega sõjamehe- ning rüütliseisuse poole. Lahingus Leedu vürsti Gedimini vastu näitab ta üles nii suurt vahvust, et ordumeister tõstab ta vasalli ausse ja annab talle valitseda läänimõisa. Tallinnamaa rüütlikogus etendab Karolus silmapaistvat osa. Kasuisa von Ludvighausen on valmis teda võtma oma väimeheks. Karolus peab küll sugurahva priiust ülemaks kui uhket rüütliseisust ja ilusat, südamlikku rüütlipreilit Kordeliat, kuid rahva vabastustööl jääb ta siiski rüütliks, kes põlgab salalikku mässu ja alatut tagaselja tapmist. Rüütlikogu liikmena nõuab ta Tallinnasse kokkukutsutud maapäeval eestlastele, kelle vastu rüütlid ei tunne armu ega halastust ja neid teevad oma tööloomadeks, vabade inimeste õigusi. Rüütlid peavad endist „kloostripõgenikku" ja poolmunka mässajate ninameheks, sest et ta enda juures varjul hoidnud põgenenud orje, tõukavad ta eneste hulgast ja võtavad talt mõisapidamise õiguse. Nüüd pöördub Karolus teiste vägevate poole. Esmalt katsub ta ordumeistri ja peapiiskopi abil oma rahvale muretseda kergitust, siis läheb Leedu vürsti Gedimini teenistusse, et tema kaudu saada abi eesti rahvale. See vaev on asjata, sest ordumeister ei sega end taanlaste asjusse ja leedulased peavad endid kaitsema saksa vürstide vastu. Kodumaale tagasi jõudnud, püüab Karolus rahvast, kel nõrk jõud, eemale hoida mässumõttest ja teda seni lohutada, kuni mõni vägev naaber ausas lahingus aitab eestlasi vabastada. Ise aga läheb ta Soome, et seal Abo ja Viiburi piiskoppe võita oma plaanidele. Kuid vaheajal ei suutnud rahva esimehed ei ennast ega rahvast enam talitseda. Saaro Peetri nõuande ja juhatuse järgi tehti uus vabastusplaan: jüripäeva ööl 1343 algasid eestlased raske piina ja meeleheite sunnil omal käel ja jõul vabastussõda. Nad tapsid ühel ööl maha 1800 taanlast ja sakslast ja ainult ordumeister von Dreylöwen'i abil läks rüütlitel korda lüüa 10 000-list eestlaste väge ja summutada mässu. Karoluse poolt Soomest kutsutud abi jäi hiljaks. Karolus ise jõudis veel lahingu ajaks kodumaale ja võttis osa puhkenud võitlusest, et oma rahvaga ühes surra. Ta sattus sakslaste kätte vangi ja viidi piinapingile surmamiseks. Lohutanud veel isamaad ja Kordeliat, surus ta suule sõrmusepea, millesse oli varjatud mürki, ja suri — isamaa ja Kordelia nimi huulil.

Karoluse iseloomustus.

Kuna Bornhöhe oma *Tasujale* valis vabalt ajaloolise kuju, käib Järv *Karoluses* Saali teed, kes pidas oma peaeesmärgiks

paigutada jutustisse võimalikult palju ajaloomaterjali, andes ajaloole jutustise kuju. Tõepoolest on *Karolus* ajaloolistest faktidest ja ajavärvist õige rikas, sest Järv on kõiki teateid, mis sisaldavad Hiärn'i, Russow'i ja Rutenberg'i ajaloolised tööd, katsunud kasustada, muuseas sedagi märkust, et mässajate eestlaste hulgas, kes 1343 Tallinna all langesid sakslaste kätte, olnud kõrgemast soost mehi. Nähtavasti on Järv oma Karoluse kuju loonud selle teate põhjal. Tarvitades kroonikate aineid, on Järv katsunud sellest hoiduda, et jutustis seda, mis ta võidab ajaloolise usutavuse poolest, ei kaotaks kirjanduslikult väärtuselt. *Karolus* on vaidlematult Järve parim jutustis, mis leidis tähelepanu Soomeski tõlketeosena. Sündmustik on üles ehitatud lihtsalt, huvitavalt, mitte ilma pinevuseta, ja karakterid läbi viidud puhtalt, kuid jutustis ise tundub olevat nagu suurema romaani sisukokkuvõte, milles ainult jutustatakse sündmusi, ilma et oleks tegeldud karakterite hingelise arenemise kujutusega ja olude lähema maalimisega. Nii on Järve jutustusviisil üldiselt Saali omaga mõndagi ühist joont, kuid Järv ei tarvita Saali kombel pateetilist tooni, töötab väikese tegelaste arvuga ja joonistab oma inimkujud teravamalt, selgemalt.

Kirjandusliku tegevuse erilaad.

Järve mäletame eesti kirjanduses tegevusromaani rajajana, kes rahuldab selleaegsele arenematule lugejaskonnale omaseid ainehuvisid. Põlvnedes talusulase perekonnast, kaldub Järv juba lapseea mälestuste põhjal tööliskonna elu vaatlusele. Ta on meil esimene, kes võtab päevakorrale sotsiaalsete vahekordade arutluse.

Karl August Hermann.

Neljas rahvamehena esinev kirjanik, kes C. R. Jakobsoni surma järel asus tööle avalikule tegevusväljale, K. A. Hermann, oli meelsuselt mõõdukas rahvuslane, kuid tegelikult ei liitunud ta ühegi võistleva rühmitisega, vaid püüdis neid lepitada ja enda ümber koondada eestimeelset noort intelligentsi.

K. A. Hermanni elust.

Karl August Hermann sündis Põltsamaa ligidal olevas Võhma külas 23. (11.) sept. 1851 külasepa pojana [1]). Kitsad olud tegid Hermannist juba lapsepõlves iseõppija, ja seda teed on ta pidanud käima ka veel pärastises elus. Käinud paar aastat Anikvere külakoolis, võimaldus talle õpitöö jätkamine

[1]) V. Reiman, Dr. phil. Karl August Hermann. Eesti Kirjandus 1909, nr. 2

Põltsamaa kihelkonnakoolis sel teel, et ta toitumise eest hoolitsesid niihästi kaasõpilased kui ka õpetaja. Kihelkonnakooli positiivil tegi noor Hermann esimesi muusikatehnilisi harjutusi; sellel mänguriistal komponeeris ta oma esimese koorilaulu „Süda tuksub tuks, tuks, tuks". Kooli lõpetanud, omandas Hermann 1869 Tallinnas algkooliõpetaja kutse, töötas Põltsamaa kihelkonnakoolis õpetajana kuni 1871, millal ta siirdus Peterburi. Siin teenis ta ülalpidamist koolija kirjatöödega, asus Tartu valmistuma keskkooli lõpueksamile, mille ta õiendas 1874 eksternina. Poolteise aastaga oli mees läbi töötanud gümnaasiumi nelja ülema klassi kursuse ja vanade keelte õppimiseks kulutanud aega ainult kümme kuud. Ruttu omandatud teadmused ei olnud põhjalikud. Kergete ja kiirete saavutiste tõttu tekkis Hermannil erk enesetunne, ta hakkas oma andeid ja jõudlusi üle hindama. Sellise arvamuse põhjal omandas ta pealiskaudse tööviisi, millest ei vabanenud enam kunagi. Sugulase Goldmann'i ainelisel toetusel õppis Hermann kolm aastat Tartu ülikoolis usuteadust, valis siis õpingute erialaks võrdleva keeleteaduse ja astus 1878 Leipzigi ülikooli. Siin avaldusid ta head anded keeleteaduse alal. Juba 1880 omandas ta Leipzigi ülikooli juures filoloogias doktoriastme, kaitsedes väitekirja *Der einfache Wortstamm und die drei Lautstufen in der estnischen Sprache* (Leipzig 1880).

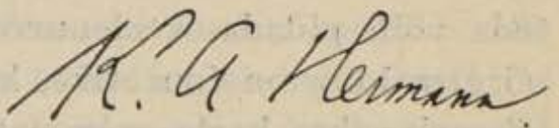

Juba üliõpilasena andis Hermann välja mitu kogu enese komponeeritud koorilaule. Teda kutsuti välismaalt Tartu laulupidu juhatama. Õpingutega lõpule jõudnud, asus Hermann 1880 Tartu, kus hankis endale elatist kirjandusliku tegevusega. 1882 kutsuti ta „Eesti Postimehe" toimetajaks A. Grenzsteini asemele. 1886 omandas Hermann „Pärnu Postimehe" ja hakkas seda Tartus välja andma „Postimehe" nime all. Hermann paigutas ajalehte pealiskaudseid, sisult ja stiililt labaseid juhtkirju, kuid siiras meel ja soe süda eesti asja vastu tulid nähtavale igal veerul, aitasid katta ja andestada mõtete puudust. Rahvajuhina on Hermanni teeneks see, et hoidis ülal ja õhutas lootust eesti rahva tulevikule sel ajal, kui teised avalikud tegelased,

Hermanni ägedad võistlejad, ennustasid rahvuse kadu. Hermanni „Postimehe" ümber koondus salk eesti rahvusvaimseid üliõpilasi, kelle ideaaliks oli luua eesti intelligentset kihti. See tegi oma ülesandeks etendada rahvuslikus võitluses juhtivat osa. Sellest kujunes Hermanni „Postimehelegi" kindel ringkond vaimseid toetajaid. Grenzsteini ägedate pealekäimiste all, mille eesmärgiks oli paljastada vastase nõrkusi, kannatas Hermann hingelisi vapustusi. Tüdinenud avalikust tööst ja vaenust, loovutas ta 1896 „Postimehe" Jaan Tõnissonile ja elatas end eesti keele lektoraadist, mille Tartu ülikool 1889 ta kätte oli usaldanud. Katsed „Rahva Lõbulehte" välja anda, „Valguse" omandamise ja edasijuhtimise kaudu kindlustada oma majanduslikku alust nurjusid täiesti. Ainelises kitsikuses ja hingelises pettumuses lõppes Hermanni elukäik 11. jaan. 1909 (29. dets. 1908).

Elutungi suund

Hermanni elutunnet iseloomustab püsiv edasirühkimistung kord õigeks tunnustatud suunas. Endale ustavaks jäi ta kangekaelsuseni. Tõukejõuks oli siin nähtavasti suurusuim. Tung aule ja kuulsusele, glooriale, võis teda tiivustada, kuid samal määral pimestada ja vajaliku enesekriitika alla viia nullini.

Hermann eesti filoloogina.

Eesti kultuuriloos on Hermannil teeneid eesti filoloogia ja muusika alal. 1884 ilmus ta *Eesti keele grammatika*, mis sisaldab esimese täielikuma vormiõpetuse, kirjutatud eesti keeles eneses. Sellele järgnes 1896 ta *Eesti keele lauseõpetus*. Hermann püüab meie keelt normeerida, ta seadusi süstematiseerida, mispärast teda võib pidada keeleuuenduse algatajaks. Ta grammatika nõrgem külg on foneetika, kus ta oma ümberhäälikute teoorias läheneb saksa keele grammatikale [2]). Tingivat kõneviisi nimetab ta kahtlevaks. Ilma et rahvakeelest suurt hooliks, püüab ta sõnavorme seletada ajaloolise keeleteaduse põhjal. Selle tõttu tarvitab ta elava keele kallal vägivalda. Hermanni grammatika mõjul omandas meie kirjakeel mõneks aastakümneks enamvähem kindla kuju. Hermann andis meile kaunis ühtlase õigekirjutuse, lõi eestikeelsed grammatika oskussõnad, mis peale mõne erandi praegu veel tarvitusel ja juba isegi talle eesti filoloogias tagavad austava koha.

K. A. Hermann on ka meie kirjanduse üldise arengu jälgimiseks astunud esimesi ulatuslikumaid samme oma teoses *Eesti kirjanduse ajalugu* (1898). Rakendades filoloogilist meetodit, vaatleb ta kirjandusloo perioode eesti kirjakeele ja õigekirjutuse arengu seisukohalt. Vanemate perioodide juures peatub ta kaua,

---

[2]) M. Veske, Dr. K. A. Hermanni Eesti keele grammatika. „Oma Maa" 1884, nr. 2—8.

sest et nende käsiteluks leidus häid eeltöid. Uuema kirjanduse läbiarutusel on tal kasustada olnud selleaegsed kirjanduskataloogid. Seepärast muutub see järk kirjandusloost pahatihti autorite ja nende raamatute kuivaks loendiks. Kuid nendegi kirjandusloo sugemete hankimisega on Hermann teinud tänuväärse töö.

Hermann muusikamehena.

Ka muusikakultuuri arendusel on Hermann jätnud kestvaid jälgi. Loova komponistina on ta tähtsal määral rikastanud eesti koorilaulude tagavara. Seks asutas ta 1885 kuukirja „Laulu ja mängu leht", mida andis välja 13 aastakäiku. Sellesse ja oma noodiraamatuisse, nagu *Eesti kannel*, *Koori ja kooli kannel*, *Kodumaa laulja* jne., on ta kogunud umbes 1000 koorilaulu. Eestilaadilist muusikat tundis Hermann teoreetiliselt, tegelikult pole ta seda suutnud edendada, vaid levitas võõrsilt laenatud kvartette ja komponeeris ise võõras vaimus. Ta enda parimaks helitööks on „Isamaa ilu hoieldes". Hermanni tähendus muusikakultuuri alal seisab rahva huvi äratamises koorilaulu vastu sel ajal, kui ideaalide kadumisel jäi laul veel aateilma ja rahvusliku meelsuse avaldiseks.

Hermanni lüürikatooted.

Koorilaulu ravi viis Hermanni luuletamisele, sest lauluvara kasvatamisel vajas ta viisidele sündsaid laulusõnu. Kui ees seisis mõni rahvasuust üleskirjutatud viis, on Hermann tekstiloomiseks kasustanud ka rahvasuust saadud motiive, näiteks: „Tuulekesed tuhisevad", „Kus käisid sa, oh kaimuke?" Tal on rohkesti algupäraseidki luuletisi, kuid need on loodud suurelt osalt kas viisiga koos või vähemalt viiside najal. Nii ei saavutanud Hermann tihendatud luulestiili ega arenenud värsitehnikat. Eelseisva lauluviisi nõudel tuli appi võtta mõnigi ülearune paiksõna, tarbetu lisand. Ka isikliku maitse puudusel vääratas Hermanni luulekeel lamedusse ja labasusse. Sellest siis tulebki, et ta *Salmikuist* I ja II (1881 ja 1882) kuuleme ülitihti paljast sõnade kõlinat, mis jätab lugeja külmaks. Kuid Hermannil on ka luuletisi, mis suudavad avaldada kunstimõnu, nagu näit. ergutav kevadelaul „Nüüd valju talve valitsus", „Priius, kallis anne" ja lihtis ning südamlik eleegia „Kurval meelel kõnnin mina", milles luuletaja kaebab taga oma varakult surnud lapsepõlvesõbrannat [3]). Nii on Hermanni lüürika peamotiivideks olnud loodus, isamaa, armastus.

[3]) Vrd. K. A. Hermann, Kullerkupuke. Tartus 1896.

Esitades eri rahvaste viise laulukooridele, tuli Hermannil eestistada vastavaid tekste. See on viinud ta näit. inglise, hollandi, itaalia, rootsi, vene, soome ja muude teiste rahvuste väga tuttavate ning populaarsete luuletööde tõlkimisele. Kuid eelmainitud tõlkelaene ületab siiski rohkearvuline saksa lüürikatoodete ümberluuletamine eesti keeles. Nii leidub Hermanni *Salmikuis* tõlkeid Hoffmann von Fallersleben'i, Lenau, Geibel'i, Heine ja Uhland'i lüürikast. Tihe kokkupuude saksa luulega on andnud Hermanni lüürilisele loomingule selle idülliliselt sentimentaalse ilme, mis valitseb saksa originaales.

Hermanni proosakatsed.

Võiks veel mainida Hermanni katsetusi proosa alal. Peterburis viibides aitas ta sealse eesti teatri seega jalule, et eestistas Iffland'i näidendi pealkirja all *Linnas ja maal* ja Th. Körner'i *Leppimine surmas* (1874). Algupärastes proosatöödes, nagu näiteks näidendis *Oksjon* ja väikestes uudisjuttudes („Rikka ja vaese pulmad", „Kullerkupuke" jne.), kujutab ta külaolusid, kusjuures tendents kaldub sinnapoole, et vagadus ja voorus pääsevad võidule ja varanduslikud vahed kaovad ühiskonnas. Tüüpiline näide omapärasest rahvusromantikast meie jutukirjanduses on Hermanni *Auulane ja Ülo, jutt Eesti muistsest ajast* (1887). Sündmustiku ülesehituse aluseks on ajalooline teade, et eestlased hävitasid Rootsi pealinna Sigtuna 1187. a. Viikingite-aegne eestlaste vahvus paneb meid muidugi lausa imestama, kuid veel ülendavamad ja hiilgavamad on need selleaegsed olud Eestis, mida Hermanni jutustises kirjeldatakse suure vaimustuse ja paatosega. Hermanni harilik proosastiil on lame, vaimutu, põeb tihenduse ja teravuse puudust, mis varjab ära ta lihtsuse ja rahvaliku selguse.

Olles isiklikuks loometööks ilukirjanduses nõrk, kasvatas Hermann oma isiksuse mõjul siiski nooremaid kirjanikke eesti vaimus ja lõi selle avara õhkkonna, mis soodustas rahvusliku vaimukultuuri edasist arengut.

Martin Lipp.

Hingeline põhilaad.

Mõõdukad rahvuslased eesotsas L. Koidulaga, Hurdaga ja noorte eesti teoloogidega koondusid Grenzsteini „Oleviku" ümber, moodustades evangeelsele kirikule heasoovliku kirjanikkude-rühma, kel on teeneid kirjanduse arengus niihästi luule

kui proosa alal. Teoloogide hulka kuuluvaist ilukirjanikest sammub lüürik M. Lipp esirinnas.

M. Lipu elust.

Martin Lipp sündis 14. (2.) apr. 1854 Tarvastu kihelkonnas Vooru vallas väikese kroonutalu rentniku pojana. 7-aastaselt viidi poiss Vooru külakooli ja kahe aasta pärast sealt edasi Tarvastu kihelkonnakooli H. Wühneri juurde õppust jätkama. Siin rajati haridusele kindel alus emakeeles ja võeti alles hiljem võõrkeel appi. Selleaegse ärganud rahvusliku tegelasena sisendas Wühner ka oma õpilasile isamaalist mõtteviisi. 1867 astus Lipp Valga kreiskooli, kus algas sedamaid saksastus. Inspektor Dabbert ei sallinud eesti musta vammust, milles Lipp ilmunud eksamile, ega lubanud ka juukseid keskelt kammida lahku, vaid soovitas kanda „saksa lauku" pea vasemal küljel. Muidu olid need 3½ aastat, mis Lipp veetis kreiskoolis, tähtsaks külviajaks. Püüti enamgi õppida, kui õppekava nõudis, eriti vanu ja uusi keeli, nii et kooli kursuse lõpul oli hõlpus pääseda Tartu gümnaasiumi tertsiasse. 1874 gümnaasiumi lõpueksami õiendanud, omandas Lipp diplomi, mis teda õigustas saama ülikoolis väikese stipendiumi ja vabanema õppemaksust. Samal aastal astus ta Tartu ülikooli usuteadust õppima, kust lahkus 1878 teoloogia kandidaadina. Olles Tartu Jaani koguduse abiõpetajaks, andis Lipp keskkoolides, muuseas ka õpetajateseminaris, usuõpetust. Nii leidis ta mahti tundma õppida koolielu ja selle vajadusi. Ta on koostanud algkoolidele mitu õpperaamatut usuõpetuse alal. Kaks aastat oli Lipp Eesti Kirjameeste Seltsi kirjatoimetajaks. Kui Suomen Kirjallisuuden Seura 1881 pühitses oma 50-aastase kestuse juubelit, valis E. K. Selts kirjatoimetaja Lipu, üliõpilased Bergmanni ning Eiseni saadikuiks, kes pidid juubilarile üle andma eestlaste piduande *Eesti Luuletused*. 1882 valiti Lipp Kaarma koguduse õpetajaks ja sealse kooliõpetajateseminari juhatajaks. Tööviljast, mis valminud seminaris usuõpetuse tunde andes, nimetab Lipp muuseas oma *Kristlikku kirikulugu*. 1884 kutsuti Lipp Nõo õpetajaks. Tartu biblioteekide lähedus veetles teda ajaloolisele uurimistööle. Ta kirjutas siin *Kodumaa kiriku ja hariduse loo* (1895—1899), tõlkis Fr. Oehninger'i *Ristikoguduse ajaloo* ja

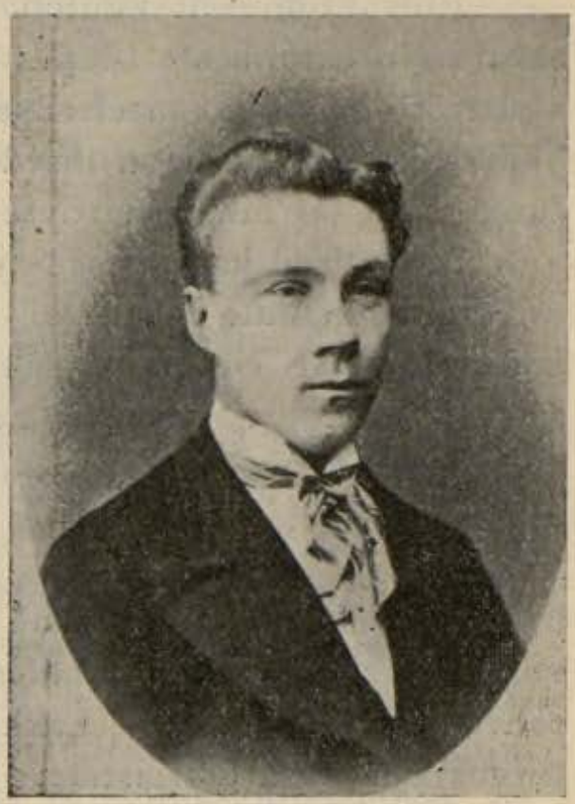

Martin Lipp.

pani aluse eesti genealoogilisele uurimisele teosega *Masingite suguvõsa* (1907). Käsikirjas koostas ta *Karelli suguvõsa*, mis läks hiljemini trükki A. Lüüsi toimetusel (1932). Kuna Lipu kodumaa-ajaloolised tööd kujunevad läbitöötamata ja korraldamata materjalide koguks, on ta genealoogilise uurimise alal toiminud kavakindlamalt ja edukamalt. M. Lipp suri 8. märtsil 1923.

Hingeline põhilaad.

Elusuhtumuselt kuulub see kirjanduslik tegelane idüllitsevate elevusinimeste tüüpi, kel on palju loomulikku lahkust, vastuvõtlikkust ja meelesügavust. Ta hingestruktuuris esileküündivamaid jooni on hardus, hellameelsus, magusus. Elutungiks on tal luua positiivset, sooja hingetemperatuuri.

Luuletegevuse algus.

Luulelised kalduvused ärkasid Lipul varakult ja avaldusid esiotsa juhusluule loomisel. Lipule kuulub näiteks üliõpilaslaul „Kus eesti rinnus tuksub julge süda". Esimesed algupärased luuletised, nagu „Kel kannel on, see kõlistagu keeli" ja „Kas tunned maad, kus kõlab kuldne keel" [1]), viitavad saksa lüürika otsesele mõjustusele. Hiljem juhtis *Kalevipoeg*, mida kooliõpetaja J. Hurt seletas kitsamale õpiringile, teed rahvuslikule luulemaale. 1881. aasta kujuneb Lipu kirjanduslikus tegevuses pöördekohaks. Viibides Soomes õppis ta tundma vennasrahva keelt ja meelt, hakkas lugema soome kirjandust ja tutvustama seda eestlastele. Samal aastal tõlkis Lipp Theodolinda Hahnsson'i *Kaksikvennad* ja avaldas ta „Olevikus". Edasi eestistab ta mõned soome muinasjutud, A. Kivi näidendi *Öö ja päev* ja annab välja kolmeandelise kogu Hahnssoni, Suomalaise ja Päivärinta töid *Soome uudisjuttude* nime all, kuna ta ennast nimetab Lillenupuks. *Kaksikvendadesse* põimitud luuletis „Kus põhjalahe kohiseb" sai Läte komponeeritud viisi saatel üldiselt tuttavaks. Soome keele juhil hakkas Lipp aru saama eesti rahvalaulu arhailistest keelevormidest ja katsus ise neid kunstluules tarvitada. Teda veetleb runode väline kuju ja keel. See ihalemine kutsus küll esile luulelise meeleolu, kuid ei viinud rahvaluule omapärasesse vaimuilma. Riimimiseks kasustatud arhailised käändelõpud andsid Lipu iseenesest juba tihendamatule luulestiilile veel nigelama ilme.

Lipu lüürikatoodang.

Lipu lüürikatoodang sai hoogu Kaarma idüllilises looduses, mis tõstis meeleolu ja ergutas fantaasiat. Siin said alguse mitmed looduslaulud ning jutustav luuleteos „Põhjala kuninga-

[1]) „Eesti Postimees" 1881.

tütar", mille inspireerijaks olnud kirikla puiestiku siberipaplite õhtune ja hommikune kohin. Enamik Lipu värsitoodangust on pärit Nõost ja seisab samuti ühenduses luuletaja isikliku eluga. Esmalt ilmusid ta luuletised „Olevikus" anonüümselt, hiljem kogus ta nad kokku, täiendas uutega ja andis trükki nime all *Kodu kannid* I ja II (1897 ja 1899), *Lihtsad lilled* (1902) ja *Päikese kullas* (1909). Paremaid luuletisi sisaldab *Kodu kannide* teine osa. Tähelepanu väärivad ka Lipu vaimulikud laulud, mille kogule ta nimeks andnud *Kodu-kannel* (1894). Mitmed neist lauludest on leidnud tee kirikulauluraamatusse ja trükitakse neid eri lehtedele.

Isamaaline lüürika.

Juba lapsena aimas Lipp selle vaimu eluõhku, mille vahvad sakalased pärandanud lastelastele. Ka kihelkonnakoolis kuulis ta sellest kõneldavat. See tegi lihtsa isatalu ta meelest rikkaks, ja kui hiljem patriootilised vaimustushood, mis lähtusid Eesti ja Soome äratajaist, puutusid Lipu hinge, siis lõi ta isamaalisi ülemlaule. Läte viiside saatel omandasid nad rahvakuulsuse. Need on: „Kostke, laulud, eesti keeles!", „Vaatke, kuidas hommik koidab!", „Kuule, kuusemetsa kohast", „Kui põhjalahe kohiseb" jne. Esimeses ja viimases neist märkame soome lüürikast saadud mõjustusi. Teistes, isamaalauludeski pole Lipp algjõuline ega algupärane. Kodu, isamaa ja priiuse ülistamises on tunda Koidula ja Veske lüürikahelide kajastust, eriti nende mõttekäikude kordust. Iseseisvaks motiivivalikul osutub Lipp, kui ta eesti rahvuslikud renegaadid paneb raske needuse alla:

Kes unustab, kus hõljund tema hälli
Ja salgab oma rahva, isamaa . . .
Kes põlgand emakeele palve vara,
Sel kustugu ta küünal äkki ära.
Ta üksi jäägu, kuni ära kaob
Ta sugu, ja see häbihauda vaob.

Kui V. Reiman selle luuletise „Sirvilaudades" avaldas, saabus Liivimaa konsistooriumilt, mida ka vist juhtis renegaat, ränk peapesu niihästi luuletajale kui trükkitoimetajale.

Armastuslaulud.

Hea murdosa Lipu lüürikast on pühendatud armastusele ja kodusele perekonnaelule. Ta armuluule härras tundeviis ja selle väljenduse sidumine pärnaga, roosiga, kannikesega jne., samuti idülliline kujutusviis lillelises keeles viitab ilmselt saksa järelromantika mõjustusele ja eeskujule. Eriti sarnaneb Lipu armuluule sageli Heine omaga, kellelt ta laenanud võrdlusi ja vallat-

leva toonigi. Võtame näiteks „Süüdlased", mis luuletatud Kaarmal:

Ei ma käsi kandle külge
Poleks pannud põrmugi,
Kui mul sinisilm nii selge
Poleks paistnud alati.

Ei ma iial laululõimu
Poleks kangaks kudunud,
Kui mu vagusasse vaimu
Poleks armu äratud.

Kui siis minu laulu-kangas
Mõnda meest ei meelitle,
Kui siis minu luule lõngas
Mõni salk läind sõlmisse:

On teil sellest üksi süüdi,
Silmad imesärala,
Minu puudulikku püüdi
Peate teie vastama.

Looduslaulud.

Niihästi kirikuõpetaja kutse kui igapäevane elu viis luuletaja risti ja rästi läbi Eesti looduse. Ilu ja elu, mis talle siit silma paistis, leidis tas elavat vastukaja ja äratas hulga looduslaule. Neis ilutsetakse, nähes kodumaa kaunidust, ja antakse edasi isiklikke elamusi. Loodusetunne on Lipul erk, selle tõlgitsemine luules individuaalne ja algupärane. Siin leiab ta mõnegi isikliku ja mõjuva akordi. Ses lüürika osas on tal rohkesti kerget, hetkelist inspiratsiooni, aga ka sügavat tundeelu. Lüürilist elevust märkame näiteks luuletistes: „Kuu tõusnud metsa tagant", „Ju kannid kahisevad", „Minu täheke", „Ja siiski" jne. Neis peitub helluvaid meeleliikeid ja pehmeid värvivarjundeid. Esitame siin näiteks paar värssi luuletisest „Ja siiski":

Ju langenud lillelehed
Mul kohavad jalge ees,
Ja mõni tärgand lootus
Mul närtsinud nende sees.

Ja siiski — kui kaugelt, kui kaugelt
Hääl kostab mul kullane:
Ehk langevad lillelehed —
Veel koidab kevade.

Jutustavad laulud.

Oma paremais jutustavais luuletöis käsitleb Lipp isamaalisi aineid. Nagu vanemadki äratajad, viibis Lipp ühes nooremate ärkamisaja luuletajatega meelsasti Eesti minevikus, püüdis endise aja roosilistes kujutlustes otsida meeleülendust. Mis Lipu eepilistes lauludes jutustatakse Vanemuisest, Kalevist, Lindast, Lembitust jne., on vaba fantaasia leiutis. Laulus „Kalev jaaniööl" tõuseb Kalevitaat öösi hauast üles malevaga, kuulutab neile, kes kaitsenud priiust, surematust, ja õnnepõlve isade verega kaetud maale. Fantastiline sisu on luuletisel „Lauluriigi kuningas". Selles kutsub Vanemuine laulukangelased kokku Taara kotta võidu kannelt mängima, et nende hulgast võiks valida lauluriigi kuningat. Üks laulukangelane ülistab tähtede, koidu ja päikese ilu, teine kiidab kevadet, kolmas ööbiku imehelisid. Taara jääb mõttesse, ei taha neist ainustki tunnistada võitjaks. Seal esineb viimne laulik, kel lauluaineks on püha

isamaa ja vägimehed, kes astuvad võitlusse, kui püütakse tühistada usku ja lootust. Selle võiab Taara luulekuningaks.

Üldine luulelaad.

Iseloomulik on Lipu mänglev-kerge, lilleline luulestiil, mis viitab tagasi saksa hilisromantikale. See on mõjustanud ta kunstikäsitust ning väljendusviisi. Inspiratsiooni ei oota ta kaua, alati on tal luuleaineid käepärast ja nagu mängides võib ta neid värsistada. Luulelise elamuse tihenemist ei kärsi ta oodata, vaid püüab liiga ruttu vabaneda mõtete ja tunnete rõhu alt. Seetõttu kasvab tal küll suureks luuletiste arv, kuid samal määral kahaneb nende elamuspinge ja luuleväärtus.

Nooremate rahvusromantikute hulgas on M. Lipp siiski silmapaistvam lüürik. Ta ületab kaaslasi luulestiili voolavuselt ja sulavuselt, tungib paiguti pinnapealsusestki sügavamale ja väljendab üksikuis luuletisis lüürilist elamust.

Jaan Bergmann.

Ärkamisaja nooremaist ilukirjanikest ei võitnud keegi nii noorelt üldist tunnustust kui J. Bergmann. Ta luuletäht tõusis järsku. Juba üliõpilasena oli ta nimekas luuletaja, kellele arvustus pühendas tähelepanu.

Elukäik.

Jaan Bergmann sündis 29. (17.) dets. 1856 Kolga-Jaanis Soosaare valla Niilu talus. Ta isa oli siin peremees. Niilu talu seisis sel ajal muust ümbrusest eraldatult keset mädasood nagu saarel. Vanema lapsena hakkas Jaan varakult karjas käima, ja karjusel leidus kaelkotis alati mõni raamat. Karjasena oli ta piinlikult hoolas ja korralik, iga loom täitis sõnapealt ta käsku, ehk tal küll koeragi ei olnud abiliseks. Et teisi talusid ja nende karjaseid polnud läheduses, oli Niilu Jaani tähelepanu suunatud loodusele ja oma mõttemõlgutustele. Ta unistas targaks meheks saamisest. Mõnikord viis isa ta pühapäeval kirikusse. Kui vanemad kodunt ära olid, mängis Jaan vahel kirikusaksa, ütles õdedele jutlust. 11-aastaselt astus Jaan Põltsamaa kihelkonnakooli, sest et Visuvere Kooli-Jaan, kelle õppusel käisid Soosaare valla lapsed, ise ei mõistnud kuigi palju, ikka „ja“ asemel kirjutas „ia“. Bergmannil sai kihelkonnakool kahe talvega läbi ja ta oleks pidanud nagu kaasõpilane K. A. Hermanngi minema kooliõpetajaeksamile. Aga et Bergmann laulda ei osanud ja viiuli hääldeseadmisega kuidagi ei tulnud toime, ei lastud teda ette, vaid anti nõu gümnaasiumi astuda ja minna ülikooli. Saksa keele paremaks omandamiseks oli vaja veel aastaks heita elementaarkooliõpetaja, kirjanik Jakob Pärna õpilaseks. 1871

ilmus Bergmann Tallinna gümnaasiumi sisseastumiseksamile ja võetigi vastu, ehk küll direktor esiotsa seletas, et gümnaasium on õppeasutiseks suurte mõisnikkude ja ausate linnakodanikkude poegadele.

Gümnaasiumis õppis Bergmann jõudsasti. Ta õiendas 1877 lõppeksami tunnistusega, mis ta vabastas ülikoolis loengumaksust. 1878—1882 õppis Bergmann Tartus usuteadust, milleks oli tal vaja iseendale ülalpidamist teenida ja teha võlga. Proovi-aasta pidas ta Peterburi Jaani koguduses õpetaja J. Hurda juures ja ordineeriti siin õpetaja-ametisse, millisel talitusel tarvitati esmakordselt eesti keelt. Bergmann jäi üheks aastaks Hurdale abiks ja valiti 1884 Paistu koguduse õpetajaks. Bergmann jagas Hurda huvisid eesti kirjakeele normeerimise alal. Ta kätte usaldati ametivendade poolt eesti vaimuliku kirjanduse, eriti kirikulauluraamatu ja pühakirja keeleline parandus. Lähtudes algtekstist valmistas Bergmann pühakirja uue tõlke käsikirja, millest Uue Testamendi osa ilmus proovitrükina 1912. Sellest on muuseas kõrvaldatud endised arhaismid ja „jünger" asendatud sõnaga „õppija". Pöördsõna oleviku tunnus -va- viiakse Hurda mõjustusel läbi ka minevikus ja figureerib praegugi kirikukeeles. Vaimuliku kirjanduse keelelise parandusega on Bergmann teinud hiiglatöö. Ägedaks-mineva südamehaiguse vastu otsis ta abi Saksamaa tervisveeallikaist, kuid selle katkestas maailmasõja puhkemine. Südamehaigusele langes Bergmann ohvriks 25. (12.) juunil 1916.

J. C. Bergmann.

Tegevuse jõuallikas.

Tegevuse jõuallikas peitus Bergmannil piinliku kohusetäitmise ja korratunde rahulduses. Arenenud vormimeele, mida teritanud tutvus saksa ja antiikse kirjanduse klassikutega, rakendas ta võrdse järjekindluse ning täpsusega niihästi kirikukui keele- ja kirjandusdogmadest kinnipidamiseks. Vormimeel oli see, mis juhtis ta elu ja loomingu klassilistesse normidesse.

Arengutee.

Kirjanikukutseks sai Bergmann otsest eeskuju ning äratust kooliõpetaja K. A. Hermannilt, kelle esimesed kirjatöökatsed talle puutusid silma. Hiljem lugedes teiste rahvuste suurt ja

rikast kirjavara, tõusis Bergmannil soov: „Oleks ometi eesti rahvalgi tähtsat kirjavara!“ Seda tahtis ta kõigepealt soetada tõlkelaenude teel. Õppides tundma saksa kirjandust, eestistas ta klassilisi lugulaule. Siis valmis ka Schilleri „Kellalaulu“ tõlge. Kui kord keegi saksa soost kaasõpilane tähendas pilgates, et eestlastel olevat ainus heksameetriline värss ja sedagi tarvitatavat üksnes sõimamiseks, võttis Bergmann sedamaid käsile Homerose *Batrachomyomachia ehk Hiirte ja konnade sõja* tõlkimise ja võis mõne päeva pärast tõlkijale esitada üle kolmesaja eestikeelse heksameetri. Sakslusse uppuv Tallinna ei pakkunud eestlasele palju. Kui ka R. G. Kallas tuli gümnaasiumi õppima, leidus ometi keegi, kellega võis vestelda isamaaliselt. Kallas õhutas Bergmanni küll tegevusele, kuid ikka pärast kooliaega. Sellest hoolimata oli Bergmannil gümnaasiumist lahkudes hulk luuletisi tagavaraks. Suur osa neist läks pisut hiljem trükki.

Tartus, kus eesti rahvuslik elusoon tuikas tugevasti, kohtas Bergmann niihästi vanemaid kui nooremaid kirjanikke. Siin tuli äratus igast küljest. Vanemad tegelased juhatasid talle varsti jõukohast tööd. Hurda ergutusel kogus ta agaralt Kolga-Jaanist rahvalaule. Hermanni nõu peale soetas ta „Vanemuise“ näitelava jaoks kuus teatritükki, kõik saksakeelsete näidendite järgi. Ka ühe algupärase näidendi *Doktor Veske kimbus* pani ta kirja, aga kuhu selle käsikiri sattus, on teadmata. Eesti Kirjameeste Seltsi poolt tehti Bergmannile ülesandeks kirjutada *Üldise ajaloo õpperaamat.* Seltsi kõnekoosolekul võrdleb ta Kalevipoega Herkulesega, samuti eritleb ta seal esimest korda eesti keeles luulekunsti tehnikat, nimelt värsimõõdu ja alg- ning lõppriimi käsitust [1]). Lühikesil üliõpilasaastail Tartus saabus Bergmannil parim luuleaeg. Salk eesti üliõpilasi, kel enamvähem kirjanduslikke kalduvusi, elas siin koos. Bergmann elas ühes toas A. Mohrfeldt'iga, üle ukse asus K. A. Hermann, samal õuel M. J. Eisen, hiljem ka veel F. Ederberg. Üks õhutas üht, teine teist. Kirjutati ja luuletati, lasti trükkida ja jäeti trükkimata. Sel ajal on loodud suur osa Bergmanni parimaid luuletisi, eriti ta ilusad ballaadid, erootilised laulud ning pühendused. Need kõik on hiljem koondatud koguväljaandesse *J. Bergmanni Laulud* (1901), järjestatud luuletamisaja järgi. Ta jutukatseist

[1]) Trükis ilmunud E. K. Seltsi Aastaraamatus 1878.

olgu nimetatud „Kiigevere küla esimene koolmeister“ („Postimehe“ lisa 1898).

Lüürilised laulud.

Bergmanni lüüriline toodang on kaunis suur, kuid mitte selles ei seisa tema luule peatähendus. Ta lüürika on enam mõteterefleks kui elamuste väljendus. Ta kirjeldab tunde-elu, kuid ei väljenda seda vahenditult. Ta luules valdab mõistus, kuna intuitsioon on hoopis väike ja jõuetu. Luuletaja on liiga rahuline, kohati passiivne, ta tundeil puudub intuitiivne soojus, hoog ja õhin, sest ta ei ole tihanud lasta lõkendada oma hingelisel tulel, paisutada tundeid joobumuseni. Ta töötab üldiste fraasidega, ei saa kunagi isiklikuks, sellepärast on tal raske võita oma pateetikaga usaldust [2]). Kõige enam õnnestunud on tal looduslaul „Kevadel“ ja mõned armastuslaulud, näit.: „Oh võiksin ma linnutiivul“, „Kaugel, kaugel mu kaasake!“

Et Bergmanni lüürika kannatab retoorilise selguse all, seda tõendavad eriti ta usulised ja isamaalised laulud. Luuletaja seletab ise, et ta ei võinud pooldada uduselt avaldatud mõtteid, seepärast püüdnud ta neid sõnastada võimalikult selgelt. Kuid lüürika ei kannata laiu ega pikki seletusi. Selged mõtted ei ole veel luule, kui nad ei ärata ega anna edasi elavaid kujutlusi, mis tooksid hinge elevuse. Mitte sel pole inimelus kõige sügavam mõju, mis oleme selgesti tunnetanud, millest mõistus on aru saanud, vaid vägevasti mõjub see, mida me ainult aimame, mida nagu hämaruses arvame võivat näha. Seepärast võib piinlikult selgete mõtete esitus ja nende lõpuni äraütlemine minna niikaugele, et luuletistesse tekib palju surnud kohti ja luule asemele ilmuvad kõlavad retoorilised fraasid. Bergmann ei lase meid oma lüürilises luules suurt midagi aimata, vaid ütleb ise kõik. Ja nagu näha Bergmanni usulistest lauludest ning kirikulauluraamatust, mille koostamisel ta on võinud avaldada rohkesti mõju, peitub siin hädaoht: vaimulik luule muutub dogmade õpetuseks, resoneerimiseks. Kaob Jumala otsimine ja aimamine, sest dogmades arvatakse ta juba olevat leitud. Sellest siis tulebki, et suur osa meie kirikulauludest teoloogilise targutamisena sel mõõdul ei rahulda usulisi tundeid ega ülenda hinge nagu näiteks tumedad, kuid ülivägevad Jumala läheduse ja kõrguse aimused Taaveti psalmides.

---

[2]) Henrik Visnapuu, Jaan Bergmann luuletajana. Vanad ja vastsed poeedid. Tartus 1921.

Jutustavas luules on Bergmann oma elemendis. Ta püüe kõike lõpuni väljendada, laialt seletada käib eepilise luule loomuga hästi kokku. Seepärast ongi Bergmanni parimad luuletised pärit eepiliselt luulealalt, nimelt ballaadid ja mälestuslaulud, milles ta harilikult meenutab möödunud sündmusi. Eriti on Bergmann eesti algupärase klassilise ballaadikirjanduse rajajaid. Nagu väliskirjanduses romantikud ballaadides elustasid minevikku, nõnda valib meiegi vormikindel ballaadikirjanik selle luuleliigi jaoks aineid Eesti ajaloost. Jutustav luule.

Neljaosaline ballaad „Salme" on Bergmanni jutustavast luulest ehituskavalt ja kujult täiuslikem. Selles kujutatakse esmalt Eesti väeülema Lembitu tütre Salme ja tema peigmehe Vidamehe armuõnne. Aga enne nende ühendust pidi Eesti rada vabanema vaenlasist. Võitlus lõppes õnnetult, Paala lahingus murti Eesti võim. Salme kaotas kõik, mis talle oli kallis. Ta kaebab: Ballaadid.

Tuhaks leegis loitis koda,
Põllud sõda põletas,
Ema hukkas rüütlioda,
Isa maeti malevas.

Vidamees, mu peiukene,
Langes Paala lahingis,
Lell, see hirmus inimene,
Müüks mind rüütli-ahelis.

Lell Unipea, kes sakslastele alistunud, tahab vennatütar Salmet usaldada rüütlite tujude hoolde. Et pääseda häbistusest, otsustab Salme ennem surra vabatahtlikult, kui langeda vägivalla kätte. Ta kukutab enese Emajõkke. Ballaad lõpeb nii:

Vesi voolas, vesi mängis
Püsimata pilliroos,
Ema vete vilus sängis
Suikus Salme vaikses voos.

Veel enam tüüpilise ballaadi iseloomu avaldab „Ustav Ülo", milles nagu „Salmeski" ülistatakse endise aja eestlaste isamaaarmastust ja meeleausust, ses suhtes, et see on sõnastatud lühemalt ja tegevus esitatud rohkem dialoogi abil. „Painajas", „Lindas" ja „Koidutähes" ilmub ka juba müstilist elementi, kuid neil lugulauludel puudub jälle tarvilik keskendus. Elav ja väga võimukas on paiguti Geibel'i „Mustlaste elule" nõjatuv „Taara pidud tagaselja", milles kirjeldatakse ristitud eestlaste poolt salaja ärapeetud paganausu ohvripidu ja rahva hingeelu. Huvitav on, et just paremais eepilistes lauludes „Taara pidud tagaselja" ja „Ustav Ülo" on ka rütm ühesugune. See on amfibrahh, mis, luule sisust nagu välja võrsunud, vastab askeldava sündmustiku ruttavusele, elevusele ja kärsitusele, nõnda et luuletiste

sisu ja kuju vahel tekib täieline kokkukõla. Ka värsside tihedalt esinevad algriimid tõstavad lauludele nõutavat elevust. Rahvusvahelisel ainel ja kasustades Schubart'i originaali on Bergmann luuletanud ballaadi „Igavene juut", mille kujundusvormile ta on andnud haruldaselt suure jõu ja hoo.

Pühendused.

Arvurikka osa Bergmanni luuletoodangust moodustavad pühendused tähtsate eesti tegelaste ja luuletaja sõprade mälestuseks. Enamasti refereeritakse neis austatava isiku elukäiku ja tuletatakse meelde ta teeneid. Pühenduste hulgas leidub ka see luuletis, mida Bergmann ise nimetab oma parimaks luuletööks, nimelt „Lauluisa Kreutzwaldi mälestuseks". Selles leidub tõesti jõulisi stroofe. Kahjuks väljendab luuletis vananenud arvamust, nagu oleksid meie esivanemad kord asunud Altai mäe jalal.

Bergmanni luulestiil.

Bergmann püüdis oma luuletöis ja proosas tarvitada võimalikult siledat vormi ja kõlavat keelt, nagu ta seda oli tähele pannud saksa klassikakirjanduses ja eesti rahvalauludes. Bergmanniga algab eesti luules puhtama vormi kultus, huvitava sisu otsing. Ta laulud leidsid sellepärast ruttu tunnustust, et ta stiili kallal töötas hoolikalt. Ta arendas meie luulestiili eriti ses suunas, et luulekeel muutuks kõlavamaks, omandaks liikuvust ja elavust. Kõlavuse saavutamiseks puhastas ta luulekeelt sõnade lühendeist, kultiveeris riimi, võttis tarvitusele uusi sõnu (näit. kalur), andis alliteratsiooni ja assonantsi abil keelele musikaalse kõla ning ilu. Bergmanni esteetilised püüded aitavad eesti kunstluulet lähendada klassikakirjandusele, nimelt ühinevad siin klassitsismi kujulised omadused romantilise luulekarakteriga. Bergmanni kalduvust klassitsismile märkame ka neist teostest, mis ta valis tõlkimiseks. Mitte ainult saksa parimate kirjanikkude luuletooteid, nagu näit. Goethe „Kalamees", Chamisso „Salas y Gomez", Schilleri „Alpi mäekütt" pole ta eestistanud, vaid ka Homerose *Odüsseiast* on ta tõlkinud viis lugu originaali värsimõõdus ja heksameetri tarvitusel eesti keeles näidanud suurt osavust. Kui Bergmanni selget, valitud, sõnarikast ja grammatiliselt õiget keelt võrrelda Kreutzwaldi või Koidula omaga, siis taipame, kui suure sammu Bergmannis on edenenud meie luulestiil. Ja luulekeele arendamist tulebki pidada tema peateeneks. Ta toob meie luulesse uusi vorme, esineb sonettidega ja tertsiinidega. Ka rütm on tal mitmekesine, sest ta tarvitab langeva trohheuse ja daktüli kõrval sageli tõusvat jambi,

koguni amfibrahhi ja anapesti. Siinjuures ei lepi ta kuiva värsimõõdu skeemiga, vaid moondab, teisendab seda, misläbi tekib elevus, õrnus, voolavus ja mänglevus. Ilmuvad isegi eesriimid, mis eesti luules vähe leidnud jäljendajaid.

Olles teadlik klassilise luulevormi taotlusel, tõi Bergmann eesti luulestiili haruldase ilutäiuse ja helilise puhtuse. Tema luuletistes valitseb harmoonia sisu ja vormi vahel, sest et väljendusvahendeid on valitud nii, et nad kujutavad mõtteid ja tundmusi plastiliselt. Kõlakujundite otsingul satub ta vahel liialdussegi. Värsitehnika ja luulestiili arendajana on Bergmann eeskuju-andvalt ja edasiviivalt mõjustanud nooremate luuletajate värsitoodangut. Lõpphinnang.

Matthias Johann Eisen.

Ärkamisaja eesti noorte teoloogide ringist, kes koos Lipu ja Bergmanniga rahuldasid luuletungi, katkestasid varakult oma ilmlikku värsitoodangu M. Jürmann ja F. Ederberg, tegeldes edasi vaimulike lüürikuina. Sellesse ringi kuuluv kirjanik M. J. Eisen jätkas nooreas alustatud ja hiljem Bergmanni poolt mõjustatud luuletegevust pidevalt kuni meie päevini.

Matthias Johann Eisen sündis 28. (16.) sept. 1857 Vigalas Oese koolimajas külakoolmeistri pojana. Vanemate ainsal lapsel ei olnud sobivaid mängukaaslasi. Seepärast veetis ta aega isa koolilaste keskel klassis. Peamiselt huvitasid teda siin õpilaste kirjutusharjutused ja ta õppis esmalt kirjutama ja ühes sellega ka lugema. Hiljemini kasustas ta kirjutamisoskust meelispalade ärakirjutamiseks. Õhtuti jutustasid koolilapsed muinasjutte ja andsid üksteisele lahendada mõistatisi. See oli Matthiale huvitav; juba 12-aastaselt pani ta laste suust kirja 150 rahvamõistatist. Oeselt viidi poiss Lihula elementaarkooli ja kui seal õppetöö seisma jäi, 1871. a. Pärnu Ülejõel asuvasse algkooli. Et siit gümnaasiumi ülemaisse klassesse pääseda, pidi 15-aastaseks saanud noormees enne Haapsalu kreiskoolis end ette valmistama. Vaba aega kasustas ta ladina, kreeka ja prantsuse keele õppimiseks ja võis 1874 pääseda Pärnu gümnaasiumi tertsiasse. Elukäik.

Teist korda Pärnu asudes oli ta kostil kooliõpetaja J. Otstaveli perekonnas. Otstavel tutvustas oma hoolealust seltsieluga „Endlas“, juhtis omal viisil Eiseni kirjanduslikke harrastusi, tehes talle ülesandeks sepitseda armulaule oma turulaulikute koostamiseks. Sarnaseid ülesandeid tuli Eisenile ka turukirjanikult David Martsonilt. Gümnaasiumiõpilast haaras püsivalt mingi kirjutusmaania, mis teda orjastas. Aasta kestel

valmistas ta paari tosina ümber käsikirju. Laiema lugejaskonna omandas Eiseni tõlgitud jutustis *Villi* (1875). Samal aastal pääses ka trükist ta esimene iseseisev luuletiskogu *Lehekuu õied*. See koosneb sisult tühistest ja keelelt konarlikest salmikuist, milles Kreutzwaldi eeskujul sõnu lühendatakse, kui nad ei mahu värsimõõtu. Pärnus alustatud *Isamaa kalendrit* toimetas Eisen Schnakenburg'i kirjastusel 21 aastat. Otstaveli raamatukogust sai Eisen lugeda Ganander'i *Mythologia fennica* tõlget, mis äratas temas selle aine vastu püsiva huvi. Õpinguisse ei suhtunud Eisen kuigi tõsiselt. Gümnaasiumi kolmes vanemas klassis veetis ta neli aastat, omandas küpsustunnistuse 1879 ja astus siis Tartu ülikooli teoloogiat õppima. Seks kulus Eisenil kuus aastat, sest et raamatutekirjutamine seisis ta huvideringis alati esikohal. Ja kui pole enda poolt anda raamatuile sisu, kogub ta ja toimetab teiste töid. Tulemuseks olid koguteos *Tähtsad mehed* I—VI (1883—1884), milles ta esitab eesti kirjanikkude elulugusid H. Stahl'ist kuni C. R. Jakobsonini, ja *Dr. Fählmanni kirjad* (1883). Ülikooli lõpueksamil 1885 võeti Eisenilt kohustus, et ta ei kandideeriks kodumaal kirikuõpetaja kohale. See otsustas muidugi ta maapagulassaatuse.

M. J. Eisen.

Peterburi kindralsuperintendent Laaland saatis Eiseni soome keelt oskava kandidaadina Ingerimaale Lembalasse prooviaastale ja määras ta 1887 Petrosavodskisse asetäitjaks õpetajaks. Olles adjunktiks Moloskovitsas ja Kattilas, sai Eisen mahti tutvuda vadjalaste eluga, mis aineid ta hiljemini kasustas oma teoses *Eestlaste sugu* (1909). Ingeris töötades õhutas Eisen Soome karsklase Granfelt'i eeskujul Eestiski karskusliikumist, avaldades sellesihilisi kirjutisi kalendreis, mille tagajärjeks oligi meie esimese karskusseltsi asutamine Toris Jüri Tilga juhatusel. 1888 määrati Eisen Kroonlinna eesti-soome ja rootsi koguduse ning Balti mereväe õpetajaks. Ehk küll kodumaast eraldatud, võttis Eisen siiski eesti kirjanduslikust elust elavalt osa ja avaldas raamatutekirjutamises haruldast usinust. Luuletegevus jätkus tal kerget laadi näidendite tootmisega, milles propageeris karskusideed, näit. *Isaisa viisi* (1887). Ta parim proosateos on *Väike Kalevala*. Paljukirjutamisega, mis isegi suurvaimule kahjulik, — Eiseni kirjutatud raamatute üldarv tõuseb üle 250 —, ei

suutnud ta oma toodangu väärtust hoida tarvilikul kõrgusel. Ta täitis mitu värsikogu, nagu *Uus taskukalender* (1886), *Uus laulik* (1887), *Minu laulud* (1890), *Karskuse laulik* (1894) labase ja lahja poolluulega, milles ekstravagantses tujus käsitellakse kõiksugu pilget, nalja ja ekstsentrilisi aineid, ilma et neid oleks suudetud muuta kunstiks. Kodumaaga kokkupuuteid otsides, alustas ta eesti muinasjuttude ja rahvamõistatiste korjanduse, millele lisaks hiljem hakkas vastu võtma ka rahvalaule. Pärast 25-aastast ametipidamist Kroonlinnas sai Eisen pensioni osaliseks, lõpetas maapao ja asus 1912 Tartu. Kaotanud Vene revolutsiooni tagajärjel pensioni ja hoiusummad, kannatas Eisen ainelist kitsikust, teotses usuõpetajana ja ajakirjanikuna, kuni Tartu uuendatud Eesti ülikoolis asutati tema jaoks isiklik professuur folkloori alal. Eesti Kirjanduse Seltsis oli ta juhatusliige ja E. Rahva Muuseumi juhatuse esimees. Ta asutas Akadeemilise Rahvaluule Seltsi, tegeles Õpetatud Eesti Seltsis ja Eesti Karskusliidus. Helsingi ja Tartu ülikoolid valisid ta teaduslike teenete eest audoktoriks.

Kujundavad jõud.

Noorest east kuni kõrge vanaduseni on Eisenil elutungiks olnud veetlev ja kergel käel toimetatav huvitöö, mida ta eelistab vastutust nõudvale kohustööle. Teda painab lakkamatu, väsimatu kirjutusind, rakendatud kas värsivalamisele või folkloristlikule uurimistööle. Tootes mänglevalt palju, arvab ta, et sellest püsib pisutki.

Eisen eepilise luuletajana.

Märgatava edusammu esteetilisema luulestiili poole saavutab Eisen üliõpilasena, kui Bergmann seletab, et ekslik on mõtteid värsistada kainelt, liiati rudjutud ja lühendatud sõnakujude varal. Siitpeale taotleb Eisen grammatiliselt õigemat ja kõlavamat väljendusviisi. Bergmanni ballaad „Salme" avaldas talle suurt mõju. Seda lugenud, hakkas Eisengi otsima lugulauludeks ainet Eesti muinasajast ja üldse luuletama rahvuslikus vaimus. Piduand, mille Eesti Kirjameeste Selts kinkis Suomen Kirjallisuuden Seuralle selle 50-aastase kestuse juubeliks 1881. a., nimelt antoloogia *Eesti Luuletused*, anti M. J. Eiseni toimetada. Selleks Soome läkitatud saatkonna liikmeks oli ka Eisen ise. *Eesti Luuletused* pidid andma soomlasile õige käsituse eesti luulekirjanduse tasemest. Arvustaja J. Kunder tõendas, et luulekogu oli koostatud erakondlikult. Vabameelsete luuletajate, nagu Reinwaldi, Veske ja isegi Kreutzwaldi luuletisi oli antoloogiasse paigutatud hoopis vähe, toimetaja enese ja ta sõprade omist võetud päris kõhnu. Eisen ise oli esindatud 17 lauluga, mis nüüd sattusid valju arvustustulle. Kunder seletas, et Eisenil puudub luuleanne. See rikkus viimasel

mõneks ajaks luuletuju lüürika alal. Suvised rännakud Hiiumaale ja Muhusse rahvaluulet korjama virgutasid Eisenil uut mõttelendu. Ta siirdus muinasaja aineil põhjeneva jutustava luule tootmisele. 1884 ilmusid tal *Helinad Emajõelt*, 1885 *Sädemed* ja *Kõu ja Pikker*. Need raamatud sisaldavad Eiseni luuletoodangu parimaid saavutisi. Keskendatud vormi ja jõurikkusele püüdva sõnastuse on ta andnud nendele ballaadidele, milleks aineid laenatud rahvasuust või mis on rahvusvahelised. Sellised on näiteks „Kadunud kell", „Valgjärve sünd", „Truu Meeme" ja „Valevanne", milles müstilise sisu käsitlus on leidnud sobiva kuju. Kus Eisen iseseisvalt motiive leiutab, seal on kõik juba otsitud ja tehtud: sündmustik psühholoogiliselt põhjendamata, salmid nagu puust treitud ja sõnad vägivaldselt reastatud. Võimata riimijaht läks Eisenile eneselegi vastumeelseks, ta hülgas riimi ja luuletas kreeklaste kuusmõõdus lugulaulu *Kõu ja Pikker*. See katse õnnestus.

Kõu ja Pikker. Sündmustiku aluseks on tuttav loodusmüüt, mille põhjal Vanataat pannud Kõu ja Pikri seks käima pilvedesse, et nad Sarvikut taga kiusaksid ja karistaksid ta pimedustegude pärast. Sündmustiku arenduseks on *Kalevalast* tegelasi juurde laenatud. Väinämö ja Lemming tõstavad Vanataadi ees kaebust, et Sarvik külvab aina kiusu ja kadedust, sigitab tüli ja tigedust. Vanataat laseb jumalikul sepal Ilmarisel taguda kolm nuhtlusriista, nimelt kõuevankri, piksenoole ja -pilli Tühja karistuseks. Noolte karastuseks peab seppade sepa poolõde, ilus Ilmatar, laenama taevast tuld. Ilmatar läkitab sinises keras taevast tulesädeme, ja nüüd võivad Kõu ja Pikker tulises vankris mööda taevavõlvi hakata Tühja taga ajama. Sarviku sopaste jälgede kaotamiseks kulub ära palju vihmavett. Et pilved kipuvad jääma kuivaks, kujub Ilmatar seitsmevärvilise kanga, mis ulatub ühest maailma otsast teise ja joob merest pilvedesse vett. Nüüd võib Sarviku tagakiusamine jätkuda takistuseta ja leida nuhtlust kurjus ja kõik, mis temas juurdub.

Kompositsioonilt on teos orgaaniline ainetervik, lihtis ja ülevaatlik. Eepilise laiuse saavutuseks on loodud üksikasjaliselt maalitud pilte, mis nõjatuvad kunstilisele nägemusele, näit. Ilmarise tegevus sepapajas, sooraua otsimine, vikerkaare kudumine jne. Teose kogumõju kahandavad üksikute osade liigse venitamise tõttu tekkinud dramaatilise lõpp-pinevuse ja kujutelmade vähene jõud. Kahvatu on ka müütiliste tegelaste karakteristika, hoolimata sellest et kasustatakse homeerilisi atribuute. Stiil on kujukas ja voolav.

Hilisemad lugulaulud. Oma hilisemais lugulaules tarvitab Eisen järjekindlalt runovormi, esinedes rahvalaulu jäljendajana. Tegelikuks eelkooliks regivärsi veeretusel on talle Soome rahvaeepose *Kalevala* eestistus, millest 1. jagu ilmus 1891, 2. jagu 1898. Tõlge osutub esimeseks tähtsaks sammuks Soome-Eesti hõimuaate teostusel,

aitab meile lähendada Soome kultuuri. Kogemustega varustatud, luuletab Eisen rahvalaulu värsis kaks lugulaulu, nimelt *Kuldja* (1923) ja *Kaks kuningapoega* (1926), milles esitatakse Eesti muinasmälestustest põimitud sündmusi kaugemast minevikust. Kirjanduslikult väärtuslikum neist on *Kuldja*. Teose esteetilist mõju vahelduse mõttes tõstab lugulaulu arendatud ehituskava, milles Kuldja, Kullika ja junkur Justuse armuloo vahele on põimitud huvitavaid episoode ajaloolise värvinguga, nimelt sissisõjast, nõia paljastuseks tehtavast veeproovist ja võitlusest rüütlitega. Peaaineks on siin ülbe junkru Justuse katse maksma panna esimese öö õigust Kuldja kallal ja viimase meeleheitlik enesekaitse. Sündmustiku sügavamas põhjas on läbi viidud idee: ei tule respekteerida õigust, mis tallab inimtundeid. Eisenil on küllalt virtuositeeti regivärsi stiili käsiteluks, tal õnnestub sarnastada omi värsse vahelepaigutatud rahva kiige-, jooma- ja teolauludega. Kuid nagu alati, puudub Eisenil siingi loomekirg: kuuleme sageli pateetilisi sõnu, milles puudub elamusi loov tuline luulesäde. — Eisen on ilukirjanduse alal kujutanud palju aineid, kuid käsitelles neid kergelt, päevakajaliselt, pannes vähe rõhku esteetilisele vormile, on tal püsivat luulevara pärandada üsna vähe.

Eisen folkloristina.

Esileküündiva koha eesti kultuuriloos pärib Eisen folkloristina. Juba üliõpilasena esitas ta kogu muinasjutte *Esivanemate varandus* (1882) ja teise kogu kohalikke muinaslugusid *Endise põlve pärandus* (1883). Sõnaliste muistendite korjamisel koondas ta oma tähelepanu peamiselt vanadele rahvajuttudele, mõistatistele, vanasõnadele ja muinasusundile. Tähendatud aladele kuuluvaid aineid tuli nii palju kokku, et nad oleksid võinud anda ainet põhjalikuks uurimuseks. Seks polnud aga Eisenil mahti ega energiat. Enne korjanduse lõpetust hakkas ta muinasjutte ja muistendeid koondama salkadesse ning neid ilma kriitikata trükki andma odavate rahvaraamatutena. Mõnele on juurde lisatud ka populaarteaduslikke arutlusi. Eisenilt ilmus trükis 3000 numbrit muinasjutte, muinaslugusid ja rahvanalju, suurem kogu rahvamõistatisi ja vanasõnu. Eisen ei olnud võimeline eraldama ehtsast materjalist võltsinguid, mis talle kätte saadetud. Ilmus trükist tal rida sõnaliste muistendite kogusid, nagu: *Eesti rahvamõistatused* (1890), *Kuninga jutud* (1893), *Rahaaugu jutud* (1894), *Krati-raamat* (1895), *Rahvanali* I—V (1895—1901), *Luupainaja, Hans ja Vanapagana lugu* (1896),

Eesti ennemuistsed jutud (1911), *Eesti vanasõnad* (1914), jne. Eisenilt trükkiantud muinasjuttude ja muinaslugude kogudes ei leidu jutte, millele oleks antud kirjanduslik vorm. Nad on stiililt lamedad, ilma kunstilise väärtuseta. Et rahvajuttude ülestähendajad muud suletööd teinud vähe, on nende kujundus algeline ja vormitunne puudulik.

Avaldanud pika rea artikleid eestlaste usundi kohta mitmesuguseis perioodilisis väljaandeis ja raamatuis, asus Eisen lõpuks selle aine süstematiseerimisele. Ta teos *Eesti mütoloogia* (1920) ja selle jätk *Uuem Eesti mütoloogia* käsitleb rahva seas elavat müüti; kirjeldavad uurimused *Meie jõulud* (1931) ja *Kevadised pühad* (1932) esitavad eestlaste vanu pühadekombeid. Oma tähtsamas folkloristlikus teoses *Eesti mütoloogia*, millest olemas E. Erkes'e saksakeelne tõlge, käsitleb Eisen ainet deskriptiivselt, ilma et kogutud tooraine oleks läbi töötatud teaduslikult. Eisen teotses folkloori alal asjaharrastajana. Kui talle tunnustus on osaks saanud nii soome kui ka eesti sõpradelt, siis polnud selle põhjuseks teoste teaduslik väärtus, vaid töömehe raugematu virkus.

Elisabeth Aspe.

Grenzsteini kaastöölisena ja tema poolt esindatud traditsioonides näeme 80-ndail aastail esinevat „Oleviku" veergudel jutukirjanikku, kes sedavõrd areneb oma võimistes, et suudab ületada ja varju jätta teisi selleaegseid jutustajaid. Tüseda jutustajatalendiga ei olnud kaua võimalik lähemalt tutvuda, sest ta avaldas oma teosed ajalehes, jäädes E. A. tähtede varju. Alles hiljem selgus, et nende initsiaalide taga peitus E. Aspe.

E. Aspe elulugu.

Elisabeth Aspe põlvneb ärksast ja haritud eesti perekonnast. Ta ema oli tuttava vanema kirjamehe Abram Holtri õetütar. Meie naiskirjaniku isa, pärastine Vana-Pärnu mölder Madis Aspe, ja tema tulevane abikaasa olid Eametsa külakoolis käies Holtri õpilased. Vaimustatud estofiili Rosenplänteri kasvandikuna istutas Holter oma aatelise maailmavaate ka oma õpilaste hingesse. Selle tagajärjel valitses meie naiskirjaniku vanemate majas rahvuslik vaim, ehk küll peale surus kadakasakslik ümbrus. Nimetas ju rahvas Vana-Pärnut otse „kadaka-külaks". Madis Aspe oli pärinud Holtri raamatukogu, mida täiendas aegajalt uute kirjandustoodetega. Väikesel Elisabethil, kes sündinud 15. (3.) dets. 1860 ja õppinud varakult lugema, ei olnud

suuremat lõbu kui saada vana moodi klaaskapist mõnd raamatut lugemiseks. Eriliselt meeldisid talle Koidula luuletised. Kui teenijad imetlesid lapse lugemisoskust, hooples ta veel rohkem teha ja ka ise kirjutada raamatu. See tõotus ei olnud harukordne, sest et vanem vend oli juba tõlkinud jutustise „Kulla võimus" saksa keelest, ja vähemad lapsed pidasid oma kohuseks astuda venna jälgedesse. Isa oli esimesel eesti laulupeol käies külastanud Pärnu vana sõpra J. V. Jannsenit, tema juures tutvunud J. Hurdaga ja teiste juhtivate tegelastega. Ta tõi Tartust kaasa suure vaimustuse, aitas ellu kutsuda Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi ja võttis osa ka muist rahvuslikest üritusist. Möödus aastaid. Vahepeal oli tütar Elisabeth läbi käinud Pärnu kõrgema tütarlastekooli, saanud täisealiseks ja hakanud osa võtma avalikult elust.

Kodutütrena veedab Aspe kümmekond aastaid lainetavas meeleolus ja salajases siseheitluses. Lugedes saksa romaanikirjandust, ammutas ta sealt enesele fantastika armastuse rajatusest, jäi ootama kujuteldud suurt meesideaali. Selle asemel esitas isa noormehi, kes esimeses järjekorras kosisid ta saeveskit, palgiparvi ja lauavirnu. Noor neiu januneb uute elamuste järele, loodab elusisu leida võõrsilt, tundmatust kaugusest, kuid kohustused vanemate vastu ei lasknud neidki igatsusi teostada. Seda sisemist pinget aitasid lõdvendada kirjatööd, mis sisustasid kodus veedetavaid päevi ja tõid rahu lainetavale hingele. Pärast ema ning isa põetamist surmavoodil pääseb Aspe Pärnust, sõidab Peterburisse ja leiab seal koha nõrgaandeliste laste varjupaigas. Kuid lühikese aja pärast kutsub õe raske haigus ta koju tagasi [1]). A. 1891 abiellus E. Aspe oma ammuse ustava austajaga, kaupmees Nieländer'iga, kes hakkas juhtima ka Aspe äri. Oma vanematekodus Vana-Pärnus veetis kirjanik kogu eluaja ja läks viimsele puhkusele 25. aug. 1927 vähktõve ohvrina.

Hingeliigutuste laad.

Isamaalise meelsuse kõrval iseloomustab Aspet tasakaalukus, tagasihoidlikkus ja kohusetunne. Seesugune elutunne läbib ka tema teoseid [2]). Kuid esteetilist printsiipi kõrgel hoides sisendab ta lugejale neid psühholoogiliselt. Aspest sai kirjanik sisemise tungi sunnil, mis ajas töötama eesti ettevõtete kasuks. Sõnalise väljendusoskuse ja kirjandusliku stiili harrastust märgati Aspel juba koolis, kus ta kirjandid kuuluvad parimate hulka. Ta oskas hinnata esteetilisi väärtusi ja taotses neid ise luua. Mõttemõlgutusi ja meeleolude lainetust kutsuvad tas esile loodusnähtused, eriti särav päikesepaiste, lindude laulu-

[1]) Arno Raag, Elisabeth Aspe elu ja looming. Tartus 1928.
[2]) O. Urgart, Elisabeth Aspe. Looming 1927, nr. 10.

vada, vihmaladin ja tuuleulung. Need annavad ainet päevikusse märgitud loodusekirjeldusele ja lüürilistele värssidele.

Esimesed kirjatööd.

Saksa kirjaniku Jensen'i jutustist *Karin von Schweden* lugedes, ilutses Aspe selles esinevais toredais loodusekirjeldusis. Sedamaid ärkas tal mõte see teos tõlkida eesti keelde ja tõlge kinkida Eesti Aleksandri-koolile. Üliõpilane Eisen otsis sellele Tartus kirjastaja, kes käsikirja eest maksis 40 rbl. Aleksandri-kooli kasuks, kärpis aga raamatust ruumi säästmiseks ilusad loodusekirjeldused, mis tõlkijale valmistanud palju rõõmu. Nii muutus jutustis *Kaarin* kaunis paljaks ja üksluiseks.

Avar kirjanduslik tegevusväli avanes E. Aspel 1881 „Eesti Postimehes", kui selle ajalehe toimetajaks hakkas A. Grenzstein. Kõigepealt avaldas Aspe siin W. Heimburg'i järele eestistatud jõulujutu „Ja rahu maa peal" ja esimese iseseisva novellikese *Enne ukse lukutamist.* Pealkiri meenutab Koidula samanimelist jutustist, kuid on sisuliselt täiesti algupärane, osatab pealegi Pärnu elu. Rannavahid olid kellegi Vana-Pärnu elaniku tabanud soolavarguselt, mis toime pandud sadamas seisval laeval, ja varga väikese silla all surnuks pistnud. Laevavaht oli küll kuulnud appihüüdmist, kuid ei olnud söandanud appi minna, sest et ta ka ise olnud süüdlane. Seepärast poonud laevavaht enda südametunnistusepiinas. Selle tõsiloo teisendas Aspe oma tarviduse järgi ja arendas ta novelliks. Juba see jutukatsetis, mis algab tihedajoonelise

Elisabeth Aspe

hommikukirjeldusega, äratas Aspe loomisjõu kohta häid lootusi, ehk küll jutustise sõlmeheide oli lõdvalt kokku tõmmatud ja ka stiil paiguti konarlik. Kuid hea algus oli tehtud. Kui hiljem sai „Olevik" käima, tõlkis Aspe sellele toimetaja soovil Raimund'i *Novella talurahva elust*, kirjutas väikesi lookesi kuuldud aineil, tõlkis luuletisi, katsus ka iseseisvalt luuletada ja avaldas pealkirja all „Neiule ja noorikule" õpetlikke arutlusi.

Kasuõde.

Eelmised noorukese esikteosed on küll kirjutatud osavalt, kuid neis nõjatub ta siiski teatavatele eeskujudele. Pealegi on nad lühikesed ja kannavad autori noorea nõrkusi. Kui E. Aspe küpsemas eas kirjutas pikema novelli *Kasuõde*, mis ilmus „Olevikus" 1887, oli märgata suurt sammu täienemisele, eriti teose sündmustiku ülesehituses ja tegelaste karakterite joonistuses. Sündmustik on iseenesest lihtne, kuid loomulik ja ülipinev.

Jõeste rikka möldri juures üleskasvatatud vaeslaps Anu hakkab armastama oma kasuvenda Ottot, veski ja talu noort peremeest, ja leiab ka vastuarmastust. Otto siirdub veskilt linna masinate tundmist õppima, saab seal tuttavaks neiu Maia Villmanniga, ilusa ja elava linnalapsega, kes on väliselt veetlevam kui südamlik Anu, kuid kel puudub sügavam iseloom. Välisest hiilgusest pimestatud, seletab Otto emale, et tema armastus Anu vastu olnud lapsik tuhin, ja tahab tuua lõbusat, peent linnaneiut perenaiseks. Anu, kes seda juttu juhtumisi pealt kuulnud, ei suuda enam Jõeste veskil elada, läheb murtud südamel Pihkva kubermangu rännanud sugulaste juurde. Otto peab uue mõrsjaga pulmad, kuid pealiskaudsele noorikule on maaelu päris vastumeelt. Ta viibib tihti linnas ja jätab majapidamise juhatuse ning lastekasvatuse üsna ämma hooleks. Viimaks hakkab ta põdema ja jätab Otto leseks. Vanaema peab nüüd majatalitust juhtima, kuid temagi jõud raugeb, ja varsti läheb ta miniale järele. Ottot tabab veel isiklikult õnnetus: satub talvel metsas langeva puu alla ja jääb jalutuks.

Anu on võõrsil seepärast rahutu, et ta oma kasuemast, kes teda nii armastanud, pidanud salaja lahkuma. Tänutundmus ajab teda tagasi kodumaale, kuid hilja — alles kasuema matusepäevaks jõuab ta Jõestele. Valvuseta koju jäänud Otto tütrekese tõmbab ta jõest ja päästab uppumissurmast. Kasuõed ja Otto sunnivad teda, et ta jääks veskisse täitma perenaise kohuseid ja aitaks kasvatada vaeslapsi. Haavatud armastuse, tänu- ja kohusetundmused toovad Anu hinge raske võitluse. Lõpuks võidab kohusetunne. Anu jääb veskile lastekasvatajaks, kuid tema ja Otto vahel valitseb külmus. Otto seisukord on haletsemisväärt; saatuselöökidest nagu uimane, elab ta päevast päeva ilma eesmärgita ja elujulguseta. Seda ei jõua Anu, kes oma endist armastust küll katsub peita, välja kannatada; ta katsub Ottot julgustada, et see otsiks tohtri abi. Anu ohvrimeelse ravi tõttu tõusebki Otto jälle jalule, saab tagasi tervise ja eluröömu ja märkab nüüd, millise kalli pärli ta enne tõuganud enesest eemale. Ta tahaks küll uuesti läheneda Anule, ent viimane on nüüd hoopis ettevaatlik. Pealegi tahab Otto ämm linnast oma nooremat tütart, ilusat Elsat, sobitada jõukale väimehele ja asub seks tütrega möldri juurde elama. Otto aga on põhjalikult parandatud, ei lase teist korda ennast viia lõksu. Kui Anu õnnetust aimates jälle tahab majast põgeneda, läheb Otto talle järele ja toob ta kasuema haualt mõrsjana tagasi, kuna pahandatud ämm pühib oma tütrega majast minema.

Iseloomustavaid jooni.

Jutustis on algusest lõpuni vaba luule. Kirjanik pole siin nõjatunud ei tõsielulistele sündmustele, isikutele ega ümbrusele.

Miljöö puudub täiesti, ei ole ka hädasti vajalik, sest et siin käsitellakse psühholoogilist, üldinimlikku probleemi, hinnatakse tõsist inimväärtust. Küsimus seisab selles, kumba tuleb aatelisel inimesel eelistada, kes hiilgavat välimust, mis eneses varjab tühist sisu, või jälle tüsedat, kõrgehinnalist tuuma lihtsas, tagasihoidlikus koores. Selle küsimuse oli Winkler laulus „Kahesugusest suurusest" juba 1816 toonud päevakorrale. Aspe on seda nähtavasti piiranud ja eriti kohandanud eesti naisterahva ja perenaise väärtuse hinnanguks, et sel teel väljendada oma aatelist maailmavaadet ja kes-teab eesti peremehi ka hoiatada kadakate, linnalipakate eest. Seda teeb ta suure osavusega. Ta mõistab nii hästi teha tüüpe oma ideede kandjaiks, stiliseerida kujutatavat elu põhimõtte kohaselt, et kõik tundub olevat loomulik ja tõenäolik. Siinjuures on kujud elavad, plastilised, nende karakterid puhtalt läbi viidud ja välja töötatud psühholoogiliselt. Igalpool märkad kunstilise tõe valitsust. Erilise armastuse ja heameelega viibib autor nähtavasti oma jutustise peategelase ja peamõtte kandja kasuõe Anu juures, kes idealiseeritult esindab tüsedat, sügava iseloomuga maaneiut. Nagu vaeslaps rahvaluules on ka kasuõde Anu ehitud haruldaste voorustega. Ta on kindlameelne, kannatlik, karedate kätega, väheste sõnadega, aga sooja südamega inimene, kes valmis kandma kõiki raskusi ja saatuselööke, peitma vahvalt oma valu südamepõhja. Kus tarvis, on ta selleks küllalt iseteadlik ja uhke, et lasta end pidada rikkast perepojast halvaks ja üleliigseks. Ta tunneb eneses jõudu tasandada iseendale eluteed, luua iseendale õnne. Kadaklik Maia on linnakultuuri õhkkonnast kaasa toonud nõrga tervise ja taltsutamatu naudinguhimu, ühes sellega loomupärase antipaatia nende talituste vastu, mis on ühenduses perenaisekutsega.

Niihästi *Kasuõel* kui ka Aspe teistel novellidel on see nõrk külg, et neis kõike nagu kavandina kujutellakse harvus jämedais äärjoonis; puuduvad üksikasjalisemad kirjeldused, süvenemine detailidesse — viga, mida võiks ette heita kõigile romantikuile. Näib, nagu puuduks sageli miski, nagu ei oleks jutustises igalpool seda sügavamat hinge, mis lugejas võiks äratada meeleolu.

Ennosaare Ain. Siiski on Aspel jutustis, mille ta, kuigi ainult kohati, laiemalt on välja töötanud, selles kirjeldanud olusid ja ümbrust, nimelt väikeromaan *Ennosaare Ain,* mis ilmus „Oleviku" lisas

1888. See on Aspe parim ja väärtuslikem toode ja ühtlasi eesti romantilise jutukirjanduse hiilgenumber.

Teoorjuse ajal kasvavad Saugas, Ennosaare talus, kaks poega; vanem neist, nimega Peet, jääb pärast isa surma talusse peremeheks, tema poolvend Ain peab vanaema kiusu ja õeluse tõttu juba noorelt oma lesestunud emaga majast lahkuma ja asuma Sauga mõisa, kus ta ema hakkab karjanaiseks. Mõisahärral von Habermann'il käib tihti ta naisevend, parun Adalbert, võõrsil. See on Saksamaal täheteadust õppides Balti mõisnikkude kitsaist vaateist mõndagi kaotanud, elab nüüd rikka mehena Pärnus, pühendades aja oma teadusele. See vana veider poissmees valmistab oma vabamate vaadetega uhkele õemehele von Habermannile palju meelehärmi. Kõigele lisaks võtab ta Karja-Maie poja, Ennosaare Aini, kelle ta Antoniks ümber nimetab, endale kasvandikuks, laseb talle anda hea hariduse, nõnda et temast aegamööda areneb täheteadlase abiline. Küll püüab vanem vend Peet, kelle hinges tubli külakoolmeister õhutanud lõkkele isamaalist tuld, nooremale vennale meelde tuletada kohuseid sugurahva vastu, kuid see kõik on asjata. Ümbruse ja hariduse mõjul võõrdub Anton Enmann, nagu Aini saksa koolis nimetatakse, oma rahvast ja pöörab talle aegamööda täiesti selja.

Kuid saksa seltskonnas ei käi Aini käsi hästi. Juba lapsena valitseja ehk junkru tütre Olgaga mängides on tal olnud juhust kohata mõisniku tütart Hildet. Lahke ja alandlik Olga, eesti soost valitseja tütar, jääb ikka enam kõrvale ja Ain algab tormijooksu uhke ning ülbe mõisnikutütre Hilde von Habermanni südamele, mis viimaks lõpebki võiduga. Kuid Aini õnn on väga üürike, sest välismaale sõites unustab tujukas aadlipreili Aini hoopis ja varsti kihlub aadlisoost rikka peiuga. Peigmees, kes ei suuda taluda meie maa olusid ja inimesi, ei ilmu laulatusele, vaid saadab pulmapäevaks Saugasse äraütlemiskirja. Ain esineb nüüd suurmeelse lohutajana, kuid Hilde nimetab teda talupoisiks, Karja-Maie pojaks ja sülgab talle näkku. Ain otsib oma murtud südamele seega lohutust, et pärast Adalberti surma rändab Moskvasse ja asub ühe täheteaduse professori assistendina tõsiselt tööle. Hilde elab pärast lühikest ja õnnetut abielu kellegi ooberstiga kodumaal kaua lesepõlve ja sureb. Sel ajal hakkab Aini vaevama nii vägev kojuigatsus, et ta veel kolmekümne aasta pärast otsustab Moskvast lahkuda ja külastada kodumaad. Tema armsad, niihästi Hilde kui ka vend Peet, puhkavad juba mullapõues. Junkru Olga, neiu Luukas, kes jäänud vanapiigaks, püüab läheneda Ainile, kuid Ain tõukab ta külmalt enesest eemale. Üksilduspiina tundes kahetseb Ain siiski oma tegu. Nagu ta enne põgenenud Olga eest, peab ta nüüd nägema suurt vaeva, et teda leida. Alles hallis eas õpib Ain hindama Olga väärtust. Ta palub Olgat endale abikaasaks; viimane teeb tingimuseks, et Ain peab hakkama osa võtma sugurahva vaimuelust ja ühes temaga sõitma Tartusse esimesele eesti laulupeole, ennast mitte enam nimetama Antoniks, vaid Ainiks. Ja tõsine armastus seni põlatud suguõe vastu saadab seda toime, et sellest rahvuslikust Saulusest veel üheteistkümnendal tunnil saab Paulus.

Selle ajaloolise väikeromaani taustaks on talurahva elu möödunud sajandi teisel veerandil. Hõredais, kuid siiski küllalt selgeis joonis antakse siin värvikaid kujutelmi neist momentidest, mis küünivad esile tolleaegsest patriarhaalsest taluelust, nagu teoorjus mõisas, perekondlik elu kodus, sotsiaalsed vahekorrad rahva keskel, kombed naitumisel, mardipäeva pidamisel, lõbustused kiigel, rahvakooli mõju ja rahvustunde ärkamine. Iseloomustavaid jooni.

Tähelepandav on siin see, et jutustise tegelastel ei tule võidelda aineliste kasude, vaid ideeliste varanduste pärast. Kir-

janik asetab enesele psühholoogilise probleemi. Järjekindlalt ja selgelt näitab ta, kuidas orjuse-ajal eestlane, kes kokku puutus sakslastega ja omandas kõrgema hariduse, olude mõjul kisti lahti oma rahvast ja sunniti saama sakslaseks. Oma rahvas tõukas haridust saanud liikme, kelles ta arvas nägevat oma vaenlast, mõõtmatu umbusaldusega ja kadedusega enesest eemale. Sellevastu meelitas teda võõraste poolt au ja lugupidamine. Kuid seda paratamatut tõtt kuulutades ei kaota kirjanik tulevikulootust, vaid tõmbab reaalsetele oludele üle romantilise loori. Mitte igavesti ei pea Ennosaare Ain jääma ärakadunud pojaks ja sugusalgajate hulka. Haritud venna Aini peal seisavad ju Eesti tulevikulootused, millele kodune peremehest vend Peet andnud sõnades kuju. Peedi truu armastuse külv näis küll esmalt olevat langenud kaljule. Aga selle järel, kui Ain ennast tunnistanud sakslaseks ja siis venelaseks, leidub ta elus silmapilke, millal talle korraga selgub, et ta teadmata ja tahtmata peab kalliks Eesti maad ja rahvast. Ta tahaks veel kord maitseda truu venna armastust, kuid kahjuks on see juba jäänud hiljaks. Alles venna surma järel sai ta aru, et kõik, mida ta enne pidanud armsaks ja kalliks, ei kaalunud üles truud vennasüdant.

Aini karakter ja kuju, mille kirjanik esitab kunstipäraselt, päris usutava tõenäolikkusega, on vaba luule. Ain on rahva lootusi kandev tüüp, idealiseeritud ärataja, kes seatud teisile taganejaile eeskujuks, kuid sellisena, kes elus tõesti võiks esineda. Aini ja teiste väljamõeldud tegelaste kõrval esinevad jutustises veel seesugused isikud, kes elust on võetud. Nii võib von Habermannis selgesti tunda Sauga mõisahärrat, karedat ja kalki orjade-isandat Gerstfeldt'i, kuna Helenes on esindatud tema heasüdameline abikaasa. Ja isamaalisist asjust vaimustatud koolmeister, sauglaste ärkamise hing, on kirjaniku enese onu, tuttav Abram Holter. Ka Aspe isa oli noorpõlves õppinud koolmeistriks ja tahtnud minna Suiku kohale; Gerstfeldt aga, kellelt seks enne pidi luba küsitama, öelnud: „Vaata m-maita, või meie koolitame võõrale vallale mehi! Mul endal on aidameest tarvis!" Nii sunnitud Madis Aspe hakkama Sauga mõisas aidameheks. Isa ja ema suust on tütar saanud kõik need teated olude kohta, mille varal ta intiimseis värves kujutab pilte Sauga vallarahva kodusest elust, teolkäimisest ja pidudest. Kuid reaalseid olusid on kirjaniku aateline pilk nõnda seletanud, et nad ei ärata meelekibedust ega loo maharõhuvat, nukrat meeleolu.

Lühemad jutustised.

Eelmisele teosele järgnes Aspe sulest mitu lühemat jutustist, nagu *Maantee pealt* („Oleviku" lisa 1889), *Meremehe mõrsja* („Postimehe" lõbulisa 1890) ja *Anna Dorothea* („Olevik" 1891). Esimeses antakse pilt endise aja väeteenistusest, kui see veel kestis 25 aastat; teises kujutatakse meremeeste elu, ja kolmas on vaba fantaasia selle vana imeliku pildi üle, mis ripub Vana-Pärnu surnuaia vastas olevas tuulikus. Nagu pealkiri teatab, on selle veski lasknud ehitada keegi raehärra „Issanda aastal 1721 Jumala auks ja ligimeste kasuks". Pildil esineb paksude punakate pilvede vahelt kõverdatud käsivars ja ulatab alla metsalilli. Eesäärel säravad kõiksugu keedu- ja aedviljad lokkavate lehtede vahel, ja paremal pool silmame toredat naisterahvast Anna Dorotheat; ta surub ubadega täidetud korvi vastu rindu ja põgeneb nähtavasti selle käe eest, kes pilvede vahelt pakub õisi. Anna Dorothea pildi kohta liigub rahvasuus jutt, et keegi ei tohi teda tolmusest veskikojast välja viia ega paigalt nihutada, — muidu hakkavat proua kodu käima. Fantaasias *Anna Dorothea* jutustab Aspe selle proua elukäiku ja seletab, mis tähendavad need lilled ja aedviljad ja miks proua põgeneb selle saladusliku käe eest.

Pärast abiellumist ei andnud koduste kohuste täitmine Aspele enam palju vaba aega, seepärast vähenes nüüd kirjanduslik toodang ja pikema ulatusega jutustisi pole ta üldse enam kirjutanud. Ilmusid veel mõned lühikesed tõlgitud jutupalad, siis 1897 „Postimehes" algupärand *Küla veerel* ja 1911 *Aastate pärast*. Viimases kirjeldatakse elu Pärnu kaupmeeste ringkonnis XIX sajandi kolmandal veerandil. Siin leidus nii mõnigi kaupmeeste perekond, kes heade aegade tõttu lihtsaist oludest tõustes said meeletuiks toreduse tagaajajaiks, kuni viimaks oli kõik otsas.

Aspe jutustiste laad.

Aspe jutustistel, mis moodustavad romantilise jutustava proosa haripunkte, on peale ilutseva luulekarakteri ja aatelise sihi veel mõndagi muud ühtlust. Aspe armastab esitada selliseid meestüüpe, kes nooreas elutarkuse puudusel ei mõista tabada oma õnne, kes aja jooksul saavad elust õpetust ja siis vanapoisipõlves satuvad õigetele radadele. Sellised tüübid on Jõeste mölder Otto *Kasuões*, Ennosaare Ain ja Mustalaane peremees jutustises *Küla veerel*. Mitmes Aspe jutus on peategelane naisterahvas. Naistüübid on Aspel enamasti kõik vaiksed, aatelised iseloomud, tagasihoidlikud, ilma välise hiilguseta, kuid

siiski südamlikud ja ohvrimeelsed, üldse eeskuju-inimesed. Idealiseeritud naised on Anu *Kasuões*, Olga *Ennosaare Ainis*, vaeslaps Juula jutus *Küla veerel* ja Maisaari Loviisa jutukeses *Maantee pealt*. Aspe jutustiste sündmustik keerleb suurelt osalt Pärnu ja tema ümbruskonna ümber; neis esineb eriti meeldiv kodukohakunst. Kirjanik märgib seda enesele puuduseks, et ta elanud peaaegu ainult oma kodukohas, pole näinud teiste inimeste elu ega laiemat maailma. Seepärast olevat ta inimesetundmises jäänud pisut ühekülgseks. Kui Aspe naistüübid meeldivat, siis tulevat seda pidada kirjaniku ema mõjuks, sest suur osa juttudes esinevaid inimesi, vanu ning noori, olevat vaadatud ja voolitud ema prilli ja olemise läbi. Seega vahest seletubki, et karakterid on kujutatud pisut šablooniliselt. Jutustusviis on pinev, kuid veel mitte küllalt tihendatud ja koondatud.

Kokkuvõte.

Aspe omab rikka fantaasia ja hea kompositsiooniande. Ta kujutab eluraskusi ja saatusehaavu halli igapäevsuse seisukohalt, rõhutab elu realistlikke momente, kuid mitte seks, et irvitades neid paisata lugeja ette ja õpetada elu vihkama. Olles kaugel paljastavast tendentsist, võtab ta elu tumedaid külgi olukordadest ja meeleoludest juurduvate nähtustena, mis meile annavad põhjust revideerida inimväärtusi ja olude hinnangut. Aspe jutustiste kaudu käib meie algupärase romantilise proosakirjanduse arengutee ja viib oma aja parimaile saavutusile.

Esimesed muinasjutt-näidendid.

Romantilise elevuse loomine.

Romantiline tung rahva muinasaega elustada viis luuletajaid muinasjuttude lavastusele, et seega rahvaluuleaineid teha kaasaeglastele elamussisuks. Siinjuures märkame püüet viia lugejaid tagasi muistsesse aega, selle asemel et mineviku aineid vaimselt ümber töötada kultuurse oleviku jaoks. See käsitlusviis soodustas enam romantilise elevuse loomist. Esimeste muinasjutt-näidendite kirjutajaina esinevad meil P. Jakobson ja A. Jürgenstein.

P. Jakobsoni elust.

Peeter Jakobson sündis 27. (15.) dets. 1854 Rakveres. Vaeste tööliste lapsena harjus ta maast madalast läbi ajama piskuga ja visalt edasi püüdma. Ta õppis esmalt vene kirikukoolis, siis luteriusuliste vaestekoolis, kus peale vene ja eesti keele õpetati ka saksa keelt. Omandanud alghariduse, läks poiss kingsepa juurde käsitööd õppima. Ses kutses tegeles ta 21. eluaas-

tani, kusjuures hankis saksakeelseid raamatuid, ilukirjanduslikke ning teaduslikke, ja püüdis vaba aega kasustada hariduse täienduseks iseseisva edasiõppimise teel. Astudes väeteenistusse sai ta allohvitseriks ja tegi kaasa Vene-Türgi sõja. Võitlustes türklastega Balkani mäestikus sattus Jakobson ühes paljude teiste vene sõjameestega salaliku külmtõve küüsi, mis rikkus ta tervise eluajaks. Noor inimene kolletas silmanähtavalt, ta tohtis süüa ainult kergeid toite. Hädise tervise pärast vabastati ta 1880 väeteenistusest. Kodumaale saabunud, pidas Jakobson esmalt Rakveres kingsepa-ametit, avas siis Väike-Maarjas raamatukaupluse ja siirdus pärast vallakirjutajaks Põdrangule Väike-Maarja lähedal. Siin suri ta kurgutiisikusse 23. (11.) juulil 1899.

P. Jakobson lõõrikuna.

Ilumeelses käsitöölises ärkas varakult luuletung Rakveres kuuldud isamaaliste koorilaulude ja rahvuslikkude kõnede mõjustusel. Kokkupuudet eesti kirjanduskeskustega vahendas tol ajal Rakveres töötav kooliõpetaja-kirjanik J. Kunder. Sellelt sai P. Jakobson kasulikke viiteid luuleasjus ja omandas ka Kunderi orientatsiooni maailmavaatelisis küsimusis. Kunderi mõjustusel tegi Peeter Jakobson kaastööd C. R. Jakobsonile „Sakalas", Kõrvile „Valguses" ja Veskele „Oma Maas". „Sakalas" ilmusid trükis ta esimesed värsid. 1882 ilmus P. Jakobsonil vihuke salmikuid *Õilme-nupukesed,* mille edu julgustas uutele katsetustele. Varsti avaldab ta *P. Jakobsoni Luuletused* I ja II (1884 ja 1885). Tutvus Jakob Liiviga ja Jakob Tammega Väike-Maarjas süvendas ta luuletegevust. Jakobsoni hilisemad ja paremad luuletooted ilmusid perioodilistes väljaannetes. Ta laulud on täis igatsust paleuste järele, muret ja kurbust isamaa hädade ning õnnetuste pärast. Arendamata, kohmakas värsitehnika ja pateetiline stiil, mis iseloomustavad ta luuletisi, tõendavad, et neis jäljendatakse ja jätkatakse vanemate ärkamisaja kirjanikkude traditsioone. P. Jakobsoni tähele-

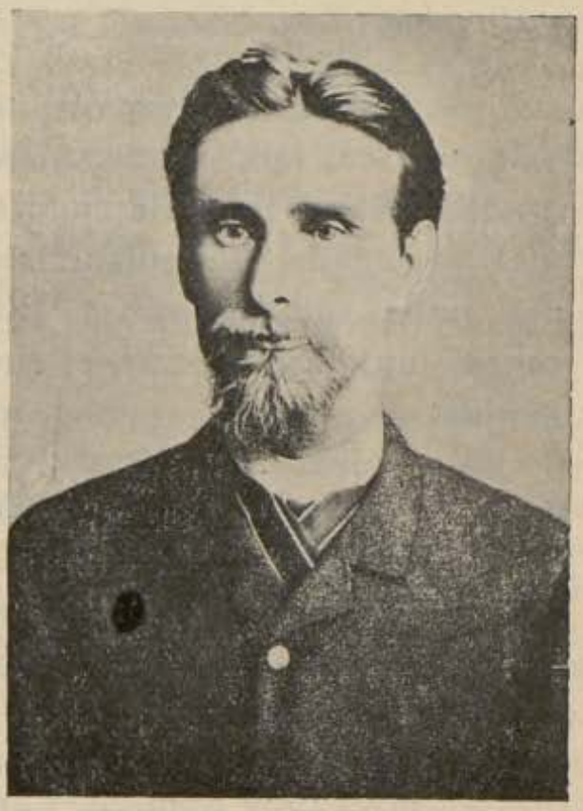

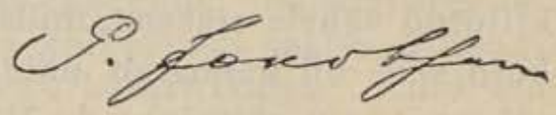

pandavamad lüürilised saavutised on: „Lahkumine", „Kevade" ja „Eesti keelele". Seisku näiteks siin viimane:

Mu emakeel, sa kuldne jõgi,
Su laintel kiigub laululaev,
Sust voolab Eesti eluvägi,
Su iluheli kuldne kaev.

Sa kõlad põhjakandle keelel
Täis ilurikkust otsata,
Ja imevõim on tema häälel,
Kui sinu helil hüüab ta.

Su kõlavald on õitsev luha,
Kus palmin lauluvanikuid;
Sa kannad halja metsa kuha
Täis laululinnu helinaid.

Mu eesti keel, sa kuldne kõla,
Mind saadad hällilt hauani;
Sa armastust mu sisse vala
Mu isamaale surmani.

Ja kui siis vaatan vilu sängi
Ja kannel vaikselt kõlab veel,
Siis lõpetades oma mängi
Sull' viimne laul, mu eesti keel.

Osa oma luuletisist tõlkis P. Jakobson saksa keelde ja avaldas nad pealkirja all *Die Hirtenflöte aus dem estnischen Blumenthal* (1895).

P. Jakobsoni lüürika sugeneb rohkem fantaasia kujudemängust kui isiklikest elamusist. Ta püüab kujutluste ja allegooriate varal lugejale sugereerida teatavat meeleolu, selle asemel et jagada vahenditult temaga oma isiklikke tundeid. Et see luule esindab välist, kirjeldavat lürismi, millest tõmbub tagasi luuletaja isiksus, ei suuda ta otseselt sisendada hingelist soojust.

P. Jakobson näitekirjanikuna.

Katsetamiseks näitekirjanduse alal valib P. Jakobson müütilisi ja muinasjutulisi aineid. Näidend *Koit ja Hämarik* (1884) nurjus, sest müüdi lüüriline sisu ei võimalda dramaatilise tegevuse arengut. Tõlkinud Schilleri *Õelus ja armastus*'e, esines P. Jakobson uue muinasjutt-näidendiga *Udumäe kuningas ehk kroonitud voorus* (1888). See sai E. Kirjameeste Seltsi kirjanduse võidupidul esimese auhinna. Muinasjutu lavastusse on kiilutud vahele stseene, milles jäljendatakse Goethe *Faust*'i osi, kuid selle all kannatab näidendi sisemine ühtlus. Hiljem on „Vanemuise" näitejuht A. Viera *Udumäe kuninga* sisu mitmeti kärpinud ja, appi võttes rahvaviise, sellest loonud laulumängu, mis oli eesti esimese operetina tõmbetükiks ja „Vana-Vanemuise" teatri hiilgenumbriks. Oma rahvapärase sisuga ja rahvalauludega avaldas ta vähenõudvale vaatajaskonnale head muljet. Posthuumseina ilmusid P. Jakobsoni naljamängud *Kihlakaart* ja *Karukütt* (1900).

Ühtaegu P. Jakobsoniga otsis ja leidis ka A. Jürgenstein muinasjutust näidendile aineid.

Anton Jürgenstein sündis 1. nov. (20. okt.) 1861 Vändras taluperemehe pojana. Sai alghariduse esmalt Vändra, hiljemini Kodavere kihelkonnakoolis oma venna Johanni juhatusel, kes koolitöö kõrval tegeles klassiliste teoste tõlkijana saksa keelest J. Lilli varjunime all. Vend Antoni juhtis ta Valga kihelkonnakooliõpetajate seminari, mis töötas tubli koolimehe J. Zimse juhatusel. Õppides siin 1878—1882, lõpetas A. Jürgenstein seminarikursuse esimese järgu diplomiga. Siin äratati muuseas ka kasvandikkude kirjanduslikke huvisid niihästi huvitava kirjanduseõpetuse kui ka iseseisvaks lugemiseks pakutud kirjanduse kaudu. A. Jürgenstein kaldus koolieast peale kirjandusteoste eritelule, tegeles esteetiliste põhiküsimuste lahendusega. Olnud paar aastat abikooliõpetaja Orajõel ja Kärus, juhtis ta 1885—1905 Vändra kihelkonnakooli, võitis siin lugupidamist kutsetööga ning kirjandusliku tegevusega. Seda ajajärku kirjeldab ta pikemalt hiljemini ilmunud memuaares *Minu mälestused* (1926). Asunud 1905 Tartusse „Postimehe" toimetaja kohale, oli ta selle ajalehe juhtimisel kandvamaks jõuks, kuni haigestus 1929. Poliitiku ja ajakirjaniku kutse kõrval arendas ta siin laialist vaimukultuurilist ja ühiskondlikku tegevust, oli riigikoguliige, Eesti Kirjanduse Seltsis esmalt kirjatoimetaja, siis viis aastat esimees ja „Vanemuise" esimees. Kaotades töövõime lahkus ta avalikust elust ja suri pikema põdemise järel 21. veebr. 1933.

Jürgenstein kirjanikuna.

Ilukirjanikuna väärib A. Jürgenstein tähelepanu oma näidendiga *Juta*, neljajärguline kurblik luulelugu (1886), mille aluseks on Faehlmanni müüt Endlast ja Jutast. Seotud kõnes on tal see aine pisut laiendatud ja täiendatud. Ideeliselt sisaldab Juta lugu kiituse luulele ja kunstile üldse. Luule esineb siin ainsa mõjuva rohuna, mis valab murtud südamesse uut eluvaimu, sest imeline kuldlinik, luulevõim, ongi see, mis annab uut hoogu rõhutud mõttelennule, viib meid minevikku, kus õndsaist ajust ilutsedes unustame kurva tõsielu. — *Jutas* astutakse esimene samm Eesti algupärases kirjanduses tragöödia loomisel — selles seisab ta kirjanduslooline tähendus. Niisugustes lavateostes etendab harilikult pime ja kõikvõimas saatus otsustavat osa, lõpetades ägeda konflikti järsu katastroofiga. Kuid selles muinasjutt-tragöödias lahendub dissonantside lõppkompleks kurblik-ilutsevateks akordideks. Näidendi suurimaks nõrkuseks on tegelaste karakterite kujundus, mis ei seisa kokkukõlas tragöödia olemusega. Näiteks on peategelase Endla eksimus kõlblise idee vastu iseenesest väike. Suure traagilise süü faktilisel puudusel simuleerib ta sellise. Seepärast ei tundu ta hukkumine saatuse õiglase kättemaksuna ega kutsu esile sügavat kaastunnet.

Mainimist väärib Jürgensteini katse tõlkida Goethe *Fausti* I osa, mis ilmus trükis 1920. Kuna teoses leiduvate luulevääртuste ülekanne toimus veel eesti vanade keelevahenditega, tundub tõlge paiguti olevat ebatäppis ja kohmakas.

Jürgenstein kriitikuna.

Esileküündiv koht kirjandusloos on A. Jürgensteinil kriitikuna. Alates algupärase kirjanduse algeist kuni meie päevini on ta ajakirjanduses, nimelt „Olevikus", „Lindas", „Postimehes" ja kuukirjas „Eesti Kirjandus" jälginud selleaegseid ilukirjanduse uudisteoseid, sõelunud välja kesti, kaalunud ja hinnanud väärttöid lühemais ja pikemais artikleis. Mõned sisukamad esseed on ta koostanud brošüüriks *Arvustuslised kirjatööd* (1918). Iseseisva ajaloolise monograafia moodustab *Carl Robert Jakobsoni elu ja töö* (1925). Arvustustungi jõutab tal arenenud, eritlev intellekt, võime intuitiivselt lahendada probleeme ja väljenduda ruttu, selgesti ning kujukalt, kusjuures ta lubab enesele vahel teravat sarkasmi. Tutvunud saksa klassilise kirjandusega, hindas Jürgenstein ka uuema aja kirjandustooteid klassilise mõõdupuuga. Ta ei leppinud vastuvõtja, selgitaja ning vahetalitaja osaga kirjaniku ja lugejaskonna vahel, vaid nõudis endale kontrolliva ja iseseisvalt kaasaloova kunstniku funktsiooni, mille tagajärjel sattus vastuollu vaatleja-esteetik looja-esteetikuga. Kriitikuna on Jürgenstein mõjuvalt kaasa aidanud eesti kirjanduse kujunemisele ja lugejaskonna maitse arenemisele. Rutuline ja kerge väljendusvõime on teda veedelnud esitama oma töid viimistluseta, mustandeina. Arenev kirjandusteadus, avastades uusi fakte ja arendades uusi vaatekohti, on sunnitud olnud ümber hindama mõndagi tema arvamustest.

Kirjanduse ideeline ning esteetiline areng.

Kahe sugupõlve ühtekuuluvus.

Kirjanikkude noorem sugupõlv, kes üles kasvas lugupeetud rahvuslikkude sihiajajate keskel, elas kaasa ärkamisaja sündmused oma nooreas ja sai neilt isamaalist äratust, sammus kirjanduse alal suurelt osalt vanemate tegelaste jälgedes. Kuna nooremagi kirjandusliku sugupõlve luuletoodang arenes romantilise elutunde kõrgseisu mõjustusel, ei erine ta vanema omast elamuste ja meeleolude laadilt ega stiilivõtteilt. Mõlemad generatsioonid elavad üle kõrgepingelise rahvusliku vaimustuse ja väljendavad seda pateetiliselt. Seepärast moodustavad nad romantilise voolu kõrgaja. Siiski erineb nooremate rahvuslikkude ärkajate luule vanemate omast. Tundes aukartust kuulsate eelkäijate vastu, kordab noorem kirjanduslik sugupõlv ka vanemalt päritud ideid,

olgugi teataval määral süvendatult ja laiendatult. Nii leidub ärkamisaegse noorema kirjanikupõlve tooteis sisuliselt rohkesti jäljendavat epigoonidetööd. Epigoonidel puudub iseseisvus. Nad tunnevad küll kõrgeid eesmärke, kuid ei suuda neile läheneda. Korduvad mitmesugustes teisendites varem osutatud motiivid priiusest, isamaast ja emakeelest.

Päritud motiivide kordus.

Otsitakse hoolega üles need luuleallikad, mis peituvad rahvaluules, muinasajas, Eesti kaugemas ja lähemas minevikus. Suuri edusamme tegi jutustav luule. Minevikust päritolevail aineil luuletatakse lugulaule ja ballaade. Samuti sai alguse muinasjuttude lavastus. Lähem minevik oma silmapaistvate rahvuslikkude tegelastega tekitab hulga austus- ning mälestuslaule. Nähtavale kohale kerkivad eriti oodid, mis pühendatud austuseks ja tänutäheks eesti tegelastele ja Vene keisritele. Nii loetakse näiteks Bergmanni keisri- ja mälestuslaule parimate hulka, mis ta üldse luuletanud.

Eelistatud luuleliigid.

Mõjuvat tõuget uueks loometööks saavad selle aja kirjanikud *Kalevipojast*. Vanemas *Kalevipoja* mõjul tekkinud kunstluules valitses tunduvalt lüüriline element. Kui nõnda-ütelda uudseaeg mööda sai ja vähenes esimene vaimustus *Kalevipoja* üle, siis hakkasid nooremad luuletajad enam lugulaulu sündmustikku tähele panema. Nüüd taganeb lürism *Kalevipojast* mõjustatud luulest ja annab maad vagusale, eepilisele luulele. Tähelepandav on ka see nähtus, et lüürilises järgus luuletajad pöördusid rohkem lugulaulu peategelase Kalevipoja poole ja sellest kangelasest tundsid vaimustust; sellevastu näib nooremate luuletajate eepilistes Kalevipoja-lauludes huvi peategelase juurest ära pöörduvat ja enam kalduvat ta vanemate, Kalevitaadi ja Linda poole. Kalevipoja enese kuju on liiga traagilik; temas ei leia oma paleust meie eepilised luuletajad, kes tahtsid muinasajast tuua meelt-ülendavaid lugusid. Muinasaja idealiseerimiseks on Kalevitaadi ja Linda kõrgete ja heledate kujude esitamine palju tänulikum. Samuti toovad luuleinspiratsiooni ka Kalevi haud, Linda kivi, Kalevipoja mõõk, varakamber ja laev Lennuk [1]).

Kalevipoja eepose vastukaja.

---

[1]) Vrd. M. Kampmann, Kalevipoja mõju Eesti ilukirjandusse. Eesti Kirjandus 1911, lk. 461—480.

Luulestiili uuendus.

Ehk küll ärkamisaja noorema sugupõlve luule vanema omast üldiselt võetult ei olnud sügavam ega väärtuslikum, on tas siiski astutud tähtis samm edasi, nimelt eesti luulestiili uuenduses. Võib märgata värsitehnika ja stiili viljelemist. Arutatakse teoreetiliselt luuletiste värsimõõtu, kõlalist külge ja luulekeelt. Võetakse tarvitusele uusi rütme ja riime, taotellakse luuletiste vormitäiust. Noor sugupõlv on eesti keele tundmises ja esteetikas enam edenenud, nõuab puhast, ladusat keelt ja üldse kaunist, meeldivat vormi. Nii algab meie luulekeele arengus uus ajajärk: sõnade kärpimised ja ebaloomulikud pikendused ning muud ebakõlalised keelevääänutused kõrvaldatakse luulekeelest ja pannakse järjekindlalt maksma muusikaline ja kõlaline põhimõte stiilis. See tõi keelde kõlavust ja elavust, nagu seda varemini vähe kuuldud. Ent sedamaid ilmuvad ka liialdused. Tingimata puhaste riimide nõudmine juhutas sagedasti tühja sõnakõlksutamist, ja alliteratsiooni-jahist tõusid stiililised ilutuled. Teiselt poolt on püüet märgata mõttelise selguse nimel hüljata kõike seda, mis luules müstiline ja ainult aimatav. Nii kujunes selle aja luulestiil lahedaks, kergeks ja lihtsõnaliseks, kuid ühtlasi kaineks.

C. Järelromantism.

Rahvuslik kainenemine eesti ühiskonnas.

Majanduslik kitsikus.

Möödunud sajandi üheksanda aastakümne lõpp tõi eesti rahvale suuri pettumusi, rõhutud ja mureliku meeleolu. Kõigepealt tabas teda 80-ndate aastate teisel poolel majanduslik kitsikus. Kõrged viljahinnad, mis 80-ndate aastate algul tõstsid rahva ainelist jõudu, meelitasid teda maaostmisele. Seda tarvitasid mõisnikud oma kasuks. Et ostuesemeid oleks vähem, lasti talusid müügile vähesel arvul. Teiselt poolt tekitasid nad nõudmist talude järele sel teel, et andsid krediitkassast enam kui poole ostuhinnast pika aja peale võlgu. Võidi koguni väikese sissemaksuga kirjutada oma nimele talukoht. Nii kasvas järsku maaostjate arv ja müüdavate talude hind kergitati kunstlikult mitmekordseks. Sel ajal ajas Aleksander III Inglise vastu vaenulist poliitikat. Inglise kaubamajad ei ostnud Venemaalt linu ja vilja enam endisel viisil otseteed, vaid mitmesuguste vaheltkauplejate kaudu ja mingi võõra maa saaduste nime all. Sel põhjusel langesid meil lina- ja viljahinnad; see tõi Eesti põllumeestele, kes ostnud talukohad kallilt, raske majanduskriisi. Kõrged maahinnad ja madalad sissetulekud põllusaadustest viisid hilisemad talude ostjad kitsikusse, sest et juba suur võlaprotsent neelas talundi sisse-

tulekud. Aga kui krediitkassa ajas oma võlgnikke oksjoni alla, leidus veel küllalt maanäljaseid, kes olid valmis neid kohti omandama. Rentnikele aga tõsteti seda rohkem renti, mida hoolsamini nad maid harisid.

Reformide laad.

Senaator Manassein'i revisjonile järgnesid meie kodumaal poliitilised reformid. Neid tervitasid eestlased suure rõõmuga, sest nende terav ots oli sihitud balti sakslaste ülevõimu ja eesõiguste vastu. Reformid hävitasid nende patriarhaalse idülli meie maal. Langes üks saksluse kants teise järele. Kuid varsti selgus, et reformid ei olnud vabameelsed ega edulised, nagu oli oodatud, vaid olid tehtud vene rahvusliku poliitika tööriistaks ja pandud teostama marurahvuslikku kõikslaavluse põhimõtet, mille järgi Venemaa kuuluvat ainult suurvenelastele. Kui 1885 rahvakoolid haridusministeeriumile allutati, 1886 kreeka-õigeusu kirikute jaoks eraisikuilt maid võõrandati, 1887 vene ametnikud meie koolivalitsuse üle võtsid ja vene keel keskkoolides õppekeeleks seati, Tartu ülikool venestati ja 1890 vene keel rahvakoolidest emakeele välja tõrjus, siis oli kõigile selge, et reforme kandis üksainus juhtiv idee: Läänemeremaade lõplik venestus, nende maade alistus vene usule, keelele ja meelele. Kui nüüd eesti rahvuslased kõike seda, mis nad 1881 ja hiljem Manasseini revideerimise ajal palunud ja lootnud, kümne aasta pärast sellega kõrvutasid, mis tõesti saavutatud, ei võidud maha suruda pettumustundeid. Riigivalitsusele avaldatud soovide hulgast oli ainult neid arvestatud, mida võidi täita venestuse edenduseks, teisi sellevastu, näiteks eesti õppekeele maksmapanekut linna alg- ja kreiskoolides, eesti professuuri asutamist Tartu ülikoolis, eesti keele kohalikuks ametlikuks keeleks tunnistamist, talupoegade hääleõigust kõrgemas omavalitsuses, patronaadiõiguse tühistamist jne., mis oleksid suurendanud rahva õigusi ja õhutanud mõtet saksluse vastu, ei peetud tarvilikuks, vaid jäeti kõrvale. Majanduslikult oli eestlane Aleksander III reformidest küll võitnud, kuid nad ei olnud vabastanud eesti vaimutiibu, vaid nende ümber sidunud uusi paelu, sest saksastusohule tuli juurde veel kavakindel venestus, mispärast rahvuslikku enesekaitset tuli nüüd teostada kahel rindel.

„Linda" seltsi pankrott.

Kõigele sellele lisaks saatsid eesti rahvuslikke ettevõtteid õnnetustähed, järgnes üks pettumus teisele. „Linda" laevaselts oli enesest eemal hoidnud haritud mehi, kes tundsid mereasjandust, ja juhatuse usaldanud Tallinna põliste „pürjerite" kätte, kes osalt vildaka kavatsuse, osalt hooletuse läbi ajasid seltsi varanduse varsti haamri alla. Kallilt ostetud kinnisvara ja laevad ei andnud puhastulu, vaid neile tuli juurde maksta suuri summe paranduste näol. Sellistes oludes oli edasitöötamine võimatu. Juba 1887 otsustatakse häälteenamusega seltsi tegevus lõpetada, kuid likvideerimisega saadi toime alles 1893.

Eesti Aleksandri-kool.

Veel rusuvamalt mõjus rahva hingesse Eesti Aleksandri-kooli saatus. Vene riigivõim segas end meelevaldselt rahva poolt asutatava kooli asjusse, nõudes, et peakomitee koolile korjatud raha maksaks kroonurenteisse. Seda oli kokku tulnud üle 90 000 rubla. Riigivalitsus annab Riia õppekonna kuraatorile voli Aleksandri-koolile koostada eeskava. Loodetud eestikeelse reaalkooli asemele, mis asutajate kavatsust mööda oleks harinud oma rahvusele ustavaid noormehi, asutas kuraator Põltsamaale linnakooli, mille eeskava ei olnud meie praegusest 6-kl. algkoolist mitte kõrgem, ja selleski rahva

rahaga ülalpeetavas koolis anti õppust v e n e keeli. Eesti rahva usaldus Vene riigivõimu vastu oli hävitatud. Veel praegugi pole Vene valitsus Aleksandri-kooli kapitali Eestile tagasi andnud.

E. Kirjameeste Seltsi sulgemine.

Samuti langes teine rahvuslik asutis, Eesti Kirjameeste Selts, ohvriks venestuspüüdeile. Pärast Hurda tagandamist E. Kirjameeste Seltsi presidendi kohalt ei suutnud käremeelsed rahvuslased seltsi tegevust ega autoriteeti hoida endisel kõrgusel. Liikmete arv kahanes. Neli kirjanduslikku võidupidu, mis korraldati 1887—1890, ei võitnud seltsile poolehoidu. Pärast Kunderi ja Veske surma seisis seltsi juhatus suurelt osalt õigeusuliste ja russofiilsete eestlaste kätes, keda riigivalitsus pidas venestuse tugedeks. Läänepoolse kultuurilise orientatsiooni pooldajad rahvuslased püüdsid seltsi tagasi juhtida esialgsele rahvuslikule teele. Valimisvõitlustest tõusvas tülis

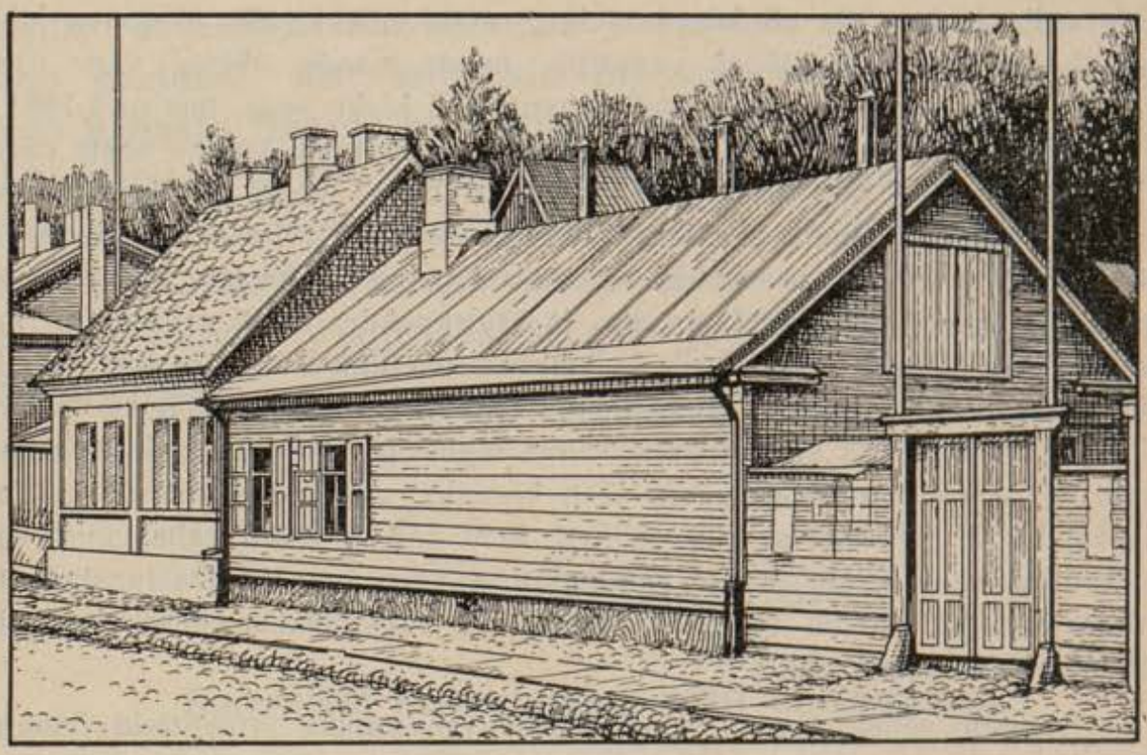

Eesti Kirjameeste Seltsi maja Tartus.

heideti „Valguse" toimetaja J. Kõrv seltsist välja. See samm, mis ennustas venemeelse rühma allajäämist, andis Tallinnamaa kubernerile vürst Šahhovskoi'le põhjust nõuda riigivalitsuselt laguneva seltsi sulgemist, sest et temas kui ainsas rahvuslikus keskkohas eesti isamaalased tulevikus oleksid võinud ühineda ja võitluses eesti rahvusliku olemasolu eest takistada venestust [1]). Nii sulgeski siseminister 1893 meie rahvusliku ning kirjandusliku keskuse.

Ajakirjandus ja rahva lektüür.

Poliitiline surveaeg oleks nõudnud eestlastelt energilist enesekaitset. Kuid rahvajuhid, selleaegsed ajakirjanikud, ei olnud rahvuse- ja kultuuriküsimusis üksmeelsed. Igaüks neist käsitas isesugust taktikat. Meelsuselt

---

1) Изъ архива князя Шаховского, Томъ III, lk. 282—295.

kõikuvad, arad, pealegi isiklikkude kasude küljes kinni, lasksid mõned neist endid rakendada tööle venestuse sihis. Tõeliselt ei uskunud nad eesti iseseisva kultuuri loomisse. J. Jõgever seletab „Oma Maas", et rahvusküsimus olevat luuletajate asi. Laulda veel „Ilus oled, isamaa!" olevat tühi joru ja mõistuseahtruse tunnismärk [2]). J. Kõrv lööb koolide venestuse puhul „Valguses" „eesti keelekesele" hingekella ja nimetab seda õnnetuseks, kui Aleksandri-koolis eesti keel oleks seatud õppekeeleks. Ta vaidleb selle vastu, et eestlased ja lätlased kõnelevad iseseisvast rahvuslikust kultuurist, sest nende rahvaste kasu seisvat sulandumises vene rahvaga. J. Järv kaitses „Virulases" südisti eesti rahvuslikku ideed ja emakeele tarvitamise maksmapanekut rahvakoolides. Nagu juba eespool kuulsime, tehti Järv vaikseks maalt väljasaatmisega. Ägedad venestuspüüded panid Grenzsteini ideaalsed mõtted isamaast ja rahvaõnnest raskele proovile. 1887 nutab ta „Olevikus" veel „halva unenäo" pärast, milles „tuisk matnud Eesti allikad", kuid Järve saatus mõjub temasse kainestavalt. Ta peab sündsaks 1888. a. peale vaikida isamaalisist küsimusist, laveerida sinna-tänna ja olla värvitu. K. A. Hermann oskas venestushoole vastu panna passiivselt. Ehk küll „Postimehe" juhtkirju tsensori poolt kustutati, ei suutnud Hermann kaasa töötada eestlaste ümberrahvustuseks. Ta ümber kogunes hulk kirjanikke, kes ta ajalehte toetasid kaastööga. 1890. a. päevaleheks muutunud „Postimees" sai eesti rahvuslikuks tuiksooneks.

Eestikeelsete rahvaraamatute kirjastusse tuli seisak. Hulk kooliraamatuid, mis eestikeelsete rahvakoolide jaoks trükitud, jäi müümata ja muutus surnud kapitaliks. Peterburi ja Moskva vene suurkirjastused ujutasid meie raamatuturu üle venekeelse õppe- ja jutukirjandusega. Emakeele tundmine läks venestatud rahvakoolides tagurpidi, sest tema jaoks oli määratud vähe tunde õppekavades. Kuna ärkamisajal nekrutite seas kirjaoskamatute arv oli olnud alla 5%, tõusis see venestusajal kaugelt üle 15%. Seetõttu kahanes tarvidus rahvakirjanduse järele ja mitmed kirjastusettevõtted kadusid. Lihtlugejad laiemas rahvahulgas piirdusid ajalehe lektüüriga. Romaanidel, mis ilmusid ajalehtedes, oli sageli kirjanduslikult küsitav väärtus.

Muistendite kogumine.

Raskel surveajal lõi läbi ajalooline tõde, et kui meil on midagi omapärast, millest hädaohus olev rahvuslik elu võiks saada tuge, siis seda tuleb otsida meie esivanemate vaimust, mis kajastub rahvaluules, rahvaviisides ja -kommetes. Tuleb tagasi minna minevikku, kui tahame püsida olevikus iseteadliku eesti rahvana. Vanu rahvalaule ja -jutte oli kogutud juba varemini, kuid kunagi ei arenenud see ettevõte nii laiaulatuseliseks ega tekitanud nii suurt vaimustust ja andumust tööle kui just venestuse tulekul 1888 J. Hurda süstemaatiliselt korraldatud ülemaalise sõnaliste muistendite kogumise aegu (vt. lk. 99). Kindlasti reageeris siin eesti rahva eluinstinkt, et nõnda tagasi lüüa ümberrahvustuse pealetungi. Samal aastal alustas ka K. A. Hermann eesti rahvaviiside kogumist. Valiku kokkutulnud materjalist, milles leidub palju saksa viisikesi, andis ta trükki pealkirja all *Eesti rahvalaulud segakoorile* I, II, III (1890).

---

[2]) Oma Maa 1888. nr. 5, 6 ja 7.

Rahvusliku kunsti alged.

Olles välise lämmatuse hädaohus, ärkas ja avaldus rahvapsüüh meie kunstnikkude loomingus.

Aleksander Läte loob koorilaule, milles püüab tabada vana-eesti rahvamuusika laadi. Ta algupärased kvartetid, nagu „Enne surma Eestimaale", „Kui on kadund" jne., tõestavad, et helilooja on kõrvaldanud võõrad mõjud ja otsib eesti muusika omapärasust. Rahvusliku muusika maitset aitab parandada Miina Hermann sel teel, et oma kontsert-reisudel tõstab ausse rahvalaulud („Ei saa mitte vaiki olla", „Kui ma olin väiksekene", „Tule koju!"), millega saavutab suure edu. Ilmuvad trükis *Miina Hermanni kontserdilaulud* I ja II (1898). Kujur August Weizenberg asus marmorisse raiuma eesti mütoloogilisi olendeid. Ta „Vanemuine", „Koit", „Hämarik", „Kalevipoeg" jne. äratasid üldist tähelepanu. Weizenberg idealiseerib kujutatavaid esemeid, tahab kunstiteoste kaudu mõjuda ülendavalt, et nad kannaksid vaatlejaid üle argipäeva väikluste. Maalija Karl Maibach taotleb oma maalinguis („Pühajärve kallas", „Hiietamm" jne.) elulähedust, õhulisust. Rudolf Kalda jutlustes „Igavene evangeelium (1889) tungis rahvuslik mõtte- ja tundeviis ka vaimulikusse kõnekunsti ja näitas, kuidas vaimulik kõne, tähele pannes rahvaluulet, võib omandada rahvusliku laadi. Eesti näitekunsti raviti edukalt kõige esmalt Tartus. Silmapaistvam eesti näitejuht 80. aastail oli August Viera, kes seisis „Vanemuise" seltsi teenistuses. Ta oli esimene, kes 1890. a. ümber läks külanäidendite etenduselt üle laulumängudele, kandes ette operette ja oopereid. Viera näiteseltskond andis hea eduga külastusetendusi peagu kõigis kodumaa linnades. Olid nii näitekunst kui laulutehnika küll alles algelised, suurema osa teatrisõprade nõudeid jõudsid nad sel ajal siiski täita.

Mineviku uurimused.

Kuna Vene ajaloo leheküljed meelitasid noorsugu koolides imetlema tarretanud Bütsantsi hariduskoldest pärit olevaid kultuuritooteid ja suure tsaaririigi välist hiilgust, juhtisid meie esimesed agarad mineviku-uurijad V. Reiman ja J. Jung neid jälgima meie esivanemate vaevarikkaid samme teel Lääne-Euroopast tulnud kultuurile. Tulise isamaalasena tungis Villem Reiman, olles Kolga-Jaanis kirikuõpetaja, kodumaa aja- ning haridusloo algjuurteni, niikaugelt kui tal tol ajal oli käepärast andmeid. Laialist tähelepanu pälvis ta 1889 ilmunud esikteos *Eesti Piibli ümberpanemise lugu.* Sellele järgnes hulk pikemaid ja lühemaid hoogsalt ning kujukalt kirjutatud monograafiaid, milles valgustatakse Eesti minevikku. Pealkirja all *Kullakaevajad* andis ta eesti rahvaluule kogumise ajaloo, edasi eritles E. Ahrensi, Fr. R. Faehlmanni, Fr. R. Kreutzwaldi, Georg Mülleri, Adrian Verginiuse jt. elu ning tegevust. Seletades vanu, senitundmatuid keelelisi mälestusmärke, viis ta eesti kirjandusloo alguse tüki maad tagasi minevikku ja õiendas seniseid vaateid meie vanema kirjanduse kohta. Jaan Jung, rahvakooliõpetaja Abja Kaidil, tungis pikemate eeltööde järel (näit. tõlkis Läti Henriku kroonika eesti keelde) Eesti esiajaloo hämarusse ja pani oma arheoloogiliste uurimiste ja kaevamistöödega, mida toimetas omal kulul, kõnelema vanad kalmud ja linnamäed, rajades Eesti arheoloogia. Ta *Muinasaja teadus eestlaste maalt* II ilmus 1898.

Ajastu ilukirjanduse üldlaad.

Ilukirjanduses kutsus rahvuslik depressioon esile vaimse reaktsiooni. Ärkamisaja rahvuslik vaimustus ja ülev elevus vaibusid, kirjanikkude ja ka

ühiskonna meeleolu kainenes, muutus argipäevaseks, sest polnud enam põhjust ega võimalustki võtta kõrgeid noote. Kirjanikud peavad nüüd võitlust pealetungiva ümberrahvustuse vastu. Relvadeks on neil rahvusliku iseteadvuse sisendus ja tulevikulootuse sugestioon niihästi belletristlikus proosas kui värsskõnes. Ka rahvusliku kainenemise ajal jääb valitsema idealistlik mentaliteet ja romantiline ainekäsitlus, olgugi et olude sunnil siin-seal kuuleme esile tungivat juba realistlikke vahehelisid. Algab ilutsusluule allakäik, taltunud järelromantism.

E. Bornhöhe (Eduard Brunberg).

Ajalooliste jutustiste eesmärk.

Rahvuslikku minevikku kunstiliselt kehastada oli romantilise maailmavaate tähtsamaid nõudeid. Ja nende teostus osutus sel ajal meie rahva eluhuvides otse vajalikuks. Kujutelles endisel ajal eesti kännust võrsunud kangelasi, taheti jõutada eestlaste ärganud iseteadvust, luua kõrgendatud meeleolu. Seda kinnitavad ajalooliste jutustiste autorid ise, seda kinnitab ka ajalooliste jutustiste tagakiusamine nende poolt, kes juhtisid meie maal venestuspoliitikat. Esimene, kes tähendatud sihis meie kirjandusele juurde võitis uudismaid, oli E. Bornhöhe.

Brunbergi elust.

Eduard Brunberg — nii selle kirjaniku kodanlik nimi — sündis 17. (5.) veebr. 1862 Rakvere ligidal Kullaaru mõisakeses, kus ta isa sel ajal oli aidamees ja valitseja. Luule- ja ilumeelne ema, kirjanik Eduard Wilde tädi, pärandas pojale kunstianded, eeskujulik perekonnaelu ja Rakvere ümbrus jätsid tulevase kirjaniku hinge lapsepõlvest lahkeid mälestusi. Kuulsad Kalevipoja künnivaod ulatuvad mõne madala seljakuga ka Kullaaru piirile. Poja neljandal eluaastal asus isa Viru-Jakobi kihelkonda Inju mõisa, oli seal esmalt aidamees, siis mölder ja lõpuks viis aastat Inju koolmeister ning vallakirjutaja. Laste kasvatamiseks kolisid vanemad lõpuks Tallinna. Ebapraktiline isa katsus siin mõndagi ja jäi viimaks sadulsepa-ametisse. Esimese hariduse sai Brunberg saksa algkoolis ja kreiskoolis, kus ta õppimise lõpetas auhinnaga. Ta tugevad küljed olid joonistus ja kirjandid. Kuna kaasõpilased antud aine kohta said kokku vahest kaks-kolm lehekülge, kirjutas Brunberg oma kakskümmend lehekülge [1]). Edasijõudmine oli imehea mälu tõttu kerge, kuid kehvus takistas noormeest pääsemast kõrgemasse kooli. Ta katsus Peterburis kaubakontoreis leida teenistuskohta, aga pidi siit lahkuma täieliku sisemise kutse puudusel. Teda veetlesid kunstid. Kirjanduslikule tegevusele ei julgenud ta veel mõelda, ehk küll tädipoeg A. Mohrfeldt paar katset, mis 15-aastaselt kirjutatud, ära trükkis „Meelejahutajas“. Seda tõsisemalt tegeles

[1]) A. Mohrfeldt, Eduard Brunberg. Eesti Kirjandus 1924, nr. 2.

Brunberg juba 12. eluaastast peale joonistuse ning muusikaga. Ristiisa, prof. E. Gebhardt Düsseldorfist, leidis tal olevat joonistamiseks talenti ja laskis tal valmistada suurema kogu originaaltöid, et need esitada Düsseldorfi akadeemiale ja muretseda ristipojale prii kool. Ühe tuttava läbi sellest kogust ilma jäänud, ei tahtnud Brunberg enam algusest peale hakata ja kaotas usu oma andesse. Hiljem tarvitas ta seda ainult ajaviiteks ja leivateenistuseks maamõõtjate ja arhitektide kaastöölisena. Pärast ema surma algab 1878 Brunbergil piiritu vabadustungi sunnil rännakukirg, mis teda kuskil ei lubanud kauemat aega püsida. Ta on esmalt abiõpetaja Põltsamaa kihelkonnakoolis, siis Tallinna ajalehtede kaastööline, kodukooliõpetaja mõisates, esiti parun Huene perekonnas Matsalus, siis Venemaal ja välismaal, lühikest aega ka keele- ja lauluõpetaja Kuuda seminaris. Aadliperekondades õppis ta seisuslikult kõrki, aga kultuurselt kõrgel seisvat ja koduses elus väga mõnusat seltskonda ligidalt tundma ja sai ka sealt äratust vaimseks edasipüüdmiseks. Kaugusse tungi kõrval ärkas tal nüüd tung teaduste sügavusse. 1888 tegi ta Tallinnas gümnaasiumi lõpueksami ja astus Tartu ülikooli õppima keeleteadust. Leivastuudium polnud tal siingi eesmärgiks, vaid teda huvitasid *universitas litterarum,* loengud kunstiajaloost ning võrdlevast keeleteadusest. Aasta pärast oli õpinguiks raha otsas. Ta hakkas jällegi kodukooliõpetajaks Venemaal Speranski ja vürst Obolenski perekonnas, kus ta tutvus ka Leo Tolstoi'ga ja mõne tema perekonnaliikmega. Veel katsus ta välismaal jätkata keeleteaduse edasiõppimist, kuid rahapuudusel jäi seegi ettevõte pooleli. Rändamisest tüdinud, asus Brunberg 1893 Tallinnasse, sai ringkonnakohtu arhivaariks. Kasustades ametipuhkust, võttis ta ette pikema reisu oma elus, mille eesmärgiks oli Palestiina. Siit saadud muljed jäädvustas ta raamatus *Usurändajate radadel* (1899). Tallinnast siirdus Brunberg Jõhvi ülemtalurahvakohtu eesistujaks, elukohaks aga valis Narva. Vanadusaastail oli ta Tallinnas rahukohtunik, mis ametis suri 17. nov. 1923.

E. Brunberg.

Isiklikke omadusi.

Brunberg oli tagasihoidlik, avalikust ja ärielust eemalseisev inimene, keda ei tundnud lugejad ega arvustajad isikli-

kult. Heroismi kalduv seiklushimu, rahutu liikumistung, mis teda valdas isiklikultki nooremas eas, oli talle dünaamiliseks jõuks sarnaste mineviku ja oleviku inimtüüpide kujutamisel.

Kirjanduslik looming.

Kirjanduslik tegevus arenes Bornhöhel rännakuaastate kestel. Esmalt andis ta trükki koolieas kirjutatud esikteose *Röövel ja mõisnik* (1878). Teised noorea tööd on *Orelimängija, Aadam ja Eeva* ja *Anni neitsipõlv,* millest viimane osutub tõlkeks. 17-aastasena, aastal 1879, kirjutas Bornhöhe Tallinnas *Tasuja* (ilmus 1880), mille ta müüs kirjastajale paarikümne rubla eest. See on õieti ainuke jutustis, millele ta on otsinud kirjastajat; järgmised kirjutas ta sõprade ja kirjastajate tungival soovil.

Tasuja ajalooline tagasein.

Tasuja ajalooliseks tagaseinaks on suur Eesti mäss, eriti sündmused jüripäeva ööl 1343. Noor kirjanik on siin suure osavusega kasustanud neid väheseid teateid, mis Baltimaa kroonikad sisaldavad selle aja kohta. Sündmustik ise on peajoontes täiesti ajalooline, kuid üksikasjad ei ole ajalooliste andmetega tõestatud ja romaani sündmustik ning isikud on muidugi luulekujutised. Kuid polegi oluline, kas teatav kirjanduslik kangelane vastab ajaloolisele isikule, vaid tähtis on, kuivõrd tõenäoliselt ta esindab sündmusi. Lugeja seisukohalt võis ja otse pidi elama Jaanuse taoline kangelane, kes koondas ja õhutas võitlejaid nii laias ulatuses. Sellest siis olenebki soe vastuvõtt Jaanusele rahva hinges.

Tasuja sisu.

Jaanuse vanaisa, piiskopi ori Vahur, oli kord oma isanda päästnud karu küüsist ja selle eest endale välja tinginud priiuse ning maatüki. Lodijärve lossi maade keskele sügavasse metsa asub ta elama, lunastab endale lossihärralt noore tüdruku naiseks ja naisevenna sulaseks, laseb sulasel tüki metsa põlluks muuta, ise luusib aga metsas ümber ja elab vabamehe elu, kuna ta ainult sõja-ajal peab piiskopile olema abiks. Vahuri on kirjanik ehtinud otse Kalevipoja omadustega, sest temalgi on määratu kehakasv, tinane laiskus magamiseks liikmeis, kuid sealjuures raudne jõud metsalisi kägistada ja kuuski juurtega tükkis maast üles kiskuda. Ta nimi ja sajakordselt suurendatud teod elavad kaua rahvasuus edasi. Vahuri viimast manitsust „Varjake vabadust!" peab ta pojapoeg Jaanus kindlasti meeles. Juba lapsest saadik ilmutab ta oma vanaisa vabadusearmastajat vaimu ja kangelasloomu. Tallinnas Mustamunga kloostrikoolis on ta õppinud kirjatarkust, mida ta veel täiendab metsaüksiklase, rüütliku munga Bartel von Bärenklau abil. Kloostris on ta kodune nimi Jaan latiniseeritud Jaanuseks. Kirjaniku arvamuse järgi pidi ta visa vaim tingimata teritatud olema saksa teadusega. Sakslastega kokkupuutumisel selgub, et Jaanus on rüütlikum kui põliste rüütliperekondade võsud. Teda ehivad julgus ja vahvus, meeleausus ja suurmeel abitute ning nõrkade vastu. Ent oma kodumaa oludega ei ole ta rahul, ta tunneb end siin olevat üksinda, ja oma rahva rõhujatega ei taha ta seltsida. Ladinakeelsed ajalooraamatud, mis ta võtnud eremiidilt laenuks, seavad talle vanade kreeklaste rahvajuhte eesmärgiks silmade ette, äratavad ta hinges isamaalisi tundmusi. Seesugune mees ei võinud rahulikult pealt vaadata, kuidas orjadele tehti mõisas ülekohut. Ühe vigaseks pekstud külapoisi pärast, kellele ta Metsa talus andnud varjupaika, tuli tal kokkupõrge lossi kupjaga, kes oma härrat mõistab niikaugelt vabatalupoja pere vastu üles hässitada, et härra oma junkrutega ja sulastega ilmub rusikakohut mõistma Metsa rahva vastu. Esiotsa õnnestub Jaanusel lüüa peale-

tungijaid tagasi, aga kui ta sulased langenud, peab ta taganema ja oma talu laskma maha põletada, kuna ta isa heidetakse lossikeldrisse vangi. See ülekohtune pealetungimine äratas Jaanuse käsivartes uinuva jõu. Ta algab hirmsat kättemaksu. Ähvardav ulgumine käib üle maa, ja Tasuja on ta ärataja ning õhutaja. Armutult kurnatud ja piinatud talupojad võtsid oma viimse jõu kokku ja müristasid oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandaile kõrvu. Jüripäeva öö 1343 oli määratud tasumise tähtajaks. Alles siis arvati vabadus tagasi tulevat, kui ei ole sakslaste varjugi enam kodumaal. Oli lausal maal rahvas vabastatud rõhujaist, kogunesid mässajad Tallinna alla, et sedagi puhastada võõraist. Kuna nad siin piirasid linna ja asjatult ootasid Soomest abi, tuli ordumeister Burchard von Dreylewen oma rüütliväega linnale appi ja andis vabadussõjale hoopis teise pöörde. Rüütlite raudriiete ja sõjakunsti vastu ei ulatunud talupoegade hulk ega vahvus. Rüütlid murdsid teid nende ridadesse ja raiusid üksikud salgad maha viimse meheni. Kardetavast mässutõstjast ja rahva vabastajast Tasujast sai õnnetu surmaotsiv talupoeg Jaanus, kes nagu vihane sõjajumal tormab rüütlite tihedamasse salka ja külvab oma vägeva käsivarrega vaenlaste keskel surma, kuni ta ise langeb ja vaenlaste hulgad katavad ta laipa.

Tasuja karakter. Vahur ja Jaanus on poolmüstilised ilukujud, idealiseeritud kangelased, kellele ei ulatu ligi selle aja harilikud, igapäevsed eestlased. Nad kehastavad taltsutamatut heroilist vabadustungi, mis tol ajal leegitses rahva hinges. Kuhu Jaanus ilmub, seal ei hõiska talle mitte üksnes eestlased rõõmu pärast vastu, vaid ta kõrged iseloomuomadused panevad imetlema ka saksa rüütleid. Jaanus oli nimelt Lodijärve lossihärra tütart Emiliet, lapsepõlve mängusõpra, hakanud armastama, kuid lipukirjale „Isamaa üle kõige!“ ustavaks jäädes surub ta oma hellamad tunded maha, tõrjub nad tagasi. Emilie saab rüütel Kuno von Rainthal'i mõrsjaks. Kui nüüd Jaanus vabadusvõitlejate eesotsas Lodijärve lossi tungis, selle keldrist oma isa leidis näljasurma olevat surnud ja siis rüütlite keskel kättemaksutööd alates tungis Kuno kallale, hakkas Emilie Jaanuse põlvede ümbert kinni ja palus peigmehe peale armu heita. Jaanus unustas vihatuju, jättis Kuno ja kõik teised rüütlid ellu ja lahkus oma meestega Lodijärvest, et vendadele Tallinna alla appi rutata. Sakslased vahtisid kiviks tardunud kujudena talle järele ja hüüdsid ainult: „Missugune imeline mees!“

Rüütlite tüübid Rüütlite tüübid *Tasujas* on iseloomulikud selle aja vaimu tunnistajad. Vanemat põlve esindab Lodijärve lossi vana omanik Konrad von Raupen, mõistlik isand, kes Jaanuse isa vaba talupojana kutsub endale tihti nõuandjaks ja näeb seda heameelega, et Jaanus käib ta lastele mänguseltsiliseks. Noorema rüütlipõlve keskel võtab uhkus ja ülbus laialt maad. Konrad von Raupeni poeg Oodo on toores, kärsitu ja ülekohtune piitsakangelane, kelle viha nagu kuiv kasetoht põlema plahvatab ja kes

siis tigeduses teeb hulle tempe. Tema ja õela kupja teod ongi, mis vagusale unistajale Jaanusele surusid pihku tulelondi ja mõõga ning temast tegid mässujuhataja. Tüüpiline keskaja rüütlik kuju on ka eremiit, üksiklane rüütelmunk Bartel ehk „Prohveti-Pärt", kes raske elusaatuse sunnil põgenenud maailmast ja leidnud vaikse Lodijärve laane süles rahupaiga. Ta pühendab oma elu looduse vaatlemisele. Metsarohtude tundjana on ta vaesele rahvale arstiks ning heategijaks. Lahkugu kirjanik küll mõnes kohas, nagu seitsme- ja kümneaastaste laste sõnade ja tegude kirjelduses, loomulikkuse piiridest, siiski kannavad jutustist üldiselt kunstiline tõde ja ajalooline vaim, ja need ongi, mis annavad teosele püsiva väärtuse. Et Bornhöhe linna paigus üles kasvas ja suurelt osalt liikus väljaspool eesti seltskonda, oli ta stiil kohati saksamaiguline. Vigase keele ja asja uudsuse pärast ei saanud kirjanik eesti haritlaste poolt muud tunda kui pilkavat hoolimatust. Kuid lugejaskonna laiemates kihtides leidis jutustis rohket tähelepanu ja avaldas sügavat mõju. *Tasuja* sai sedamaid tolle aja tähtsamaks ja loetavamaks jutuks, sest uus ajalooline aine äratas suurt huvi ja ta käsitlus pakkus kunstimõnu. *Tasuja* avas meie kirjanduses ajalooliste jutustiste ajajärgu, sest et temalt said äratust ja eeskuju niihästi Järv kui ka Saal.

Nähtavasti andis tagasihoidlik ja jahe arvustus, mis sai osaks *Tasujale,* Bornhöhele põhjust katkestada kümneks aastaks kirjanduslik tegevus. Viibis ta ju enamasti väljaspool kodumaad ja ei teadnud selgesti, mis ta teosest peeti. Alles siis, kui sõbrad talle tegid selgeks, kuidas lugejaskond hindas ta jutustist ja kuidas ta selle läbi saanud eesti kirjanduses teistele teerajajaks, otsustas ta esineda uue teosega.

Bornhöhe teine ajalooline jutustis *Villu võitlused* (1890), *Villu võitlused.* hiljem pealkirjastatud *Viljandi mäss,* seisab ainestiku, aja ja karakterite poolest *Tasujale* väga lähedal. Siin ei näidata mitte ainult seda, kuidas 1343. a. suur Eesti vabadusliikumine kujunes Liivimaal, eriti Sakalas, vaid eelmise jutustise peakangelane Tasuja esineb ka siin tähtsa tegelasena, mehena, kes juhatab kogu rahvast oma tahtmise järgi, kelle ainus mõte on nuhelda võõrast kurjust ja vabastada oma rahvas. *Villu võitluste* sündmustiku sõlmeks on tuttav ajalooline toomapäeva kurbmäng Viljandi lossis 1343.

Villu võitluste sisu.

Sepp Villu on sõjas oma pärisperemehe Viljandi komtuuri Bodo Hernike leedulaste keskelt välja raiunud, aga seejärel ise sattunud vangi. Vangist vabanenud, rändab ta mitut puhku Lääne-Euroopas ringi ning tutvub selle aja haritud inimeste eluviisidega ja nõuetega. Paar penikoormat Viljandist eemal, põlises metsas, oli komtuur oma elupäästjale asutanud tubli sepikoja, kus Villu, ehk küll nime poolest ori, elas päris vabamehe elu ja sai kuulsaks oma peenikeste mõõkade ning muude sepatööde läbi. Suguvendade vilets põli ei teinud talle südamevalu; ta kergitas nende häda, ise aga elas nende isandatega heas sõpruses. Isamaa kõrgema saatuse jättis ta Jumala ja valitsejate juhtida.

Jutustise teised tegelased on pärit Risti talust. See oli olnud vana eestlaste kants, mis käinud aja jooksul võitlevate paganate ja sakslaste vahel käest kätte, kusjuures taluomanik kerge loomuga inimesena hoidus olude järgi pea ühe, pea teise võitja poole, etendas taganeja ja äraandja osa. Selle talu perenaisel, ilusal Risti Krõõdal, kes viibinud neiuna pool aastat komtuuri juures lossis ja siis härra soovil sedamaid pandud mehele, sündisid kolm kuud pärast pulmi kaksikud, poeg ja tütar. Krõõt oli talupojest võõrdunud, kasvatas lossis korjatud kaksikud, Priidu ja Maie, üles Jumala ja saksa rahva kartuses. Sepp Villu armastas Risti Krõõda ilusat tütart, Krõõt aga ootas peenikest saksa rätsepat väimeheks ja ei tahtnud Villust midagi teada, kuna Priidu ja Villu vahel sigines tõsine ja püsiv sõprus. Priidu oli kergemeelne võrukael, kes ei armastanud töötada, ja hulkus alati ümber. Oma hea südame sunnil tundis ta kaasa kurnatud talurahva viletsale põlvele, ja kui see läks päris kannatamatuks, hässitas ta teda avalikule vastupanule. Selle teo eest laskis komtuur ta kinni püüda ja selleaegse kombe järgi hässitaja suust lõigata tõlbiks hässitamistööriista, keele. Komtuuri vennapoeg Goswin Hernike oli aga oma silmad heitnud ilusale Maiele ja ta röövli viisil viinud Puidu mõisa, kus ta teda vägisi kinni pidas ja talt kerjas armastust. Laste karmist saatusest hoolimata ei lakanud Krõõt rüütlite lahkust ning heldust kiitmast. Võib juba arvata, et kerge ei olnud Viljandis seesugustes oludes teostada vabastuse kavatsust. Kuigi asi leidis rahvalt pooldamist, võisid sakslaste sabarakud selle kergesti ajada nurja. Ja nõnda see ka tuli. Kerge ja pahura loomuga Priidu oli juba külvanud vastupaneku seemet rahva hulka ja tige komtuur hoolitses oma ülekohtuga ise selle eest, et Villust sai sakslaste vastane. Täit isamaalist vaimustust niihästi rahvale kui ka tema juhtidele tõi alles Tasuja, kes esmalt saladuslikult nagu mõni vaim munga näol ilmus rahva salakoosolekuile ja oma vägevate kõnedega mõistis kihama panna kuulajate vere. Villu on valmis Tasuja seltsis kas-või läbi müüri tungima, kuid jüripäeva ööl kavatsetud mässust ei suuda loiud viljandlased siiski osa võtta, ja Villul enesel oli õiendada kodune asi, mis tal ei lasknud isiklikult abistada harjulasi. Oma elu kaalule pannes päästis ta Maie Puidu mõisast, aga tabati põgenemisel ja oleks tingimata langenud võitluses rüütli ülevõimu vastu, kui Mai tema eest ennast ei oleks ohverdanud. Villu vandus sakslastele nüüd kättetasumist ja valmistas ühes Priiduga maa-aluses sepikojas relvi ning käis lepinglasi otsimas venelaste ja leedulaste juures. Toomapäeval 1343, millal viidi nagu harilikult viljakümnist lossi, pidid vilja asemel seekord tugevaimad sõjamehed ennast laskma kottides lossi viia ja seal siis teostama vabastusekavatsuse. Õist salajast nõupidamist oli aga Risti Krõõt, kes meeleheitlikult otsinud taga oma Priidut, pealt kuulanud, ja kui ta kuulis, et Priidu kotis lossi viiakse esimesel reel, andis ta, et poega päästa, eestlaste salanõu teada komtuurile. Lossi viidud mehed pisteti kottides odadega surnuks, nende hulgas ka Priidu, sest et reed teel olid läinud segamini.

Krõõt langeb oma poja laiba kõrva surnult maha ja Villu, kes läinud sõbra näol õhtul enne seda lossi ja katsunud mässumõtte hõlpsamaks teostamiseks sakslasi purju panna, meelitatakse komtuuri poolt niisama kahekeelselt lossikeldrisse ja tehakse seal, priiusekiri nagu pilkeks põues, igaveseks vangiks. „Kuidas Villu taevatähtede hiilguse, lillelõhna ja lindude laulu

unustas, nõnda unustas õnnetu rahvas, kes nüüd sattus veel raskema ikke alla, oma terve ajaloo.“

Villu võitlustes märkame hulga keerukamat, psühholoogi- Iseloomustavaid jooni.
liselt sügavamat sündmustikku, teravamat karakteristikat ja enam väljatöötatud stiili, kui seda leida on lihtsalt ja suurelt kavatsetud *Tasujas.* Ka on Villu lugu ajalooliselt sisukam, värvirikkam, püüab enam sisemist kunstilist tõtt viia kokkukõlasse välimise tõega. *Villu võitlused* on kirjanduslikult väärtuslikum kui *Tasuja,* ja ometi polnud tal lugejaskonnas seda menu mis *Tasujal. Villu võitlused* ei ole ideelt ega sündmustiku põhjenduselt enam uus, vaid kirjanik on mõnes suhtes siin iseennast korranud. Ühes kui teises jutustises otsustavad vanemailt päritud omadused, sakslastele tehtud heateod, hulljulgus ja õnn, mis ühendatud imelikkude juhtumustega, nagu Jaanuse kadumine põlevast Metsa talust ja Villu sõit puusärgis, tegelaste saatuse. Sakalaste vapper vägimees Villu seisab vaimult ja karakterilt Jaanusest hulga madalamal. Hea elu ja sõprus isandatega olid ta südame oma rahva käekäigu vastu teinud tuimaks, nii et ta oli neid väheseid eestlasi, kes võisid jääda rahule oma orjaseisusega. Pärast Jaanusega tutvumist ei taha Villu vabadusvõitlejana hästi imponeerida, sest esimene on loomult paindumatu, õiglane aumees, kes vast ainult avalikus võitluses vastasega soovitab kavalust ja langeb auga, teist sellevastu tabame tihti valelt ja silmakirjateenistuselt, kuna ta ise viimaks langeb ohvriks oma kahekeelsusele ja lõpetab viletsalt elu. Ka autorile endale ei ole Villu täiesti sümpaatlik, sest et ta ei too Tasuja kombel isiklikke huvisid rahvakasudele ohvriks, vaid et, nagu tähendatakse jutustises ironiseerivalt, temale kui õigele eesti mehele on olnud kodused asjad igal ajal tähtsamad kui üldised. Ja kodused asjad ongi Villu võitluste ja kangelastegude peapõhjuseks. Villu kuju pole nõnda ülev kui Jaanuse oma, kuid ometi on temagi kangelane ja nähtavasti sellepärast Jaanusest seatud alamale, et viljandlaste mässukatse avaldas nõrgemat vabadustungi kui suguvendade oma Harjumaal.

Veel kolmanda pildi kodumaa ajaloost avab Bornhöhe meile *Vürst Gabriel.*
a. 1893 jutustises *Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed elupäevad.* Raamiks on jutustisel järgukene suurest Liivi sõjast, mis lõppes Pirita kloostri hävitamisega. Et siin eestlased ei etendanud silmapaistvat osa, on peategelaseks seatud poolvenelane vürst Gabriel Sagorski, kelle soontes voolab ema poolt eesti

veri. Ta on meie maal üles kasvanud ja liigub vahel siin eestlase nime all. Gabrieli algkuju on võetud ühest kroonikast, kus esineb vene „knjas", kes põgenenud Ivan Julma ajal Moskvast ja otsinud Tallinnast peidupaika. Gabrielile on Bornhöhe oma romaanis seadnud võistlejaks tuntud saksa ajaloolise kangelase Ivo Schenkenberg'i ehk „Eestimaa Hannibali", kelle isakojas Tallinnas lastakse üles kasvada Gabriel. Need kaks kasuvenda ei võistle Bornhöhe romaanis mitte ainult sõjamehe au ja kuulsuse pärast, vaid võistlusele kihutajaks on neil peale selle veel mõisameeste pealiku Kaspar von Mönnikhausen'i tütar Agnes, kes kogu jutustises etendab esileküündivat osa. Romaan annab värvika pildi selle aja rüütleist, nn. „mõisameestest", kes salgakaupa teenisid pea rootslasi, pea taanlasi ja poolakaid, pea venelasi palga eest, enamasti aga laastasid omal käel kui õiged röövlid isamaad. Kaunis pineva ja liigutava sündmustiku ja osavalt kujutatud iseloomude tõttu *Vürst Gabriel* sai *Tasuja* kõrval Bornhöhe loetavamaks teoseks. Ühtlasi on ta selle kirjaniku viimne ajalooline jutustis.

Bornhöhe olevikujutud.

Realistlik kirjandusvool oli jutukirjandusse juba jätnud tunduvaid jälgi ja tõi päevakorrale oleviku küsimused ning hädad. Nüüd hakkab ka Bornhöhe olevikku kujutama. Et ta külarahva elust seisnud eemal, seevastu aga palju liikunud kodanlisis ja aadlisoost perekonnis, võtab ta jutuained oma lähemast kodanlikust ümbrusest. Niihästi *Tallinna narrid* (1892) kui ka *Kollid* on jutustised Bornhöhe kodulinna elust. Neis esinevad tegelastena kadakasaksad, põlised Tallinna pürjerid ja aadliseisuse esindajad. Keeleliselt kaldub Bornhöhe neis teostes realismi: linnamehed kõnelevad enamasti „õigete tallinlaste" viisi; ka on neis märgata tublisti karikeerimist, kuid kirjanik jääb ikkagi ustavaks idealistlikule vaatlemisviisile, mis ei võta omaks pessimismiga ja sotsialismiga segatud ümbrusekirjeldusi. *Tallinna narrid* on osavalt kirjutatud karikatuurid. Vasar virutab võimsalt naela pihta. Mõni koht teoses on üsna meisterlik. Siiski läheb kirjanik paiguti ka „narridega" üle piiri, sest maotud väljendised, ebailusad kõnekäänud ja pahandavad mõtted rikuvad siin-seal lugemise mõnu. Bornhöhe olevikujuttudesse asub liiga ettetükkiv, ebaloomulik, tehtud nali ja vesteline pealiskaudsus, kuid nagu eelmised ajaloolised jutustised, avaldavad nemadki elavat fantaasiat, teravat kujudeplastikat, teatud väheste sõnadega avaldatud tundmuste äratamise võimet.

Tagasivaade.

Bornhöhe ajalooliste jutustiste põhi-ideeks on esitada eesti soost kangelasi, kes omaduste poolest võivad edukalt võistelda sakslastega, neid koguni ületada. Nende kujude varal arvab autor võimaliku olevat tõsta rahva mahasurutud iseteadvust. Selle eesmärgi on ta saavutanud. Ehituskavalt on ta jutustised tihendatud ja tervikulised. Vastavalt oma kunstilistele kalduvustele annab Bornhöhe proosastiilile isikliku värvingu. Ta maalib rohkete lisandsõnade varal pilte ilutsemiseks, ta sõnastuses on musikaalset rütmitunnet ja hoogu, kuid nagu autoril elus, puudub tal ka stiilis püsivus, järjekindlus.

Bornhöhe avab meie kirjandusloos lühikese, aga üpris viljaka romantiliste minevikujutustiste hooaja, mis taganeb varsti pealetungiva realismi eest. Kuna Bornhöhe ajaloolisi aineid käsitleb psühholoogiliselt, seisavad ta jutustised märksa kõrgemal kui ta järglasel Järvel, rääkimata juba Saalist, kes ignoreerib oma tegelaste psühholoogiat ja individualismi.

Andres Saal.

Saali jutustiste eesmärk.

Kuna Bornhöhe ja Järv oma jutustistele, milles kujutati rahvale meeleülenduseks omast soost kangelasi, valisid vabalt ajaloolise vormi ja Bornhöhe sealjuures luulevabadust kasustades taotles enam kunstinõudeid kui ajaloolist usutavust, valis meie kolmas romantiline mineviku-kujutaja, Saal, otse vastupidise lähtekoha. Tema arvates olid ta eelkäijad ajaloolisi aineid käsitelnud liiga vabalt, seepärast tahtis tema oma jutustistes viia lugejat pisut sügavamale Eesti ajalukku, neile esitada terveid episoode ajaloost romaani näol. Võttes eesmärgiks saavutada ajaloolist usutavust, tahtis ta ka rahva tolleaegse usundi, kommete, keele, relvade, ühe sõnaga kogu tolleaegse elu-olu kujutamisega näidata Eesti vanaaja suurepärasust, et teenimatult allasurutud ennast mitte ei peaks alatuks ega salgaks oma rahvust.

Saali elust.

Andres Saal sündis 21. (9.) mail 1861 Tori vallas Laasi talus. Vallakoolis veetis ta viis aastat, mis tõi poisi hariduskäiku viivituse. Õppides Tori kihelkonnakoolis, jõudis Saal 1880 niikaugele, et võis omandada rahvakooliõpetaja kutse. Neli aastat töötas Saal Tori Selja koolis õpetajana, 1884 asus ta „Oleviku“ toimetusse tööle ja kasustas elu ülikoolilinnas hariduse täiendamiseks. 1886—1889 käis ta vabakuulajana ülikoolis ajaloo ja arheoloogia loenguil, 1892. a. lõpetas Baieris Cronenbergi fotomehaanika-kooli, käis Viinis reproduktsioonitehnika-

instituudis end täiendamas ja asutas siis Tartusse tagasi tulles „Oleviku“ talituses esimese Eesti pilditehase. Uue elukutse avaramaks kasustamiseks lahkus ta 1897 kodumaalt, asus Frankfurti ja sealt järgmisel aastal Jaava saarele Hollandi riigi teenistusse. Kord reisul Jaapanis oli ta maaväringu puhul kangelasliku esinemise tõttu hädaliste päästmisel kaotanud suure protsendi oma nägemisvõimest. Et Saali tervis välja ei kannatanud troopika ilmastikku, läks ta 1920 pensionile, asus elama Kaliforniasse Los Angeles'i ülalinna Hollywoodi, kus omandas kinnisvara. Ta perekond võõrdus Eestist; aastakümneid ei tellinud ta enesele Eestist ainustki ajalehte ega raamatut ja ta lapsed ei õppinud eesti keelt. Külastades 1925 kodumaad, oli Saal Eesti arenenud olude üle nii imestanud, nagu oleks teda virgutatud nõiaunest. Kuid uut kodunemist Eestis ei pidanud ta siiski võimalikuks. Los Angelesis tegeles ta orientaalse filosoofiaga ja igavikuprobleemidega, andus metafüüsikale ja religioossele mõtiskelule, mille tulemusena ilmus tema raamat *Nägemata maailm ja suremata elu* (1925). Alates 1927. aastast oli ta elu aina silmitu öö. Ta suri 23. juunil 1931. Pime rauk, kelle vaimusilma ette maaliti pilte kodumaa loodusest, rukkililledest ja lõhnavatest kaskedest, avaldas soovi, et ta laip põletataks ja tuhk saadetaks tagasi kord unustatud Eestisse. See soov täitus aasta pärast ta surma. Ta tuhk leidis rahupaiga Tartu Maarja kirikus asetsevas muuseumis.

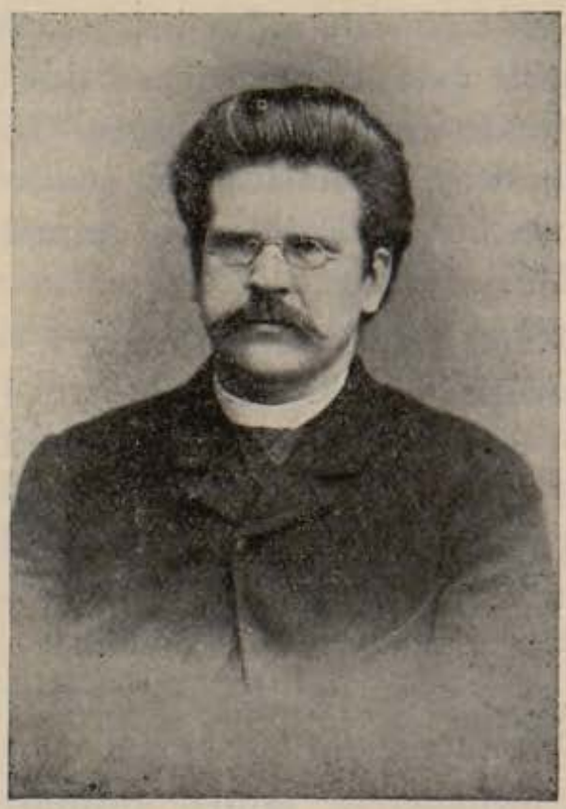

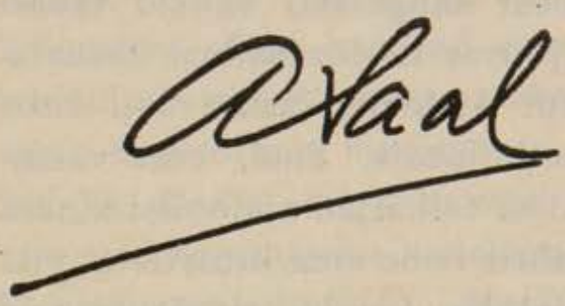

Romantiline psüühika.

Saali juhtis salapärane sisemine elutung ajalistesse ja ruumilistesse kaugustesse. Ta unistas väljapääsust käesolevast elukitsusest eksootilisse eluavarusse suure õnne avastamiseks. Seks surus ta alla oma hinges selle, mida nii kõlavalt oli sisendanud teistele — kiindumuse kodukeelesse ja kodurahvasse. Maadelnud laias maailmas saatusega isikliku õnne pärast ja pidanud enese juba võitjaks, osutus ta siiski lõpuks allajääjaks, sest ei suutnud väärata alateadvusest esilekerkivat kodutunnet.

Romantilised ajalooromaanid.

Elus romantiliselt häälestatud, oli Saal seda ka oma kirjanduslikus toodangus, mis arenes peamiselt Tartu elujärgu lõpupoolel. Lootes leida rahva iseteadvusele õhutust eesti rahva minevikust, vabadusvõitluste aegadest, tungis ta nii sügavale kodumaa minevikku, kui sel ajal oli seks andmeid. Kuid ajaloolisi sündmusi meie esivanemate elust leidis ta kroonikaist napilt. Nende puudusel tahtis ta kirjeldada rahva elujärge ja üldisi olusid, toetudes arheoloogilistele leidudele, muistseile ehteile, relvile, vanale rahvaluulele ja kõnekäändudele. Lisaks külastas ta mitmeid maakohti ja linnamägesid, mille ümbruses etendus kavatsetava romaani sündmustik. Mitmekülgse ettevalmistuse järel kirjutas Saal pikema ajaloolise romaani *Vambola,* mis ilmus 1889. Avaldati arvamust, et Saal on mineviku-kujutuses jõudnud suure sammu edasi, et *Vambola* ületab Saali esimesed katsed, nagu *Põgenenud kloostrikasvandik* (1885) ja *Saarepiiga. Vambola* sündmustik oli ülipinev ja osavasti põimitud, jutustusviis ladus ja kogu teos avaldas olude, keele ja kommete poolest enam-vähem vana-aja värvingut. Romaanile tagaseinaks olid seatud ajaloolised momendid aastaist 1209—1212, nimelt Lembitu-aegsed võitlused Ümera jõel, Võnnu all, Viljandis jne. Nii vanast ajast polnud meil veel jutustisi, seepärast veetles raamat juba aine uudusega.

Vambola suur edu tiivustas kirjanikku haruldaselt viljakale loomingule. Mitmed raamatud ilmusid nüüd ühtaegu. 1890. a. tuli välja, kõrvuti ajaloolise uurimusteosega *Päris ja prii* I, lühem jutustis *Hilda.* Selle keskuseks on saatusraske 1343. aasta sündmused Eestis, mis meie kirjanikele osutub lemmikaineks. *Hildas* on sündmustiku arendus lihtsam, ülevaatlikum, aine kujundus plastilisem kui Saali mitmes teises ajaloolises jutustises. Selle tõttu kuulub *Hilda* kirjaniku paremini õnnestunud teoste hulka. Kaks aastat hiljem pääsesid ühtaegu trükist neli juttu: *Aita, Leili, Uudu ja Meeta* ja *Kunstniku paleus.* Neist on *Uudu ja Meeta* nõjatatud muinasjutule, milleks kasustatud Alexander von Sternberg'i teost *Esthone. Aita* kujutab selle aja sündmusi, millal eestlased ja liivlased alles teotsesid ühel meelel ja kaitsesid Aatso, Kaupo, Imanta ja Lembitu juhatusel oma vabadust. *Leilis* tuuakse esile järgmine ajajärk, kus Kaupo meelsus hakkab vankuma ja ta siirdub sakslaste ridadesse. *Vambolas* võitleb Kaupo ühes oma liivi malevaga juba koos sakslastega eestlaste vastu. *Aita — Leili — Vambola* moodustavad

Triloogia: *Aita, Leili, Vambola.*

pideva romaanitsükli, milles esineb peale Aatso, Kaupo, Imanta ja Lembitu veel hulk teisi ühiseid tegelasi. Sama aeg ja samad tegelased oletavad küll teataval määral ühist vaimset õhkkonda ja välist kokkukõla, kuid Saali ajaloolises triloogias on karakterikujutus sedavõrd värvitu ja šablooniline, et suuri vaevu on võimalik eristada tüüpe, pahatihti vahetame neid üksteisega.

Saal on osav fabulist, meie tegevusromaani tüüpilisim viljeleja. Lähem juurdlus peab kindlaks tegema, kui kaugelt on Saali faabula-looming iseseisev. Ta jutustiste tugev külg peitub sündmustiku laiuses, pinevuses ja huvivõimelises ülesehituses. Seejuures ei arene jutulõng rahulikult, kirjanik ei võta endale mahti süvenemiseks eepilise laiuse suunas, ei kirjelda lähemalt olusid, isikuid ega meeleolusid. Ta esitab alati suure tegelaste arvu, — see peaks võimaldama laialist ja üldist aja ning olude tähelepanu, nagu ajalooromaan seda nõuab. Kuna *Vambola* oludekirjelduse poolest ületab kõik teised Saali jutustised, on ta sündmustik lõputa labürindi taoline, ülikeeruline ja paiguti tume. Seiklus ajab taga seiklust, millest viimane eelmisest harilikult hädaohtlikum ja juhuslikkuse poolest imelikum. Intriigi süvendamiseks kasustatakse salakuulamisi, äraandmist, laste röövimist, nende vahetamist, uuesti-äratundmist ja leidmist, vangistust ja vabastust. Tegevus ei arene otsejooneliselt, vaid jutulõngad on kunstlikult läbi põimitud, nii et suuri vaevu suudame neid jälgida ja meeles pidada. Ülikeerulise süžeega püütakse kinni katta ja asendada rikkalikuma miljöövaatlemise ja psühholoogilise analüüsi puudust. Ehk küll *Aita* sündmustik on komponeeritud sirgjooneliselemalt ja koondatud ülevaatlikumaks, kahaneb huvi selle teose vastu juba seetõttu, et siin korratakse *Vambolas* kasustatud aineid, intriigi süvendamise võtteid ja isegi tüüpe.

Triloogia huvitavaim ja esteetiliselt kaaluvaim osa on keskkohta asetatud teos *Leili*. Selles esinevad toredad ja kuulsad nimed ja raske tähendusega leheküljed kodumaa varasemast ajaloost. *Leilis* on Saal tegelaste ümber kudunud kooshoidva põhivõrgu ja sündsal kohal ta kokku tõmmanud nii osavasti, et ta fabuleerimisanne äratab lausa imestust.

Leili sisu. Kaupo, liivlaste vanem, on sama suur sugurahva, kodumaa ja vabaduse armastaja, nagu ta on võõraste pealetungijate ja nende usu kuulutajate vihane vaenlane. Kaupol on ilus, noor hellalt armastav abikaasa Leili, keda Kaupo peab väga kalliks. Piiskop Meinhardi libekeelsetel, kavalatel tööriistadel läheb korda kutsuda Kaupo Ükskülа lossi. Piiskop katsub teda mõjuval sõnal pöörata ristiusu poole, et siis oleks kergem kogu liivi rahvast

meelitada saksa kirikliku ja ilmliku valitsuse alla. Vaimuliku isanda mahe kõne ja lahke, vennalik kohtlemine lossis avaldab järeleandliku loomuga paganatevürstisse nii suurt mõju, et ta ennast laseb ristida, sellest hoolimata et ta veel enne peole minekut oli tõotanud oma rahva usust mitte iialgi taganeda. Aga ristiusku pööratud Kaupo unustab veel teise tõotuse — ustavusvande oma naise vastu. Kui munk Theodorichi toimetusel talle ette luisatakse, et Leili kodust põgenenud teise mehega, arvab ta ennast olevat petetud Leili poolt, ütleb enda temast lahti ja võtab uue abikaasa, Pihkva vürsti Vladimiri tütre, nimega Barbara, kes tulnud Ükskülasse ristiusku tundma õppima. Mahajäetud õnnetu Leili otsib Kaupot, et temaga kokku saada, kuid satub rüütel Siegberti küüsi, kes tahab Leilit teha oma himude ohvriks, ja kui Leili ta vihaselt tagasi tõukab, vangitseb ta ilusat paganausku naist aastate kaupa Holmi kindluses. Leili pääseb vangist noore preestri Heinrichi abil, kes teda hakanud armastama. Kaupo elab Barbaraga esmalt õnnelikult, kuid nende õnne peale langeb vari, kui Leili neile meelde tuleb. Kuna Kaupo käib Roomas paavsti juures, saab Barbara kokku Leiliga ja kuuleb, kuidas Leili saanud viletsaks. Heasüdamlik Barbara kahetseb südamest, et ta Leililt võtnud mehe, kuid ei suuda teda anda tagasi, vaid katsub Leili valurikast elu teha kergemaks kulla abil, mida viimane keeldub vastu võtmast. Viimati saab ka Kaupo kokku Leiliga, nimelt päästab Leili Kaupo metsateel mõrtsukate käest. Kaupo kuuleb, et ta kavalate keelte ja vale tõttu jätnud maha oma naise. Nüüd tunneb temagi rind kahetsuspiina. Õilis Leili, kes ei taha rikkuda Kaupo uue abielu õnne, lahkub Kaupo lähedusest, aga kui Barbara surnud, laseb Kaupo enese uuesti ühendada Leiliga, kes vahepeal astunud ristiusku, ja võib nüüd takistamatult edasi kesta nende katkestunud armastus ja õnn.

Esteetilis-psühholoogiline eritlus.

Nagu *Vambolas* ja *Aitas*, on ka *Leilis* sündmustik põhijoontes meeldiv ja huvitav, kuid Saal on selle imelikkude elupäästmiste ja ootamatute vahejuhtumuste läbi teinud liiga kirjuks ja segaseks. Ta nõuab lugejalt paljude sündmuste kohta ainult truusüdamlikku uskumist, et asi oli nii. Sealjuures tuleb jutustise rattavärk liiga avalikuks, kõik trehvab ja satub liiga hästi. Kõige suurema hädaohu ja keerukama kimbatuse puhul võib lugeja jääda rahulikuks, et sümpaatlik tegelane ennast jälle välja pusib imelikul teel, kuna alatud iseloomud leiavad paraja palga, kui ligidal nad võidule ka seisaksid ja headust jalgade alla sõtkuksid [1]). Ainekäsitluselt sarnanevad Saali ajaloolised jutustised rahvusvaheliste muinasjuttudega, millest on arendatud tuttavad rahvaraamatud. Nagu seal, viib Saalgi oma jutustistes põhi-idee läbi tugeva tendentsiga. Saalil on üksainus püsiv seadus: voorus võidab igal juhul ja lepitab kõik positiivsete tegelaste vintsutused. Nagu muinasjutus, esineb ka Saali ajaloolistes romaanides mõisteliselt lihtsustatud maailm. Tegelasi on kaht peatüüpi: ühed on kehastatud voorus, teised isikustatud pahed. Mõlemad on Saalil kõige peenemate joonteni arendatud ja igas olukorras püsivad kinniskarakterid. Seal-

[1]) E. Wilde, Postimees 1893, nr. 116—118.

juures esineb positiivne tüüp ka väliselt ideaalsena. Kuid suursugusel, õilsal tegelasel on see nõrkus, et ta on naiivne ja langeb alati teravmeelse roimarliku tüübi lõksudesse [2]). Eestlased olnud vanal ajal iseloomult õilsamad ja kangelasmeelsemad kui nende võitjad. Selle idee on Saal üle võtnud Bornhöhelt ja Järvelt. Et jutustised tõstaksid rahva iseteadvust, on Saali positiivsed tegelased igalpool mõeldud ja kujutatud ideaalseina, kes käivad läbi kõigist võitlustest puhtalt ja määrimatult, olgu võiduni või hävituseni. Kirjaniku vaadete järgi läheb ideaalseid eeskujusid tingimata vaja, kui seda, mida peetakse kõrgeks ja kauniks, tahetakse lugejale seada käegakatsutavalt silmade ette. Sellele eesmärgile saabumiseks pakub Saal, nagu juba eespool tähendatud, jutustise näol võimalikult palju ajaloolisi momente, kujutab ainult sündmusi, juhtumusi ja tegevust, kuna hingeeluline iseloomukirjeldus jääb hoopis kõrvale. Sisemine, kunstiline tõde pole lepitatud välise, ajaloolise tõega, teose kunstinõudeid pole täidetud. Saal on virgalt uurinud ajalugu, aga mitte inimesi. Ta tegelased, olgu nad head või halvad, on kõik ühesugused elutud, skemaatiliste äärjoontega kujutatud automaadid, kes küll liiguvad ja talitavad, kuid mitte oma karakteriomaduste järgi, vaid nii, kuidas autor üles tõmmanud vedru. Nad liiguvad, räägivad, nutavad, naeravad — kõik on kuulda ja näha, aga nad on vahakujud, ja nende taga seisab nende looja ning hoiab näppu sellel vedrul, mis ajab ta kujudele hinge sisse.

Nagu Saali kujudel puudub psühholoogiline põhjendus, nii ei näe me neis ka psühholoogilist arengut. Mitmed neist on algusest peale valmis, ei tunne hingelist draamat, konflikte ega uuestisündi, mis meid kultuurilisi inimesi huvitaks kõige enam, vaid nad talitavad oma alaliste muutumatute ja kindlate hingeliste seaduste järgi. Ja nendegi poolest on nad eneste keskel peaaegu kõik ühemõõdulised. Me näeme suurt hulka tegelasi, kuid ühegi karakter pole küllalt selgelt, värvikalt, elavalt ja paisuvalt joonistatud. Tegelastekogu seisab meie ees tiheda puiestikuna, mille ladvad nagu aedniku kääridega lõigatud ühetasaseks. Ainus puu ega puhm ei pista pead kõrgemale kui teised. Kõrvalised tegelased nõuavad samapalju ruumi kui need, keda lugeja peab peategelasteks, ja see tehniline puudus

[2]) Oskar Urgart, Andres Saal 70-aastasena. Eesti Kirjandus 1931, nr. 6—7.

üksi juba on teinud kirjanikule võimatuks üksikuid iseloomusid eritella psühholoogiliselt.

Kokkuvõte.

On ilmne, et dünaamiline element Saali psüühikast on kandunud üle ta kirjanduslikku toodangusse, kus pearõhk langeb tegevuskujundusele. Romantilisi tegelasi ümbritseb romantiline loodus. Vanad hiied, kuu ja taevatähed, tormi ja vee tegevus peavad aitama luua tagapõhja ta ilumaalidele. Saali stiilis näeme retoorilist ilutulestust. *Vambolas* näiteks lendleb üks lühike lause teise kannul. Pateetilised sõnaraketid sähvatavad ja plahvatavad, aga kustuvad sedamaid, sest ükski fraas pole nii uus ega kujukas, et looks püsivuse muljet ja rikastaks sõnastusvahendeid. Ja ometi on Saal nii isiklikus elus kui kirjanduses põhjalikumalt kainenenud kui ükski teine kirjanikkaasaeglane. Mitte ainult füüsiliselt ei viibi Saal aastakümneid vabatahtlikult maapaos, vaid ka vaimselt. Kui ta 1903 meie ees veel esineb ilukirjanikuna, ei pajata ta raamatus *Priiuse ja isamaa eest* enam eestlastest, vaid buuridest. Ja 1904 ängab ta jaavaainelise jutustise *Valge vanne*.

Saali tähendus.

Saali tähendus meie kirjanduses on enam kultuurilooline ja pedagoogiline kui eesteetiline. Ta rikastab meid ainelise ja ideelise sisuga; uusi esteetilisi väärtusi pole tal juurde lisada. Oma positiivsed peategelased elab Saal üle rahvuslikkude ideaalidena. Need soojendasid omal ajal lugejaskonna hinge, teevad seda osalt veel praegugi. Jäädava mälestusmärgi on Saal endale püstitanud eesti uute isikunimede leiutamisega: praegused rahva kuulsad ristinimed L e i d a, V a i k e ja L e i l i on pärit A. Saali romaanidest.

Jakob Liiv.

Allegorismi tarvidus.

Vaimne reaktsioon, mille kutsus esile vene rahvuspoliitiline surve eesti kirjanduses, omandas erilise vormi allegooriliste luuletiste tootmise kujul. Peale selle aitas mõistuspärane allegorism kinni katta epigoonilise luule sügavuse puudust. Opositsioonivaimust täidetud allegoorilise luule paremaid esindajaid on Jakob Liiv ja G. E. Luiga. Proosa alal katsetades vaatlevad nad elu kaineneval pilgul.

Jakob Liivi elust.

J a k o b L i i v sündis 28. (16.) veebr. 1859 Alatskivil Veskerahva talus. Isa oli seal kantnik ja hakkas hiljem Oja talu rentnikuks, kus üles kasvasid ta luulemeelsed pojad Jakob

ja Juhan. Peipsi kallas, kus Jakob hoidis poisikesena karja, püsib hiljem laulikul ikka meeles. 12. eluaastal saadeti Jakob Naelavere külakooli, kus ta õppis kolm aastat. Et õpetaja, kes Mulgimaalt pärit, palju linu külvas ja nende harimise pärast viitis hulga tunde, tuli vanematel poistel täita tema aset. Viimsel õppeaastal oli Liivgi sageli õpetaja asemik. 16-aastaselt pääses ta Kodavere kihelkonnakooli. Siin sai ta mahti kirjandusesõbra Joh. Jürgensteini juhatusel tutvuda *Kalevipojaga,* luges ka Kreutzwaldi *Rahunurme lilli,* Koidula ja A. Reinwaldi laule. Nende mõjul ja salajase armastuse sunnil, mille esemeks kaasõpilaste keskel oli jõukas peretütar, jätkas Liiv oma lapsepõlve luuleunistusi. Olnud kihelkonnakoolis kolm aastat, valmistus Jakob Liiv kooliõpetaja-ametile. 1879 õiendas ta Tartus Hollmann'i seminaris kooliõpetaja eksami ja sai järgmisel aastal Väike-Maarjas Triigi - Avispeal kooliõpetaja ning vallakirjutaja koha. Ratsionalistlikkude vaadete pärast sattus Liiv kohaliku kooliülemusega konflikti ja tagandati ametist 1883. Tegelnud vahepeal vallakirjutajana, pääses ta 1885 uuesti kooliõpetajaks Pandiveres ja kutsuti sealt Triigi-Avispeale tagasi. Siin töötas ta 1901. aastani, millal asutas Väike-Maarja kiriku juurde väikese raamatukaupluse. 1913 asus ta elama Rakveresse, oli siin esmalt pangaametnik, siis linnapea ja lõpuks algkooliõpetaja, kuni hakkas saama pensioni.

Jakob Liiv.

Eluliikumise algjõud.

Eluliikumise ja tegevusiha algjõuks avalikus elus on Jakob Liivil tung tunnustuse järele, tahe leida ergutuse päikesepaistet ühiskonnalt, võita selle imetlust ja lugupidamist. See igatsus ei puudu ka paljudel teistel luuletajail, kuid Liivil kerkib ta eriliselt silma, sest välise edu vähesus kutsub tas esile nukraid mollakkorde.

Luuletegevuse algus ja areng.

Luuleunistused ärkasid Liivil varakult, neile andus ta juba poisikesena. Peipsi sinendav vesi, mis ühines kaugel silmapiiril taevaga, üksikud valgendavad purjed, hommikuti nagu järve keskelt punades ülestõusev päike, vägev veekohin ja lainetemäng tormi ajal, ta tasapinna läige vaikuses ja täherikkad sügi-

sèsed ööd, millal taevas järvepõhjas peegeldus, vangitses õrnatundelist noorukit, äratas elevusi ning unistusi, millele karjaning õitsepoiss ei suutnud anda mingisugust kuju. Ta sepitses pilkelaule külatüdrukute kohta. Siit sai alguse Liivi nobedus riimimisel ja peaaegu stereotüüpne neljarealine stroofiehitus. Hiljem hakkas ta värssides kirjeldama Peipsi ranna loodust. „Meelejahutaja" toimetajale J. Kunderile näha saadetud salmikud leidsid heakskiitu ja ilmusid täie nime all. Mõisa raamatukogust laenatud kirjandusajalood, Schiller'i, Heine ja Uhland'i luuletised avasid Liivile nagu uue maailma. Kuid kõige rohkem äratasid vastukaja ta hinges Lenau laulud, kelle sügav ja kurb toon talle paistis olevat õige omane. Venestusajajärgul võlusid teda Lermontov'i ja Maikov'i luuletised.

Nooremas eas luuletas Liiv peaaegu üksnes lüürilisi laule, mis ta trükki andis *Viru-Kandles* I—III (1886—1900). Hiljem on ta oma luuletööd avaldanud koguväljaandes *Jakob Liivi kirjatööd* I ja II (1906 ja 1910), kus ka pikemad ja lühemad lugulaulud on ära trükitud. 1929. a. ilmusid uuesti ta *Lüürilised laulud*, mis sisaldavad ka seniavaldamata luuletisi. Liivi kirjanduslikus toodangus leidub ka jutustavat ning dramatiseeritud proosat; siiski jääb värsskõne ta peamiseks väljendusvahendiks ja lüürika ta tugevamaks küljeks. Vorm, mille üle ta täiesti valitseb, on sonett.

Lüürika põhimotiivid.

Liivi lüürikat läbib neli põhitunnet: igatsus paleuste järele, noorpõlve armastuse mälestused, kaastundmus isamaa saatuse vastu ja ilu looduses. Kuid ühtki neist tundeist ei saa luuletaja maitsta puhtalt, segamatult. Osalt põhjustab seda ta väline raske elukäik, mis paneb ilutsemisele piiri, vajutab alla luulelennu. See väljendub sonetis „Mu elupõlv":

Mu elupõlv — nii sapine ja viha,
Täis kihvti, valurikkaid pisaraid,
Kus nurja läinud püüdeid pühamaid,
Ja surnud ilutseva hinge iha . . .
See küürutanud on mu selja, piha.

Lootuste ja püüete nurjumine on tekitanud meelekibeduse ning pettumustunde ja sellest ei saa luuletaja enam lahti.

Igatsus paleuste järele.

Nooreas on Liiv omandanud aatelise maailmavaate. Selletõttu on tal luule väärtust hinnates idealistlik seisukoht. Luule ongi see, mis tal aitab elukibedust pehmitada. Igatsuses aadete järele tõuseb Liivi lüüriline vaimustus kõrgtipule. Luule on

jõud ja võim, mis võivad anda nõia kombel kõigele elutule uut elu. Luuletaja peab olema prohvet ja teerajaja. Kuid nende aadete juurde jõudmiseks ei ole igatsejal enesel tiibu. Õrna tunde kõrval on Liivil luuleilu loomiseks vähe temperamenti, vähe taltsutamatut jõudu ja ürgset loomevõimu. Ta lüürikanärv on kainevõitu ja mõistuslik, ei tungi sügavamaisse elamusisse. Millega Liiv meelitab ja võidab, on enam sile vormikunst, viilitud keeleilu, enam retooriline refleks kui jõud, värvid ja fantaasia. Tundes oma keskpärasust ja poolikust, tuleb luuletaja otsusele, et geenius talle pööranud selja, ei soovi talle näidata luule kõrgusi ja sügavusi ega tulla saladusmaale saatjaks. Seepärast leidubki sonetis „Luuleteel" järgmine kibe enesekriitika:

Nüüd sõba silmal, kortsud juba laugel . . .
Kui kerjaja all trepi astmetel
Ma kuulan, kuidas teised üles läevad . . .
See pühapaik, nii ohkab hing, on kaugel,
Kust luule paistab oma täiusel!
Ta ilu selgitatud silmad näevad.

Armulaulud.

Kurvad ja igatsevad on ka Liivi armulaulud, mida ta nimetab „nooruse lõketeks". Poisikesepõlve õnnetu armastus on sedavõrd mõjunud ta südamesse, et veel vanemas meheeas võib elada nendele mälestustele, et need saavad talle kuivamatuks luuleallikaks. Põgenemine nooruspõlve, kadunud endisele kuldsele maale annab ühele osale Liivi luuletisist romantilisi iluvärve, soetab intiimseid toone, kuid pilk olevikku tuletab meelde üksindust ja teeb ka kaunimail hetkil südame raskeks. Luuletises „Kannata!" püüab ta järgmiselt lohutuda:

Kui vaatan üles rahuga
Ja tahan palvet pidada,
Siis palvesõna suhu jääb,
Rind jälle kurvaks, raskeks läeb:
Pilv rändab seltsis pilvega . . .
Jää vaikseks, süda, kannata!

Ehk kõnnin vaikse metsa all,
Kus elu, ilu ehtival,
Ei rõõmusta mind laulev lind,
Vaid kurvemaks läeb siin mu rind,
Lind laulab seltsis linnuga . . .
Jää vaikseks, süda, kannata!

Kui aga luuletaja hiljem oma uutest armastuselamustest tahab kõnelda, siis puudub sellel joovastatud südametukse, me kuuleme ainult osavat sõnademängu. Liiv on tagasihoidlik, ei lase oma südamesaladustesse vaadata, vaid puudutab pealiskaudselt mõnd üksikut juhtumust, millest vilgatab vahetevahel pisut intiimset. Sageli kujutleb ta endale ideaalselt mõnd piigat, kuid sellel puudub liha ja veri, ta pole muud kui „kujuks saanud luule".

Liiv ärkab igakord hõisates, kui isamaast kõneldakse tõsisemalt. Kuid aeg ja olud on sellised, et nad laulikule annavad isamaaliseks ilutsemiseks vähe põhjust. Vaimustava oodi pühendab ta eesti talutaadile („Kas tunnet meest?"), aga seegi kuju on pärit endisest ajast, ei taha mahtuda XX sajandi võitlus-aja raami. Suuremas osas isamaalisis laules on Liiv ise aga võitleja, arvustaja, pilkaja. Kui rahvuslik surve käis raudsel sammul üle kodumaa, kui paljud lõid eesti rahva saatuse kohta kahtlema, oli Liiv esimesi, kes allegooriliselt mõtterikkais laules meenutas kannatatud kitsikust ja hoiatas uute hädaohtude eest („Rästas"). Allegorism isamaalauludes.

Hoiatavate piltidena esinevad Liivi pilkelaulud, milles ta allegooriliselt kujutab suguvendade koduseid tülisid, hurjutab mõne avaliku tegelase hävitustööd, piitsutab alpide edevust ja variseride silmakirjalist vagadust. Oma aja ülekohus ja rumalus olid satiirikule, kes ei rooma kellegi ees ega painuta pead võõra võimu ette, otse väljakutseks, millele vaja tingimata reageerida. Tulemuseks on mõned huumorised valmid, nagu „Konnad", „Kalad ja vähid", „Ämblik" jne. Tihedalt lendasid pilkenooled ärevus-aastail kaela valele ja alatusele, tulgu see ilmsiks mustade või punaste poolt. Kõigest, mis kodumaa sel ajal läbi elas, kuuleme Liivi lüürikas vastukaja. Vene esimese revolutsiooni sündmused jätavad ta hinge sügavaid jälgi, kutsuvad ta kandlelt viha-, vaimustus- ja põlastushelinaid, kuid kõigele vaatab laulik rahuliku, selginud armastava pilguga, kõrgemast seisukohast. Kahjuks püüab ta mõtteid ja tundeid liiga pikalt heietada.

Kõige intiimsem ja elevusrikkam osa Jakob Liivi lüürikast on looduslaulud. Kodukoha loodust, Peipsi randa, nimetab ta oma luule hällipaigaks. Nagu eluloost kuulsime, kasvatasid Peipsi vete sina, peeglivaikus ja tormikohin Liivile juba lapsepõlves südamesse luuleaimu, avasid hinges väljendust otsiva mõtte- ja tundemaailma. Tõsiseid isiklikke elamusi väljendab ta sonett „Kallid kohad". Mitmed loodusekujutused, nagu näit. „Järve kaldal", on romantiliselt armsad, idealiseeritud idüllid: Looduslaulud.

Mu kodujärv, su kaunil kaldal
Ma nutan rõõmupisaraid
Nii vagusaid,
Et õhtuehal veel mu silmad
Su laintemängu näha said.

Su salakõne, vaikne vesi,
Mis räägib laine rannale
Nii vaikseste
On lapsepõlve õndsast ajast
Ju tuttav minu hingele.

Hiljem ilmus Liivi looduslauludesse filosofeeriv refleks, mille abil viiakse kokku luule ja loodus inimese eluga tundeluule kaudu. Esileküündivad looduslaulud, nagu „Põllu ääres", „Tulease" jne., tekkisid Liivil siis, kui luule- ja nimekaim Jakob Tamm asus Väike-Maarjasse ja nende vahel sigines sõprusside. Tammel oli õnnestunud filosofeerivaid looduslaule, nagu „Miks lendab laine?" ja „Torm". Neist sai Liiv äratust ja ületas peagi oma eeskuju. Osavalt kirjeldab ta mõnd elutut asja või loodusenähet, tehes neid elavaks ja meeldivaks võrdluste abil.

Lugulaulud. Tähtsa osa Liivi värsskõnelisist luuletöist moodustavad lugulaulud. Need on enamasti venitatud, nõrgalt üles ehitatud, neil puudub aine keskendus, hoogsus ja värvirikkus sõnastuses. Et tegelasi, sündmuste aega ja kohta lähemalt ei kirjeldata, on Liivi lugulaulud suure pikkuse juures kahvatud, neis esineb väliselt sile värsistus, pealiskaudne poolluule. Lugulaulus *Püha kuju* (1900) näidatakse sündinud loo põhjal, kuidas halvast kasvatusest tärganud halbusidud viivad inimese järkjärgult alla kuristikku. Kuid seda ei ole lugulaulus tehtud küllalt sugereerivalt. Lutsu Antsul lastakse sellepärast sattuda halvale teele, et ta linnas koolis käies on pandud halba perekonda kostile ja et vanemad on poisi ära hellitanud, ent sündmustik esitatakse pinnapealselt, mehaaniliselt, ilma psühholoogilise põhjenduseta. Püüet elamuslikuma jutustusviisi poole märkame loo selles osas, kus Ants kokku puutub juut Naataniga, eriti Naatani unenäo kujutuses. Paremini on õnnestunud dramatiseeritud lugulaul *Vaenelaps*, milles käsitellakse emast mahajäänud lapse hingelist draamat ja vahekorda vaeslapse ning võõrasema vahel. Eri väljaandena ilmus Liivil 1927 veel filosoofilise sisuga lugulaul *Revolutsioon*, mille aineks on mäss taevas inglite keskel. Ka müüdi käsitelule ei jõua luuletaja anda tarvilikku hingelist sügavust ega jõulist väljendusviisi.

Jakob Liivi paremaid lugulaule on *Vaimude org* (1906) ja *Kõrve lõvi* (1896—1908). Neil on kaugeleküündiv allegooriline tähendus. Mõlemaiks on Liivile ainet andnud ägedad tormiajad Eesti lähemast minevikust. *Vaimude orus*, mis mõeldud muusikaballaadi libretoks, leiavad kajastust punased aastad Eestis esimese Vene revolutsiooni puhul. Siin esitatakse lugu peigmehest, kes läheb mõrsjale tooma ehteid. Teel tuleb tal minna läbi vaimude oru. Uue aja vaimud, kes esinevad revolutsioonimõllus, on maailmakodanlus, mis kuulutab rahvusidee tühjaks

unenäo-uduks, isiklikke kirgi rahuldav vabaarmastus ja hea ning kurja mõiste ümberhinnang. Viibimine selles inimlikus põrgus saab peigmehele needuseks. Ta tahaks oma mõrsjale, s. o. isamaale, veel elada, kuid seks pole tal enam jõudu. Aine on iseenesest huvitav ja väärtuslik, rakendatud värsitehnikas teostab luuletaja oma sõnaosavuse tõttu uuendusi, kuid aine konkreetne kujundus oleks siingi nõudnud rohkem keskustusvõimet.

Rikkam kirjanduslikkudest väärtustest on *Kõrve lõvi*, milles kujutatakse ärkamisaegseid poliitilisi võitlusi Hurda ja Jakobsoni erakonna vahel. Nad ei esine selles ägeduses ja ülekeevas vihas, milles nad tõepoolest ära peeti, vaid luuletaja isiklikust seisukohast valgustatult, lepitatult ja äraseletatult.

Kõrve lõvi sisu seletus.

Moslemite kindel usumees Soliman ehk „Kõrve lõvi" esindab eesti alalhoidlikku erakonda, eriti ta peajuhti Hurta, keda siin kujutatakse idealiseeritult vana elutarga mehena. Nagu Hurdale selleaegsed eesti olud ei meeldi, vaid ta oma rahvast tahab juhtida õnnemaale, üles hariduse ja vooruse aadete poole, nõnda ei leia Soliman koduelust õnne, vaid igatseb lahkuda oma rahva seltsis kodukohast ja ette võtta püha teekonda läbi kõrve Mekka linna. Romantiliselt kauniks pildiks on maalitud teekonna ettevalmistused — eesti ärganud ühemeelsete rahvuslikkude püüete iluaeg. Kuid üks Solimani kaaslastest, salalik ja tige noormees Abdallah, igatseb au ja kuulsust; ta võrgutab rändajaid ilukõnedega, et nad teda Solimani asemel valiksid šeigiks, ja tõotab neid palju otsemat teed viia Mekkasse. Abdallah kujus on kriitiliselt kehastatud tekkiva eesti vabameelse erakonna ja tema peajuhi C. R. Jakobsoni püüdeid. Vastaline vaim laguneb Solimani sõprade ringis nagu paha haigus laiali. Kuid esiotsa sammub karavan kindlalt Solimani juhatusel kõrve serva mööda edasi, kuna peakohal lendavate kotkaste ja kaarnate tüütav kisa — sakslaste ja kadakate tänitamine — reisijaid ainult peesitab ja jõutab. Kotkastel on pikk eluiga, sest et nad joovad puhast allikavett. Nad on ees rahvast, kes tarvitab kihvtiseid jooke. Öömajale saabudes jutustab Soliman rändajaile pika araabia muinasjutu — Hurt äratab huvi rahvaluule vastu. Kõrvelõvil Solimanil on ilus tütar Soranda, kes reisib karavaniga ühes ja õhutab oma hea eeskujuga ka teisi raskuste võitmisele. Meelikat neiut püüab Abdallah endale mõrsjaks, kuid seesugusel viisil, et sealjuures unustab au- ja häbitunde. Soranda kehastab eesti rahva kõrgendatud meeleolu ärkamisajal, vaimustust rahvuslikul tööl, mis Hurda sõnad sütitanud ja mida Jakobson püüab valimata abinõudega teha enda pälvimuseks. Soliman peab Abdallahit kergemeelseks rahva eksitajaks ja tuletab talle meelde teekonna kõrget ja püha sihti. Abdallah otsib oma endised poolehoidjad üles ja tekitab nende abil reisuseltskonnas suure lõhe. Hulk rändajaid ühineb uue juhiga, kes neid lühemal teel tahab viia eesmärgile, Soliman aga ütleb väikesele hulgale, kes jäänud talle veel ustavaks:

Noor veri pani mulle seda paljuks,
Et vana tuntud rada käisime,
Mu seadusi nad pidasivad valjuks
Ja kindel kord neil näitas tühine.

Nüüd on nad endid ise teinud vabaks
Ja hinnas igamehe tahtmine.
Ma soovin, et neid õnnetus ei tabaks
Ja rahus lõpeks ükskord elutee.

Abdallahi poolehoidjate hulgas hõisatakse rõõmu pärast, et kauaaegne püüe teostunud ja rahvas vana šeigi juhatuse alt pääsenud. Täis vaimustust ja õnnejoovastust ülistavad nad uut rahvajuhti. Solimani seltsist lahkub salaja ka Soranda vaga munga ehk derviši näol ja asub tundmatult Abdallahi poolehoidjate hulka — eesti rahva sümpaatiad hakkavad kalduma Jakobsoni erakonna poole. Derviš manitseb uut juhti, et see peaks reisul olema ettevaatlik, panema tähele kõrve teed ning taeva märke, Abdallah aga nimetab seda rumaluseks, sest taeva märgid olevat ju ammu hüljatud. Sellise ettevaatuse puudusel satub Abdallahi juhatusel seisev rändajatesalk beduiinidest kõrveröövlite kätte, kes juba muiste-ajast siin luuramas, et vagu rändajaid kimbutada — panslavistlik propaganda meelitab eestlasi vastu võtma vene usku, keelt ja meelt, mille eest tõotatakse suuri majanduslikke hüvanguid. Derviš annab rändureile nõu ohverdada kõik vara, et vaenlased jätaksid puutumata vaid elu ja juhataksid karavani kuhugi allikale. Beduiinid on valmis heitma rändureile teejuhiks, kuid viivad neid kavalalt seesugusele kohale, kus kõrve pettepilt — fatamorgaana — kujutab neile toredat oaasi, millest pärast haledat pettumust muud ei jää järele kui paljas kõrveliiv — Aleksandri-kool ja kõik linna- ning maakoolid venestatakse.

Abdallah ja derviš pääsevad beduiinide küüsist ja hakkavad Solimani jälgi otsima, aitavad teineteist niipalju kui jõuavad, kuid langevad yäsimuse ja kuumuse pärast minestusse — käremeelsete erakond upub oma tühjusse: E. Kirjameeste Selts lastakse minna sulgemisele. Järsku ilmub Soliman ja hakkab äratama minestusesolijaid. Tema imerohu mõjul saavad terveks Abdallahi silmad, mis kõrve kuumuses jäänud pimedaks, nõnda et nüüd ta näeb igatsetud pühalinna kõrgel kingul. Samuti päästab Soliman ka derviši uimastusest ja leiab tas oma kadunud ja tagaleinatud lapse Soranda. Soranda heidab senise varirüü seljast ja langeb mõrsjana Abdallahi rinnale. Šeik annab neile oma isaliku õnnistuse. Sel tunnil käib rõõmuhüüe reisijate suust, sest et nad praegu saabuvad eesmärgile, astuvad Mekka väravast sisse. Šeik rõõmutseb eriti oma surnukspeetud lapse pärast, nii et nüüd rõõm hiilgab ka tema lahjal palgel.

Kõrve lõvi tähendus.

Eelöeldust selgub, et *Kõrve lõvis* kujutatakse allegooriliselt Hurda ja Jakobsoni erakonna sõjakäiku tormikoduna ja nende pärastist leppimist, valgustatud luuletaja isiklikust vaatekohast. Lugulaulu tõeline sisu on nii sügavasti peidetud, et tema ilmumise ajal vahest harva üksik lugeja võis arvata, mida siin oli tahetud öelda. Üldiselt võttes kujutab *Kõrve lõvi* impersonaalselt vanade meeste elutarkuse ja ettevaatuse kokkupõrget noorte tulipeade kärsitusega ja sellest väljakasvavat võitluse traagikat suguvendade keskel. Kirjanduslikult ületab *Kõrve lõvi* Liivi teised eepilised luuletööd. Õnnestunuim osa lugulaulust on värsistatud araabia muinasjutt Miirasest, mida pajatab karavanijuht Soliman.

Luuletaja elukäsitus.

Kõrve lõvi, eriti selle lõppsõna, mis 12 aastat hiljem lugulaulu järgmisele trükile juurde lisatud, väljendab Liivi elukäsitust paremini kui ükski muu tema teostest. Kuigi ta edumeelse, kärsitu Abdallahi püüdeid lugulaulus endas ei salga, avaldab ta varjamatut poolehoidu alalhoidlikule Solimanile. Soliman, kes kujutatud armastuse ja lugupidamisega, esineb hoopis kõr-

gemana ja täiuslikumana kui Abdallah; ometi on mõlemad tema sõbrad ja Liivi rahvajuhi-ideaal oleks see, kes eneses ühendaks vanade tarkust noorte julgusega, uute sihtidega ja aadetega. Nagu 1908. a. juurdelisatud lõppsõnast selgub, kalduvad luuletaja sümpaatiad hiljem ometi Abdallahi poole, kelle suu seda kuulutab, et jumalust mitte ainult püha linna templist ei leita, vaid et tema armsaim paik on meie süda ja et ta ka kogu looduse on teinud oma templiks. Rahva õnn ei seisa tegevuseta unistuses ega aadete järele igatsemises; seesugune vaev tuleks kasuks võistlejaile. Ülekeevast rahvustundest ei saa veel küllalt, vaid vaja minna kainemaks ja hakata tööle, milles tegija leiab iseennast ja pääseb õnnele lähemale. Tööst tuleb otsida rahvale lunastust.

Luuletegevuse hinnang.

Liivi luuletajaisiksuse areng on seisatanud poolel teel. Aeg ja olud, eriti alistumine traditsioonidele ja külamiljöö, milles elas ja töötas luuletaja, ei olnud soodsad ta sünnipärase ande ravile. Ta luuletoodangul puudub isiklik jume, sest ta luuletab kollektiivselt, jätkab ja arendab vanemalt kirjanikupõlvelt ülevõetud ideid, aineid ja vorme, saavutamata neiski täiuslikkust. Taotelles keelelist korrektsust ja riimipuhtust, on ta vähe suutnud lisada luulekeele värskendusele ja rikastusele. Tunnustatav on ta meisterlik osavus sonetivormi viljelemisel.

Jakob Liivi näldendid.

Näitekirjanikuna on Liivil teise väikemaarjalase P. Jakobsoniga mõndki ühist joont. Ligidas läbikäimises ja sõpruses elades on nad vististi teineteist vastastikku tööle virgutanud. Mõlemad asusid ühel ajal näitekirjanduse alal tööle, mõlemad valisid ained minevikust ja tarvitasid värsskõnet ja mõlemate esimesil näidendeil oli enam edu kui järgnevail. Võib oletada, et mõlemad kasustasid eeskujudena Schilleri ja Goethe näidendeid, kuna nad Lessing'iga tutvusid alles hiljem. Sel ajal, millal Jakobson töötas *Udumäe kuninga* kallal, kirjutas Liiv oma esimese näidendi, viiejärgulise kurbmängu *Ordumeister*, mis ilmus trükis alles 1905. Võttes eeskujuks Schilleri *Õelus ja armastus*'e, taotleb Liiv luua tragöödiat ajaloolisil aineil, kujutada Liivimaa ordu ülemate ja katoliku kiriku vaimulikkude elu ning kombeid. Selle ülesande lahendus käis kirjanikul üle jõu, sest tragismi mõiste väärkäsitus ja tegelaste psühholoogia pinnaline, algeline kujutus määrasid näidendi paratamatule ebaõnnestumisele. Tegelikult suurem edu oli Liivi komöödial *Kolmat aega*

vallavanem, mida on palju etendatud maanäitelavadel käsikirjas, ennekui ta 1904 trükki pääses. Kahele eelmisele lavateosele järgnesid naljamängud: *Musti lell* (1889), *Halastajaõde* (1904), *Pilved* (1912), draama *Obligatsioon* (1914) ja kurbmäng *Vare* (1913). Peale selle ilmusid Liivi sulest ka mõned lastenäidendid ja muinasjutt-näidend *Ülemiste vanake* (1924). Jakob Liivi näidendid elavad praegu suurelt osalt edasi ainult nimestikes. Nende peapuuduseks osutub kirjaniku nõrkus kujude loomisel, sest et ta ainult üldisemaid tüübijooni tabab ja nad esitab temperamenditult lamedas stiilis, milles sõnad kulunud klišeedeks. Ta ei suuda leida algupäraseid tüüpe ega neid kujutada iseseisvalt, vaid tähendab nad mälestuse järgi elust üles, ja sealgi on talle originaale vähe silma puutunud.

Jakob Liivi jutustised.

Loomevõime nõrkus ja vaesus leiutamises on ka põhjuseks, miks Liivi jutustised, pealkirjastatud *Vihud* I, II ja III (1901—1908), tunduvad kaunis üksluistena. Suuremalt osalt on nad vähem luuletööd kui tõsielu memuaarid, milles tegelaste nimed muudetud ja sündmustele seda-teist vabalt juurde lisatud. Tüübid, mis otse elust nähtud ja teatavate isikute järgi joonistatud, nagu „Meie küla luuassepp" ja „Kassivere küla kroonu" on kõige elavamad ja värvikamad, muidu aga mõistab Liiv tähele panna ainult väliseid nähtusi, ei tõuse kõrgemale tõsielust ega tungi tegelaste hingemaailma.

Kainenemine romantikas.

Oma proosateostes osatab Liiv sageli elu varjukülgi, kujutab negatiivseid tüüpe realistlikkudes joontes, kuid viib siiski läbi teatava idealistliku tendentsi. Jõudes realismi piiridele, kujutades elu ilustamata, suudab ta ikkagi säilitada heledat pilku, aatelisi vaateid, õhutada usku paremasse tulevikku. Seepärast loob ta ka oma negatiivsete kujude ümber optimistliku elevuse ja äratab lootust, et kaovad pahed, kui neid karistatakse ja ühtlasi katsutakse ravida heade mõjustuste varal. Pessimistlik ilmavaade on talle võõras, niisama ka realismile omane üksikasjaline ümbrusekirjeldus. Ta ei pööra selga idealismile, vaid viibib romantilis-udustes allegooriates, et avada aatemaailma.

Georg Eduard Luiga.

Mis eespool öeldud ainevalikust ja käsitlusviisist Jakob Liivi proosateostes, see maksab teatud määral ka G. E. Luiga proosa kohta, ainult selle vahega, et Luigal on rohkem tempe-

ramenti, vaatlusannet ja kriitikavõimet. Kahjuks pole ta mahti leidnud oma loomejõudu täielikumalt arendada.

G. E. Luiga elulugu.

Georg Eduard Luiga sündis 27. (5.) veebr. 1866 Valgjärve koolimajas Kanepi kihelkonnas. Nagu Liiv, harjutas Luigagi juba karjapoisina luuletamist, sest kui karjastel trükitud raamatuist ja muinasjuttudest tuli puudus, tehti üldiselt kohuseks, et igaüks kordamööda peab välja mõtlema uue jutu ja teistele ette jutustama. Kooliõpetust sai Luiga esmalt isalt, kes oli Valgjärvel koolmeister. Seejärel saadeti poiss Kanepi kihelkonnakooli. Juba koolieas tegi ta kaastööd ajakirjandusele ja hiljemgi kaldus ta tegevus ikka enam selle kirjandusharu poole. 1888—90 pidas ta Maramal Tartu ligidal kooliõpetaja-ametit, oli siis ühe aasta „Oleviku" toimetuse liige. Pärast asus ta Venemaale kösterkooliõpetajaks, pidas seda ametit esmalt Simbirski lähedal Smorodinos, siis 1895. a. peale Siberis Omi asunduses. 1901 tuli ta kodumaale tagasi, hakkas Tallinnas ajakirjanikuks, toimetas esmalt „Ristirahva pühapäevalehte", siis 1906. a. peale „Koitu" ja 1908. a. peale „Eesti kodu". Samal aastal asutati Tallinnas rahvuslikult mõtlevate intelligentide poolt kirjastusäri „Tallinna Eesti Kirjastus Ühisus", kes koondas oma kätte „Päevalehe", „Koidu" ja „Eesti kodu". G. E. Luiga kutsuti „Päevalehe" ja ta paralleelväljaannete toimetajaks. Luiga teravapilgulise olude hinnangu, raudse usinuse ja hoole tõttu arenes „Päevaleht" mõõduandvamaks teguriks Eesti avalikus elus.

Luiga kirjanduslik tegevus.

Kirjanduslik tegevus algas Luigal juba Maramal, kus ta kirjutas ajalehtedele luuletisi ja jutukesi ja toimetas „Isamaa kalendrit". 1888 andis ta välja oma luuletiskogu *G. E. Luiga Laulud*. See sisaldab idealistlikku mõttelüürikat. Sisemiseks koondumiseks on Luiga leidnud mahti eriti ses ajajärgus, kus ta viibis kodumaalt väljaspool asunikkude keskel ja tutvus lähemalt nende hingeeluga. See juhtis teda eesti asunikkude elust skitseerima pilte ja jutukesi. Novellis *Omad vitsad* (1900) kirjeldab ta ühe eesti naisterahva hingepiina, mis sellest tõusnud, et tema lapsed osalt ta enese süü pärast ümber rahvustatud ja emast võõrdunud. Hiljem kujutab ta ajalehtedes hulka roimarite ja kelmide tüüpe nende suguvendade seast, kes mõistetud Siberisse asuma, ja heidab teravat pilku Siberi asunikkude ellu. Need jutustised ühendas ta novellikoguks *Vägivallamaal* (1913). Toorus, ülekohus ja vägivald vangitseb kogu seda siberlaste seltskonda, kes siin esitatakse ja kelle varal lugejale tehakse vaatlikuks, kuidas kombe ja kõlbluse eitamine võib viia ainult metslooma vabadusele. Ained on iseenesest sünged ja rõhuvad,

kuid kirjanik on neist valmistanud enam-vähem värvirikkad visandid, milles küll rõhutatakse realistlikke noote, kuid näidatakse siiski tõsielust kõrgemale. Sündmustikult tihendatud ja keskendatud novellide hulka kuuluvad näiteks „Põletajad", „Loo lõpp" ja „Üksi või abielus".

Keset seda vaimset viletsust ja õudust, mida peegeldavad asunikkude-elu kirjeldused, tunneb Luiga igatsust läheneda aatevallale. See tung avaldus luuletiskogus *Uued laulud* (1901). Neis esineb tõsise- ja kindlavaateline idealist, kelle luuleilmutustest võib tunda õilist püüet. Ta võtab oma sugurahva käekäigust elavalt osa, teeb nende saatuse omaks saatuseks. See väljendub eriti luuletises „Eesti lapsed laias ilmas", millest tal õnnestub tuua isamaaluulesse uusi, värskeid mõtteid.

Ränates võõrsil on Luiga õppinud hindama koduse kolde, eriti perekonna-elu väärtust. Kodune perekonna-elu on peaaegu uus aine, mis Luiga meie lüürikale avastanud. Selle üle on ta loonud õige ilusaid luuletisi, mis kuuluvad vahest ta parimate toodete hulka. Nii kirjeldab ta oma „Kallimat kohta" järgmiselt:

Naimake naeratab magusalt,
Kui ta mind tulema näeb,
Naimake häälitseb haledalt —
Nähes, et isa ju läeb.

Mis mulle ka võõrsil võiks meeldida küll,
Kinni see seal mind ei pea:
Paremat paika, kui kodus on mul,
Taeva all teist ma ei tea.

Kokkuvõte.

Ideede-kultus tungib Luiga lauludes samuti esile nagu teistegi selle aja luuletajate värssides, kuid ei saa salata, et Luiga luules leidub rohkesti tõsist tundelist elementi ja püüet intiimsusele. Nagu Luiga proosatöis ses suhtes Liivile läheneb, et ainete valikus elu varjukülgede otsimist ja nende käsitluses teatavat kainenemist võib märgata, nõnda esineb ka tema lauludes kalduvus allegoristlikule väljendusviisile. See oli vahend, mida luuletajad valjul tsensorisurve ajal meelsasti kasustasid. Luiga allegooriad on satiirilised ja täis ülemeelset tuju. Tuttavamad neist on „Tuulelipp" ja „Varemed".

Jakob Tamm.

Võrdlus Jakob Liivi luulega.

Kahe väikemaarjalase, Jakob Liivi ja Jakob Tamme luuletöis leidub puutekohti, nagu näiteks kalduvus mõtiskelevale looduslüürikale ja valmide tootmisele, rääkimata veel Bergmanni värsitehnika ilmsest mõjustusest. Siiski erineb nende

luule oluliselt. Liiv katsetab kõigis kirjandusharudes ja produtseerib palju. Tamm luuletab ainult värsskõnes ja sealgi koondab ta oma tegevust, loob vähem, kuid püüab süveneda kitsamais piires ja töötada põhjalikumalt. Liivile jäi võõraks rahvaluule vaim, nagu seda tõendab ta äpardunud muinasjutuline värsskõnelus „Mäevaim". Tamm harrastab just rahvaluulele omapärast saladuslikkust, naiivsust ja elab täiesti selle sees.

Jakob Tamme elulugu.

Jakob Tamme elu saatsid juba sündimisest peale müstilised tähed. Ta emal oli kõva usk, et poisist, kel oli väga terane mõistus, saab kord suur mees, vist „kroonumees". See usk põhjenenud imelikul ennustusel. Kui Jakob Tamm 7. mail (25. apr.) 1861 Mõtsküla karjamõisas Nõo kihelkonnas sündinud, läinud vana tark eit ööst kohe tähti vaatama ja öelnud tagasi tulles: „Poisist saab suur mees, sest Kaksikud on keskhommikus" [1]). Kohavahetuse pärast pidi isa, kes oli mõisa moonamees, ühes perekonnaga mõisast teise rändama. Esmalt käis Jakob Koopsi, siis Kirepi külakoolis, kuid kirjutusoskust ta seal ei omandanud. 1873 astus Jakob Tamm Tilga vene kirikukooli. Siin jõudis ta viie aasta jooksul nii kaugele, et ta 1878 vastu võeti Tartu vene seminari kasvandikuks kroonu kulul. Seminari eluga ei olnud Tamm rahul, sest et kooliõpetajad kasvandikkude saatusest palju osa ei võtnud. Ainult seminari direktorit ja eesti keele õpetajat Mihkel Vesket pidas ta tänulikult meeles. Seminari kursuse lõpetas Tamm 1881 auhinnaga, aga et sedamaid õpetajakohta ei olnud saadaval, jäeti ta veel seminari juurde täienduma ja tegelikke õppetunde pealt kuulama. Tamme iseteadlik lihtsus ja nurgeline tüsedus, mis ei alistunud välistele mõjudele, määras ta välise elusaatuse: ta jäi igalpool seltskonnale enam-vähem võõraks ja elas eraldatult oma mõtte- ja tundemaailmas.

Jakob Tamm.

Viibinud umbes pool aastat Tartus Grenzsteini juures „Oleviku" toimetuses ja umbes sama kaua Rannus vanemate

[1]) A. Jürgenstein, Jakob Tamm ja tema luuletused. Eesti Kirjandus 1908, nr. 6—10.

kodus, kus need olid endale võtnud kantnikukoha, sai Tamm 1883 Pilistvere kihelkonnas Adaveres Eduardi erakooli õpetajaks. Siin olnud tal elu igav ja ühetooniline; vaba aeg kulunud peamiselt edasiõppimisele. 1885 valiti Tamm Pilistvere kihelkonnakooliõpetaja abiks ja siit siirdus ta 1890 Põltsamaale Eesti Aleksandri linnakooli eesti keele õpetajaks. Kuna Tamm Pilistvere köstrimajas seisnud nagu eestkostmise all ja teda seltskondliku hariduse ning saksa keele oskuse puudusel peetud peaaegu alaealiseks, hakanud ta Põltsamaal vene haridust saanud ametivendade keskel juba isiklikult elama, saanud enese ja teiste meelest nagu täisealiseks. Ta liikunud siin laiemas ringis meeste seltskonnas ja õppinud tundma vene klubielu. 1893 kutsuti Tamm Väike-Maarja kihelkonnakooli juhatajaks. Ka siin oli ta väline elukäik vagune ja lihtis. Tamm pühendas oma jõu koolitööle ja võitis oma hoole ning õiglase, ausa ja otsekohese loomuga palju austajaid, sellest hoolimata et tal puudus iga libedus ja ladususki.

Saanud keskealiseks, eraldus Tamm ikka enam seltskonnast; pettumus armastuses tegi talle tuska ja rõhus meeleolu alla. Ta jäi üksildaseks poissmeheks, kel polnud õiget ravijat. Seepärast muutus ta iseloomult süngeks ja müstiliseks. Vene esimese revolutsiooni ajal uuris ta spiritistlikku kirjandust ja kutsus välja vaime. Kuna ta sõi ülirohkesti ja alati harrastas tugevat toitu, kannatas ta lihavuse all, sai südame- ja neeruhaiguse, mille vimma tundis ihus. Haiguse ajal tõusis Tamme müstitsism nii suureks, et ennast nägi kahes isikus. Oma teisikut nimetas ta nagu häbenedes „see teine", keda ka vaja ravida ja aidata. Surm saabus 26. (13.) juulil 1907. Ta austajad ja sõbrad ehtisid ta haua Väike-Maarja kalmistul mälestussambaga, mis kujutab luuletajat nooreealisena.

Hingelised tõukejõud.

Loomult oli Jakob Tamm vagune, tagasihoidlik ja enesesse-käändinud mees, kelle flegmale ei sobinud suured ettevõtted ega liikuvus. Mida ta õigeks pidas, sellest ei viinud teda kõrvale ei meelitused, hirmutused ega paljutõotavad lubadused. Hingeliseks tõukejõuks oli tal armastus kodumaa ja emakeele vastu. Tamme erilist elutungi iseloomustab kalduvus müstitsismi, mis teda juhtis kasustama rahvausundi salapäraseid aineid.

Luuletegevuse areng.

Seminari astudes ei tundnud Tamm veel eesti kirjandust ega isamaalisi püüdeid. Ta rahvuslikuks äratajaks sai kaasõpilane P. Laredei, ja eesti kirjandusega tutvustas teda õpetaja M. Veske. Eriti meeldisid Tammele Bergmanni, Eiseni ja Piirikivi luuletised. Keel, milles luuletatud Bergmanni ballaadid ja teised luuletised, olnud talle nii kõlav, ilus ja võimukas, et ta varemalt pidanud nii kõlavate laulude luuletamist otse võima-

tuks. Laredei luuletas ise ja äratas ka Tammes luuletajatalendi. Bergmanni laulud veetlesid värsse sepitsema. Piirikivi mõju all seistes luuletas Tamm seminaris hulga lastelaule. Neid ja teisi luuletisi avaldas ta esiotsa „Oma Maas", „Meelejahutajas" ja „Olevikus". Need ja järgnevad luuletised, mis loodud Adaveres, andis ta trükki pealkirja all *Ärganud hääled* I ja II (1892). Tamme tähtsamad luuleained on siin juba esindatud. Hiljemini on ta ainestikku ainult vähe laiendanud, selle asemel sesse süvenenud. Eriti viljakas oli Tamme luulelooming Väike-Maarja elujärgus, mis ta ühte viis kahe teise luuletajaga, nimelt Jakob Liiviga ja Peeter Jakobsoniga. Nendega koos arutles ta, kuidas vabaneda eesti luulekeele konarustest ja omandada peenemat luulestiili. Tema värsitoodangust on seni ilmunud jutustavate laulude kogu *Jakob Tamme Lugulaulud* (1914). Hulk lüürilisi laule on säilinud käsikirjas.

Tähelepanu väärib Tamme suur riimimislust. Vabas kõnes on ta katsunud kirjeldada oma reisu Soome, aga see ei õnnestunud. Kus iganes võimalik, püüab ta väljenduda värsskõnes. jutustab näiteks salmides, kuidas ta käinud vaatamas Kalevipoja sängi, ja hakkab elulõpul värsistama Robinsoni lugu. Ta seletab:

Ma enda sulest vaba kõnet vihkan,
Seal mõõdan mina vilja vakata,
Seal puudub jõud, mis välja viia tihkan,
Seal parajat ei mõtet pakata.
Pean riimikõnes lugu ette tooma —
Ma olen seda harjunud ju looma.

Eepilise luule, eriti ballaadi- ja valmikirjanduse rajamisel on Tamm meie kandvamaid jõude. Juba luuletegevuse algusest peale osutuvad eepika ta toodangu tõhusamaks ja viljakamaks alaks ja lugulaul, eriti aga b a l l a a d ning v a l m ta lemmikvormideks, mille tootmisega ta jäädvustab oma nime.

Eepilised luuleliigid.

Tamm algab esiotsa saksa ja vene ballaadide tõlkimisega, avaldab selles suurt väljendusjõudu ja keeleosavust. Uhlandi „Laulja needmine", Lermontovi „Tamara" ja „Näkineiu" ning Zeidlitz'i „Öösine väe ülevaatus" tõendavad, et noor tõlkija eelistab müstilisi stseene ja andub suure hoole ja armastusega nende eestistamisele. Esimeste algupäraste ballaadide ained ammutas Tamm ajaloost („Antiokus", „Palk"), kuid vene kirjanduslugu, eriti Puškin'i ja Gogol'i teoste arutamine pidi noore luuletaja tingimata juhatama ballaadi-aine õige allika juurde.

Teatavasti muutus vene kirjandus alles nende kahe kirjaniku läbi täies mõttes rahvuslikuks, sest Puškin laenas oma ballaadide ained ja Gogol mitme jutustise motiivid rahvausundist, sõnalistest muistenditest, ja need ained olid kõik müstilised. Eriti sügavalt mõjustanud on Tamme tuttavamad Puškini ballaadid ja Lermontovi lugulaulud. Parimad neist, nagu „Poltava", „Vask-ratsanik", „Uppunu", „Tondid", „Kolm palmi", „Tamara" jne. tõlgib ta suure hoole ja armastusega eesti keelde ja hakkab nende värsiehitust jäljendama. Tammega algab eesti luules vene kirjanduse mõjustus. Nagu Puškin vene kirjanduses, hakkas Tamm eesti luuletoodangus tähele panema oma rahva vanu jutte, rahvausundit, omandas rahvaluule maailmavaate ja vaimu, ammutas siit ühe motiivi teise järele ja lõi neist lugulaule. Sageli katsus ta ka regivärssi ja rahvalaulu tooni kunstluulesse üle kanda.

Lugulaulude ainestik.

Tamme algupäraste lugulaulude arv tõuseb 70-ni. Kõige lühem neist, „Vesineitsi", koosneb 24, kõige pikem, „Sõida põrgu!", 988 reast. Neist kõigist puhub vastu enamvähem saladuslik tundmatusõhk, teeb nad kas romantiliselt ilusaks või fatalistlikult õudseks. Ainete päritolu poolest on lugulaulud väga mitmekesised. Väike osa neist, näit. „Antiokus" ja „Joann Hirmsa kirikuehitus" on nõjatatud a j a l o o sündmustele. „Tantaluse" ja „Sirene" sisu on pärit k l a s s i l i s e s t muinasluulest. T õ s i s t e s ü n d m u s t e n a esinevad näit. „Adam Hapu", „Eksiteel", „Ahervars", „Röövli heategu" jne. Suur hulk neist sisaldab r a h v a u s u n d i l i s i aineid, näit. „Hundikarjus", „Soendid", „Kodukäija", „Kaks püssipauku", „Vesineitsi", „Merehaldia abikaas", „Kurja küüsis", „Õnnevalamine" ja „Ettetähendus". R a h v a j u t u aineil on luuletatud „Vanne", „Orjakivi", „Ulliallik" jne. Mitmeis on värsistatud m u i n a s j u t u d või nende riismed, näit. „Kuldking", „Väike Võrtsjärv", „Odavad orjad", „Võitlus põrgu vastu", „Endla neid", „Sõida põrgu!" jne. V a b a f a n t a a s i a tooted on näit. „Valge vesilill", „Kaldavaim", „Ristid", kuna ühtainust neist, nimelt „Kirp", tuleb käsitada a l l e g o o r i l i s e l t.

Ilusamad ballaadid.

Ilusamaiks ja mõjuvamaiks ballaadeks kujunesid Tamme jutustavast värsitoodangust need, mille tarvis ta aineid valmilt pole eest leidnud, kus ta lihtsalt ei refereerinud, vaid leitud aine vabalt ja iseseisvalt ümber töötas, sellele andis uue väärtusliku

vormi. Nimetan siin näiteks: „Ärkvel", „Vesineitsi", „Valge vesilill", „Kalda vaim", „Rahatuli Ebavere metsas", „Merehaldia abikaas", „Kurja küüsis", „Orja kivi", „Lüpsik, „Urgas", „Eksiteel" jne. Sellistes lauludes on erutav sisu edasi antud keskendatult ja kujukalt. Siin ei ole kõik veel ära öeldud, vaid lugeja fantaasiale antakse mahti kaasa töötada, sündmustikku täiendada. Neis esineb ballaadikarakter kõige selgemalt ja segamatult. Mitmejärgulises ballaadis jutustab luuletaja vahelduva rütmiga ja püüab igas järgus tarvitada iseloomulikku keelt, nagu seda nõuab sisu. Kus Tamm sellevastu lühirealistes stroofides refereerib muinasjutu sisu või tõsist sündmust, seal venitab ta laulud liiga pikaks. Neis on sisu keskustamata ja stiil hõre. Mil viisil Tamme loov fantaasia töötab romantiliste iluvärvidega, selgub vabaltleitud „Kaldavaimu" sisust. Suur kivi jõekaldal põleb armastuses näkineiude vastu, kes lainete näol käivad tema ümber tegemas ringmänge.

Valmid.

Vene kirjanduse kaudu leidis Tamm ka tee v a l m i d e juurde, hakkas paljastama mõistamisi ühiskondlikke väärnähtusi. Siin on tal eeskujuks peamiselt Krõlov. Selle valmidest tõlgib ta hulga eesti keelde, näit. „Siga tamme all", „Kask ja allik", „Luik, haug ja vähk", „Kaks külameest" jne. Leidnud neist valmidest järeleloomiseks õhutust, rikastas Tamm meie kehva valmikirjandust mõnegi õnnestunud algupärase tootega Krõlovi ehituslaadis. Neis pilkab ta inimeste üldisi puudusi, nagu tänamatust („Siga"), ülekohut („Punik"), liialdatud ettevaatust („Mölder"), aga ka eesti avalikkude tegelaste ja poliitikameeste rumalusi, kui need irvitasid kõrgemate püüete ja aadete üle ning kuulutasid Eestis välja reaalpoliitika („Kägu ja pääsuke", „Inimene ja kass"). Eriti terava satiiri kutsub esile eesti rahvusliku idee mahasurumine valmis „Ettenägija".

Lüürilised luuletised.

Kuna Tamm lugulaule luuletab kogu luuletegevuse kestel, esinevad ta lüürilised luuletised suurte salkadena, tihti kümnete kaupa koos, ja moodustavad erilisi luulejärke, mis tõendavad, et luuletaja on seisnud püsivalt tõusva elevuse mõju all. Just ta soojemad ning intiimsemad lüürilised laulud, mis on pühendatud vanemate mälestusele ja kallimale, esinevad luuleperioodidena.

Lapsepõlv ja vanemad.

Lapsepõlv ja vanemad on Tammel kahel korral olnud luuleaineks. Luuletisterühma „Hällilt elule" luuletas ta juba semi-

naristina. Siin on tal veel elavalt meeles need raskused, mis sünnitanud poja koolitamine isale. Seepärast mõlgub ta mõttes neis lauludes, milles ta osatab isiklikku elu, enamasti isa kuju ja isa tegevus. Need laulud on lihtsad, täis tõemeelt, kuid siiski sügavatundelised ja kaugeleulatuvad. Eriti õrnu tundeid varjab poja rind ema vastu. Need tulid võimsalt ilmsiks siis, kui kustusid ema silmad. Haruldaselt tihendatult ja keskendatult väljendab ta neid mälestusi emast, mis seisavad ühenduses karjaskäimisega, näit. luuletises „Karjapõlv". Ema mälestusele pühendab ta terve rea lüürilisi laule, millesse õrn ja truu lapsesüda valanud sügavaid tundeid, näit.:

Mu ema kalmu peale
Ma puistan pisaraid,
Neist pisaratest tõuseb
Hulk laule ilusaid.

Ja igast laulust hiilgab
Mu ema arm mu ees:
Need laulud on mu album,
Kus ema süda sees.

Armastuslaulud.

Tamme algupärased armastuslaulud — tal on ka sellesisulist tõlkelüürikat, eriti Heine järgi — koonduvad kolme salka. „Seotud südamed", mis ära trükitud Tamme esikkogus, on nähtavasti teiste mõtete ja tunnete parafraasid, sündinud sel ajal, millal armastus tõsises kuumuses veel polnud puutunud luuletaja südant. 1888. aasta toob talle uusi, tõsisemaid armumõlgutusi, mis paigutatud ühise pealkirja alla „Silmad ja süda". Sinisilmade vaade on Tamme südame vangistanud ja paneb teda jampslikku armujuttu maailma saatma laulude näol, kuid pikemat püsivust neil tundeil siiski ei ole. Alles kümme aastat hiljem, nagu ta käsikirjadest näha, ärkab Tammel tõsine ja sügav armastuselamus, mis toob ta rahulisse luuletegevusse vapustava tormi. Ta armus oma endisse õpilasse, kes oli aastailt temast hulga noorem. Temale pühendas ta sonette, mis otse üle keevad palavaist tundeist. Kuid luuletaja ei leia vastuarmastust, ja nagu lauludestki selgub, viib keegi teine mees ta aateneiu altari ette. See õnnetu armulugu ähvardas Tamme kohta minna hädaohtlikuks. Ta võrdleb oma elu kõrvega ja ütleb:

Seal surma hirm mu südamesse asus,
Ma sõitsin siia-sinna — teed ei ole!
Vaim väsis siis, mult kadus elu hool
Ja hirmus tuimus hinge peale lasus.

Tamm elab mitu aastat järjestikku vaimse surve all, mis ta nagu hingelisest tasakaalust välja paiskas; ta produtseeris 1899—1903 hoopis vähe, ainult armastuslaule nagu südamekergi-

tuseks, ja needki jäid korraldamata, tunduvad sageli olevat katkendid.

Looduslaulud.

Häid tulemusi lüürika alal saavutab Tamm ka looduse vaatlusel. Mõtiskelevais looduslaules avaldab ta oma tundmusi õiglaselt ja lihtsalt, kuid selles otsekohesuses ja lihtsuses on sügavust ning tõsidust. Ta leiab enda lihtsa ja väikese olevat, sest et tunneb elavalt elu mõõtmatust ja suurust, aimab elusügavust. Luuletajal on aukartus selle vastu, mis välises maailmas ja meis enestes on mõistmata, tundmata, millele luuletaja läheneb ainult aimamisi ja mõttekujutuse teel. Tamm teab, et see aimus, kujutlusvõime töövili on sama õigustatav ja eluvõimeline kui kaine teadus, mis analüüsib kättesaadavat ja käegakatsutavat. Seepärast saab ta lihtsaist luuletisist, mis kõnelevad loodusest, mägedest, orgudest, loomadest ja taimedest nii arusaadavalt, nagu kõrgem küngas, kust silm ulatub vaatama kaugele. Luuletaja pilk aimab ülemaailmlikku kokkukõla ning meie ühendust loodusega, lilledega, puudega, iga rohuliblega ja koguni kividega. Selline vaade loodusele annab Tamme iseloomule müstiliselt tumeda, kuid külgetõmbava joone, mis läbib kogu ta luulet tuntavalt ja suureneb vanaduses. Mõttelüürikast küünib eriti kaks laulu teiste seast esile. „Laine" avaldab kujukalt luuletaja uhket, iseteadlikku vabadustunnet ja enesemääramisõigust. Võib olla, et ta siin kujutab oma hingeelu ja võitlust seltskonna vangistavate väliste kommete vastu. Teine mõttelüüriline looduslaul on „Torm merel". See kujutab elevust, mis vaatlejas esile kutsuvad merelainete möll ja inimeste äge eluvõitlus. Elevuslüüriliste looduslaulude hulka kuuluvad „Kilin-kõlin" ja „Kõrs kahiseb". Esimeses kerkib elamus tundeküllase loodushurmuseni.

Musta aja mälestused.

Tamme isamaalist seisukohta karakteriseerib osavõtt rahva saatusest, mis avaldub laulurühmas „Musta aja mälestused". Varasest lapseeast peale esinevad talle moonameeste-majas kurvad teopõlve pildid. Neid elustavad hiljem „kask" mõisa õues, mille oksad laasitud vitsteks, verine „kepitükk", mis ader esile toonud mõisapõllult, „samba-ase" kirikuõues, kus pekseti inimesi, „allik" lossi varemete kõrval, mille vulin nutab vabadust taga, ja „soo", kust käivad öösi välja esivanemate vaimud:

Nad nutavad kurblikus vilus
Nii piinavail pisarail siis
Veel aega, kus kevade ilus
Kord kasvas seal priiuse hiis.

Ja seni kui kadunud käike
Aeg armul ei tagasi too,
Ei lehvi veel lõõmade läige,
Ei kuiva, ei kao ka soo.

Ent need mälestused ei ärata luuletaja rinnas mõistmatut viha kaasaegsete sugupõlvede vastu. Kurvad kujud tükivad tal vägisi silme ette, kuid ta ei taha selle pärast leinata, mis on läinud, vaid praegust põlve parandada. Seepärast pöörab ta mõisale selja ja läheb kurvalt valda vaatama. Ka hilisemal ajal pole mustadest isamaalistest mälestustest puudus. Seal on eestlaste eneste vastastik tühine kirumine ja totrus, mis veelgi segab selget vaimu, kuid see ei hävita edutööd, sest vaim on saanud vabaks, rahvuslik elulootus on ärkvel.

Jakob Tamme luule laad.

Tamme luulegeenius armastab saladuslikku, üleloomulikku ja õudset viirastuste- ning imedemaailma. Ta on omandanud rahvaluule maailmavaate ja tunneb selles enese olevat kodus. Oma müstiliste kalduvuste tõttu armastab ta rahvaluule vaimulugusid ja loob neist kujusid, mis ta vaimusilma ees nagu ilmsi elustuvad. Kuid müstiliste ainete harrastus ja nende käsitlus ballaadis pole siin Tamme juures erandlik nähtus. Viibimine rahvaluule kujude keskel ja müstitsism on ka mujal romantismi oluliseks tunnuseks ja ballaad ta eelistatud luulevorm. Mõni üksik eelkäija oli Eestis seda luulemaad siin-seal ka juba riivanud, kuid Tamm on ta luulele täiesti avanud. Värvirikaste ja viirastavate kujutluste abil, mis rahvaluulest pärit, tõi Tamm meie romantikasse rohkem rahvuslikku elementi, tegi ta meile omasemaks, kodusemaks.

Tamme luulestiil ja tähendus.

Lähtudes keele kõlavusest ja mõtete selgusest väljendusviisis, taotleb Tamm luulestiilis lihtsust. Kõlavaid fraase ja retoorilisi ilustisi leidub tema värssides võrdlemisi vähe. Lihtsuse poolest on ta eeskujuks võtnud vene luule, kuid sellega ühendas ta õnnelikult saksa vormi-ilulise põhjalikkuse. Suur põhjalikkus, mõõdu- ja riimipuhtus ajab teda siiski mõnikord tarvitama otsitud ja kruvitud väljendusviisi, näit.: „Kolm korda täida nende kõhud, mis ime siis, kui saagi surnuks rõhud.“ Tamme stiili teine esileküündivam tunnus on värskus, mille ta saavutas sel teel, et esines mõne uue pildiga, uue mõtteühendusega, uue sõnajärjestusega, uue vahelduva lausega, või senikuulmata riimiga, nagu näit. laulus „Koolipõli“:

Aga tihti läbi rõõmu
Sala nutsin mõne sõõmu,
Kui käis mõte koduteel.

Või jälle:

Laas koltunud sügise sõidu aul,
Tuul salvab, ta enam ei silu.

Vahel leidub Tamme stiilis ka russitsisme, näit.: „Kuid selles leidsin vea, et kukke sa ei tea.“

Üldiselt tundub tal lüürikas stiil tihedam ja värvikamgi olevat kui tüütuseni pikaks heietatud lugulaules, kus sündmustik laialivalguv ja värsimõõdu pärast kasustatakse täitesõnu.

Romantilises ajastus on Tamm eesti suurim müstik; ta kirjanikukuju püsib esileküündiva ballaadi-autorina.

Karl Eduard Sööt.

Arenemisvõime.

Nagu romantilises proosas lähenev realism heidab kaugelt enese ette varje, nõnda näeme ka romantilise järelpõlve lüürikas juba mõnd uutele teedele viitavat tähist. Eeskätt on lüürik K. E. Sööt see, kes, viljeldes eelkäijailt päritud loomemeetodeid, on suuteline tasahiljukesi reageerima ajakutsele ja kohanema uute luulerütmidega.

Söödi elust.

Karl Eduard Sööt sündis 26. (14.) dets. 1862 praegusesse Raadi valda kuuluvas Lohkva külas Tartu lähedal Tuki veski rentniku pojana. Enne Lohkvasse asumist oli ta isa pidanud Maramal Traksi karjamõisat ja võtnud siis rendile Pangodi kroonumõisa, kuid õnnetused ja majanduslikud raskused sundisid teda sealtki lahkuma ja mõni aeg olema ilma kohata, kuni ta 1868 asus Ilmatsalu valda kuuluvasse Kurvitsu tallu rentnikuks. Siin veetis Karl Eduard Sööt lapseea. Kooliealine poiss oli paar talve kodulapseks, tegeles raamatute ärakirjutamisega ja piltide kopeerimisega. Et sel ajal palju kõneldi rahvakoolide uuendusest, ei saatnud vennastekogudusse kuuluv isa lapsi rahvakooli, kus nad oleksid saanud emakeelset õpetust, vaid viis nad Tartu saksa kooli. Nagu sadadel teisil, tuli Söödilgi siin võõrakeelsete raamatute taga istuda, mille sisust tal polnud suuremat aimu. Õpitöö saksa seminari algkoolis edenes visalt, ometi sai Sööt seesuguse lõputunnistuse, milles teda soovitati kreiskooli vastuvõtmiseks. Ärksamad eesti soost õpilased panid seda tähele, mis ajalehtedes kirjutati, Eesti Kirjameeste Seltsis ja „Vanemuises“ kõneldi. Kooliõpetaja C. H. Niggol andis maadeteaduse tunnis seletust *Kalevipoja* eepose ja Kreutzwaldi kohta ja luges sealjuures ette ilusamaid kohti *Kalevipoja* saksakeelsest tõlkest. Sellest tuli kasu isegi saksakeelsetele kirjatöödele. Lõpetanud kreiskoolis õppimise 1881, asus Sööt isatallu, oli siin isal abiks põllutööl ning täitis ühtlasi Ilmatsalu vallakirjutaja kohuseid. Sel ajal haaras külanoori vaimne ärkamine: etendati näitemänge, asutati laulukoor, missuguste ettevõtete keskkohaks oli Kurvitsu talu. 1883. a. sügisel nõuti Sööt väeteenistusse ja

määrati Viitebski rügementi, mis asetses Poolamaal. Aasta pärast vabastati sellest mehi liisu kaudu ja vabaks sai ka Sööt. Tegeldes „Vanemuises“ näitlejana tutvus ta „Oleviku“ toimetuse liikmetega. Ta hakkas selle ajalehe väliskaastööliseks.

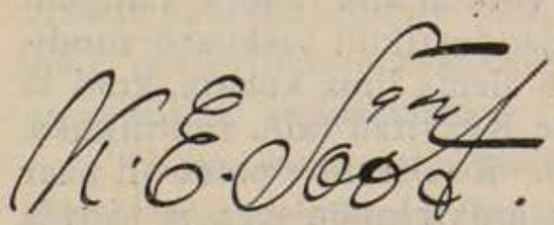

1886—1893 oli Sööt „Oleviku“ toimetuses tegev, täites ühtlasi talituse raamatupidaja ning ärijuhi kohuseid. 1895 asutas Sööt Tartus raamatukaupluse ja trükikoja. Kirjastajana pani ta suurt rõhku trükitoodete maitsekale välimusele. Vabanedes 1913 ärilistest askeldustest trükikoja ja raamatukaupluse müümise teel, andus Sööt imestusväärse innuga ühiskondlikule tegevusele. Elades üksiklase elu, kelle elatuskulud kindlustatud, tarvitas ta oma aega peamiselt üldsuse kasuks. Eriti agaralt ja pidevalt töötas ta „Vanemuises“, Tartu E. Põllumeeste Seltsis, Eesti Kirjanduse Seltsis, Eesti Rahva Muuseumis ja mitmes tulunduslikus asutises juhatusliikmena. 1920. a. peale oli ta tegev veel „Postimehe“ toimetuses, paar aastat ka selle ajalehe vastutav toimetaja. 1923. a. leidis ta mahti teostada oma kauasoovitud välismaa-teekonna. Ungari luuletaja Petõfi tõlkijana valiti ta Petõfi Seltsi kirjavahetajaks liikmeks.

Söödi hingelaad.

Elutundelt ja iseloomult on Sööt enam ehitaja kui arvustaja, enam kaasaskäija ja asjaajaja kui iseseisev teerajaja. Visadust ja edasipüüet ühendab ta meelekindlusega. Temas esineb tung olla lühtriks, mitte küünlaks. Ta luulekannelgi eelistab juhtiva meloodia esiletoomise asemel intiimseid, vagusaid saateakorde.

Luuletegevuse areng.

Söödi luuletegevust iseloomustab aegapidine, kuid ühtelugu jätkuv areng täienemise suunas. Juba kreiskooliõpilasena katsetas Sööt värsitoodangu alal. Ta esimesed riimitud read ilmusid Grenzsteini toimetusel väljaantud „Eesti Postimehes“ 1881 tähemõistatise kujul. Oma varasemais luuletisis püüab Sööt jäljendada Piirikivi laulutooni, nimelt selle mänglevat, lendlevat luulestiili. Seda tõendab „Oma Maas“ 1886 teist korda aval-

datud „Surmasõnum“, mis tundub prof. Julius Krohni üppumissõnumi järelkajana. Muuseas loeme sealt:

Ranna linnuke,
Laulad kurvaste,
Saadad minule
Surmasõnume.

Sõudja Soomesta,
Lahke lauleja
Leidnud laintessa
Voodi viluma.

Vanemaist luuletraditsioonest kinni pidades tarvitas Sööt oma esimesis luuletisis veel kõlakujunditena alliteratsiooni ja assonantsi ja seadis kõik värsilõpud riimi. Kuid varsti loobub ta niisugustest välistest ehetest, ei pane enam rõhku algriimile, ja ühesilbiline lõppriimgi esineb ainult üle rea. Võib-olla tegi ta seda teadlikult, märgates, et riimisundus kippus viima vemmalvärsitamisele. Karakterlik on, et Sööt enne Noor-Eesti stiiliuuenduste mõjulepääsu kõik oma laulud, või vähemalt $^{9}/_{10}$ neist, luuletab ühes ja samas värsimõõdus. See on M. Veske poolt paljuharrastatud neljajalgne trohheus, rahvalauluveere, mis annab luuletisele intiimsust ja südamlikkust. Näit.:

Meie Manni puruhaige,
Mannikene surmateel.

Või: Eile oli naabri Juku
Meitel oma õega.

Või: A'age taga, võtke kinni
Seda neiukest.

Jutustav lüürika.

Söödi esimesest luulekogust *Aasa õied* (1890) selgub, et luuletaja harrastab rahvalaulu tooni. Nagu tuttav, ei väljenda lüüriline rahvalaul elamusi vahenditult, ei too tundeid esile individuaalselt, eristatult, vaid selle asemel jutustab väliseid nähtusi ja juhtumeid, mis tundmusi äratanud. Nende taha varjatakse lüüriline element. Seda lauluvormi võib nimetada jutustavaks lüürikaks. Ärkamisajal viljeles seda vormi M. Veske, nüüd kasustab Sööt seda ohtralt. *Aasa õite* tuttavamad laulud, nagu „Nõel“, „Malemäng“, „Leinajad“ jne., kuuluvad jutustavasse lüürikasse. Tüüpilisem neist on „Nõel“:

Neiukene särasilma,
Neiu lahke, naerukas,
Pistis mulle õie rinda,
Nõelaga ta kinnitas.
Nõel ei olnud poolest tollist
Näha pikem sugugi,

Kuid ma tunnen, ots on puutund
Südamesse ometi.
Õieke on närtsind ära,
Nõel, see kadus kuue seest,
Aga haav ei kao ära,
Valus haav mu südamest.

Naljatelev äravahetus.

Aasa õite teises jaos (1891) esineb Sööt uue laulutüübiga, mille iseäraldus samuti omandatud rahvalaulust ja rahvakõnest:

naljatelev äravahetus, naiivne ettekääne. Endise aja eestlane õiendas südameasju ääri-veeri mööda kõneldes. Pruuti otsides küsiti näiteks, kas pererahvas pole näinud kadunud lindu. Seda vihjavat möödakõnelemist kasustab Sööt oma armastuslüürikas, milles jutustatakse teadagi „mina" kaudu. Sellised luuletised on näiteks: „Vabandus", „Möldri Mikk" jne. Meie Manni, puruhaige, saab sedamaid terveks, kui peiuke tuleb teda vaatama. See on otse rahvalaulu „Ketra Liisu" teisend. Siin on Sööt hilisromantiline ilutseja, värssanekdootide jutustaja, kes vallatleb Heine kombel, loob antiteeside varal ja püüab Petöfi viisil võtta satiirilist tooni. Naiivset ettekäänet tarvitab Sööt kahes vanemas luulekogus nii sagedasti, et see tal kipub saama maneeriks. Seesugused laulud ei sisalda tõelisi elamusi ega sügava luule hingeõhku.

Võrdlus ja allegoriseeriv ülekanne.

Järgmises värsivihus *Rõõm ja mure* (1894) taandub Söödil naljatelev äravahetus ikka enam; seda asendavad võrdlus ja allegoriseeriv ülekanne, mis võimaldavad tõsisemate ainete käsitelu. Eepiline element kaob, jutulaul hakkab andma maad kirjeldadavale lüürikale. Väljendus muutub kujukamaks, stiil tihedamaks, jõulisemaks ja isiklikult avaldatud tundeis on märgata eristamist. Võrdluse abil saavutab Sööt efekti, näiteks öeldes: „Minu valul on mustad silmad, silmad kui tules säravad" („Minu valu"), „Su silm kui sätendav teras" („Su silm") ja „Olen kui tuule käes õõtsuv meri". Viimane on neid väheseid luuletisi, milles Sööt tarvitab daktüli veeret:

Olen kui tuule käes õõtsuv meri,
Õnnetu, õnnetu mees!
Arm ja igatsus, piin ja valu
Lainetab rinna sees.

Lainetes kallis kodumaa kallas
Piiratud vahuvas vees,
Lainetes neiu, mu südame vara,
Pärli mu rinna sees.

Issand, oh vaigista mühavat maru,
Viha, mis vahuvas vees!
Kaitse mu kallist kodumaa kallast,
Pärlit mu rinna sees!

Selles nagu ka „Pärast halla-ööd" pealkirjastatud laulus viiakse E. Geibel'i eeskujul läbi looduspildi kõrvutamine luuletaja enese saatusega, mille tõttu loodusnägemus muutub reaalsemaks ja isikupärasemaks [1]).

[1]) Ants Oras, Karl Eduard Söödi luule. Eesti Kirjandus 1933, nr. 1.

Kalduvus sümbolismi.

Piltkõnest astub Sööt sammu edasi ja hakkab väljenduma võrdkujude varal. Üleminekut võrdkujudele tähistab töömuret ja rasket võitlust elatuse pärast sümboliseeriv „Must lind", missuguse motiivi leiutamisele viis Söödi H. Sudermann'i romaani *Mure* tõlkimine „Oleviku" jaoks. „Must lind" on sobiv sümbol mitme põlve elutundele. Selles saavutab luuletaja haruldase mõjuvuse ja elevuslikkuse võrdlemisi lihtsate vahenditega. Kahes järgmises luulekogus, *Saatus* (1899) ja *Mälestus ja lootused* (1903), taotleb Sööt veelgi sümbolistlikku väljendusviisi, kuid vähem jõuliselt. Siiski on nende luuletiste kunstiline tasapind eelmiste omast kõrgem, sest et siin kuuleme rohkem luuletaja isikupärast südamelööki, ja ka väljendusviis muutub omapärasemaks, „vaikseks, sumajaks", nagu autor ise seda iseloomustab. Kui Noor-Eesti kirjanduslikud uuendusenõuded juba leidsid tunnustust, muutub Söödi luulelaad tundmatuseni niihästi värsitehnikalt kui sisult. Algab Söödilgi salapärasema meeleolu-luule ja selle kõrval realistliku lüürika ajajärk. Täielikuma pildi ta lüürika uuest suunast annab kogu *Kodu* (1921), milles kerkivad esile ühiskondlikud probleemid („Näo jume pimedas kahvatab"), teadlikumad püüded meeleolusid ümbritseda kindlamate raamidega, neid süvendada nägelikult ja kõlaliselt („Põlismetsa järv").

Lüürika ainestik. Isamaalaulud.

Valimik Söödi paremaid luuletisi *Aastate kajastus* (1925) võimaldab teha ülevaadet kogu ta toodangust ja seda eritella ainestiku suhtes. Keskuse Söödi loomingus moodustab isamaaluule. Rahvuslik küsimus on Söödile isiklik eluküsimus. Sööt ütleb laulus „Asjata katse":

Sadatuhat pidemega
Sinu küljest, isamaa,
Hoian kinni nagu takjas
Elamise sooviga.

Ka luuletaja armulaulud, looduslaulud ja mälestus- ning ajalaulud on isamaaliselt hingestatud. Ent Söödi luule on pärit sellest ajast, millal Eesti rahvuslik vaimustus kainenes, millal luuleaeg öeldi olevat möödas. Seepärast kannavad ta isamaalised laulud depressiooni jälgi, mis valitses meie avalikus elus. Sööt käsitleb valusaid küsimusi, nagu rahvuslikku võõrdumist („Kadunud poeg"), eestlaste ümberrahvustust („Aimdus"). Kurvad nähtused toovad Söödi lüürikasse eleegilise

põhitooni, mis iseloomustab kogu ta toodangut. Selle elevuse parimaks väljenduseks on luuletis „Minu lein“:

Karjapilliks kõige kõlvulisem
Silekooreline remmelgas,
Aga mina võtsin selle tarvis
Leinalepa helkjas pisaras.

Sellest ajast lein mu hingevara,
Ohkamine mulle omane —
Ja ma ohkan leinalisest rinnast
Oma valuleegid laulusse.

Rõhutud, kaebavad toonid vahelduvad isamaalistes laludes julgustavate, võitlust nõudvate häältega, mida kannab see usk, mille pärast elab luuletaja. Laulus „Veel pole kadund kõik“ otsib ta rahvuspüüetele tuge idealistlikust meelsusest. Rahvustunde mahasurujate vastu esineb ta kareda kohtumõistjana. Südilt asub ta rahvusidee eitajate kallale, hurjutab, manitseb, tasub kätte. Argades isamaalastes õhutab ta kustuvat lootust. Sageli on ta isamaalaulud tihedalt seotud looduselamustega. Isamaa ja loodus ühtivad südamelüürikaks näiteks laulus „Mis mulle meeldib“.

Armastuslüürika.

Arvurikka laulusalga moodustab Söödil armastuslüürika. Seda iseloomustab tagasihoidlikkus ja naiivsus. Otseseid armuelu väljendisi on tal vähe. Nende asemel luuletab ta rahvalaulu tooni jäljendades, M. Veske ja eriti O. Grossschmidt'i [2]) mõju all seistes eespoolkirjeldatud jutustavat lüürikat, eepilis-lüürilisi romansse, värssanekdoote, mis ehitatud kontrastile, teesile ja antiteesile. Ta noorea armulaulul on lendlev, mänglev laad. Hiljemini muutub Söödi armuluule kurblikuks ja armastus lootusetuks. Õrnaks ja hellaks kujuneb Söödi armastuslüürika seoses loodushardusega, mille kujukaiks näiteiks on „Emajõel“ ja „Metsateel“. Viimane on Söödi kaunimaid armulaule, võibolla üldse ta muusi parimaid tooteid. Selle luuletise sugestiivne mõju, ta elamussisu intensiivsus saavutatakse kunstipäraselt keskustatud, kordusele ja astendusele ülesehitatud kompositsiooni varal. Tuulekohin ja langevad lehed tuletavad möödunud ajast meelde hingelist tormi. Armastusõnn oli suur ja sügav. Kuid maailm ja inimesed hävitasid selle, nagu tuul praegu õisi puistab. Tugeva väljendusjõu saavutab Sööt luuletises „Laulud kullakesele“, mille mõjuvaim koht on kolmas salm:

Tuli ja veri ja haavad
Otsata valusad —
Nagu mind taevas aitas,
Kokku sidusin nad.

---

[2]) August Gailit, Igaunu lirika. Dsimtenes Wehstnesis 1912, nr. 9—10.

Loodustunne on Söödil erk ja õrn. See tungib esile peaaegu kõigi lüürika-ainete käsitelus. Kuidas ta loodusesemeid kasustab võrdkujudeks isamaa saatuse ja isikliku elukäigu vaatlusel, sellest oli kõne juba ta luulearengu eritlusel. Söödil on aga ka puhast looduslüulet. Siia kuulub näiteks läteselgelt kuupaistel helkiv „Allik", sümboliseerivale tundeväljendusele tungiv „Sügis" ja jubedameeleoluline „Metsajärve saladus". Looduslaulud.

Eriliseks rühmaks koondab Sööt oma mälestuslaulud isakodust, mille ümber kangastuvad ta lapsepõlve elamused. Lillerikast vainut, mängumuru, karjateed ja vanaema lihtsaid laule ning lugusid meenutab ta luuletis „Mälestus". Vanaema laulust ongi Söödi luule pärinud iseloomuliku „vaikse, sumaja" laadi. Teistest sügavtõsistest mälestuslauludest, nagu „Isa mälestuseks", „Minu altar", „Lillekesed kummarduge!" kõlab läbi religioosne põhiheli. Kodumälestiste külge liituvad mõned eepilised luuletised. Tähelepanu väärib ballaaditaoline „Kes ta oli?", milles kujutatakse kodutut ja oma saatuse hoolde jäetud kerjust, kes asjatult otsib öömaja ja upub jõkke. „Kukeristi peremehes" mälestatakse Ilmatsalu mõisa põllul vanasti asetsenud Kukeristi talu, millest säilinud ainult lagunenud ahjuvare ja vana kaev. Nende ümber askeldab müütiline Kukeristi peremees, põldurite sümboolne kaitsevaim, saates ümbrusele pea viljakaid aastaid, pea ikaldust toovaid hallaöid. Lugulaulus „Endised vaimud" on mõisa ahervare seatud nende teopõlvetegelaste varjude kogumispaigaks, kes jaaniööl ei leia hauas rahu. Orjad ilmuvad siia teole, härrased pidutsema. Kodumälestused.

Kuigi Sööt oma luuletegevuse hilisemal järgul on astunud tunnustatavaid samme edasi värsitehnika alal, taotelnud tihedamat nägemust ja värvikamat vormi, pole ta oma üldtoodanguga rikastanud eesti luulevara ainestikult ega stiililt kuigi palju. Ta käsitleb enamikus samu vanu tuttavaid motiive mis teisedki kaasaegsed lüürikud. Kaua aega puudus tal tung värskendatud, kujukale luulekeelele. Ta lükkis ritta kõige harilikumaid sõnu harilikus järjekorras. Siiski oskas Sööt lüürika-aineid tuua lähedale, neid teha elamussisuks valitud lauluvormi suure lihtsuse, ladususe ja tunnete edasiandmise õrnuse, südamlikkuse varal. Söödi lüürika teeb populaarseks ta kunstitu, vahenditu sugestioonioskus. Seega seletubki, miks Sööt on eesti laulikuist meie heliloojate lemmik, kelle tekstidele luuakse kvartette ja soololaule suure eelistusega. Ta luuletisi on rohkem tõlgitud võõrkeeltesse kui ühegi teise eesti lüüriku omi. Kokkuvõte.

Anna Haava.

Kahe luuletari esinemine.

Möödunud sajandi eelviimse aastakümne keskel, kus tõvevoodil põdev Koidula pühendas viimseid laule isamaale, esinesid ühtaegu kaks noort rahvuslikult häälestatud luuletari oma värskete mahedate salmikutega, mida tervitati soojalt. Esimene neist, Elise Aun (sünd. 15. (3.) juunil 1863 Kanepi kihelkonnas, surnud 2. juunil 1932 Valgas), avaldas lühikese aja kestel kolm luuletiskogu (*Kibuvitsa õied* I—III, 1888—1901, *Laane linnuke*, 1889, ja *Metsalilled*, 1890). Ta vaatles oma isiklikke tundeid ja mõtlusi nagu teatava vahemaa tagant, väljendas neid ebamääraselt ja üldsõnaliselt, seepärast unus varsti luuletajana. Teine sel ajal esilekerkiv luuletar, Anna Haava, taganes ainete valikul välisest maailmast oma isiklikkude elamuste juurde ja avastas seal puhtsubjektiivse lüürika allika, millest ammutas individuaalset tundeelu kujutavaid ja seepärast püsivalt huvitavaid laule.

Anna Haava elulugu.

Perekonnas, kust A. Haava võrsunud, valitsesid mitme sugupõlve kestel vana-aja traditsioonid, romantilised mälestused ja iseseisvusepüüded. Peale Põhjasõda, kui maa inimestest tühjenenud ja metsistunud, tulnud Alutagusest Lääne-Nuut oma kolme pojaga läbi kuuse- ja haavametsade mööda teeta teid Peipsi poole, Kodavere kihelkonda kuuluvasse Pala valda, leidnud suliseva jõekese ääres metsaga kaetud mäe, ööbinud mäel suure kivi ääres, sahisevate haabade all. Ta raiunud metsa maha, asutanud talu ja nimetanud selle Haavakiviks. Nuudi järglased, pikad ja sirged mehed, võtnud hiljem talukoha järgi Haavakivi endale perekonnanimeks. Talus valitses vanast ajast kõva patriarhaalne kord, milletõttu peeti aus tööd, kommet ja haridusepüüdeid. Siin sündis Anna Rosalie Haavakivi 15. (3.) okt. 1864. Lapse fantaasia sai sünnipaigast rohkesti äratust. Mäe otsas jõekaldal asus, nagu öeldud, saja-aastane talutare. Avar õu, selle kõrval vanad laiad õunapuud, põline pärn pleekaias, kaasik all mäe jõe ääres, künkad, orud ja mets Haavakivi talu piirides — see oli tütarlapse maailm.

Juba viiendal eluaastal õppis väike Anna lugema; tal oli hea mälu, sest kõik, mis meeldis, jäi talle peaaegu sõna-sõnalt pähe. Isa ja ema olid kanged tööinimesed. Vahekord perevanemate ja pere vahel oli patriarhaalne. Pühapäeviti luges isa kogu perele jutlust ette, töö vaheajal ka raamatuid ja ajalehte, kui ei oldud liiga väsinud. Isa suust kuulis Anna esimest korda Kalevipoja lugu. Teisi luuletöid sai ta niipalju näha, kui neid sisaldas Jakobsoni lugemik. Kui isa vahel juhtus Tartu, käis ta ka „Vanemuises", kui seal midagi pakuti, kõneles vaimustusega

esimesest laulupeost ja ootas nagu uut aega, uut Eestit. Nii elati Haavakivi talus. All, selle talu juurde kuuluval veskil oli elu teine. Seal talitas isa „õdemees", peenikeste, kokkupigistatud huultega, teravate ning kavalate terassilmadega mölder, kes rumalaid mõistis tüssata, võitis kõik protsessid ja, nagu rahvas ütles, andis kõik muu käest ära, ainult mitte raha, mis kord tema kätte saanud. Tema äriosavust pidi muidugi tunda saama naisevend, Anna Haava isa, sest et oma töökuse ja hoolsuse juures oli ometi üks nendest, kes „maajagamisel" jäävad hiljaks. Kui algas päriskohtade ostmine, pidi „õdemees" ostma veski ja naisevend Haavakivi talu, aga esimene mõistis asju nõnda seada, et ta oma ning naisevenna rahaga, mille viimane ta kätte usaldanud, ka talu kirjutas enese nimele, nõnda et A. Haava isa eluajaks jäi tema rentnikuks, kaotas isadelt päritud koha ja pidi vanas eas sealt lahkuma. See draama kahe perekonna vahel jättis meie tulevase luuletaja-neiu hingeellu sügavaid muljeid, mis esinevad hiljem ka tema luuletöis.

Anna Haava luuletegevuse algusel.

Lapsepõlve idüll lõppes, kui tütarlaps viidi kahekümne viie versta taha Pataste mõisa erakooli, kuhu vanem õde Elisabeth juba varemalt oli pandud õppima. Siin hakati tuupima saksa ja vene keelt, nimetati uut õpilast saksastatud nimega „Espensteiniks" ja õpetati kombeid ning vaateid, mis käisid lapse meelest pühale ja puutumatule kodule mõnikord otse vastu. Kuid sellest veel vähe — vanem õde, kellega noorem enne hästi sobinud, oli saksa kooli oludes nagu iseenese kaotanud, oli muutunud närviliseks, tujukaks, valjuks ja kurjaks, kellele kodunt tulev naiivne ja passiivne noorem enam midagi ei suutnud teha meele järele. Vanema õe juuresolekul oli noorem arg, kohmetu, ei teadnud enam midagi teha ega kõnelda, tundis end olevat alandatud, maharõhutud, nii halb ja inetu, kellest vist kunagi ei saa suuremat asja ja keda vist ka vanemad ei või armastada. See vahekord õdede vahel kestis vanemate teadmata palju aastaid ja muutus alles hiljem paremaks, kuid vaikne, arglik, tõmmuvereline noorem õde tundis ennast ruugejuukselise, sinisilmalise, õrna jumega ja ilusa häälega vanema õe kõrval olevat Tuhka-Triinu, ja see tunne kasvas talle aegamööda veresse. Ta hoidis end kõrvale, põgenes metsa üksildusse ja askeldas meel-

sasti majatalituses ema kõrval. Pärast Pataste kooli lõpetamist möödus A. Haaval poolteist aastat kodus, millist aega ta kasustas õppeainete kordamiseks. Siis viis isa ta 1878. a. Tartusse; siin võeti ta lühikese ettevalmistuse järel kahes erakoolis vastu Tartu kõrgema tütarlastekooli õpilaseks. Selle õppekursuse lõpetas ta 1884 kodukooliõpetaja diplomiga.

Kooliaja lõpu poole oli neiu Anna Espenstein, nagu teda Tartuski nimetati, proua von Taube juures korteris. Siin avanes talle teine maailm kõige hea ja halvaga, mis talle seni olnud tundmata. Siin saksa perekonnas oli nagu iseenesestmõistetav, et igaüks, kes saanud enam haridust, liitub saksa rahva külge. Siin, kus noorele neiule tundmustega ja perspektiividega vastu tuldi, mis tõotasid võõra rahva killas õnne ja kodu — just siin ärkas rahvustunne ja igatsus omade ning oma keele järele. Ei läinud ka saksa koolis käival tütrel iial meelest need silmad, see hääl ja need sõnad, mis isa siis öelnud, kui tütar Patastel koolis käies kord kodus isale eesti keeli raamatust pidi ette lugema ja selgus, et see asi oli läinud tagurpidi. Isa lükanud seekord raamatu eemale, vaadanud tütre silmi ja öelnud tõsiselt: „Laps, kui sa oma emakeele ära unustad, siis teed sa oma emale ja isale häbi, siis oleks parem, et ma sind kooli ei saadagi." Need sõnad ja sellekohane kodune vaim hoidsid kojuigatsuse oma rahvuse poole alal, nii et ta lõpuks ikka kindlamalt pidi näitama eesti värvi. Eesti rahvuslikku meelsust avaldas A. Haava niihästi saksa perekonnas kui ka saksa koolis. Seal oli vaimukal ja andekal tütarlapsel võitlemist, ennekui teda õieti ära tunti ja kui ta läbi tungis „oma teoga ja oma pikkusega". Juba Pataste koolis, kus oli kästud merd kirjeldada saksa keeles (vt. „Kool" teoses *Väikesed pildid Eestist*) andis ta Peipsist saadud muljete varal nii elava kirjelduse, nagu kuuleks ta lainete kohinat, näeks oma vanaisa, kalameest, merehädas, nagu helgiks päike pärast tormi vanaisa lootsiku purjedes — ja sai noomituse, et kirjatöid raamatust ei pea ära kirjutama. Tartu tütarlastekoolis antakse kogu klassile kirjatöö teemal „Vares". Meie tulevane luuletaja kirjeldab seda vana tuttavat oma karjapõlve vaatluste põhjal ja saab jällegi märkuse, et töö pole iseseisev. Alles siis lähevad kooliõpetajail silmad lahti ärakirjutajaks peetud õpilase andekuse üle, kui ta vaba kirjatöö selle üle valmistab, „Kuidas ma pühade aja veetsin". Enne lõputunnistuse saamist esitab preili Espenstein koolijuhatusele erakorralise palve, et ta diplom välja antaks õigele nimele A n n a H a a v a k i v i, nagu see ju seisab ka ta ristimistähel. Nii päästis pealtnäha arg, kuid siiski südi eesti neiu saksa koolist lahkudes veel oma eesti nime. Eksami eel oli A. Haava oma päevikusse kirjutanud pealkirjaga „Ei mitte muinasjutt" muinasjutu metsajärvest, kus laulud põhjas uinumas niikaua, kui tuli üks lind järvekaldale kibuvitsapõõsasse ja oma lauluga äratas uinuva järve. Ette luge-

nud selle kirjatöö klassis, ütleb koolijuhataja meelitades, et lahkuv kasvandik peaks tulevikus kooli raamatukogu jaoks mõne jutustise kirjutama, saab aga vastuseks: „Kui ma peaksin kirjutama, siis võiks see ometi ainult sündida minu emakeeles."

Pärast kooliaega oli A. Haava tegev Krüdener'i lasteaias, hiljem, kui ta vend Tartusse kooli toodi, üüris ta väikese korteri, võttis venna oma hoole alla ja andis eratunde. Isa surma järel muutus Haava tervis kiduraks, ta sõitis 1892 Saksamaale tervisvetele ja kosus seal nii ruttu, et võis teenistusse astuda Fürstenwalde's Berliini ligidal diakonissi-asutises. Varsti kutsuti ta siit kodumaale surevat õde jumalaga jätma. Suvel 1894 tegi ta reisu sugulaste juurde Novgorodi kubermangu, võttis siis seltsidaami koha ühe kindraliproua juurde Strelnas, kuhu jäi umbes kolmeks aastaks. Kaotanud surma läbi 1898 ema ja ka veel südamesõbra, võtab A. Haava Peterburis ühes haiglas vastu diakonissi koha, otsides südamele lohutust samariitlasetööst. Kuid see „Manala lukustatud eeskoda" oli luuletaja südamele ometi kitsas. 1900 näeme ta sealt lahkuvat ja kodukohta Haavakivile asuvat, kus ta venna juures, kes siin hakanud rentnikuks, peab perenaiseametit. 1904 tuli talle raske haigus, mis murdis ta pooleks aastaks voodisse. 1906 asub ta alaliselt Tartusse elama, pühendab kogu oma jõu kirjanduslikule tegevusele, on esmalt „Postimehe" alaline kaastööline, tõlgib noorsookirjandust ja näidendeid teatritele, kannatades revolutsiooni ja Vabadussõja ajal ainelist kitsikust. Eesti iseseisvuse tulekul hakkas ta saama kultuurkapitalist riiklikku kirjanikupensioni.

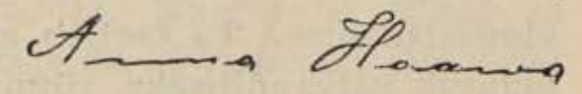

Hingeline dünaamika.

Anna Haava elutungides ristleb tagasihoidlik alandusetunne teadliku, omapikkuse iseseisvusega. Tuhka-triinulises tagasihoidlikkuses ei tungi ta ette oma isikuga, ta pidurdab oma temperamentigi, ei hiilga ega kõma. Sellega seletub ta hingehäälestuse sulav harmoonia ja pühapäeva-elevus, ta laululainete veere igaviku poole. Kuid teiselt poolt on väljendusvajadus vaistuline, paratamatu, et end vabastada rõhuvast tunnetepaisutusest. See toimub teesklematult, siiralt, teatava iseteadliku järjekindlusega ja minatunde uhkusega, mis peab end

seks liiga heaks, et hiilata kõigi ees ja olla kõigile meeldiv. Rahuldades vastupanematut luuletungi on muidu häbelik luuletaja kõik oma südamesaladused, mõtted ja soovid pihtinud muusile, nad „lausa laia maailma laulnud". Seepärast kajastub neis kogu ta elukäik ja iseloomustab neid tugev individuaalne joon.

Lüürilise loomingu areng.

Luuletungi äratajaks ja ühtlasi ta esimeseks elamussisuks on siin noores südames leegitsev armastus. Eespoolmainitud päevikupihtimuses sümboliseerib ta vaikse metsajärvega oma tundeküllusest ülekeevat südant ja laulja linnuga armastatud isikut, kellele A. Haava pühendas oma südamelüürika. See oli noormees Viljandimaalt, kes valmistus Tartu ülikoolis kirikuõpetaja kutsele ja tuttavate keskel oli tuntud oma ilusa lauluhäälega. Oma südamesaatust ja luuleloomingu algust märgitseb A. Haava hiljemini „Postimehes" avaldatud värssides:

Noorusnurmelt okkaid leidsin,
Kurbust vara eluteelt.
Sügavasse põue peitsin
Õnneilma, rõõmust meelt.

Sakalast siis laululindu
Lendas, laulis lepikus
Imekaunilt; minu rindu
Tärkas õnnel armastus.

Kaheksakümnendate aastate keskel hakkas ta oma luulekatseid üles märkima. Esimeseks trükitud salmikuks osutub järelhüüe Kroonlinnas surmale varisenud Emajõe ööbikule, pealkirjastatud „Koidulale". Selles ja veel mõnes teises varases luuletöös, nagu näit. „Ehitage rahukojad" taotellakse seni valitsemas olnud värsitehnikat, nagu seda näitavad puhtad lõppriimid ja reeglipärane stroofiehitus. Ka sisu on konventsionaalne, järelromantiline mõttelüürika. Kuid sedamaid hakkab A. Haava edasi andma isiklikke elamusi. Süvenedes vahenditult oma tundemaailma, valab ta isiklikke hingevärinaid sõnadesse ja saavutab sellise väljendusviisi, mis annab ta luulele puhtindividuaalse ilme. Ta taotleb eristatud, ilmekat luulekeelt. Stiil muutub katkendiliseks, rütmis vaheldub vahel jamb daktüli ja trohheuse veerega ja salmiehituses leiutatakse uusi vorme. Nii algab näit. luuletis „Kevade":

Miks leegib lõkkel
Su sinisilm?
Miks hõiskehuulel
Sind näeb ilm?
Pisar sul palgel veel.

Selliseid värsitehnika uuendusi sisaldavad juba 1888 ilmunud *Anna Haava Luuletused* I. Lüürika peaaineks on siin tumestamata armastusõnn, seepärast läbib neid laule rõõmus elevus ja paiguti heinelik vallatlev nali. Vihus *Luuletused* II (1890)

täieneb tundesügavus, kuid ühtlasi muutub luuletari meeleolu vahel tõsiseks. Ülekeev elurõõm vaheldub siin sügava kurbusega, hõise taevani ja kurbus surmani on ta tunneteskaala piirid. *Luuletused* III (1897) kajastab aega, millal A. Haava viibis välismaal, suri õde, kus ta teenis Strelnas ja ta pea kohal lehvis surmavari, sest ta südamesõpra kurnas parandamatu vähktõbi. 1898 leinab ta juba ema surma ja kurdab luuletises „Haual" kallima kaotust:

Nutt ja lein ja oht mu hinges —
Nagu meri kohab ta:
Elupäike looja läinud,
Katnud haud mu armsama.

Kolmas vihk luuletusi kajastab luuletari raskemaid elupäevi ja meeleolu sügavamat mõõna. Uuenduspüüded salmiehituses taltuvad ja laulutoon ning stiil muutuvad paiguti koraalitaoliseks. Siin lõpeb esimene järk A. Haava luuletoodangust, mille keskustab ühtlaseks tervikuks luuletari eluorientatsioon selle isiku suunas, kellele pühendatud see lüürika.

Elujärke, mis veedetud Peterburis halastajaõena, Haavakivi talus majapidajana, Tartus haigena ja uuesti toibujana, kelle ees vilkusid uued austajakujud, võrdleb luuletaja saatuslainetega, mis ta elulaeva vaarutasid. Uus luuletiskogu, mis saanud alguse elumure lainetest, pealkirjastatud *Lained,* ilmus 1906. See avab A. Haava luuleloomingu arengus teise ajajärgu [1]). Pikast põdemisest kosujal töötas vaim erksalt, ilmus uus luuletung. Hulk laule, mis haigevoodil loodud ja meeles peetud, nagu näit. „Su südames nüüd pane kõik küünlad põlema" märgiti paberile pliiatsiga. Alates sellest luuletiskogust areneb A. Haava värsitoodang kolmes suunas. Kõigepealt jätkab ta endiselt isiklikkude tunnete tõlgitsemist. Põhitunne, mis nüüd siin-seal esile kerkib, on mure igapäevase leiva pärast. Eriti jõuliselt on see väljendatud luuletises „Oh kodumaa!":

Ainult peale varju ja kätele tööd,
Üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
Oh kodumaa!

Oh, valus on võõrsile veereda,
Surmüksinda kaugele kaduda —
Ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma väsind — oh puhkaksin mulla all! . . .
Oh kodumaa!

[1]) Friedebert Tuglas, Anna Haava kuuekümne-aastane. Looming 1924, nr. 8.

Lisaks üksindusele ja elatusmurele on luuletar enesega riius, sest vastuolud elamustes juhutavad hingelist võitlust. See kajastub selgelt järgmises luuletiskogus *Ristlained* (1910), mis osutub *Lainete* järelkajaks. Sisemise dissonantsi tekitas tal hingeline kaksolek, otsustus, kumba teed valida südameasjade lahendusel. See kurbloolus väljendub sõnus: „Mu süda — ühtainust ta armastab, teist aga kui surma ta kannatab! Maarja Magdaleena!“ Sisemiste tormide ees kaotab luuletar vahel tasakaalu ja sügavama enesetunde, siis aga ilmub surematu optimism, kui jälle näha päikest. *Lainete* ja *Ristlainete* vahus leidub individuaalse luule osas nii mõnigi lüüriline kalliskivi. Neis tõuseb lüürika arengujoon tundesügavuselt ja väljendusjõult kõrgtipule. Seda tõusu tähistavad näit. „Mägede põues“, „Miks ruttad, väsind rändaja?“, „Küll oli ilus noorusaeg!“, „Sa käse päiksel mitte tõusta“, „Noli me tangere!“, „Maarja Magdaleena“ jne.

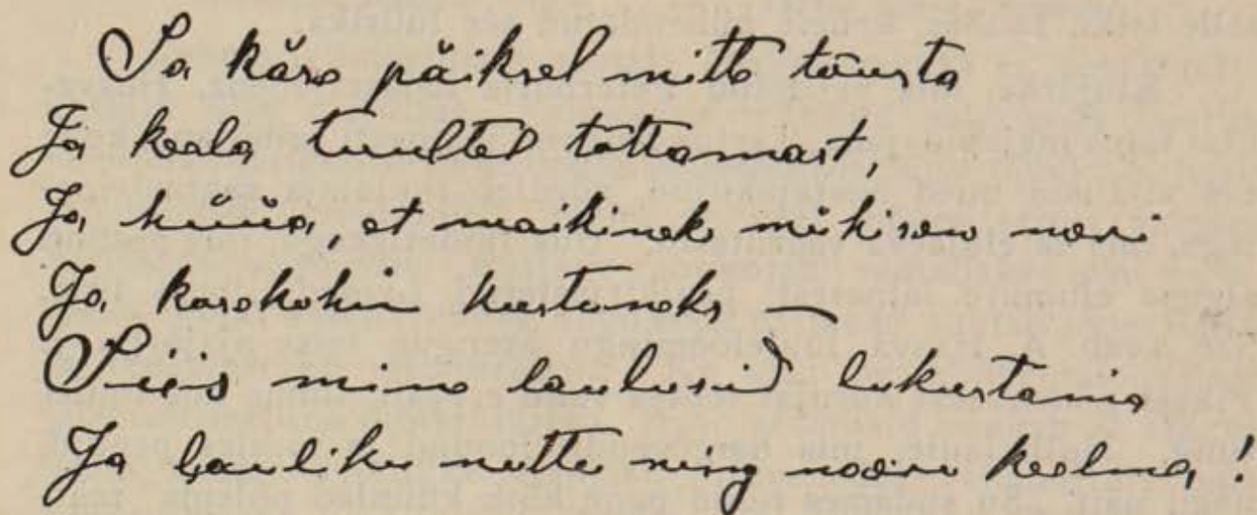

Anna Haava käekirja näide.

Individuaalse tundeelu kõrval eritleb A. Haava nüüd juba ka kääriva ajastu kollektiivseid tundeid. Ajaga kaasa elades ja kaasa kannatades loob ta ajaluulet, milles väljendub arvustus, protest ja lootus. Seda luulesuunda arendab ta ka veel järgnevates värsivihkudes *Põhjamaa lapsed* (1913) ja *Meie päevist* (1920), osalt viimaseski vihus *Siiski on elu ilus!* (1930). Teravasõnaliselt hurjutab ta näit. lõbukirge luuletises „Nemad“:

Maa kõigub, väriseb jalge all:
Leek verine loidab taeva all —
Ja nemad tantsivad.

Meie naisluuletajal kasvab meelekibedus, kui näeb, et naisedki kopeerivad meeste pahesid („Joo viina, naine, joo, suit-

seta!" ja majandusliku kitsikuse ajal on söönuil vähe hoolimist nälgijaist („Mis on mul teiega tegemist, teie söönud, joonud Jumala loomad?").

Veel kolmandas suunas arendab A. Haava luuletegevust, kui loob humoristlikke kombekujutusi, nagu otsiks ta unustust ajajärgu raskeist ühiskondlikest muljeist. Seesugused dialogiseeritud laulud on „Kas on veel rohtu, mis avitab?", „Kandimees" ja „Siin on saatus teinud suure vea". Ajaloosisulise värssdraamana esineb libretto A. Lemba ooperile *Lembitu tütar* (1910).

Alates *Lainetega ilmub* A. Haaval värsitehnikasse ja väljendusviisi endine värskus, kuid lisandub veel jõud ja hoog. Sile ja ühetooniline värss, mis oli rakendatud *Luuletuste* III vihus, ei suutnud enam väljendada spontaanselt esiletungivaid isiklikke elamusi ega aktiivseid ühiskondlikke noote. Pealesuruv tugev rütm ja emfaatiline sõnarõhk murdsid läbi meetrika kivinenud seadustest, ja avanes tee tujukale *vers libre*'ile. Selline vormivabadus esineb näiteks luuletistes „See veripunane lill", „Meie", „Vanemuise avamiseks".

Lüüriliste motiivide eritelu. Armastuslüürika.

A. Haava lüürika peamotiiviks on armastus, mis ju ärataski temas luuletajatalendi. Ta elutunde järgi on alles armastus see, mis annab elule sisu. Armulaulud on tal kallimale pühendatud hingeihad. Need on täiesti naiseliku tundeelu avaldised, vahel kelmikad, vahel fantastilised, täis alistumist ja armastatu jumaldamist. Armastusetundeid väljendab Haava üliõrnalt, peenelt, sageli ainult vihjavalt. Ta võib armastuse õnne ja valu vaatluseks leiutada ikka uusi ja uusi vaatekohti, ilma et tarvitseks karta kordamist. Ta elab armastusõnne üle mitmesugustes varjundites.

Võluv on armastus juba alateadvuse sügavuses („Kui lapsed me kõnd'sime käsikäes, ei aimanud kumbki, mis ootas ees"). See tundmus täidab hinge täiuslikumalt, kui teda salajas teiste kaasteadjate eest varjatakse („Ära küsi, emakene!"). Õnnelikuks teeb juba mõtiskelu armastusetunde alguse üle („Oh ma isegi ei tea, millal tuli armastus"). Sageli avaldub armastus, kui vahekord veel pole täiesti selgunud, uhke üleolekuna („Võin uhkelt, külmalt, võõralt su silmi vaadata"). Ta sunnib vahel tundeavaldisi alla suruma („Oh ära laula, lõolindu!"). Armastaja läkitab salaja tervitusi („Salasoovid, tõtake!"). Pakitseval südametungil paisub ta vastupidamatuks ülestunnistuseks („Ei

saa mitte vaiki olla!"). Aga siis ärkab juba kartus kallima kaotuse pärast („Mu süda nagu tormilind, — kas saan veel, kallis, näha sind?"). Lahusviibijaile toob ta piinavat igatsust („Kus viibid sa?"). Eemalolija armastatu käekäigu heaks ei saa teha muud kui palvetada („Õnnis on sinu eest palvetada"). Armastatu seltsis kahekesi viibides tuleb kirgedetuld silmis kustutada („Tuli sinu silmis... Rahutult mu veri keeb. Kustuta!"). Õrn armastus ihkab korduvalt tähelepanu ja uusi tõenduse tunnistusi („Kui sa tuled, too mull' lilli!"). Tõsine armastus alistub vaadetes ja aarete jagamises („Kus sina oled, seal isamaa!"). Ta alistub ka paratamatule saatusele, on valmis ohverdama oma südametundeid, loobuma õnnest („Öö hõlma maha matsin ma noorusihad kõik"). Need on peamised momendid armastuspsühholoogiast, mis kajastuvad A. Haava lauludes. Nii õrna, intiimset, peenetundelist ja eriteldud armastuslüürikat, mis kirgedetuld laseb ainult aimata, meil seni veel ei olnud. Eriti sügavat ja püsivat mõju võib A. Haava saavutada neis lauludes, kus ta kõneleb kadunud õnnest, kus esinevad minevikumälestused vaikselt murtud tiibadega lindudena ehk kus ta vaatab rannata igatsuses siniste kättesaamatute kauguste poole. Igatsustest inspireeritud salmides on kogu tema eluprobleem leidnud kõige luulelisema kristallisatsiooni. Vaikseis eleegiais, kus rinnas kõik vaibunud nagu pühaks õhturahuks, ilmuvad A. Haava ilusaimad laulud, tõsised luulepärlid, nagu „Küll oli õnnis noorusaeg!", „Miks ruttad, väsind rändaja?", „Mägede põues". Armastusõnnest kõnelevad Haaval ka aastaaegade- ja looduslaulud, seda kuulutab tema meelest vaimude maailm, seda õnne tunneb luuletar kodus ja võõrsil, tööl ja palveski.

Rohkearvuliste armulaulude pärast on A. Haavat nimetatud „Eesti Heineks" ja peetud Heine laulude jäljendajaks [2]). Seesugune väide on liialdus. Heine lauludest on Haava küll tõlkinud seitse, mis ta tundmustele vastasid. Ka võib tema iseseisvais tuuletöis paiguti kohata Heinele omast värsitehnikat ja tema stiilivõtteid, nagu antiteesi ja kordusfiguure [3]). Vahel esineb ta armastuslauludes nagu Heinelgi tujukus ja vallatlus. Neist kokkupuuteist hoolimata ei ühenda Haavat Heinega mingi sisemine sümpaatia, ei saa neid üldse kõrvutada. Nad erinevad

---

[2]) M. Okas, Anna Haava kirjatööd. Tartus, 1905.

[3]) B. Sööt, Heine Anna Haava lüürikas. Eesti Kirjandus 1928, lk. 539—550.

nii andelt, maitselt kui ka maailmavaatelt. Kuna materialismi kuulutav Heine tihtipeale oma tundmustega edvistab, maailmavaluga poseerib ja seda teeskleb, on idealistlik Haava oma tundmuste avalduses aus, siiras ja mõneski suhtes Heinele otse vastujalgne.

Religioosne lüürika.

Romantilisel igatsusluulel on juba olemuselt palju ühist usulise hingeeluga. A. Haava lüürikat läbib tugev religioosne põhitoon ja tungib siin-seal varjamatult esile. Luuletaja sügav religioossus ilmneb eriti rasketel elutundidel, millal ta igatseb Loojalt abi. Neilt ajult on pärit ta usulik lüürika. Selles alandab ta ennast, kui maine õnn ähvardab kaduda, täiesti Jumala vägeva käe alla, loobub selle elu huvidest. Kojuigatsus on tal nüüd elevusvõimsaks südametundeks. Samanimelises luuletises lausub ta:

Kaugel meie õnnis kodu,
Ilus, armas isamaa —
Sinna, oh mu kallim sõber,
Tahame ju rännata.

Sinna vaatavad su silmad,
Sinna tõttan mina ka —
Igavese armu valgus
Kumab meile koiduna.

Isamaaline lüürika.

Haava kolmas lüüriline peateema on isamaa. Kaotanud surma läbi oma kallima sõbra, ühendab Haava oma elusaatuse nüüd isamaaga, tahab jagada sugurahva õnne ja õnnetust. Nii lausub ta endale luuletises „Las õitseda liiliad haual“:

Las õitseda liiliad haual,
Kus puhkab su nooruseõnn —
Su isamaa, kaunis ja kallis,
Nüüd sinu armastus on:
Sind sütitab sadade saatus,
Sull' valu teeb vendade vaev.

Küll ei ulatu Haava isamaalaulud Koidula vägeva vaimustuseni ja lihtsa, sügava paatoseni; kuidas pidigi see olema võimalik, sest Haava elab ja luuletab hoopis teisel ajal. Mitte vaimustuse patriootiline hõise, vaid noruline nukrushalin käis tema ajal üle maa. Nagu kogu selle aja vaim, kannab temagi isamaaline lüürika depressiooniajastu vaimuelu märke. Haava-aegne ühiskond ei vajanud enam niipalju virgutavaid sõnu kui otsustavaid tegusid. Et kõlavaile sõnule ei järgnenud teod, kutsusid olud luuletajat möödunud aja tegelasi arvustama. Eesti sisemine elu oli täis tüli ja lahkhelisid; väljast kitsendatakse emakeele maksvust ja eesti rahvusliku meele avaldusi. Kui vähe võis selle aja ühiskonna elu isamaalisele luuletajale tuua

inspiratsiooni! Jääb üle ülistada kodumaa loodust. Ja nõnda toimibki Haava, ta pöörab pilgud reaalsele, loomulikule isamaale. Siin nähtud kena looduspilt „Järv leegib ehapaistel“ kutsub luuletaja hinges esile minevikumälestusi. On lootust, et hämar videvik ei kata enam kaua meie rahvast ning maad. Aeg on hakanud tooma arutust. Eestlased on isamaalisest vaimustusest siirdumas tõsistele patriootilistele tegudele. See töö on luuletajale inspiratsiooniallikaks. Lohutades ja elustades paneb A. Haava kitsal ja kurval ajal helisema isamaalise laulu, millel ei puudu vaimustus ja paatos:

Ei ole unenägu see,
Et Eestis elu veel!
Ei vaiki taaralaste laul
Veel Lääne kallastel.

Las nõrgad vaimud valguda
Küll võõra voodesse —
Kui surnud sõpru vaikseste
Neid taga leiname.

Mis eestlasi edasi viib ja nende rahvuslikku seisukohta kindlustab, on t ö ö, omapärase kultuuri loomine:

Kuid leinas ei me seisma jää,
Sest meie käes on töö!
Ehk peitku pilved päikse teed,
Ei siiski pole öö.

Küll truuks meil jäävad tugevad
Ja vaimus vahvamad,
Kel südamed on soojemad
Ja silmad säravad!

Meil kõigil üks on ülem töö,
Üks kaunim siht on ees,
Et kosuks, hiilgaks isamaa
Kui pärli päikse käes.

Proosa ja tõlked.

Proosakirjandusele tervitatavaks lisaks on A. Haava *Väikesed pildid Eestist* (1911). Need koosnevad mõnest allegoriseeritud autobiograafilisest katkendist, nagu „Kool“ ja „Koduigatsus“, lapsepõlvekodu kirjeldustest, nagu lüürilis-romantiline ja meeleolurikas ülemlaul kodule ja ta inimestele „Kodus“ ning perekonnatraditsioone sisaldav „Vanaema ja ema“. Kaalukam väärtus iseseisva kirjandusloomingu seisukohalt on neil jutustistel, mis kujutavad täiesti objektiivselt külarahva elu, nimelt „Miks Ludvi Puusepp naist ei võtnud“, „Kas ma ei öelnud“ ja „Peremees ja sulane“. Need nähtavasti anekdootidest arendatud, realistlikust elutundest rikkas ja lopsakas stiilis kirjutatud jutustised kuuluvad meie parimate külajuttude hulka. Peale selle on A. Haava rikastanud eesti kirjavara mitme väärtusliku tõlketööga, nagu Sophokles-Hofmannsthal'i „Kuningas Ödipus“, Shakespeare'i „Suveöö unenägu“, Goethe „Egmont“, Schilleri „Wilhelm Tell“ ja Grillparzer'i „Unenägu — elu“.

A. Haava maailmavaade.

Saatuselöökidest ja depressioonist hoolimata jääb selle luuletari maailmavaade optimistlikuks. Resignatsioon on tal ruttu

mööduv. „Oh teie naljakad päevad, kui rasked olete?“ küsib ta kõige rängemail elutundidel ja ei lase end rõhuda pihuks, vaid vaatab heledal pilgul maailma:

Mul on üks lahke sõber,
Ta nimi lootus on;
Ta abil pillid ja trummid
Ma pilvist maha toon.

Kui teie siis õige raskeks
Ja valusaks lähete
Ja veelgi kibedamaks
Mul minna lubate:

Siis mina ja mu lootus,
Me laulma pistame
Ja pillid ja trummid hüüdma
Kõik ühes paneme.

Siis inglid taeva aknast
Pead välja pistavad
Ja mõne lahke sõna
Mull' troostiks ütlevad.

See meeleolu jääb luuletari ustavaks elusaatjaks, aitab ta üle igast kuristikust. Elu ei ole tal illusioone kaotanud, vaid mõnegi veel juurde toonud. Maailm ei ole tühi, igatsusmäed ei viibigi väga kaugel. Luuletar on mõnigi kord neil mägedel seisnud, sest maailmas on jumalikke momente, olgugi et nad kaua ei püsi ja neid tuleb tabada alati uuesti.

Üldmulje.

Anna Haava on romantilise kirjandusvoolu lõpul eesti lüürika alal olnud ligi kakskümmend aastat esirinnas sammuvaks ja juhtivaks jõuks. Ta luulevara annusel on sisu järgi isikuliselt tuntud elamusjõult ja vormiliselt käsitelult kaaluvamgi väärtus kui ärkamisaegseil eelkäijail. Mööname, et Haava alistub paiguti saksa hilisromantilistele mõjustustele, kuid need loob ta individuaalsusele orienteeritud elutunde mõjul ümber isiklikuks varaks. Eriline kaaluvus on Anna Haava armastuslüürikal, millele ta annab vahenditult tuntud mitmekülgse, kuid alati diskreetse elamussisu. Olles naiselikult õrn, tagasihoidlik, oskab ta üle anda ja väljendada naisele loomukohaseid õrnu erootilisi tundeliigutusi.

Üldiselt vaadeldes viib A. Haava meie lüürika välja seni kollektiivselt tuntud ja üldistes šabloonides liikuvast väljendusviisist, andes talle puhtisikliku ja sellepärast huvitava ning kunstiliselt väärtusliku ilme. Ta värsid ja keelevahendid on lihtsad, meenutavad meie tagasihoidlikku eesti kodu, meie nõmme ja kanarbikku. A. Haava lüürika mõju ei peitu artistlikus, differentseerunud luulestiilis, vaid tundmuste väljenduse lihtsas värskuses ja keelemuusika kergelt voolavas, sulavas rütmis.

Tagasivaade romantilisele kirjandusvoolule.

Juhtivad ideed.

Käsiteldaval ajastul on eesti kirjandusloos teataval määral põhjapanev tähendus. Selles rajati eesti rahvuslik iseteadvus, äratati eestlasi rahvaüksusena omapäraste kultuurisugemete otsingule, eriti looma rahvuslikku kirjandust, kunsti ja teadust. Romantilise kirjandusvoolu tegelased on virgutajad ja mõttealgatajad, aga ühtlasi ka ideede teostajad. Juhtivad ideed, mis elustavad tolle aja kirjanikkude püüdeid, on: rahva vabastus vaimupimedusest, majandusliku surve ja balti-saksa poliitilise ning sotsiaalse eestkostmise alt. Eesti hariduspüüded omandavad vaatlusel oleval ajastul omapärase rahvusliku laadi. Hakates tähelepanu pöörama rahva minevikule, sõnalistele ja asjalistele muistenditele, rajati romantilise ajastu kestel hulk rahvuslikke teaduse-alasid, nagu: eesti keel, rahvaluule, ajalugu, muinasaja- ja rahvateadus, mille viljelemisele asuti sedamaid. Samuti ärkasid rahvuslikud kunstitaotlused. Tänu kirjanikkude romantilistele kalduvustele omandas ka ilukirjandus rahvusliku värvingu, kajastas juhtivais ringkonnis liikuvaid ideid, kujutas eesti inimtüüpe ja rahva elamistingimusi, viimaseid muidugi oma idealistliku maailma- ja kunstikäsituse juhil. Idealistliku ja romantilise elutunde põhjal on selle aja kirjanikel esimeses joones rahva valgustamise eesmärk. Kirjanduse kaudu tahavad nad lugejaskonda õpetada rahvuslikult mõtlema, teda kasvatada kõlblalt, edasi viia kombe ja seaduslikkuse piirides, üldse luua ja säilitada positiivseid, aatelisi väärtusi. Kirjanikud ühendavad enestes idealismiga küll teatavat liberalismi, kuid taltsutavad oma uuendusepüüdeid ja arvustusindu; muide näevad nende optimistlikud pilgud enamasti ainult aegade ja olude heledaid külgi. Agressiivsed on nad võimaluse piirides peamiselt rahvuslikkude vaenlaste vastu. Moraalselt ja sotsiaalselt ei riku palju kellegi luuletaja kärarikas salmik selle aja rahu ega kisav värvilaik ühetaolist kogupilti, kui ei taheta arvestada mõnd üksikut erandit. Võrreldes meie kirjanduse eelmiste perioodidega ja eriti veel saksa romantilise kirjanduskooli juhtidega, kes eitasid rahva-valgustust, teotsesid teaduses ja kunstis humaansuspõhimõtte vastu, tuleb eesti ilutsusluule esindajaid nimetada edulisteks.

Maakultuuri tähendus.

Romantilise kirjandusvoolu rahvuslusideoloogias omandas maakultuur tsentraalse ja määrava tähenduse. C. R. Jakobson nägi rahvaelu edenemise alust majandusliku olukorra parandamises. Ta seletab, et julge oma vaba-

duse peale võib olla üksnes see rahvas, kel on leib ja liha omast käest. Ideoloogina kaldub ta idealiseerima seda ühiskonnakihti, kellele ta toetub, samuti selle püüdeid ja ülesandeid. Seepärast luuakse kavakindel rahvuslik-talupoeglik ideoloogia maakultuurilise keskkohaga. Eesti tulevik juhatatakse maale, ühendatakse talupojaga, selle „auväärt, tähtsa ja õnneliku seisusega". Linn ei etenda selleaegses rahvusideoloogilises ehituses veel mingit positiivset osa, linna kultuurilisele väärtusele vaadatakse koguni suure kahtlusega, sest et linnaelu toovat palju muret, kiusatust ja kärsitust. Linn ei olnud tol ajal ka veel rahvusliku leeri lõhestaja, seal elas esimest põlve sama talupoeg, sama mõtteviisiga nagu ta külla jäänud kaim. Romantilisel ajastul oli linna ja küla probleem selle uueaegses mõttes veel olemata.

Juhtivate ideede hinnang.

Siirdudes juhtivate ideede ülevaatelt nende teostuse kvalitatiivsele hinnangule, tuleb märkida, et selleaegsetel kultuurilistel, eriti kirjanduskultuurilistel üritustel on sageli provisoorsete, esialgsete kavatsuste, otsimiste ja kobamiste ilme ja selletõttu ajutine tähendus. Nagu laaneasunik soetab endale esmalt ajutise primitiivse peavarju ja selle hädavajalikuma sisustuse, kuni kogub jõudu korraliku alatise elamu ehituseks, nõnda kujuneb esimese omapärase kirjanduskultuuri looming otsimiseks, katsetamiseks. Avaldati ausat tahet olla omapärane, omapärasus aga osutub ainult nimeliseks, pahatihti on ta tegelikult võõraste eeskujude jäljendus. Ilutsevad mõtlused ja meeleolud on vaadeldava ajastu Eesti kirjanikes ärganud saksa hilisromantismi mõjustusel. Eesti romantilises lüürikas kuuleme kajastuvat näit. Schilleri igatsust ideaalide järele, Lenau sügavat tõemeelt ja maailmavalulemist, Novalise usuhardust, Uhlandi pühapäevaelevust, Rückert'i vaatlevat ning reflekteerivat mõtteluuleharrastust, Schenkendorff'i ja Hoffmann von Fallerslebeni priiuseülistust ning isamaalist vaimustust, Heine enesepilget, komismi ja efektset väljendusviisi luulelise elevuse esilekutsumiseks jne. Proosakirjanduse arengut on näit. mõjustanud tundmusrikas, idülliline Jean Paul, olles ise inspireeritud Rousseau looduse- ja inimsuseharrastusest. Samuti on märgata Zschokke ja Auerbach'i külajutukirjanduse jälgi. Näitekirjanduse hälli juures on seisnud Kotzebue, Körneri ja Ifflandi varjud. Üldiselt võib vaadeldava ajastu kirjanduslikus arengujoones märgata läänestumise suunda. Sellega seletubki meie kultuuritegelaste äge kokkupõrge nendega, kes meile sisendasid idast, Bütsantsi tardunud hariduskoldest lähtuvat orientatsiooni.

Väljendusvormi iseloomustus.

On loomulik, et laenatud ideid võib teisendada, omapärastada, neile anda rahvuslik vorm. Väärtuslikud ideed ei karda

vananemist. Ent kirjanduse väärtus oleneb ideede käsitlus- ja väljendusviisist. Käies laenamisrada, ei jõudnud meie romantikud alati ideede täieliku assimilatsioonini, ümberelamiseni. Neil kujuneb laenatud ideede väljendus sageli psühholoogiliselt pinnaliseks, mehaaniliseks, vähejõuliseks sõnadekorduseks. Luuletati vahel isiklikkude elamusteta, tarvitati šablooni riimis ja rütmis. Nii ei saa esineda täiuslikkuseni ja iseseisvuseni valminud meistreid, kelle teostele poleks meil vaja omistada hädaabikvaliteeti. On ilmne, et loodi rohkem ühiskondlikke kui puhtkunstilisi väärtusi, teeniti enam poliitilisi, majanduslikke ja didaktilisi kui esteetilisi huvisid. See ongi põhjuseks, miks romantikud nii mujal kui meil jagavad karakteristikas teravalt valgust ja varju. Teemade valikul ja väljendusviisis tegelevad romantilised kirjanikud neis piirides, mis on omased hästikasvatatud kultuurinimesele. Karakterlik on selle aja tähtsama kriitiku Juhan Kunderi sõna: „Luuletajal on küll vabadus, kuid mitte hundi ja karu vabadus." Sellest selgub, miks romantik ei avalda oma salajamaid soove otseselt, vaid võtab appi komismi, heidab nalja enese ja teiste tundmuste üle. Kuna stiiliprobleeme ei asetatud tõsiselt, jäljendati rahuga meeldivaid eeskujusid. See ei lisa teostele kaalu. Nende väärtust kisub alla algeline, vigane keelerakendus, puudulik vormimeel, nõrk väljendusjõud. Nii töötades virilates oludes loodi peamiselt olevikule, elati vaimselt pihust suhu. See ongi põhjuseks, miks romantilises kirjanduses leidub vähe tooteid, mis tõusevad kõrgemale selleaegsest ühiskonnakihtide kultuursest tasemest ja ulatuvad oma ajast üle.

Sõltumus maastikust.

Füüsilisest maastikust tõmbub olemusjooni ka vaimsesse maastikku, kui nii tohiksime väljenduda. Eesti loodus ei üllata suurte vaheldustega ega heroilise suurusega. Kõik on siin mõõdukas, tagasihoidlik: madalad kingud, vagusalt, aeglaselt jooksvad jõed, ühepikkused metsaladvad, mille üle kerkib sageli pilvine, udune taevas. Seesugune vähetemperamentne, kiretu ja nukrameelne on ka meie luule. Ometi näeme, kuidas needki vähesed mitmekesisuse muljed, mis vastu võtame Lõuna-Viljandi-, Tartu- ja Võrumaa loodusest, on seal üleskasvanud luuletajate (näit. Veske, Reinwaldi, Kunderi, Haava jne.) psüühikas ja luules laiendanud tundeliigutuste amplituudi lüürikas, kuna laugest põhjapoolsest Eestist on tulnud rohkem eepilise

proosakirjanduse viljelejaid. Lagendik vormib olemasolu, mäestik jõudlust [1]).

Kunstide vastastikune suhe.

Eesti kirjanduslik romantism ja selle ajajärgu kujutavad kunstid on arenenud ühises suunas. Taotellakse sulavat harmooniat, idealiseeritakse ning ilutsetakse ideede väljendusel niihästi sõnade ja helide kui värvide ja vormide abil. Köler ja Weizenberg idealiseerivad loodust, pehmendavad kõik jõhkra ja terava, mis ähvardaks värvide ja joonte armsust. Ka kunstide vastastikusest mõjust O. Walzel'i mõttes [2]) võiksime kõnelda näit. Aspe jutustise *Anna Dorothea* puhul. Ümberpööratult oleks Weizenberg vaevalt loonud selliseid ideaalseid inimkujusid nagu „Koit" ja „Hämarik" ilma Faehlmanni võluva müüdi mõjustuseta. Võib julgesti väita, et saksa lauluviisikesed, mille alla Jannsen, Kuhlbars ja Hermann innukalt skitseerisid tekste, vajutasid võõra ilme nende värsitoodangule laias ulatuses. Vastusuunas juhutasid eesti regivärsid ja Koidula isamaalised hümnid Kunileidi, A. Thomsonit ja A. Lätet looma uusi, rahvaviiside iseloomule nõjatuvaid viise põhjamaises karges avalduslikus vormis.

Eesti romantismi erijooni.

Katsugem nüüd esile tõsta eesti rahvusromantilise kirjanduse erijooni. Faehlmann ja Kreutzwald avastavad rahvaluulele rajatud ja omalt poolt kaunistatud kangelaslugudega saladusliku, müstilise ja üleloomuliku luulemaailma, äratavad ellu jumalikud ja pooljumalikud muinaskangelased. Kangelased on eesti ilutsusluule armsad sülelapsed. Kangelastekultus loob meile tähtsaid eepilisi tooteid nii seotud kui sidumata kõnes. Meenutame maailmavalulemist ja nukrust, mida Kreutzwaldile toonud igapäevne elu ja olud ja milline eleegiline elevus valitseb ta lüürilistes lauludes. See elevus ja põgenemine igapäevsusest ning igatsus ideaalide järele esineb eesti romantilises lüürikas hiljemgi veel ja avaldub näit. A. Reinwaldi, P. Jakobsoni, K. E. Söödi ja A. Haava lauludes õige tuntavalt. Meie romantilise lüürika luulepärlid kuuluvad suurelt osalt siia, sest nad on karakterilt enamasti kaebus- ja igatsuslaulud. Romantismi müstilisi jooni leidub eriti Eiseni ja Jakob Tamme ballaadides. Paratamatu saatus, mille vastu jumaladki on võimetud, etendab

---

[1]) Hermann Gumbel, Dichtung und Volkstum. Emil Ermatinger'i koguteoses Die Philosophie der Literaturwissenschaft. Berlin, 1930.

[2]) O. Walzel, Wechselseitige Erhellung der Künste. Berlin, 1917.

meie ärkamisaja eepostes ja ballaadides esileküündivat osa. Saatus tahab, et Kalevipoeg oma isa ei saa näha, oma lihast õde ei tunne ja teda häbistab; saatus tahab, et ta peab ilma jääma emast, vendadest lahkuma ja enese teadmata võtma eluajaks süükoorma oma kaela, siis surema lepitamata ja põrguvõitjana olema ise veel põrgu vang. Saatuse käsi on see, kes asju nõnda juhib, et Juta peig Endel peab uppuma ja Jaani naine Tiiu öösi kodunt ära jooksma Udumäele. Valitsevad ja juhtivad kirjandusliigid eesti rahvusromantikas on lüürika alal e l e e g i a, h ü m n ja o o d, eepilises luules l u g u l a u l, b a l l a a d, k ü l a n o v e l l ja a j a l o o l i n e j u t u s t i s. Viimased neli annavad kangelastele mahti teha kuulsaid tegusid, moodustavad ühtlasi selle kirjandusperioodi peakoloriidi.

Vaatleme Vana-Eestit, mida esitavad meile Kreutzwald, Kuhlbars, Koidula, Jakobson jt. värsskõnes ja proosas, siis ujub siin kõik idealiseeritult roosilises ilusäras, rahvas elab aina õnnes ja vooruses:

Peas neil paistvad pärlikroonid,
Võidulaulud kõigil suus,
Kojas kuninglikud troonid,
Kuldsed kandled palmipuus.

Fr. Kuhlbars.

Ja kui see vana aja hiilgus paistis igapäevsele kainele mõistusele olevat pisut kahtlane, siis läikis see muistne „õnn ja ilu" nagu lahkes unenäos, ja mõistuse küsimine „Kas see kõik üsna valekujul näitis?" suruti tagasi. Seevastu on ideaale otsivail romantikuil olevik tihti t u m e, u d u n e ja v i l u.

Kaugelt udulisest ilmast
Tõusis mull' üks täheke,
Tõusis, vilkus, kadus silmist
Vaimu taeva tumesse.

Oh et külm ja uduvilu
Läheks lendes minema,
Siis mul armsa tähe ilu
Paistaks kuldse palgega.

A. Reinwald.

Oleviku külmades, vastikutes oludes otsitakse tuge ja soojust s õ p r a d e l t. Sõprusaade toob romantikuile sageli luulevaimustust, ta muutub teataval määral sõprusekultuseks. Mitmed selle aja kirjanikud seisavad omavahel pidevas, intiimses kirjavahetuses, mis hõõgub soojast sõprustundest. Suurt hingelist tarvet sõpruse järele väljendab näit. P. Jakobson:

Üksi, üksi — oh mis kare!
Tuba on kui vangikoda,
Südames kui piinaoda,
Rind kui põlend templivare.

Sõbrad, teie seltsi tõttaks
Igal päeval ma ja tunnil,
Puhuks juttu sooja sunnil,
Teie kõnest osa võtaks!

Romantilise kirjanduse lööksõnad.

Romantikute töökava märgitsevad efektikalt rõhutatud lööksõnad. Proosas esinev vanim lööksõna on rahvasõber, mida tarvitasid eriti Peterburi patrioodid. Sellega tahtsid nad öelda, et nad tahavad osa võtta rahva saatusest ja käekäigust. Rahvasõprade ja pärastiste rahvameeste — see on teine lööksõna — esimene nõudmine oli rahva vaimuharidus, vabastus vaimukütkeist. Seepärast oli sel ajal priius niihästi füüsilises kui psüühilises mõttes sõna, mis palju sisaldas ja kujunes kõlavaks, sisurikkaks lööksõnaks. Priiusele pühendas Kreutzwald samanimelise oodi, milles öeldakse:

Oh viibi veel, et sinu kotkatiivad
Ka vaimu kütked Eesti rahvalt viivad.

Et erineda võõrastest maadest ja muulastest, tarvitati suures vaimustuses sõnu: Eesti maa, Eesti rahvas. Viimasest arendati veel sõna rahvus. Eriti intiimselt kõlasid sugurahvas, suguvend. Nõnda nimetati üksteist kõnes ja kirjas, ametlikke tiitleid härra ja isand tarvitati vähe. Erivalt eelmineva sentimentaalse kirjandusvoolu tegelastest ja saksa baltismimõtte esindajaist nimetasid meie natsionaalselt ärganud tegelased endid nooreestlasteks.

Värsskõnes tarvitatud lemmiksõnad on ilutsusluulele väga iseloomulikud ja omased. Romantismi müstilist joont väljendab sõna sala, mis selle aja luuletajail liigub tihti suus. See pidi ütlema midagi fantastilist, üleloomulikku, arusaamatut ja äramõistmatut, mida ainult võib tunda. Ja tundeelu oli romantika ülim eluavaldus. Seisku siin näiteks:

Ärgake, hallid muistena hääled,
Sõudke sala sõnumida,
Parema päevade pajatust,
Armsama aegade ilust.
Fr. R. Kreutzwald.

Pilv ja minu süda sala
Mõnda tõtvad kaebama.
A. Reinwald.

Romantikute meelisaeg on öö, eriti veel kuuvalge ilm. Nii unistab näit. Reinwald:

Kuu paistis taeva sina sees,
Üks ingel mängis tema ees;
Vait seisid paksud pilved kõik
Ja tasa kuulas täheriik.

Väga ilutsema panevad luuletajaid sel ajal unenäod öösi. Aga ka loodust pannakse nägema unenägusid, nii näit. Koidula:

Vaat lilleke ja allikas
On unenägu nägemas.

Romantilisi tundeid äratab karjaste õitselkäimine ja ööbikulaul. Ööbik on romantikute lemmiklind, kelle järele Koidula end nimetab „Emajõe ööbikuks". Paks, tihe varik on nende meeliskoht looduses, samuti metsaüksindus (vrd. Söödi „Metsa teel"), ja väga soovitav leid on sinilill. Neid väljendeid, mis iseloomustavad ka saksa romantikuid [3]), tabame tihti eesti ilutsusluulest. Näiteks:

Paista mulle, lahke päike,
Ööilm varjab varikuid;
Soojenda neid pilvekäike,
Mis siin külmendavad suid.

A. Reinwald.

Unemõttes uupi sõudes
Läbi vaiksest varikust
Leidsin allikale jõudes
Sinilille saarikust.

C. R. Linnutaja.

Romantilised stiilielemendid.

Erinev on ka ilutsusluule sõnastusviis. Selles algab individuaalne eritelu, isikliku stiili otsing. Luulestiili viljelemisel sammuvad esirinnas Kreutzwald, Koidula, Veske, Bergmann ja Haava. Kreutzwald oli esimene, kes kõneles kunstniku eesõigustest ja kohustest; ta ei andnud end lusikaks, millega igaüks oleks võinud segada oma kördipada. Isamaalises lüürikas on stiil pateetiline. Paatose saavutamiseks tarvitatakse sõnakordusi, hüüd- ja küsilauseid. Sõnastuse kujukust saavutatakse võrdluste, ülekannete, lisandsõnade ja elutute asjade isikustamise kaudu. Romantikute luules esineb isamaa heledais värves, ta hiilgab, läigib, särab: „Isamaa hiilgava pinnala paistab kodu mul kaunike, kallike". Romantikute lemmikvärvid, millega nad maalivad, on kuld ja hõbe. Need sõnad esinevad ilustavate epiteetidena. Kuldne on Kalevite kodu, meie rahvas ise ongi kuulus Kungla rahvas kuldsel ajal ja kuldsel maal.

Kui ma nägin, kuis mu isamaa
Seal ehas koidu kullas,
Oh kui valjult tuksus süda siis,
Oh kuis kõlas laulu viis.

Fr. Kuhlbars.

---

[3]) Georg Brandes, Hauptströmungen der Literatur des XIX Jahrhunderts I. Berlin, 1924, lk. 175.

Aga ka üksikasjalises kirjelduses tarvitatakse kulla ja hõbeda hiilgust:

Kulla laineil väljad valendavad,
Järved hõbe ehavad.

Kui kuld olid Viru vee lained,
Kui kuld olid metsad ja mäed.

J. Kunder.

Isamaa loodus ja rahvas ilmub lootusrikkas kasvavas ning edenevas olukorras: ta õitseb. Õitsev on Eesti rada, ta tütred nagu lilled on õitsvad, nägusad.

Lõpphinnang.

Vaadelnud romantilist rahvuskirjandust täiuslikkusprintsiibi lähtekohast ja konstateerinud ta puudujääke, ei saa teiselt poolt jätta märkimata, et käsiteldav periood meie kirjandusloos on andnud ka selliseid tooteid, milles peitub rikas elamussisu tulevastelegi põlvedele, mis säilitavad esteetilisi väärtusi üle aastasadade. Klassiliste ja püsiva väärtusega kirjandustoodete hulka kuuluvad parimad Faehlmanni müüdid, mõned osad Kreutzwaldi *Kalevipojast,* eriti ta III loost, mõned Koidula looduslaulud ja kojuigatsust sisaldavad eleegiad, Kuhlbarsi ja Veske parimad isamaalised hümnid, osake Reinwaldi mõtlusluulest, vähesed Bergmanni ja Tamme ballaadid, mõned Söödi romansid ja üksikud Haava armuõnne pihtimused ning vaiksed eleegiad. Proosast pretendeerivad pikemale elueale paar pikemat Aspe teost ja mõned Haava väikesed jutustised külaelust. Ajaloolistel jutustistel on tugev sisemine jõud ja nad elavad tegelikult küll kaua.

Milliseid ideelisi aardeid sisaldab eesti rahvuslik ilutsusluule? Ta aineks on igavikumõtted, tõusva eestluse tulevikulootused, valguse võiduleaitamine pimeduse üle, õilsa inimsuse ravi, laulu- ja luulevõimu tunnustus, eheduse poole püüe tööl, kiindumus kodusse ning isamaasse häil ja kurjel päevil, igivana ja igavesti uus isiklik armuõnn ning -valu, emaustavus, isahool, sõpruse väärtus jne. Lühemalt öeldud: eesti rahvusliku kirjanduse uuestisünni üle helendusid idealistliku optimismi säravad tähed. Mis nende paistel loodud, on aateluule, täis usku ja lootust paremasse tulevikku. Selles peitubki selle luule peatähendus ja kestev väärtus. Ühegi rahva vaimuelu arengust ei suuda me täiesti aru saada, kui me ei vaatle ka tema romantilist külge. Rahvuslik romantism esitab eluluulet, ja eluluules on sama palju tõtt kui eluproosas.

Ilutsusluule kunstilises arengus, mis toimib individualistliku väljendusviisi taotluse suunas, on edusammud puhta, täiusliku kunsti poole aeglased ja kobavad. Pealegi pole esteetiliste väärtuste taotlemine iga kirjandusliku isiku juures tõusnud ühevõrra teadvusse. Nagu saksa romantikud olid esimeses joones rahvavalgustajad ja alles teises reas esteedid, nõnda on lugu ka meil. Elamussisu tihenduse ja sugestioonivõime arenduse püüe on neil algeline, vormimeel areneb visalt ja edusammud peenema, valitud väljendusviisi poole on juhuslikud. Me ei tohi siin unustada, et loodi kirjandust rahvale rahvapärases vormis.

Eesti autorite töid.

Suve Jaan: LUIGE LAOS. 68 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1 kr. 90 s.

Kristjan Jaak Peterson: LAULUD, PÄEVARAAMAT JA KIRJAD. 11 illustratsiooni. 194 lk. Hind 1 kr. 50 s., kalingurköites 3 kr.

Fr. R. Kreutzwald: REINUVADER-REBANE. 9 pildiga. 128 lk. Hind 85 senti, kalingurköites 2 kr. 35 s.

— PAAR SAMMUKEST RÄNDAMISE TEED. 52 lk. Hind 35 s., kal.-köites 1 kr. 85 s.

— KILPLASED. 128 lk. Hind 90 s., kalingurköites 2 kr. 40 s.

— VIRU LAULIKU LAULUD. Gustav Suitsu eessõna. Autori pildiga. 152 lk. Hind 2 kr., kalingurköites 3 kr. 50 s.

J. V. Jannsen: KOLM JUTTU *(Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri).* Autori pildiga. 82 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.

Lilli Suburg: LIINA. Ühe eesti tütarlapse elulugu, tema enese jutustatud. 2 pildiga. 122 lk. Hind 1 kr. 40 s., kalingurköites 2 kr. 90 s.

— MAARJA JA EEVA ehk suguluse truudus ja armastus mehe vastu. 70 lk. Hind 75 senti, kalingurköites 2 kr. 25 s.

Lydia Koidula: OJAMÖLDER JA TEMA MINIJA. 64 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1 kr. 90 s.

— KAKS JUTTU *(Ainuke, Enne ukse lukutamist).* 112 lk. Hind 85 senti, kalingurköites 2 kr. 35 s.

— SÄÄRANE MULK ehk SADA VAKKA TANGUSOOLA. 64 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.

KOIDULA JA ALMBERGI KIRJAVAHETUS. Toim. Aug. Anni. 2 pildiga. 122 lk. Hind 1 kr. 25 s., kalingurköites 2 kr. 75 s.

KOIDULA KIRJAD OMAKSEILE. 1873—1886. Tõlkinud ja toimetanud Edith Rosenthal-Lipp. 34 pildi ja käekirja näitega. 550 lk. Hind 6 kr. 50 s., nahkköites 8 kr. 50 s.

Jakob Pärn: OMA TUBA, OMA LUBA. Autori pildiga. 64 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.

— MUST KUUB. 160 lk. Hind 1 kr. 20 s., kalingurköites 2 kr. 70 s.

Mihkel Veske: LAULUD. Korraldanud ja redigeerinud M. Jürna ja E. Nurm. Autori pildiga. 208 lk. Hind 3 kr., iluköites 3 kr. 50 senti.

A. Reinwald: VALIK LUULETUSI. Autori pildiga. 114 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2 kr. 50 s.

Joh. Kunder: KROONU ONU. Nali kahes vaatuses. Autori pildiga. 56 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1 kr. 90 s.

— EESTI MUINASJUTUD. 144 lk. Hind 1 kr. 20 s., kalingurköites 2 kr. 70 s.

J. Järv: KAROLUS. Autori pildiga. 112 lk. Hind 75 senti, kalingurköites 2 kr. 25 s.

Jaan Bergmann: LAULUD. Autori pildiga. 434 lk. Hind 3 kr., kalingurköites 4 kr. 50 s.

Jakob Liiv: LÜÜRILISED LAULUD. Joh. Aaviku eessõna. Autori pildiga. 368 lk. Hind 4 kr., kalingurköites 5 kr. 50 s.

Elisabeth Aspe: KASUÕDE. 72 lk. Hind 60 s., kalingurköites 2 kr. 10 s.

— ENNOSAARE AIN. Autori pildiga. 146 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2 kr. 50 s.

— ANNA DOROTHEA. Jutt ühest pildist. 28 lk. Hind 35 senti, kalingurköites 1 kr. 85 s.

J. Jõgever: EESTI MUINASJUTUD KOOLIDELE. 296 lk. Hind 2 kr., kalingurköites 3 kr. 50 s.

A. Saal: VALITUD KIRJATÖÖDE KOGU.

I anne: AITA. Jutustus liivi ja eesti rahva vabadusevõitlustest XII aastasaja lõpul. O. Urgarti eessõna. Autori pildiga. 290 lk. Hind 1 kr. 25 s., iluköites 1 kr. 75 s.

II anne: LEILI. Jutustus liivi rahva vabadusevõitlustest XII aastasaja alul. 464 lk. Hind 1 kr. 65 s., kalingurköites 3 kr. 15 senti.

IV anne: SAAREPIIGA. Jutustus. 196 lk. Hind 75 senti, iluköites 1 kr. 25 s.

V anne: UUDU JA MEETA. DAN JA SINGA. PÕGENENUD KLOOSTRIKASVANDIK. 292 lk. Hind 1 kr. 25 s., iluköites 1 kr. 75 s.

VI anne: HILDA. Ajalooline jutustus XIV aastasajast. I pool 180 lk. Hind 1 kr., iluköites 1 kr. 50 s. II pool 168 lk. Hind 75 s., iluköites 1 kr. 25 s. Mõlemad anded koos iluköites 2 kr. 25 s.

K. E. Sööt: AASTATE KAJASTUS. Luuletused 1883—1924. V. Ridala eessõna. Autori pildiga. 238 lk. Hind 3 kr. 50 s., kalingurköites 5 kr.

Anna Haava: LUULETUSKOGU *(Luuletused I, II ja III, Lained, Ristlained, Põhjamaa lapsed, Meie-päevist).* Illustreeritud. 418 lk. Hind 4 kr., kalingurköites 5 kr. 50 s.

J. Mändmets: KOGUTUD TEOSED.

I anne. Jutud: *Tont, Peidetud pärandus, Aated ja ained, Ahervare.* Autori pildi ja elulooga. 274 lk. Hind 2 kr. 50 s., iluköites 3 kr.

II anne. Jutud: *Vedaja, Teelahkmel, Kui valgus tuli, Kadunud laas, Lainete laul, Häbitundmatu, Ei ole aega, Külamehe au, Und, Mesinädalad.* 312 lk. Hind 2 kr. 50 s., iluköites 3 kr.

III anne. Jutud: *Raha, Torm, Toomas Kajak, Kraavikaevaja, Lahjavere tumm, Kõnelus venel, Valge tuvi, Lastepidu, Õiguse otsimisel, Lubjapõletaja, Laadalugu, Pulmad, Varrud, Sugulaste seas, Lepapõõsas.* 284 lk. Hind 3 kr., iluköites 3 kr. 50 s.

Aino Kallas: KOGUTUD TEOSED.

I anne: MERE TAGANT. 14 jutustust. Tõlkinud Gustav Suits. *ANTS RAUDJALG.* Jutustus. Tõlkinud Joh. Aavik. Redigeerinud Fr. Tuglas. Autori pildi ja elulooga. 282 lk. Hind 3 kr., iluköites 3 kr. 50 s.

II anne: VALGE LAEV. 14 jutustust. Tõlkinud Friedebert Tuglas. 224 lk. Hind 2 kr. 50 s., iluköites 3 kr.

IV anne: REIGI ÕPETAJA. Üks jutt Hiiumaalt. Tõlkinud Friedebert Tuglas. 160 lk. Hind 2 kr., kalingurköites 3 kr. 50 s.

V anne: KATINKA RABE. Ühe lapse romaan. Tõlkinud Friedebert Tuglas. 204 lk. Hind 2 kr. 50 s., iluköites 3 kr.

VI anne: TÄHELEND. Koidula elulugu. Tõlkinud Friedebert Tuglas. 19 pildiga. 280 lk. Hind 3 kr. 50 s., kalingurköites 5 krooni.

VIII anne: KIIRTEPILD. Väikesed kirjad Londonist. Kirjutatud eesti keeles. 16 pildiga. 154 lk. Hind 2 kr. 25 s., iluköites 2 kr. 75 s.

IX anne: MAROKO VÕLUS. Väikesed kirjad Marokost. Kirjutatud eesti keeles. 16 pildiga. 160 lk. Hind 1 kr. 75 s., iluköites 2 kr. 25 s.

Aino Kallas: PÜHA JÕE KÄTTEMAKS. Kaks ballaadi. Tõlkinud Friedebert Tuglas. 144 lk. Hind 1 kr. 50 s., iluköites 2 kr.

RAHVA LAULUVARA. Kogu (300) üldiselt lauldavaid laule. Välja annud K. E. Sööt. 192 lk. Hind 1 kr. 20 s., kalingurköites 1 kr. 70 senti.

EESTI NÜÜDISLÜÜRIKA. Uuemate luuletajate värsipõimik. Koostanud Gustav Suits. Sisaldab valiku 13 autori toodangust, nende pildid ja elulood. 288 lk. Hind 3 kr. 50 s., kalingurköites 5 kr.

Ansomardi: JALGSEMAA KITSEEIDE MUINASJUTUD. Illustreerinud A. Roosileht. 10 suure pildiga, neist 3 mitmevärvilist. 90 lk. Hind 1 kr. 50 s., iluköites 2 kr.

Richard Roht: LAANEKOHUS. Jutustus lastele. 5 A. Roosilehe pilti. 80 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2 kr. 50 s.

J. Parijõgi: KÜLALISTE LEIB ja teisi eesti muinasjutte. 80 originaal-puulõikega H. Mugastolt. 142 lk. Hind 1 kr. 75 s., iluköites 2 kr. 25 s.

Teoseid eesti kirjandusloo, rahvaluule ja ajaloo alalt.

Joh. Aavik: PUUDUSED UUEMAS EESTI LUULES. 172 lk. Hind 75 senti, kalingurköites 2 kr. 25 s.

V. Ridala: ERNST ENNO. Essee. Autori pildiga. 26 lk. Hind 40 senti.

A. Jürgenstein: CARL ROBERT JAKOBSONI ELU JA TÖÖ. 9 illustratsiooniga. 116 lk. Hind 1 kr. 30 s., kalingurköites 2 kr. 80 senti.

Arno Raag: ELISABETH ASPE ELU JA LOOMING. Biograafilis-kriitiline essee, 4 pildiga. 78 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2 kr. 50 s.

EESTI RAHVALAULUD. Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. Toimetanud M. J. Eisen, Kaarle Krohn, Vihtori Alava, Oskar Kallas, Walter Anderson, V. Grünthal.

I köide: 12 kaardi ning 10 artikliga. 562 lk. Hind 6 kr. 50 s., nahkköites 8 kr. 50 s.

II köide: Toimetanud peale eelmiste ka Oskar Loorits ja Elmar Päss. 6 kaardi ja artikliga. 588 lk. Hind 5 kr., nahkköites 7 kr.

EESTI RUNOVIISID. Sisaldab 2580 rahvaviisi. Korraldanud Armas Launis. 434 lk. Hind 9 kr., nahkköites 11 kr.

K. Krohn: SOOME-EESTI VANAST RAHVALAULUST. 88 lk. Hind 60 senti, kalingurköites 2 kr. 10 s.

Oskar Loorits: EESTI RAHVAUSUNDI MAAILMAVAADE. 1 pildiga. 112 lk. Hind 1 kr., iluköites 1 kr. 50 s.

M. J. Eisen: EESTI VANA USK. Eesti mütoloogia IV. 344 lk. Hind 3 kr., kalingurköites 4 kr. 50 s.

— TÕLL JA TA SUGU. Suur Tõll, Pirit, Noor Tõll, Leiger. 160 lk. Hind 1 kr. 50 s., kalingurköites 3 kr.

— EESTI VANASÕNAD. Suurest korjandusest kokku põimitud. 108 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2 kr. 50 s.

— MEIE JÕULUD. Eesti jõulukombeid. 148 lk. Hind 2 kr. 50 s., iluköites 3 kr.

Hans Kruus: EESTI AJALOO LUGEMIK. Valitud lugemispalad Eesti ajaloo alalt.

I anne: 1561. aastani. 232 lk. Hind 2 krooni, kalingurköites 3 kr. 50 s.

II anne: 1561.—1721. a. 160 lk. Hind 2 kr., kalingurköites 3 kr. 50 s.

III anne: XVIII ja XIX sajandil. 308 lk. Hind 4 kr., kalingurköites 5 kr. 50 s.

Balthasar Russow: LIIVIMAA KROONIKA. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: 112 lk., hind 60 senti; II anne: 176 lk., hind 1 kr. 10 s. Mõlemad anded koos kalingurköites 3 kr. 20 s.

A. Vaga: EESTI KUNSTI AJALUGU I. Keskaeg. Saksakeelse referaadiga. 153 pildiga. 360 lk. Hind 9 kr., kriitpaberil ja luksusnahkköites 15 kr.

Hans Kruus: TALURAHVA KÄÄRIMINE LÕUNA-EESTIS XIX sajandi 40-ndail aastail. 2 kaardiga. 480 lk. Hind 12 kr., nahkköites 14 kr.

Friedebert Tuglas: EESTI KIRJAMEESTE SELTS. Tegevusolud, tegelased, tegevus. 23 pildiga. 354 lk. Hind 6 kr., kalingurköites 7 kr. 50 s.

A. Kruusberg: TARTU EESTI PÕLLUMEESTE SELTSI ALGPÄEVILT. 2 pildiga, 64 lk. Hind kalingurköites 2 kr. 15 s.

PUNASED AASTAD. Mälestisi ja dokumente 1905. a. liikumisest Eestis I. Toimetanud Hans Kruus. 11 illustratsiooniga. 260 lk. Hind 4 kr., kalingurköites 5 kr. 50 s.

August Palm: EESTI KIRJANDUSE SELTS 1907—1932. 21 pildiga. 102 lk. Hind 1 kr. 75 s., kalingurköites 3 kr. 25 s.

KUUKIRI „EESTI KIRJANDUS".				Hind broš.	Nahkköites
				kr. s.	kr. s.
XIII aastak.,	1918/19.		328 lk.	3 60	5 60
XIV „	1920.	5 joon.	372 „	3 60	5 60
XV „	1621.	6 „	436 „	3 60	5 60
XVI „	1922.	5 „	434 „	3 60	5 60
XVII „	1923.	17 „	582 „	3 60	5 60
XVIII „	1924.	22 „	652 „	3 60	5 60
XIX „	1925.	18 „	800 „	5 —	7 —
XX. „	1926.	28 „	900 „	5 —	7 —
XXI. „	1927.	20 „	1094 „	5 —	7 —
XXII. „	1928.	31 „	990 „	5 —	7 —
XXIII. „	1929.	28 „	880 „	5 —	7 —
XXIV. „	1930.	10 „	792 „	6 —	8 —
XXV. „	1931.	32 „	824 „	6 —	8 —
XXVI. „	1932.	24 „	772 „	6 —	8 —

Üksikuid numbreid 1907. aastast peale à 50 senti.

„EESTI KIRJANDUSE" SISUREGISTER 1906—1930. Toimetanud Oskar Urgart. 104 lk. Hind 3 kr., nahkköites 5 kr.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUSTARTUS.

ESSR Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu

~~203.~~
16.2.

EESTI AKADEEMILINE RAAMATUKOGU
1 0200 00131367 9

HIND 4 KR. 50 S.